

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

САМОЙЛЕНКО Г. В.,
САМОЙЛЕНКО О. Г.

**НІЖИНСЬКА
ВИЩА ШКОЛА
В ЖИТТЄВИХ ТА ТВОРЧИХ
ДОЛЯХ ЇЇ ВИПУСКНИКІВ**

ТОМ I
(1820–1920)

Ніжин
2020

УДК 378(477.51)(092)

C17

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 14 від 30.06.2020 р.

Рецензенти:

Никоненко П. М. – доцент, радник ректора Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, заслужений працівник освіти України, кандидат філологічних наук;

Луняк Є. М. – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Самойленко Г. В., Самойленко О. Г.

C17 Ніжинська вища школа в життєвих та творчих долях її випускників. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2020. Т. I. 1820–1920. 368 с.

ISBN 978-617-527-227-5

ISBN 978-617-527-228-2

У книзі вперше в історичній послідовності подані нариси про відомих випускників Ніжинської вищої школи, представників найрізноманітніших спеціальностей від першого випуску 1826 року і до нашого часу, в житті і творчості яких важливу роль відіграв навчальний заклад, а вони в свою чергу прославили його своєю творчістю.

Книга адресована всім, хто цікавиться історією вищої школи України.

УДК 378(477.51)(092)

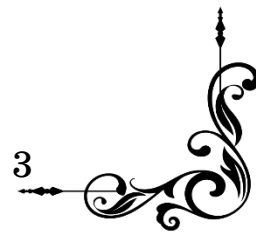
ISBN 978-617-527-227-5

ISBN 978-617-527-228-2

© Г. В. Самойленко,
О. Г. Самойленко, 2020
© НДУ ім. М. Гоголя, 2020

Ніжинська вища школа (1820-2020)

Ніжинська вища школа і її випускники

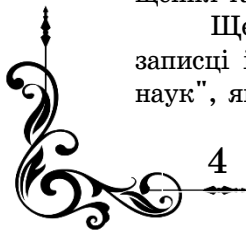
Пролітають роки, минають вже й століття, а Ніжинська вища школа, заснована у перші роки XIX ст. родиною князів та графів Безбородьків, продовжує жити і готувати протягом двох століть кваліфікованих фахівців уже в нових умовах існування незалежної України. Кожний історичний час потребував від Ніжинської вищої школи підготовки відповідних для держави кадрів, тож і назва її змінювалася.

У 1805 р. імператор Росії Олександр I на прохання графа Іллі Андрійовича Безбородька підписав указ про заснування у Ніжині нового типу навчального закладу – Гімназії вищих наук, названої на честь канцлера Росії князя Олександра Андрійовича Безбородька.

Будівництво закладу йшло під керівництвом графа І. А. Безбородька, який витратив на його заснування мільйон двісті сімдесят п'ять тисяч шістьсот вісімдесят один карбованець двадцять сім копійок (1 275 681 крб. 27 коп.) грошей як братових, так і своїх. Крім цього, граф виділив також землю, сад, селян. Приміщення було збудоване за проектом архітектора Луїджі Руска в живописній зарічній низині річки Остер на околиці міста в оточенні великого парку зі ставками й альтанками. Ізольованість від міста і замкнутість життя в цьому оточенні зумовили маєтковий, дещо інтимний характер його функціонування.

4 вересня (17 вересня за новим стилем) 1820 р. була відкрита Гімназія вищих наук князя Безбородька. У Статуті навчального закладу зазначалося, що "Гімназія – публічний навчальний заклад, який займає перше місце після університетів...", тобто в обох Статутах навчальних закладів було багато спільних параграфів. А тому його не слід плутати з губернськими гімназіями. Призначений імператором на посаду почесного попечителя навчального закладу онук І. А. Безбородька князь Олександр Григорович Кушельов-Безбородько та перші його директори В. Г. Кукольник і І. С. Орлай доклали немало зусиль, щоб підготувати навчальний заклад до належного функціонування: підбрали кадри та персонал, заснували велику бібліотеку, яка з кожним роком поповнювалася новими книгами, умеблювали приміщення та закупили все необхідне для проживання і навчання.

Ще в липні 1805 р. граф. І. А. Безбородько у своїй доповідній записці імператору Олександрю I зазначав, що від "училища вищих наук", яке буде засноване в Малоросії, де не існує подібних закладів,

"можна чекати великої користі як для всіх, так і особливо для тих, незаможних дворян і іншого стану молодих людей, які через бідність своєю не можуть мати достатніх засобів до підготовки себе на службу Вашої Імператорської Величності".

Крім цього, І. А. Безбородько в іншому документі підкреслював, що в гімназії буде дозволено "викладати предмети також стороннім учням, понад встановленої кількості, які називатися будуть пансіонерами і, приїжджаючи в місто Ніжин, будуть жити на їх утримання на квартирах, за навчання ж викладачі будуть отримувати за прикладом університетів. На рівних будуть прийматися у Гімназію, щоб переважно вступали бідні дворяни перед майновими".

Таким чином намітилася основна тенденція набору учнів до гімназії: спочатку приймали в основному збіднілих дворянських дітей-пансіонерів, які проживали у приміщенні навчального закладу, і "вільноприходящих", які мешкали на квартирах у жителів міста.

Динаміка прийому засвідчує, що якщо 1821 р. було прийнято 44 пансіонери і 13 "вільноприходящих", то у 1828 р. кількість пансіонерів було 52, а "вільноприходящих" – 280.

Директор І. С. Орлай ставив питання про надання права вступу до гімназії всім охочим юнакам. Так, у 1825 р. було прийнято на навчання вихідців із дворян – 207, купців і міщан – 17, різночинців – 7, вихідців із грецьких сімей – 22 (у Ніжині у цей час проживала ціла колонія греків), козаків – 2.

Статут гімназії визначав дев'ятирічний термін навчання, який поділявся на три періоди: перші три роки – нижчий курс, наступні три роки – середній і останні три – вищий курс. Тут давали енциклопедичні знання. Приділялася особлива увага вивченню мов: латинської, давньогрецької, німецької, французької і російської, а також історії, фізико-математичним предметам та праву. Відзначається і багатогранна позааудиторна зайнятість студентів, яка пов'язана з літературною діяльністю, журналістською та театральною діяльністю, яка вплинула на подальшу долю випускників.

За час існування Гімназії вищих наук князя Безбородька від першого випуску у 1826 р. і до останнього у 1833 р. закінчило повний курс навчання 105 чоловік: 44 випускники отримали звання кандидатів з правом на чин XII класу і 61 – дійсного студента з правом на XIV клас. До речі, випускники університетів мали право відповідно на чини X і XII класів.

Серед них багато гімназистів стали пізніше відомими вченими (П. Г. Редькін, О. П. Рославський-Петровський, В. Ф. Домбровський), письменниками (М. Гоголь, Н. Кукольник, Є. Гребінка, М. Білевич, А. Бородін, А. Любич-Романович, М. Прокопович), художниками (А. Мокрицький, Я. де Бальмен), дипломатами (К. Базилі, І. Халчинський), державними діячами (В. Тарновський, Є. Гудима), військовими

(генерали О. Гінтовт, А. Рудановський), а також чиновниками різних рангів.

Після закриття Гімназії вищих наук був відкритий Фізико-математичний ліцей князя Безбородька – теж вищий навчальний заклад, у який уже приймали юнаків, які закінчили губернські гімназії та семінарії, на трирічний термін навчання. Ліцей готував математиків, технічні та офіцерські кадри. До ліцею вступали переважно діти дворян Чернігівської і Полтавської губерній. За кошти засновників ліцею навчалось 24 студенти, які проживали у пансіоні. Ті, хто навчався за власні кошти, теж мали право мешкати тут за повну плату. Статут ліцею передбачав для випускників, які підуть на державну службу, згідно з "Табелем про ранги", чин XIV класу, а для отримання офіцерського звання діяли ті ж правила, що і для студентів університетів. Добре підготовлені ліцеїсти могли удосконалювати свої знання в російських університетах за рахунок коштів, виділених на господарські. § 30 засвідчував, що всі, хто закінчив Ліцей кн. Безбородька, звільнялися від екзаменів для надання чинів VIII–V класів.

Деякий час ліцей функціонував за рахунок тих студентів, які продовжували завершувати навчання в Гімназії вищих наук кн. Безбородька.

Хоча навчальний заклад мав хороші педагогічні кадри, які давали знання студентам з математики, біології, але поступово кількість тих, хто хотів тут навчатися, з кожним роком зменшувалася. Якщо у 1832 р. тут навчалось 358 юнаків, то у 1835 р. ця цифра зменшилася до 170 чол. Відіграла роль тут ще одна важлива обставина: у 1834 р. у Києві був відкритий Університет Св. Володимира, і значна частина студентів та абітурієнтів перейшла туди. Та й ліцей уже не мав у зв'язку з вузькою спеціалізацією тієї популярності, яку мала Гімназія вищих наук.

За короткий час існування Фізико-математичного ліцею було здійснено 8 випусків, його закінчило 150 чоловік, із них 60 служили в армії, (генерал-лейтенант В. В. Каталей, генерал-майор артилерії Г. В. Каталей, полковники А. Д. Тризна, Л. К. Саламан, К. С. Фрейнд та інші) та 60 перебували на державній службі. Серед них слід назвати відомих інженерів і вчених у галузі будівництва та залізничної справи П. І. Собка і Д. І. Журавського (до речі, будівельник знаменитого Петропавлівського шпилю, директор Департаменту залізниць), М. М. Миклухо-Маклай (талановитий залізничник і перший директор Московського вокзалу, батько відомого природознавця і мандрівника М. М. Миклухи-Маклая).

Частина випускників, працюючи у різних державних установах, стала відомими діячами культури, серед них О. С. Афанасьєв-Чужбинський (етнограф, письменник), брати Костянтин, Олександр та Микола Сементовські (фольклористи, етнографи, письменники),

М. М. Лазаревський (близький приятель Т. Г. Шевченка), Р. Д. Тризна (організатор недільних шкіл на Чернігівщині), А. М. Горонович (художник-академік), А. Й. Галенковський (композитор-віолончеліст) та інші.

24 квітня 1840 р. був виданий царський указ Миколи I про реорганізацію Фізико-математичного ліцею в Ніжинський юридичний ліцей кн. Безбородька, який функціонував до 1875 р. і готував юристів-практиків: суддів, слідчих, нотаріусів тощо. При ліцеї була заснована 1840 р. класична чоловіча гімназія, випускники якої мали змогу вступати у Юридичний ліцей.

Директор ліцею Х. А. Екеблад, талановитий організатор навчального процесу, зумів підібрати необхідні кадри з випускників університету Св. Володимира, які були добре підготовлені, пройшли наукову школу, захистили дисертації і могли дати хороші знання студентам. Була сформована і хороша фахова бібліотека. Крім цього, професори М. А. Тулов, О. М. Белобров сприяли розвитку у студентів гуманітарних та літературних знань, що проявилися у подальшій діяльності окремих випускників.

За час свого існування Ніжинський юридичний ліцей здійснив 34 випуски і підготував 838 юристів, але тільки половина з них працювала за спеціальністю (від присяжного до голів окружних судів і членів судейських палат), решта випускників пішла на військову службу, обрала шлях в науку, літературу, мистецтво, школу, дехто зайнявся політичною діяльністю.

Тут слід пам'ятати, що в Україні у цей час готували юридичні кадри також у Харківському університеті (який був заснований у 1805 р.), Університеті Св. Володимира в Києві (з 1834 р.) та Новоросійському університеті в Одесі (з 1865 р.). Але і при цьому Ніжинський юридичний ліцей кн. Безбородька не втрачав свого значення і популярності. "У тіні вікових лип і в'язів ліцейського саду, – згадував професор І. О. Сребницький, – де над юнацтвом витала тінь великого Гоголя, солодко мріялось цьому юнацтву і вірилося у все істинне, добре і прекрасне, міцніла любов до того, заперечення чого їм доводилось потім зустрічати за порогом цього самого саду. Всіма цими умовами ліцейського студентського життя, мабуть, пояснюється та гаряча, щоб не сказати – палка любов, яку зберегли ніжинські студенти описаного періоду до закладу, що виховав їх".

"По-прежнему сад был тенист и угрюм,
По-прежнему веял прохладой
И, полный каких-то таинственных дум,
Навис над высокой оградой.
И даже тропинка, любимая мной,
По-прежнему в чаще терялась,
По-прежнему в ней извивалась змеей,
И ива над нею склонялась.

Глядел я – в душе все ясней и ясней
Прошедшие дни оживали
И милые образы старых друзей
Опять предо мной возникали..."

(М. Гербель. 1848)

Серед яскравих випускників Юридичного ліцею були письменники – М. Гербель, Ф. Богушевич, вчені – І. Лашніков, Ф. Леонтович, дослідник білоруського фольклору Г. Кулжинський, осетин Ч. Ахрієв, журналісти – редактори газет М. Чайковський, Г. Паливода, професор С.-Петербурзької консерваторії О. Рубець та співак Ф. Стравинський, державні та земські діячі, педагоги О. Андріяшев, К. Троцина, М. Макаров (друг Т. Шевченка), М. Гессе (київський губернатор), П. Шрамченко (уфимський губернатор), М. Милорадович, П. Коробка, А. Базаркін), відомий майстер фотографічної справи С. Юрковський, чимало педагогів та ін.

14 вересня 1875 р. у Ніжині був відкритий замість Юридичного ліцею, який виконав свою історичну місію, Історико-філологічний інститут князя Безбородька. Першим його директором був професор, а згодом академік М. О. Лавровський, відомий вчений Харківського університету, філолог і педагог, який зумів створити необхідну навчальну базу, запросити відомих молодих вчених, які тут написали докторські дисертації і стали провідними дослідниками відповідних наук. В результаті цього поступово в інституті формуються відомі наукові школи: філологічна (учасники академіки М. О. Лавровський, П. В. Нікітін, М. Н. Сперанський, члени-кореспонденти Академії наук Р. Ф. Брандт, А. С. Будилович, Г. А. Ільїнський, В. І. Резанов, професори М. І. Соколов, І. І. Іванов, В. В. Качановський, К. Ф. Радченко, Є. В. Петухов та ін.) та історична (учасники професори М. Я. Арістов, М. М. Бережков, В. Г. Ляскоронський, Г. Е. Зенгер, І. І. Турцевич, О. І. Покровський, член-кореспондент Барселонської Королівської Академії наук і мистецтв В. К. Піскорський та ін.). Діяло в інституті Історико-філологічне товариство та археологічна комісія, видавалися періодичні видання "Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине" (з 1876 р.), "Вестник славянства", "Сборник Историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко в Нежине", а також окремі збірники, які впливали на пропаганду наукових досягнень ніжинських вчених. Тому це сприяло і фундаментальній підготовці фахівців з російської та слов'янської філології, класичних мов, а також історії. На ці три спеціальності приймали кожного року по 25 осіб чоловічої статі на 4 роки навчання.

Студенти жили на третьому поверсі інституту, а також, як і раніше, на приватних квартирах.

Студент, який залишав інститут до його закінчення, повинен був сплатити по 400 крб. за кожен рік свого неперебування. Цю суму стягували з його зарплати, якщо він ішов на службу, що не мала

відношення до освіти. Якщо ж він не міг заплатити, то зобов'язаний був відпрацювати 1,5 року за рік перебування в інституті у сфері освіти. Випускникам інституту присвоювалося звання вчителя гімназії, яке надавало їм право кандидатів університету.

У 1911 р. інституті було дозволено брати своєкоштных студентів. З кожним роком останніх збільшувалося. Якщо в цьому році було прийнято 27 казенних і 10 "своєкоштных" студентів, то у 1916 р. їх кількість зрівнялася. Контингент студентів в інституті був таким: 100 казеннокоштных (по 25 чоловік на курсі) і 60 своєкоштных. Тобто в інституті мало бути не більше 160 студентів. У 1919 р. в інституті вперше з'явилася жінка-студентка О. О. Левковцева.

За час існування Історико-філологічного інституту кн. Безбородька (1875–1919 рр.) було здійснено 39 випусків і підготовлено 667 учителів, із них по класичному відділенню (латинська та грецька мови) – 127 (серед них відомий перекладач Павло Первов, вчитель письменників І. Буніна, М. Пришвіна, вченого-медика М. Стражеско, професори І. Г. Турцевич, О. Т. Бузинний), слов'яно-російському – 222 (серед випускників академіки Ю. Ф. Карський, М. С. Державін, члени-кореспонденти АН В. І. Резанов, І. М. Кириченко, професори, засновники та реформатори ерзянської (мордовської) мови А. П. Рябов та естонської – Й. Аавік, літературознавці А. П. Кадлубовський, П. О. Заболотський, В. В. Данилов, Р. М. Волков, І. Н. Капустянський, П. К. Волинський, М. М. П'ятухович), історичному – 262 (серед них професори Є. Кашпровський, В. І. Савва, М. Н. Петровський, В. В. Дубровський), етнограф і фольклорист О. Н. Малинка, народний артист СРСР, керівник хору ім. М. Пятницького П. М. Казьмін, педагоги С. М. Брайловський, О. Ф. Музиченко, М. Ф. Даденков, О. О. Карпеко, Г. М. Іваниця та інші.

Після встановлення в Україні радянської влади Ніжинський історико-філологічний інститут (1875–1919 рр.) був реформований спочатку в Науково-педагогічний інститут (1920–1921), Інститут народної освіти (1921–1930) та Інститут соціального виховання (1930–1933), а потім у Педагогічний інститут (1933–1998).

У студентські аудиторії прийшла селянська та робітничка молодь. Професор С. І. Никонов згадував: "... Студентство прийшло з шматком сала і хліба в торбині, з мандатом про відрядження в руках і з великим бажанням вчитись... Одягнуті ми були в найрізноманітніші "шати", які на той час збереглися у нашому родинному "гардеробі": в селянські свитки, кожухи, корей, в гімнастюрки й шинелі, в батьківські піджаки та пальта тощо. Серед такої розмаїтої одежі де-не-де проскакували формені куртки й шинелі з блискучими гудзиками: їх доношували окремі студенти скасованого Історико-філологічного інституту, якого вони не встигли закінчити до 1920 року... У 1920–1921 навчальному році ми одержували невелику стипендію і натуральний продуктивний пайок (борошно, крупа, картопля, сіль). Крім того, нам безкоштовно

давався обід (як правило, гороховий суп або варений горох) у студентській їдальні... Але ми були тоді молодими, в розквіті непоцятих сил, окрилені новим життям, прагненням до служіння розкріпаченому народові. І ми безстрашно боролися й перемагали всі матеріальні труднощі, зачаровані однією мрією – здобути вищу освіту, стати корисними молодій Країні Рад” (Самоїленко Г. В., Самоїленко О. Г. Ніжинська вища школа. Ніжин, 2005. Т. 2. 1920–2010 С. 206–207).

Поступово змінювався не лише студентський, а й викладацький колективи. У середині 30-х рр. пішли із інституту відомі педагоги, які працювали у дореволюційні роки. Навколо Науково-дослідної кафедри історії культури і мови сформувалося нове покоління викладачів філологів та істориків.

Випускниками аспірантури цієї кафедри були колишні студенти інституту, пізніше відомі вчені: класик К. Т. Штепа, мовознавець І. Я. Павловський, літературознавець П. О. Одарченко, історики М. Н. Петровський, А. Г. Єршов та інші.

Поступово нормалізувалося інститутське життя. Інститут готував абітурієнтів до вступу до вишу через робітничий факультет та різні курси. Підготовка вчителів здійснювалася в Учительському дворічному та чотирирічному педагогічному інституті з різних спеціальностей: мова та література, історія, математика, фізика, біологія та інші предмети.

За період з 1921 до 1938 р. Інститут народної освіти закінчило понад 1400 учителів, а також тих, хто працював у різних закладах та інститутах, університетах, серед них професори-філологи О. Л. Германович, У. Р. Фохт, В. С. Ващенко, доценти І. Я. Павловський, О. С. Пулинець, історики, професори, головний нумізмат Ермітажу І. Г. Спаський, К. К. Шиян, біологи, академік П. Г. Богач, доценти В. А. Святогор, С. О. Мулярчук та ін.

На жаль, на початку 30-х рр. по всій країні розпочалося сталінське репресивне "очищення" кадрів, яке зачепило багато викладачів і частину студентів. Були репресовані колишні випускники інституту А. П. Рябов, І. Н. Капустянський, В. В. Дубровський, М. М. П'ятухович, І. Д. Миронець, О. С. Гринь та інші. Більшість із них були розстріляні "як вороги народу". Були піддані жорсткій критиці завідувачі кафедр української мови доц. І. Я. Павловський, після чого він опинився спочатку в Осетії, а потім у Таджикистані, та української літератури М. П. Сайко, якого згодом повернули в інститут, хоча пізніше його довели до такого стану, що він пішов з життя самостійно. А в ці роки він відігравав значну роль у формуванні багатьох майбутніх літераторів. Випускники цього часу стали відомими вченими-філологами, критиками Прокіп Мисник, Леонід Стеценко, Микола Шамота, Олександр Стогній, Володимир Тищенко, журналістами Сергій Заволока, поетами Андрій Бурлака, Йосип

Дудка, Петро Артеменко, Олекса Ющенко, Борис Левін, Іван Москаленко, Юрій Збанацький.

Володимир Сосюра, який бував у Ніжині і зустрічався з літстудійцями, писав у вірші "Молодість":

Зима. Педінститут. І молодість рум'яна
Шумить у стінах цих, де Гоголь молодим
Проводив роки й дні минулого тумани
Освітлював навек нам генієм своїм.

Якщо говорити про інших випускників, то в подальшому значна їх частина стала заслуженими вчителями республіки, відомими вченими, громадськими діячами. Серед них Герої Радянського Союзу професор-історик О. В. Тканко (1935), історик, генерал-лейтенант авіації І. М. Мороз, педагоги, зав. райвно, письменник, командир партизанського загону Герой Радянського Союзу Ю. О. Збанацький (1937), Герой Соціалістичної Праці, вчитель, директор школи Є. К. Касьяненко (1941), відомі методисти-філологи, перша жінка доктор педагогічних наук в Україні професор Т. Ф. Бугайко (1936) та багато інших, які працювали на освітянській ниві.

Віроломний напад фашистської Німеччини на Радянський Союз на декілька років перервав навчальний процес в інституті. Багато його випускників воювали на фронтах, у партизанських загонах (Ю. О. Збанацький, І. Я. Довгоброд, О. М. Шуман, П. Журба), у підпіллі у групі Якова Батюка в Ніжині – І. Могильний, Г. Солодовник, М. Шуст, В. Нелін, В. Нечай-Гумен, В. Тищенко. Після війни про героїчний подвиг товаришів по боротьбі розповів у своїх книгах М. Шуст "Подвиг у п'ятні" та однойменній п'єсі. У підпіллі в Лубнах загинув Петро Артеменко.

Одразу ж після звільнення Ніжина від фашистських окупантів інститут продовжив працювати. У 1943–1944 навчальному році в аудиторіях розграбованого інституту було вже понад 600 студентів. Закінчували у цей рік ті, хто не довчився у передвоєнний рік, 100 чоловік, а у 1945 р. – 198 чоловік (96 – педінститут і 102 – учительський інститут).

17 листопада 1945 р. було відзначено 125 років вищої школи в Ніжині. Прийшло багато привітань з ювілеєм, зокрема і від її випускників.

Я знову тут! Привіт, дуби і клени!
Ідуть студенти, їх пісні звучать...
І Ніжин радісно вітається до мене,
Як з ним розмову стрічну розпочать?
Де вперше чули ми сердець розмову,
Несмілі познайомились ми тут...
Ген з парку гордо впливає знову
Неначе білий лебідь – інститут.
Студентський дім ніколи не забуду.

(О. Ющенко)

З кожним роком мужнів Ніжинський педагогічний інститут, входив у когорту кращих навчальних закладів не лише України, а і Радянського Союзу, про що свідчать перехідні знамена, якими відзначався колектив інституту. А 18 серпня 1970 р. указом Президії Верховної Ради СРСР за великі заслуги у підготовці педагогічних кадрів для народної освіти Ніжинський державний педагогічний інститут ім. М. В. Гоголя був нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора. Це був єдиний в Україні педагогічний навчальний заклад, відзначений такою високою урядовою нагородою.

У ювілейному 1970 р., коли відзначали 150 років від дня відкриття Ніжинської вищої школи, в інституті навчалось 3949 студ. (1674 – стаціонару і 2275 – заочників).

За роки існування інституту з 1920 до 1970 р. вчителями стали 22593 випускники, зокрема: філологічного факультету – 6507, історичного – 1235, фізико-математичного – 4101, природничого – 2461, факультету англійської мови – 959, музично-педагогічного – 96. 45 відсотків учителів Чернігівської області – це випускники Ніжинського педагогічного інституту. Інші працювали в багатьох школах України, Росії, Узбекистану тощо. Двом учителям-випускникам інституту Е. К. Касьяненко та І. А. Короваю – було присвоєно звання Герой Соціалістичної Праці.

Серед тих, хто закінчив навчальний заклад у 50–70-х рр., є відомі письменники, лауреати державної Шевченківської премії Євген Гуцало і Леонід Горlach, премії ім. Лесі Українки Анатолій Данилов, поети Володимир Мордань, Дмитро Куровський, Віктор Вовк, Віктор Абузаров, журналісти Олександр Безпалій, Петро Нестеренко, Петро Громовий, вчені: академік, доктор педагогічних наук М. І. Бурда, академік, доктор філологічних наук А. П. Грищенко, професор, доктор біологічних наук Л. С. Балашов, професор, доктор філологічних наук А. С. Зеленько та багато інших.

У 70–90-х рр. інститут продовжив розвиватися, покращилася матеріальна база, з'явилися нові корпуси, лабораторії, збільшилася кількість викладачів, введені були в навчальний процес нові спеціальності та спеціалізації, укріпилися факультети кадрами професорів та кандидатів наук, з'явилася своя аспірантура. Помітнішими стали наукові дослідження, розгалуженішими наукові зв'язки, поновилися наукові видання, більше стало видаватися монографій та навчальних посібників у власній друкарні тощо, розширилася і урізноманітнилася позааудиторна робота.

Контингент студентів збільшився у декілька разів.

У цей час на філологічному факультеті здійснювалася підготовка вчителів російської мови і літератури для союзних республік – Узбекистану та Казахстану. У 1966–1975 рр. було підготовлено для Узбекистану 96 вчителів, а для Казахстану у 1971–1990 рр. – 208.

Відомими випускниками 70–90-х рр. стали письменники – Анатолій Мойсієнко (1971), Василь Нікітін (1971), Василь Струтинський (1972), Володимир Сапон (1973), Володимир Сенцовський (Яценко) (1973), Олександр Петькун (1975), Таїсія Шаповаленко (1977), Анатолій Шкуліпа (1976), Олександр Забарний (1977), Іван Просяник (1978), Тетяна Сидоренко (1982), журналісти – Віктор Криворучко (1971), Олексій Нестеренко (1973), Віктор Попок (1976), Любов Пономаренко (1978), Михайло Москаленко (1982), вчені – Павло Михед, Олександр Ковальчук, Олександр Коваленко, Василь Яковець, Микола Ігнатенко, Володимир Суховеев, генеральні консули, дипломати Павло Мисник, Георгій Ільченко, діячі культури – співачка Алла Кудлай, диригенти Сергій Голуб, Людмила Костенко, балет-мейстер Галина Тимошенко, численні заслужені вчителі.

Пусть промчатся учебы года
И студенческой жизни дни,
Но в сердцах наших будут всегда
Верным спутником жить они.
И повсюду, где бы ни были мы,
С нами будешь ты, путь освещаая,
Институт наш студенческий
Светлый маяк.
Звезда путевая.

(В. Риженко)

4 вересня 1998 р. Кабінет Міністрів України, враховуючи клопотання Державної атестаційної комісії України про відповідність інституту найвищому IV рівню акредитації, прийняв рішення створити Ніжинський державний педагогічний університет імені Миколи Гоголя. Колектив університету досяг високих показників, перебуваючи у новому статусі. Були захищені кандидатські і докторські дисертації, підвищився науковий рівень, була опублікована значна кількість монографій, підручників та посібників, зміцніли кадри, розширилися спеціальності та спеціалізації, творчі та наукові зв'язки, збільшилася кількість учасників студентських міжнародних та всеукраїнських конкурсів, тематично розширилася аспірантура. Тому 15 вересня 2004 р. розпорядженням Кабінету Міністрів України на базі педагогічного університету було створено Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя.

На 7-ми факультетах та 30-ти кафедрах працювали 350 досвідчених професорів, доцентів та викладачів, які навчали понад 8 тисяч студентів денної та заочної форми на 16 спеціальностях.

За ці роки були помітними і досягнення студентів у різноманітних конкурсах, олімпіадах, спортивно-масовій роботі.

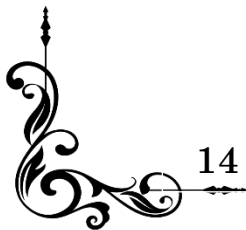
Помітними випускниками цього часу (1998–2020 рр.) були Ігор Попов, Сергій Самойленко, Валентина Хархун, Олена Аніщенко, Катерина Станіславська, Анатолій Дністровий, які стали докторами наук,

лауреатами різних премій, заслуженими працівниками культури, освіти, депутатами Верховної Ради України, працівниками Кабінету Міністрів України тощо.

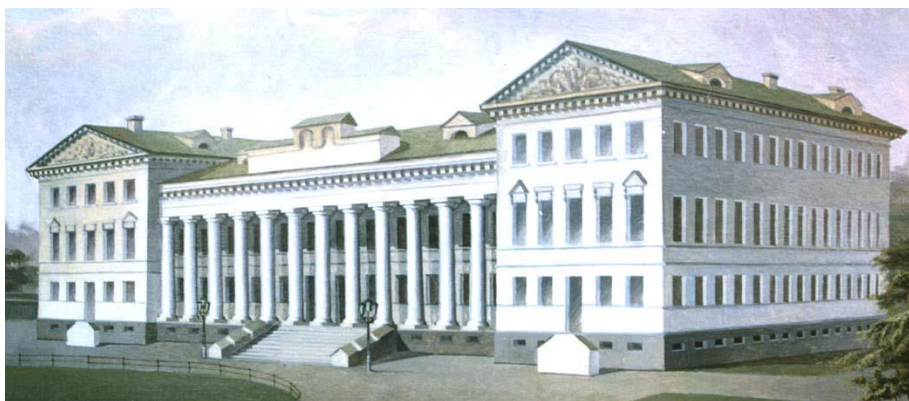
Ми назвали лише маленьку кількість із численної армії випускників Ніжинської вищої школи, переважна більшість яких були працівниками різних закладів дореволюційної Російської імперії та вчителями України, Росії, Узбекистану, Казахстану та інших республік, які навчили мільйони своїх учнів, несучи високе звання випускника Ніжинської вищої школи. Життєві та творчі долі спільно створювали як узагальнюючий образ навчального закладу, так і самого випускника. Кожен із них заслуговує на увагу і пам'ять. І кожен може дописати у цій книзі і своє ім'я, що дасть можливість воскресити в пам'яті все нові і нові імена, які з любов'ю пам'ятають свою альма матір.

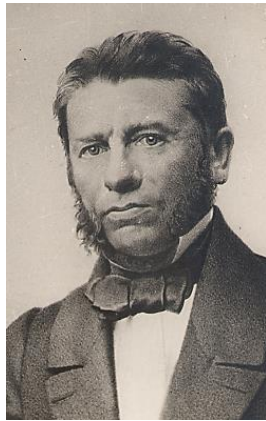
Хвала тобі, науки храм високий!
Тебе народ поставив на землі
Щоб ти робив з його синів пророків,
Творців добра і правди вчителів.
Перед майбутнім бути у одвіті
Тобі не сором за свої діла.
Щоб ми тепер найрозумніші в світі –
За те й тобі, о батьку, наш хвала!
Колись і ми студентську мить ловили.
Перо жар-птиці сяяло і нам.
Старезних лип тлумлять пахучі крила,
Ще й озеречка грає чистина.
Глибінь буття не можна осягнути,
В душі людській – ані підлог, ні стель.
Пливи ж без меж, наш рідний інституте,
Пливи, пливи, наш білий корабель!
(Д. Куровський)

*Гімназія вищих наук
князя Безбородька у
м. Ніжині
(1820-1832)*

**РЕДЬКІН
ПЕТРО ГРИГОРОВИЧ**

(04.10.1808–07.03.1891) –

*відомий філософ,
правознавець, педагог, випускник Гімназії
вищих наук князя Безбородька 1826 р.*

Народився у відомій сім'ї малоросійських дворян у місті Ромни Полтавської губернії (нині Сумська обл.). Після закінчення Роменського повітового училища, де отримав хороші знання, а також завдяки самоосвіті та читанню книжок, П. Редькін став учнем Гімназії вищих наук кн. Безбородька у Ніжині, у якій навчався з 1820 до 1826 р. Він був першим із першого випуску, що отримав звання кандидата, відзначеного золотою медаллю і правом вписати своє ім'я в книгу честі гімназії "Liber Honoris".

В гімназії П. Редькін мав високі оцінки з усіх предметів і пройшов програму 9 класів за шість років. Його цінував директор навчального закладу І. С. Орлай. Для поглиблення знань П. Редькін разом зі своїми товаришами К. Базилі, Н. Кукольником, В. Тарновським перекладали підручники та наукові праці зарубіжних вчених Роллана, Крев'є, посібники із загальної історії. Пізніше Н. Кукольник згадував: "Праця ця, хоча і не була закінчена, багато сприяла не лише ґрунтовному вивченню російської і французької мови, але і розвитку історичного змісту, а головне, привчала до наукових занять". Крім цього, в кімнаті Редькіна квартири гувернера Мишковського збирався гурток гімназистів, які займалися літературною творчістю, виданням рукописних журналів: М. Гоголь, Н. Кукольник, К. Базилі, В. Любич-Романович та ін. Саме тут були прочитані твори багатьох з них, зокрема, слов'янська повість М. Гоголя "Братя Твердиславичи", яку забракували деякі із тих, хто зібрався під час її читання. П. Редькіна захоплювало творче літературне життя в гімназії, цікавили "Ирландские мелодии" Т. Мура, і він сам пробував свої сили у цьому жанрі як перекладач (Алексеев М. П. Томас Мур, его русские собеседники и корреспонденты. *Международные связи русской литературы*: сборник статей. Москва; Ленинград, 1963). П. Редькін під час навчання багато читав, брав книги із гімназійної бібліотеки, яка відзначалася великою кількістю джерел вітчизняної та зарубіжної літератури.

У травні 1826 р. вісімнадцятирічний П. Редькін закінчив гімназію. Після чого продовжив навчатися в Московському, Дерптському,

Берлінському університетах, слухав лекції провідних вчених цих закладів. За кордоном він був до половини 1834 р. Повернувшись до Росії, склав екзамен і отримав ступінь доктора права (1834). Спілкувався з Гоголем, входив у коло "ніжинських однокоритників" у Петербурзі. А. Мокрицький у 1835 р. збирався написати картину "Відомі співучні по Ніжинській гімназії: М. Гоголь, Н. Кукольник, К. Базилі, П. Редькін". Вони мали бути зображені за читанням. (Дневник художника А. М. Мокрицького. Москва, 1975). Прізвище П. Редькіна зустрічається в листах Гоголя. У 1881 р. вчений брав участь у створенні пам'ятника Гоголю в Ніжині. У листі на ім'я голови комітету по встановленню пам'ятника називав Гоголя своїм "незабвенным товарищем". Можна лише шкодувати, що П. Редькін ніколи не згадував про своє та своїх товаришів життя у Ніжинській гімназії, хоча написав нарис про проф. К. В. Шапалинського. П. Редькін подарував гімназійній бібліотеці дві книги у трьох томах лейпцизького видання 1786 та 1792 рр., за що отримав подяку від гімназії. Найдовше продовжував підтримувати зв'язки з В. В. Тарновським. В архіві останнього збереглося 39 листів Петра Григоровича до свого товариша по гімназії, які охоплюють 1833–1866 рр.

У 1835 р. наказом міністра народної освіти графа Уварова П. Редькін був направлений для роботи у Московський університет, де 1837 р. затверджений ординарним професором кафедри енциклопедії законодавства та державних законів. Молодий професор із задоволенням читав студентам курси правознавчих дисциплін та філософію.

На його наукові знання значний вплив мали відомі зарубіжні вчені Г. Грецій, Й. Гердер, Бек, Клоссіус, О. Конт, Дабелов, Бреккер, Ф. Савіні, Рудорф, Гомейєр, Ганс, Ейхгорн та інші.

Особливе місце займає Гегель, який у Берлінському університеті читав логіку та історію філософії. П. Редькін став його прихильником, про що свідчать його праці "Обозрение гегелевой логики" (Москвитянин. 1841).

П. Редькін дуже відповідально ставився до поповнення своїх знань з філософії, права, слухав лекції не лише вищевказаних професорів, а й вивчав приватним чином різні мови: класичні, давньоєврейську, іспанську, португальську, шведську, датську, голландську, польську тощо. Це дало можливість вченому познайомитися в оригіналах з багатьма працями європейських науковців.

У 1844 р. у своїй докторській дисертації він розробив концепцію побудови майбутнього Кримінального уложення в Росії, звернув увагу на необхідність точного і чіткого формулювання видів покарань і порядку їх виконання.

Як стверджують науковці, П. Редькіну належить також концепція трьох способів викладання науки права за ступенями важливості: генетичним, діалектичним і органічним.

У 1841–1842 рр. П. Редькін видав у Москві у 2-х томах "Юридические записки", які зайняли важливе місце у правознавчій літературі і засвідчили, що їх автор був прибічником і фундатором російського варіанту тлумачення та поширення гегелівської раціональної доктрини сутності права на протигагу існуючої в Росії історичної школи права.

У другій половині 40-х рр. П. Редькін захопився педагогікою, став одним із організаторів і першим головою Петербурзького педагогічного товариства (1859–1874). У 1843–1846 рр. він видав 12 частин "Библиотеки для воспитания", а у 1847 р. у 10 частинах "Новую библиотеку для воспитания".

У 1846 р. П. Редькін виступив на вченій раді Московського університету з промовою "Какое общее образование требуется современности от русского правоведа?"

У кінці 40-х рр. у житті П. Редькіна відбулися зміни. Після того, як попечитель Московського навчального округу граф С. Г. Строганов, який підтримував Петра Григоровича, пішов у відставку, П. Редькін теж вирішив залишити університет. У цей час відомий письменник, філолог, автор "Словаря русского языка" В. І. Даль зацікавився П. Редькіним і запропонував йому переїхати до С.-Петербурга та обійняти його посаду секретаря і правителя канцелярії міністра внутрішніх справ і товариша (заступника) міністра уділів графа Л. О. Перовського, прихильника поступової відміни кріпосного права. П. Редькін довгий час не погоджувався, але прохання В. І. Даля та і самого міністра взяли згоду. Вчений погодився на пропозицію за умови, що йому дозволять читати лекції у С.-Петербурзькому університеті. 10 червня 1849 р. П. Редькін був призначений формально секретарем товариша (заступника) міністра уділів, а насправді виконував обов'язки правителя канцелярії міністра уділів. Так, Петро Григорович понад 10 років працював на цій чиновницькій посаді.

Працюючи в міністерстві, П. Редькін продовжував займатися педагогікою. Він став засновником і активним автором "Журнала для воспитания" (1863–1870), у якому надрукував цикл статей під назвою "Что такое воспитание", а також "Можно ли и должно ли воспитывать детей", "Первое знакомство детей с природой" та ін. Він робить огляд педагогічної літератури у двох статтях, друкє рецензію на книгу Ф. Кернера "История педагогики от древнейших времен до настоящего времени" та ін. Частина статей була видана у книзі "Избранные педагогические сочинения" (Санкт-Петербург, 1858).

12 липня 1863 р. П. Редькін був призначений ординарним професором С.-Петербурзького університету по кафедрі енциклопедії права. І вчений знову продовжив займатися науковою діяльністю, хоча він не припиняв її, бо разом з К. Яневичем-Яневським видав третій том "Юридических записок" (1859), у яких опублікував велику на 250 сторінок статтю "Обозрение юридической литературы", та четвертий

том (1860) під цією ж назвою, у якому розмістив свої статті "О независимости юстиции" та "Обозрение юридической литературы".

Рівно через 10 років праці П. Редькіна у С.-Петербурзькому університеті 19 вересня 1873 р. вченого обирають його ректором на 4 роки з дозволом одночасно обіймати посаду члена Ради департаменту уділів, а з 23 вересня 1876 р. і голови цього департаменту.

В університеті вчений викладав історію філософії і права. Дещо змінюються і його погляди. Він, значною мірою сприймаючи доктрину філософського позитивізму О. Канта, почав критикувати гегелівські твердження "абсолютної теорії" у підході до розуміння держави і права.

Викладачі та студенти університету високо цінували роботу свого ректора. У вітальній адресі вони писали: "Ви внесли у свої лекції той же юнацький запал, ті ж благородні устремління до правди і добра", які були характерні для творчої і викладацької діяльності вченого. Як ректор він у складний час для навчального закладу зумів вивести його на належний рівень.

За наукову і професійну діяльність П. Редькін отримав звання заслуженого професора, був нагороджений орденом Святого Благовірного Великого князя Олександра Невського з діамантами, Білого Орла, Святого Володимира II і III ступенів, а також Святих Ганни і Святослава I ступенів.

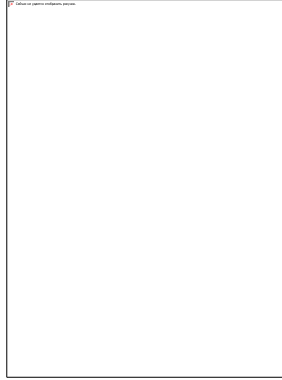
Протягом своєї діяльності П. Редькін перебував почесним членом університету Святого Володимира у Києві (обраний 17 січня 1869 р., як "один із досвідченіших і достойних правознавців-наставників, який мав плідний вплив на вивчення правознавства у нашій Вітчизні", а також Академії мистецтв, членом-засновником С.-Петербурзького юридичного товариства, членом Вільного економічного товариства, членом С.-Петербурзького комітету грамотності, почесним членом Мадридського археологічного товариства, членом Королівського Копенгагенського товариства Північних антикваріїв, членом і засновником Товариства для підмоги літераторам та вченим, що терпіли нестатки тощо.

9 лютого 1881 р. депутація від С.-Петербурзького Комітету грамотності та від Вільного економічного товариства вручила йому велику золоту медаль "За довготривалу і корисну працю його, яка мала, безсумнівно, добродійний вплив на підняття і розвиток освіти".

Через хворобу П. Редькін залишив університет, але продовжував у міру можливості виконувати деякі громадські доручення.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородько. Санкт-Петербург. 1881. С. 441–449; Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005. С. 82–83; С. О. Половнікова. Листи П. Г. Редькіна до В. В. Тарновського-старшого. Скарбниця української культури. Чернігів. 1996. С. 18–20; Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Україна. Енциклопедія. Ніжин, 2020.

**ТАРНОВСЬКИЙ
ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ
(старший)**

*(14(26).06.1810–04(16).12.1866) –
громадський діяч, меценат, господар садиби
Качанівка, випускник Гімназії вищих наук
князя Безбородька 1826 р.*

Василь Тарновський належав до відомого дворянського роду, а тому початкову освіту отримав удома під наглядом батька та досвідченого наставника. Тож коли відкрилася Гімназія вищих наук кн. Безбородька, батько, відставний поручик, одразу ж у жовтні 1820 р. влаштував сина у навчальний заклад. Знання Василя Тарновського дали можливість у 1822 р. перевести його у 5 клас і третє відділення з мов. Він навчався у групі разом з Петром Редькіним, Василем Любичем-Романовичем, братами Сергієм і Левом Милорадовичами, Герасимом Висоцьким. Але коло спілкувань було значно ширшим. Брав участь у літературному та навчально-науковому житті гімназії разом з М. Гоголем, Н. Кукольніком, К. Базилі та іншими гімназистами на квартирі гувернера Мишковського, де проживав П. Редькін і де займалися читанням творів гімназистів, які потім друкувалися у рукописних журналах та альманахах, перекладали з іноземних мов історичні наукові праці і складали свій підручник з історії.

У цей час В. Тарновський захоплюється, як М. Гоголь та П. Лукашевич, народними традиціями, національною історією, про що говорять замітки у його записних книжках "О поэзии русского народа и о влиянии Малороссии на русскую поэзию", "Мои мечты", "О знахарях", "О малороссийском журнале", "О малороссийских песнях" та інші, які нині зберігаються у Чернігівському історичному музеї (ЧІМ. Спр. 899–911).

Прекрасні знання, які продемонстрував В. Тарновський, дали право йому власноручно записати своє ім'я до "Книги честі" Гімназії "Liber Honoris" і отримати 1826 р. звання кандидата та чиновницький 12 розряд.

Після закінчення Гімназії вищих наук кн. Безбородька він отримав енциклопедичні знання і міг обійняти відповідну посаду чиновника у одному з департаментів столиці, але вирішив поглибити свої знання у юриспруденції. І тому разом з П. Редькіним вступили в

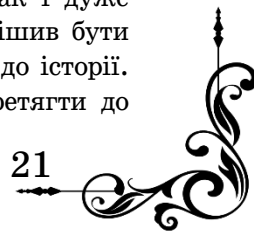
Московський університет на юридичний факультет, який закінчили у 1828 р. зі ступенем кандидата.

Після отримання нових знань В. Тарновський влаштувався у С.-Петербурзі за порадою рідних у Департамент контрольного відомства й опинився в оточенні "ніжинських однокоритників", у коло М. Гоголя, Н. Кукольника, А. Мокрицького, А. Божка та інших. У листі до свого заможного дядька Григорія Степановича Тарновського, володаря Качанівки і багатьох інших сіл, у яких проживало 9 тисяч кріпаків, від 20 червня 1829 р. він ділиться своїми враженнями про столицю, своїх друзів, про прочитані книжки (ЧІМ. Ал. 17–30/504). Проте клімат С.-Петербурга не сприяв перебуванню В. Тарновського у місті, і він поїхав у Житомир, де влаштувався учителем історії у місцевій гімназії.

Від'їжджаючи 1829 р. із С.-Петербурга, В. Тарновський подарував М. Гоголю записку книжку під назвою "Книга для записи книг, тетрадей, белья, платьев и других вещей, принадлежавших Василию Тарновскому. Заведена 1826 года, сентября 24. Москва". М. Гоголь далі дописав: "Но после переведена в другую.... ровую, а на место оной выдана Департаментом сельского хозяйства под управлением голтвянского помещика Николая Васильева сына Гоголь-Яновского". Записи у книзі свідчать про те, що цей зошит використовувався в подальшому Гоголем.

Праця в гімназії не була випадковою, бо педагогічна діяльність була близькою В. Тарновському, хоча це не дуже заохочувалося у дворянських колах. У листі до Редькіна від 20.02.1834 р. поділився своїми враженнями від роботи і зазначив, що вважає себе педагогом за покликанням.

В. Тарновський цікавився своїми товаришами, що залишилися служити у різних відомствах. М. Гоголь розшукав через дядька адресу В. Тарновського і послав йому 07.08.1834 р. у Житомир книги, розповів про петербурзьких ніжинців, запитав про П. Редькіна, П. Лукашевича, Г. Висоцького та інших, які виїхали із С.-Петербурга. А у листі від 20.09.1834 р. Гоголь дорікав своєму товаришу по гімназії, що він не регулярно відповідає на його листи і радив йому не їхати у Ніжин працювати на викладацькій роботі, а влаштуватися у Київський університет, який щойно відкрився і в якому хотів він сам працювати. М. Гоголь просить у листі від 28.01.1835 р. професора М. Максимовича, першого ректора Київського університету, взяти його товариша по гімназії на роботу. В. Тарновського він охарактеризував позитивно: "Є такий мій товариш по навчанню, надзвичайно добрий юнак і дуже відданий науці. Він, маючи досить хороший достаток, вирішив бути вчителем у Житомирській гімназії, лише через пристрасть до історії. Прізвище його Тарновський. Чи не можна його якось перетягти до

університету? Справді, мені шкода, якщо він закисне в Житомирі..." (Гоголь Н. ПСС, Т. X. С. 349). В іншому листі: "Що ж до якостей і душі, то це така людина, яку завжди можна напідхват взяти. Він добрий і свіжий почуттями, як дитина, дещо мрійливий і завжди з самовідданістю. Він думає тільки про ту користь, яку можна принести слухачам, і по-дитячому відданий цій думці до того, що зовсім не турбується про себе, чи нагороджують його чи ні. Для нього не існує ні чинів, ні підвищень, ні честолюбства. Якби він навіть не мав тих позитивних рис, які має, то і тоді б порадив тобі взяти його за один характер. Бо знаю з досвіду, що значить мати при університеті більше на одну благородну людину" (Гоголь Н. ПСС, т. X. С. 357).

В. В. Тарновський серед членів своєї родини

У 50-х рр. XIX ст. поновилося листування Гоголя з Тарновським, який запрошував письменника до себе в садибу в селі Потоки: "Втішаюсь думкою, що наша дружба юності, яка відновилась так для мене неждано у зрілі роки, укріпиться, і ми будемо жити, як брати. Весь твій В. Тарновський" (Шенрок В. Матеріали. Т. 4. С. 834). Але В. Тарновський залишився жити у Києві. У 1842 р. він надрукував статтю "Юридический быт Малороссии". У цей час він познайомився з представниками київської інтелігенції, зокрема з М. Костомаровим, В. Білозерським та іншими, а згодом і Т. Шевченком.

Улітку 1845 р. В. Тарновський разом зі своєю сім'єю проживав у селі Потоки, належало дядькові Г. С. Тарновському і перейшло після його смерті разом з Качанівкою у спадок Василю Васильовичу (старшому). Молодший із Тарновських теж Василь (у родині була

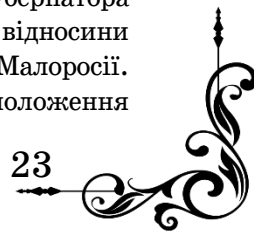
традиція називати старших хлопчиків Василями), згадував: "Тарас Григорович прийшов до господаря, рекомендує, що він Шевченко. В. В. Тарновський, який уже чув про нього, бо Шевченко на той час уже встиг зажити великої слави, дуже зрадів йому, познайомив його зі своєю сім'єю і просив залишитися на деякий час гостювати. Тарас Григорович, звичайно, охоче погодився, полюбив мешканців Потоків" (Спогади про Тараса Шевченка. Київ, 1982. С. 12). Потоки – це велике село з двоповерховим кам'яним панським будинком, великим господарством, сукняною фабрикою, винокурним заводом.

В. Тарновський, який притримувався ліберальних поглядів і вважав, що треба ліквідувати кріпацьке право, разом з Т. Шевченком мали спільні інтереси, проблеми, які жваво обговорювали. Т. Шевченко був людиною, яка тонко розуміла співбесідника, відчувала ставлення до нього, тому у В. Тарновському він знайшов людину, яка не приховувала своїх симпатій до поета. Господар познайомив Тараса Григоровича зі своєю сестрою Надією Василівною, яку поет називав "дорогою кумасею", бо вони разом хрестили дитину у місцевого диякона М. Г. Говядовського, і присвятив їй вірші "Кума моя і я", "Н. Т.", подарував свої малюнки і портрет. У Потоках поет продовжував писати поему "Єретик" ("Іван Гус").

Зустрічі з Т. Шевченком проводилися і взимку 1946 р. Як згадував М. Білозерський, одного разу поет прийшов на квартиру до В. Тарновського, у якого були друзі і знайомі господаря, і "прочитав щойно написане ним відоме "Послання до земляків". Загальний зміст цього твору, й особливо ті місця, де говориться про козацьких гетьманів, яких Шевченко перший зустрів і виставив їх у справжньому вигляді, справили на всіх присутніх приголомшливе враження і з цього моменту схилення перед ясновельможними і уявлення про них як про героїв-лицарів припинилися... слово Шевченка скинуло їх з п'єдесталів і поставило на належні місця" (Спогади про Тараса Шевченка. Київ, 1982. С. 163).

В. Тарновський у 40-х рр. XIX ст. близько стояв до учасників Кирило-Мефодіївського товариства, які були заарештовані. Це сталося 5 квітня 1847 р. на переправі через Дніпро біля Києва, коли Шевченко повертався з Чернігівщини. Під час арештів В. Тарновського попередили і порадили виїхати з Києва і замести сліди. Він поїхав у свою садибу села Потоки, що на Київщині, де бували різні діячі культури.

На початку 50-х рр. помітна діяльність В. Тарновського у Києві як члена комісії для опису губерній Київського навчального округу, утвореної при університеті з ініціативи київського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, який ставив завдання урегулювати земельні відносини між селянами та поміщиками у південно-західній частині Малоросії. На жаль, розроблене Тарновським разом з Д. Г. Бібіковим положення

повернулося із С.-Петербурга зі змінами в остаточній редакції у спотвореному вигляді, що дуже пошкодило злагодженості повного пристосування початково напрацьованої у Києві системи. І як відзначив автор статті про В. Тарновського М. Юзефович, незважаючи на це, новий порядок всетаки мав позитивний характер, бо з'ясувалися обов'язкові відносини селян до поміщиків, визначилися повинності у зменшеному вигляді, наділи стали недоторканими, свавілля поміщиків стримувалося суворими законами і можна було розраховувати на благодатні результати.

Сам В. Тарновський після смерті дядька Григорія Степановича Тарновського став володарем шести тисяч кріпацьких душ, дві з половиною тисячі яких він роздав рідним і двоюрідним родичам, а тому слідкував за виконанням Інвентарного положення і його вплив на селянський побут та за новими економічними відносинами.

У збірнику праць цієї комісії В. Тарновський надрукував статтю "О делимости семейств Малороссии" (1853), а також "Программу для подробного описания имени в хозяйственном отношении, составленная по поручению Высочайше учрежденной при Императорском университете Святого Владимира действительными членами В. В. Тарновским и С. М. Ходецким" (1855). У Києві В. Тарновський знайомиться і зближується з відомим українським статистом Д. П. Журавським, який був прихильником звільнення селян від кріпацької неволі і значну частину зароблених грошей він використовував на викуп дворових людей. Разом вони розробили чимало різних подібних проєктів.

В. Тарновський був прихильником звільнення селян від кріпацтва з винагородження поміщиків за відчуження в наділ землі. Він був щирим прихильником реформи. У листі до Г. П. Галагана В. Тарновський писав у 1858 р.: "... будемо постійно проповідувати, що грішно й аморально при звільненні обирати людей, котрих ми довели до бідності і аморального приниження, і що треба великодушно розділитися з ними по-братськи. Нам потрібно горіти любов'ю до братів наших, надіти хрести і йти в хрестовий похід проти невірющого і розбещеного дворянства і перемагати не зброєю, а силою слова, силою любові до братів наших".

У 1858–1859 рр. В. Тарновський був депутатом від уряду в Чернігівському Губернському комітеті "для устройства и улучшения быта помещичьих крестьян". У одному із своїх спогадів читаємо: "Мрія його нарешті почала здійснюватися; він дожив до цього щасливого часу. Треба було його бачити в той час, коли благородна звістка у вищих наших колах стала сповіщати про наближення великого торжества Росії. Я пам'ятаю, з яким юнацьким захопленням він відкрив мені, як близькому родичу і однодумцю, таємницю перших

своїх відносин з самим центром виникнення у нас тоді руху з цього питання і потім сповістив звістку про виклик його до дієвого сприяння реформі; як він поринув за кордон для особистої зустрічі і зібрань з головними тодішніми подвижниками царської думки; яким щасливим він повернувся звітля уже впевнений, що реформа – буде” (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 462).

У 1860 р. В. Тарновського запросили в Петербург бути членом-експертом редакційних комісій, які готували проєкт реформи, і під багатьма статтями стоїть його підпис. Коли 19 лютого 1861 р. Олександр II підписав указ про звільнення селян від кріпацької залежності, то В. Тарновський радів, як мала дитина, що здійснилася його благородна мрія. Його призначили членом від уряду в Полтавську по селянських справах присутність.

В губерніях були створені земські зібрання. І В. Тарновський був включений у 1865 р. від уряду у Чернігівське земство для вирішення різних питань, пов’язаних з мирними відносинами між селянами і поміщиками. Праця у земстві не була легкою. Здоров’я В. Тарновського погіршувалося, і після одного напруженого засідання 4 грудня 1866 р. на 56 році життя його серце зупинилося. Поховали Василя Васильовича у його маєтку Качанівка у церкві Георгія Хозевіта. Діяльність В. Тарновського була відзначена золотою медаллю на Олександрівській стрічці (1861), орденами Святої Анни II ступеня (1861) та Святого Володимира III ступеня (1864), бронзовою медаллю на "Пам'ять звільнення селян".

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 461–464; Супронюк О. К. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии: библиографический словарь. Киев, 2009. С.178–180; Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Україна: Енциклопедія. Ніжин. 2020.

**ЛЮБИЧ-РОМАНОВИЧ
ВАСИЛЬ ІГНАТОВИЧ**

*(24.04(06.05), за іншими відомостями
(27.04(09.05).1805–29.02(12.03).1888) –
поет, перекладач, збирач старовинних
портретів першої половини ХІХ ст.,
син поручика із старовинного дворянського
литовського роду, випускник Гімназії
вищих наук князя Безбородька 1826 р.*

Дитячі роки минули у батьківській садибі у Полоцьку Могилівської губернії. Полоцьк – це старовинне місто, яке було спочатку під владою Литви, а потім Польщі. З 1772 р. входило до складу Росії. Навчався в Полоцькому єзуїтському колегіумі, де викладання велось латинською мовою. Але після вигнання єзуїтів продовжив навчання у Ніжині (з 1821 до 1826 р.) у Гімназії вищих наук кн. Безбородька і був серед шести кандидатів першого випуску, отримав срібну медаль, проживав в одній кімнаті з Гоголем. В. Любич-Романович проявив себе здібним студентом з усіх предметів. Викладач латинської мови І. Кулжинський згадував, як одного разу директор гімназії І. С. Орлай попросив проекзаменувати за обіднім столом гімназиста: "Крім подружжя та дітей Івана Семеновича, сиділо за столом декілька гімназистів у синіх мундирах з гарними оксамитовими комірцями. Мені дісталось місце біля господаря, проти одного гімназиста, років 18-ти, чорноволосого, з гарними вусиками, які ледь-ледь пробивалися... "Рекомендую вам цього молодого студента: він навчався у Полоцьку у єзуїтів, а ось після вигнання єзуїтів приїхав до нас закінчувати курс. Єзуїти вчили його говорити латинською – тож не могли б ви проекзаменувати його за обідом... Тож, набравши поважного вигляду, я і почав говорити на безсмертній мові квірінов; спочатку запитав щось про Полоцьк, Єзуїтську колегію, потім не пам'ятаю, як заговорили про Горація. Мій товариш, Любич-Романович, жваво відповідав на всі мої запитання і говорив вільно чистою латинською мовою. Мистецтво товариша і мені надало духу. Я розговорився – бо йшла мова про улюбленого поета – і почали розбирати його по кісточках, читати напам'ять оду за одою, з вказівкою красот" (Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. 1881. С. 414).

Добре знання латинської мови, надзвичайна легкість у засвоєнні іноземних мов дали можливість В. Любичу-Романовичу блискуче

вивчити французьку, німецьку, англійську, італійську. З дитинства він знав польську мову. Це сприяло як його загальному розвитку, так і літературним здібностям.

Разом з П. Редькіним, В. Тарновським, М. Гоголем, К. Базилі та іншими гімназистами він займався перекладами історичних текстів для створення підручника "Всесвітня історія". Брав участь у театральному житті гімназії. Разом з Гоголем грав у виставі "Едіп в Афінах" (Едіп – Романович, Креон – Гоголь). Пізніше він згадував "Вистава пройшла добре і Гоголя дуже хвалили" (Исторический вестник. 1892. № 12).

В. Любич-Романович був активним учасником літературного життя у гімназії. Писав вірші, перекладав з німецької, французької, латинської. На квартирі у П. Редькіна брав участь у обговоренні творів М. Гоголя, Н. Кукольника, К. Базилі та ін. Можна лише шкодувати, що твори самого В. Любича-Романовича цього періоду до нас не дійшли. Лише в реєстрі М. Г. Белоусова названі два твори: поезії "Фиалка" та "Страсть".

Хоча відомо, що уже в Ніжині він самостійно перекладав А. Міцкевича, Д. Байрона. Перед випуском В. Любич-Романович зробив в альбомі Гоголя запис: "Свет скоро хладеет в глазах мечтателя. Он видит надежды, его подстрекавшие, несбыточными, ожидания неисполнимыми – и жар наслаждения отлетает от сердца... Он находится в каком-то состоянии безжизненности. Но счастлив, когда найдет цену воспоминанию о днях счастливого детства, где он покинул рождавшиеся мечты будущности, где он покинул друзей, преданных ему сердцем" (Гоголь Н. ПССП. 2001. Т. 1. С. 74).

Спогади В. Любича-Романовича про Ніжинську гімназію, про Гоголя, які були записані С. Глебовим і опубліковані М. Шевляковим, пронизані тенденційністю. В них відчутні зверхній аристократизм, неповага до дітей дрібнопоміщицьких родин і, зокрема, М. Гоголя, якого змалював дуже принизливо, хоча деякі деталі життя в гімназії викликають інтерес. Після закінчення в 1826 р. Ніжинської гімназії відчутні сліди у різних відомствах С.-Петербурга: Департаменті юстиції, Департаменті зовнішньої торгівлі, Капітулі російських орденів, Департаменті господарських і рахункових справ Міністерства іноземних справ, Департаменті внутрішніх відносин, Інспекторському департаменті військового міністерства, і знову в Міністерстві іноземних справ. В багатьох департаментах він використовував свої знання іноземних мов, виконував обов'язки перекладача. Служив він чесно і самовіддано, про що свідчать його підвищення у чині від губернського секретаря до колезького радника та ордені.

В. Любич-Романович проявив себе і як літератор. З'являються його друковані твори в "Литературной газете" А. Дельвіга (1830–1831),

а також 1832 р. вийшов збірник "Стихотворения Василия Романовича", який поет присвятив Гімназії вищих наук кн. Безбородька:

Тебе, святилище наук,
Питомец вдохновенья юный,
В златые ударяя струны,
Свой первый посвящает звук!

У В. Любича-Романовича спостерігався творчий інтерес до української тематики, про що свідчить не лише вірш "Сказание о Хмельницком" (1829) за мотивами народної думи, а й "Смерть бандуриста", "Козацкая смерть", "Кошевой", "Пан Каневский", "Запорожье" (всі – 1841 р.), "Алексей Попович", "Запорожец", "Иван Коновченко" (1842 р.), "Барабаш у Хмельницкого на пиру" (1848) та інші твори. Деякі деталі висвітлення історичних подій, побуту, використання міфології зближують ці вірші з "Вечорами на хуторе близ Диканьки" Гоголя. Твори на історичну тему відносяться в основному до 40-х рр., коли ще зберігався інтерес до історії України і її героїчного минулого.

В. Любич-Романович в кінці 20–30-х рр. спілкувався у С.-Петербурзі з ніжинськими "однокоритниками", яких накопичилось чимало і які групувались на квартирі у Гоголя, Н. Кукольника, М. Прокіповича, а то й у нього.

А. В. Никитенко, який був на одному з гоголівських вечорів, так охарактеризував В. Любича-Романовича: "Не без таланту, але спалахнувши маленьким вогником... швидко гасне" (Никитенко А. В. Дневник. Москва. 1955–1956. Т. 1. С. 116).

Ім'я В. Любича-Романовича зустрічається в листуванні Гоголя.

В історію російської літератури В. Любич-Романович увійшов і як відомий перекладач, зокрема творів Дж. Байрона та А. Міцкевича. Був перекладачем з англійської (якою оволодів самостійно) і польської мов, відзначався досконалістю художнього перекладу. Він стає активним автором "Литературной газеты", де надрукував 9 творів. У журналі "Сын отечества" з'явилося 20 творів, у "Литературных прибавлениях русскому инвалиду" – 25 перекладів, у газеті "Маяк" – 25 творів, в основному оригінальних. У періодичних виданнях опубліковано 93 твори.

Крім цього, були також видані окремі збірники та перекладні твори: "Стихотворения Адама Мицкевича" (1829), "Стихотворения Василия Романовича" (1832), "Дерар" Восточная поэма в стихах. Сочинение Александра Ходзько" (1839), "Сказание иностранцев о России в XVI и XVII веке" (1843), "Дон Жуан, поэма лорда Байрона" (1847), "Корчма на Ужите" и "Гражина". Две повести в стихах Адама Мицкевича" (1862).

Значна більшість публікацій (віршованих або прозових) – це переклади з різних мов. Становлять інтерес перекладені В. Любичем-Романовичем і опубліковані у періодичних виданнях тексти на

історичну тематику: "Исторические горы и могилы в Литве" (из записок Юцевича), "Пинск и его окрестности" (из записок Крашевского), "История бывших княжеств Теревольского и Звенигородского", "Приключение с Шекспиром после первого представления "Ромео и Джульетты", "Обычаи, игры, пословицы и предания литовские". Значна частина публікацій торкалася історії Росії: "Путешествие в Московию Рафаэля Барберии в 1565 г.", "Сношение царя Иоанна Васильевича с императором Фердинандом о московских делах", "Донесение в письмах о войне Московского царя с польским королем Стефаном Баторием в 1580 и 1582 годах", "Донесение о событиях в эпоху Лжедмитрия и в особенности Иоанна Васильевича, найденное в библиотеке князя Барберини в Риме", "Дунайские казаки" и др.

У 1869 р. у зв'язку з реформою Міністерства іноземних справ В. Любич-Романович був звільнений з роботи у чині дійсного статського радника з мундиром і пенсією тисяча. Він також нагороджувався декількома орденами. Як свідчать сучасники, В. Любич-Романович продовжував займатися літературною діяльністю. Проте після 1862 р. у періодичних виданнях його твори не з'являлися. Але те, що зробив поет і перекладач протягом 30–50-х рр., – досить значний доробок. Збагатив В. Любич-Романович російський літературний процес цікавими перекладами творів зарубіжних письменників. Становляють інтерес також спогади, опубліковані в останній рік його життя, про Пушкіна, М. Гоголя, Н. Кукольника, хоча вони і мають дещо суб'єктивний характер.

Література: Гімназія вищих наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 413–416; Супронюк О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии. Киев, 2009. С. 112–118; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 53–56; Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Україна. Енциклопедія. Ніжин. 2020.

**БАЗИЛ
КОСТЯНТИН МИХАЙЛОВИЧ**

*(03(15).02.1809–10(22).02.1884) –
відомий дипломат, літератор, випускник
Гімназії вищих наук князя Безбородька
1827 р.*

За походженням албанський грек, син відомого грецького патріота, борця за свободу батьківщини від турецьких загарбників, засудженого турками 1821 р. до смертної кари, якому вдалося втекти за допомогою російського посла графа Г. А. Строганова та переїхати до Одеси. Малолітній К. Базилі був свідком всіх страшних епізодів тогочасного життя.

1822 р. почесний попечитель Гімназії вищих наук кн. Безбородька граф О. Г. Кушелев-Безбородько дозволив грецьким юнакам, серед них і К. Базилі, вступити до навчального закладу у Ніжині. Вдома К. Базилі отримав гарну підготовку і класичне виховання. Він вивчав давніх авторів до Гомера і до трагіків, знав добре французьку мову. Гімназист І. Д. Халчинський згадував, що К. Базилі, приїхавши до Ніжина, зовсім не знав російської мови і лише величезна наполегливість юнака та допомога вчителя Закону Божого отця Павла Волинського сприяли засвоєнню мови і складання екзаменів за перший та другий класи. "Знання давньогрецької мови відкрили молодому вихованцю всі закони синтаксису, так що він пояснював інколи самому учителю граматики логічні причини зворотів мови і управління дієслів тим чи іншим відмінком... З того часу і до виходу свого з гімназії постійно був першим учнем в класах з наук і мов" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург. 1881. С. 326–329).

Під час навчання в Ніжинській гімназії вищих наук товаришував з М. Гоголем, О. Данилевським, М. Прокоповичем та іншими гімназистами, займався разом з Гоголем випуском рукописних альманахів і журналу "Северная заря". В своїх спогадах, записаних В. Шенроком, К. Базилі згадував: "У вихідні дні збирався наш гурток, чоловік 15–20 старшого віку, і читали праці, йшли балачки і дискусії", критично ставився до творів Гоголя-початківця, зокрема його повісті "Брати Твердославичі". Він був щирим не лише у спілкуванні з Гоголем, а й з іншими початківцями. Сам писав вірші, але у зв'язку з тим, що у рукописних альманахах не вказували автора, то нині важко утверджувати, які саме це були твори.

У гімназії студенти займалися не лише літературною творчістю, а й театральною діяльністю. У виставі за п'єсою Д. Фонвізіна "Недоросль" К. Базилі разом з М. Гоголем (Простакова), Н. Кукольником (Митрофанушка), О. Данилевським (Софія) та іншими зіграв Стародума, а у виставі за трагедією Озерова "Едіп" – головного героя, іменем якого названа п'єса. Згадуючи цей момент у своєму гімназійному житті, К. Базилі стверджував: "Завдяки моїй надзвичайній у той час пам'яті діставалися мені найдовші ролі". Разом з Гоголем він також малював декорації.

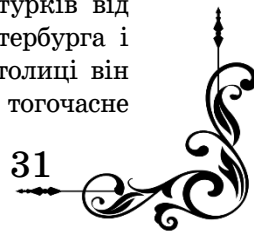
К. Базилі брав активну участь і в історичному товаристві, яке складалося зі студентів старших класів гімназії – П. Редькіна, В. Любича-Романовича, В. Тарновського та інших, які, не задовольнившись читанням лекцій з історії професором М. Білевичем, почали створювати всевітню історію шляхом перекладу праць вчених Європи. На долю К. Базилі прийшлися єгиптяни, асирійці, перси і греки. І він за півтора року переклав понад тисячу сторінок після занять у класі. Все це свідчило про працездатність юнака. При цьому він, перебуваючи у 5 класі, склав одночасно екзамени за 6 і 7 класи. Але як виявилось згодом, через бюрократичну помилку секретаря конференції гімназії, К. Базилі залишався у 6 класі, хоча він пройшов всі курси, склавши їх на високу оцінку. Вільний час юнак використовував для написання віршів російською мовою.

Після канікул 1827 р., які він проводив у Одесі, зустрічаючись зі своїм колишнім директором Гімназії вищих наук кн. Безбородька І. С. Орлаєм, який обіймав таку ж посаду в Рішельєвському місцевому ліцеї, К. Базилі не повернувся до Ніжина і закінчив 1830 р. Рішельєвський ліцей. Але Ніжинська гімназія вищих наук назавжди залишилася в пам'яті, і це підтверджує подальше його життя.

Закінчивши ліцей, К. Базилі вирішив здійснити подорож по країнах Сходу, відвідати свої рідні місця. Побувавши деякий час у Константинополі, він переїхав до Греції, зустрівся з її президентом графом Каподистрія, який був близько знайомий родині. І президент познайомив К. Базилі з російським адміралом Рикорду, який у цей час командував загоном російського флоту у грецьких водах. Знайомство переросло у довіру, і адмірал запропонував юнакові обійняти посаду секретаря дипломатичної частини на флоті.

У цей складний для Греції час нестабільності К. Базилі брав участь у військових діях, переговорах тощо. Він був свідком трагічної смерті президента Каподистрія. Флот залишався в Греції і після зміни уряду й приходу до влади короля Оттона.

У 1833 р. разом з адміралом Рекордом К. Базилі відвідав береги Трої, Константинополя, де брав участь в обороні столиці турків від нападу єгиптян. Восени 1833 р. К. Базилі приїхав до Петербурга і пішов на службу до Міністерства закордонних справ. В столиці він знайшов своїх ніжинських товаришів, які ввели його у тогочасне

літературне життя. Він побачив, з яким захватом читають "Вечори на хуторі біля Диканьки" М. Гоголя та "Торквато Тассо" Н. Кукольника. Це якою мірою підштовхнуло його до літературної творчості. Він почав писати свою книгу нарисів "Архипелаг и Греция в 1830 и 1831 годах" у двох томах, які вийшли у 1834 р. У своїй книзі К. Базилі розповів про політичну ситуацію, яка склалася у Греції у зв'язку з іншими країнами Східної Європи і яку роль у їх вирішенні відіграв російський флот. Складні події передавалися автором у поєднанні зі своїм власним пережитим на батьківщині життям. Легка російська мова, насичена образністю і цікавими епізодами, привабила увагу петербурзьких читачів. У пресі з'явилися позитивні відгуки. Все це сприяло тому, що К. Базилі продовжив писати книги "Очерки Константинополя" (1835) та "Босфор и новые очерки Константинополя" (1836), які виходили обидві в двох томах.

Працюючи над новими нарисами, він познайомився з науковими дослідженнями, зокрема класичними творіннями Мураджі де Охсона про мусульманське правознавство, а також іншими працями авторів про історію Сходу і, опираючись на їх методологію, об'єднав окремі факти історії зі своїми спогадами і враженнями від відвідин Константинополя та інших міст краю, подав читачам свій оригінальний погляд на сучасний для нього світ, демонструючи його прекрасне знання. Так К. Базилі увійшов у літературу своїми оригінальними нарисами. Він також продовжував співробітництво з видавництвами "Энциклопедического лексикона" та "Военной энциклопедии", де опублікував декілька ґрунтовних статей.

Проте події на Сході знову загострилися внаслідок сутичок між турецьким султаном та пашою єгиптян через повстання у Сирії. Міністерство закордонних справ у травні 1839 р. направило К. Базилі консулом у Сирію і Палестину, де він переважно знаходився у Сирії.

У 1844 р. К. Базилі присвоїли звання генерального консула, і в цьому ж році він одружився з дочкою князя Молдовії Хаджері Маргариті Олександрівні, яка 1849 р., на жаль, померла. Вдруге він одружився через 4 роки в Одесі. К. Базилі на деякий час приїжджав у Петербург, де зустрічався з Гоголем. А згодом, повернувшись на Схід до Константинополя, у 1848 р. вони відвідали святі місця. К. Базилі

почав писати нову книгу "Сирия и Палестина под турецким правительством в историческом и политическом отношениях", що була надрукована лише у 1862 р. М. Гоголь, який читав її у рукописі, розповідав поету В. Жуковському у місті із Єрусалима: "Базилі написав пречудову річ, яка покаже Європі Схід у його найкращому вигляді, знань тьма, інтерес сильний" (Гоголь Н. ПСС. Т. XIX. С. 53). К. Базилі у 1848 р. прибув до Одеси разом з дружиною та Гоголем. Через деякий час він повернувся до виконання своїх обов'язків на Сході.

У 1853 р. розпочалася війна Туреччини з Росією, в якій брали участь і війська інших держав. К. Базилі змушений був добиратися таємно з Константинополя в Росію. У цей час гостро стояло питання про існування придунайських князівств Молдавії і Валахії. Талановитий дипломат К. Базилі був включений до Європейської комісії, яка була сформована після укладення військового миру з Туреччиною у 1856 р. і діяла в Константинополі. Довелося докласти великих зусиль, щоб ці князівства залишилися без втручання на їх територію загарбників. Наполегливість дипломатів Росії дала можливість Молдавії і Валахії уникнути об'єднання, хоча їм Конвенція 1858 р. і надала найменування Об'єднаних князівств при двох керівниках з єдиним законодавством формуванням армії та касаційним судом. Проте під час виборів був обраний один правитель. При цьому К. Базилі зберіг хороші відносини з усіма членами комісії, що засідала в Парижі, зокрема Сафуретом-пашою, сером Генрі Бульверу і бароном Таллейраном та представниками інших країн.

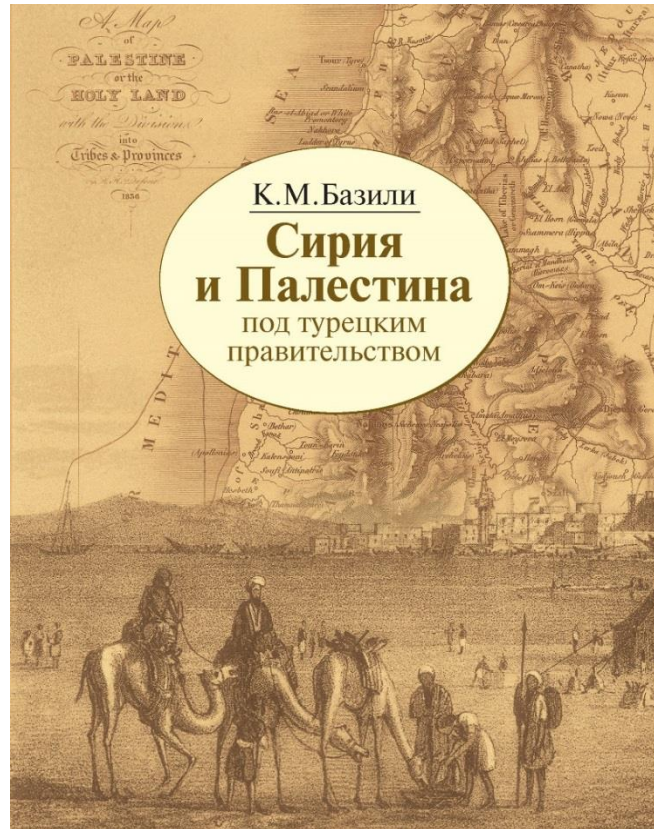
У 1858 р. К. Базилі повернувся до Петербурга і попросив надати йому довготривалу відпустку, після чого поїхав в Одесу, щоб піклуватися про своїх дітей. В подальшому К. Базилі відмовляв Міністерству закордонних справ обійняти нові дипломатичні посади, хоча вів активну громадську роботу після селянської реформи 1861 р., перебуваючи на посаді віце-президента Товариства сільського господарства південної Росії, добре знаючи південний край України і Бессарабії, які входили до Новоросійської губернії. Він виявився досить освіченим і в справі вирішення питань місцевого землеволодіння, а також організації земельного банку, про що свідчать його доповідні записки. Його обрали головою Спостережного комітету.

К. Базилі був також депутатом Одеської міської думи, брав найактивнішу участь у роботі її комісії. На з'їзді мирових суддів, що проходив в Одесі, його обрали головою на перше триріччя, а під час відкриття одеського Товариства опікування хворих та поранених – заступником голови. Він сприяв утворенню Товариства сестер Червоного Хреста і підготовці фельдшерів.

У 1865 р. К. Базилі вийшов у відставку у чині таємного радника, нагороджений за активну громадську діяльність орденами Святої Анни I ступеня і Святого Володимира II ступеня у зв'язку з земельною реформою та організацією Товариства Червоного Хреста.

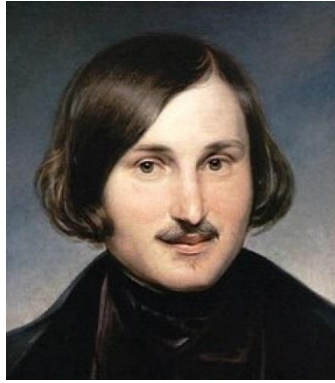
Після цього він займався упорядкуванням своїх паперів, написав спогади про Гоголя, систематизував листи письменника, адресовані йому та дружині, які згодом були опубліковані у дослідженні В. І. Шенрока. Під час підготовки до видання М. Гербелем книги "Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко" (1881) К. Базилі надсилав йому листи, у яких були відомості про цей навчальний заклад і його товаришів.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург. 1881. С. 326–336; Шенрок В. И. Материалы для биографии Гоголя: в 4 т. Москва. 1892–1898. Т. 4. С. 684–685; Супронюк О. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии: библиографический словарь. Киев, 2009. С. 23–25; Самоїленко Г. В. Микола Гоголь і Україна. Енциклопедія. Ніжин, 2020 с.

**ГОГОЛЬ
МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ**

*(20.03(01.04).1809–21.02(4.03).1852) –
українець, що став відомим світові як
великий російський письменник,
випускник Гімназії вищих наук князя
Безбородька 1828 р.*

Микола Гоголь народився в Україні, в оспіваному легендами та історичними подіями містечку Великі Сорочинці, хоча все його життя пов'язане з родовою садибою Яновщиною-Василівкою. По батьковій та материнській лінії М. Гоголь був із козачого роду, який у Російській імперії отримав дворянство.

Батько, Василь Панасович, і мати, Марія Іванівна, володіли землею і мали достаток. Василь Панасович деякий час перебував на державній службі, а згодом виконував обов'язки секретаря у далекого родича, відомого вельможі та міністра Д. П. Трощинського, який проживав у селі Кибинці. В. П. Гоголь входив у коло відомих в Україні дворянських родів Косяровських, Трощинських, Капністів. З їх представниками спілкувався пізніше і Микола Гоголь.

Батьки намагалися дати своїм синам Миколі та Івану освіту, а тому відправили їх спочатку у Полтавське повітове училище, а після смерті Івана Миколу влаштували у Гімназію вищих наук кн. Безбородька у Ніжині, де він навчався з 1 травня 1821 р. до 28 липня 1828. Саме тут Микола Гоголь отримав хорошу освіту, завдяки директору гімназії І. С. Орлаю та професорам К. В. Шапалінському, М. Г. Белоусову, Ф. І. Зінгеру, М. Ф. Соловйову, І. Я. Ландражину, С. М. Андрущенку та іншим.

У Ніжині М. Гоголь формується і як громадянин, який мріє стати корисним Вітчизні, і майбутній видатний письменник. Саме тут навчальний процес був побудований так, що давав можливість гімназістам проявляти себе у різного роду позанавчальних заходах. Але слід враховувати і специфіку Ніжина як міста поч. ХІХ ст. Лише у старій його частині воно більше нагадувало місто, бо на центральних його вулицях розміщувалися адміністративні установи, численні собори та храми, навчальні заклади. А трохи далі тіснилися козацькі хати з садами, огородами та квітниками. Та й Гімназію вищих наук оточували великий Графський парк і Ліцейський сад. Це було те середовище, яке нагадувало Гоголю його рідну Василівку, Кибинці, садиби своїх близьких родичів.

Особливо тягнуло Гоголя у район Магерок, який знаходився поруч з гімназією і де проживали прості козаки і козачки, ремісники, що робили великі вовняні брилі-магерки, а також селяни. Гоголя постійно сюди вабило, бо тут проживали його знайомі, які згодом стануть героями його творів. Тут він бував на весіллях, храмових святах, різдвяних гулянках та інших святкуваннях. Все, що він бачив, що його цікавило, Гоголь фіксував у своїй "Книге всякой всячины, или Подручной энциклопедии", яку він почав вести з 1826 р., а пізніше у знаменитих "Вечорах на хуторі близь Диканки".

Ніжин славився і своїми знаменитими трьома міжнародними ярмарками: Троїцькою, Покровською і Всеїдною, Гоголь любив бувати на ніжинських ярмарках і базарах, насолоджуючись їх дійством з надзвичайно яскравими персонажами. Він прислухався тут до розмов, інколи вступав у бесіду, цікавився господарськими справами, любив слухати лірників та бандуристів, спостерігати за учасниками гомінкої ярмарки. Тож не випадково, що в повісті Сорочинський ярмарок" так яскраво зображено це дійство.

А скільки таємничих легенд почуто у Ніжині, які згодом ожили у його "Вії", "Пропашій грамоті", "Сорочинському ярмарку" та інших творах. Своє місто ніжинці пізнають і у "Ревізорі", "Мертвих душах", "Як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем" та інших.

Майбутній відомий письменник прожив у Ніжині 8 років, прибув сюди дванадцятилітнім хлопчиком, а поїхав подорослівшим дев'ятнадцятилітнім юнаком зі своєю громадською позицією, естетичними поглядами і написаними літературними творами, які мав опублікувати їх у столиці.

У ніжинській Гімназії вищих наук кн. Безбородька Гоголь почав писати літературні твори, завдячуючи проф. словесності П. І. Нікольському, який викладав поетику та словесність і змушував гімназистів писати свої твори відповідних жанрів. Крім цього юний поет і сам проявляв у цьому бажання та гумористичний хист, писав акровірші, епіграми, сатиричні вірші, які переписувалися від руки у літературні журнали та альманахи. "Особливо багато сміялись ми над гумором Гоголя, – до того нам зовсім не відомого, – заявляв товариш по гімназії В. Любич-Романович – Краса його мови віднайшлася не у витонченій формі літературної творчості, якої не було у нього у той час, але в образності мови, перемішаної російськими словами з малоруськими. Над цією-то сумішшю двох наріч, нам невідомих до того у вітчизняній літературі, ми і сміялися до упаду".

Літературна творчість М. Гоголя ніжинського часу відзначена багатьма жанрами: баладами ("Две рыбки", "Новоселье"), елегіями ("Непогода"), епічними поемами("Битва при Калке", "Россия под игом татар"), повістями ("Братья Твердиславичи"), епіграмами ("Насмешнику некстати") та іншими.

Деякі з них він розмістив у рукописних альманахах і журналах "Парнасский навоз", "Северная заря", "Литературное эхо", "Метеор литературы" та інших, які він видавав разом зі своїми товаришами по гімназії. Гоголь навчався тоді разом з Миколою Прокоповичем, Олександром Данилевським, Костянтином Базилі, В. Любичем-Романовичем, Миколою Білевичем, Євгеном Гребінкою, Нестором Кукольником та іншими пізніше знайомими в літературі художниками слова.

На жаль, до нас не дійшли ні поеми "Россия под игом татар", і повість "Братья Твердиславичи", ні віршована трагедія "Разбойники", ні сатира "Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан", яка знищена автором за наказом директора І. С. Орлая. Її історико-побутова основа нами розкрита в одному із розділів нашої книги "Николай Гоголь и Нежин".

А поему "Ганс Кюхельgarten", написану у Ніжині у 1827 р., М. Гоголь опублікував під псевдонімом В. Алов, коли приїхав у столицю. Але на неї чекала учать попередніх творів, він її спалив. Збереглося лише декілька примірників. "Ганс Кюхельgarten" – це юнацьке самовираження Гоголя, яке визначалося його естетичною та громадською позицією ніжинського часу. Ліричний герой, як і Гоголь, захоплювався німецькою поезією, сліди якої помітні в поемі і любов до якої прищепив авторові твору професор Ф. Зінгер, а також боротьбою грецького народу проти турецьких загарбників, яка йшла на початку ХІХ ст. і про яку розповідав йому його друг грек К. Базилі. Саме це і лягло в основу твору. Гоголь посилає свого героя саме в Грецію, щоб долучити до боротьби і тим самим реалізувати мрію про свободу.

У ліричному відступі під назвою "Дума" автор висловлює думку про те, що необхідно піднятися над буденністю, як це зробив "небом обраний", для блага і добра його герой. У цій "Думі" відбилася і громадська позиція Гоголя останніх років його перебування у гімназії, а також благородні юні поривання і високе уявлення про призначення людини на землі, про чесне служіння на благо Вітчизни.

Відвідини Магерок, ярмарок, збирання творів народної творчості, заняття словесністю, написання оригінальних творів, видання літературних альманахів – все це помітні струмки творчих джерел Гоголя ніжинського періоду. Проте до них слід додати також і його захоплення театром в гімназії, активна у ньому участь як режисера-постановника вистав, актора, художника-декоратора, автора комедійних українських сценок тощо.

Таким чином, можна з твердою впевненістю стверджувати, що саме Ніжин з його специфічним побутово-історичним життям та перебування у гімназії сприяли формуванню М. Гоголя як письменника.

Завершивши навчання у Гімназії вищих наук кн. Безбородька і отримавши диплом її випускника та право на чин ХІV класу, М. Гоголь разом зі своїм другом О. Данилевським їдуть у грудні 1828 р. у С.-Петербург. Але реальне життя в ньому розвіяло їх романтичні

уявлення про столицю. Перші публікації вірша "Італія" та "Ганса Кюхельгартена" не підтвердили мрій юного письменника.

*М. Гоголь у ролі Простакової у виставі "Недоросток"
Худ. А. І. Мордовець*

*М. Гоголь на допиті у "Справі про вільнодумство".
1827 р. Худ. А. Шкурко*

Нарешті в кінці 1829 р. Гоголь влаштувався на службу в Департамент господарських і публічних приміщень Міністерства внутрішніх справ. Але чиновницька дрібна робота не задовольняла його. І він знову почав працювати над літературними творами, збирав матеріал і

написав повість "Бисаврюк, или Вечер накануне Ивана-Купала" (1830), а згодом видав збірник "Вечера на хуторе близ Диканьки" (ч. 1–2, 1831), у дві частини якої увійшло 8 повістей. Його надзвичайно тепло зустріли читачі. Це підбадьорило Гоголя, і він написав ще чотири повісті і видав їх у збірнику "Миргород". Перед читачем постала вся Україна з її розкішною природою, героїчною історією, побутом і фольклором, народними легендами, веселими і кумедними побутовими сценами і яскравими її мешканцями: козаками, селянами, міщанами, чиновниками, дрібними поміщиками: Солопієм Черевиком, кумом Цибулею, ковалем Вакулою і чарівною Солохою, мужнім Тарасом Бульбою та його синами, Афанасієм Івановичем і Пульхерією Іванівною, Іваном Івановичем і Іваном Никифоровичем, Іваном Федоровичем Шпонькою та його тітонькою і багатьма іншими.

Про них Гоголь писав як українець і розповідав своєрідною мовою, близькою до української, збагаченою народно-образною лексикою і пісенною мелодикою з надзвичайно тонким гумором.

Після українських повістей Гоголь звернувся до петербурзької тематики, створюючи умовний цикл "петербурзьких повістей", у якому розкривав трагічну долю маленької людини.

У 1836 р. з'явилася комедія "Ревізор", що утвердила за Гоголем славу сатирика, який зумів в одному творі розвінчати весь російський устрій. Цей напрямок Гоголь розширив і поглибив у своєму романі-поемі "Мертві душі". Перед читачем з'явилися нові персонажі, які набули узагальнюючого сатиричного відтінку, всякі Собакевичі, Манілови, Плюшкіни, Коробочки, Ноздрьови, які поруч з Хлестаковими, Сквозняками-Дмухановськими, Ляпкіними-Тяпкіними, Свистуновими і Держимордами створили обличчя тодішньої Російської імперії з її чиновницьким свавіллям, хабарництвом, казнокрадством та іншими негативними явищами. Це все персонажі не лише Росії, а й України, мешканці Ніжина, Полтави, Миргорода та інших містечок, які висміяні засобами сатири. Згодом у цьому світі Гоголь почав шукати позитивного героя, хотів показати, як перероджується Чичиков, але це не вдалося зробити митцю. Другий том "Мертвих душ" так і не був завершений, а ті розділи, що були написані, Гоголь спалив перед смертю.

Але у письменника боліла душа за народ і суспільство. І він почав шукати вихід. "І на цій дорозі – невідчутно, майже сам не знаючи як, я прийшов до Христа, побачивши, що в ньому ключ до душі людини, і що ніхто з душезнавців не підносився на ту висоту пізнання душевного, на якій стояв він", – стверджував Микола Гоголь у своїй "Авторській сповіді". Письменник вважав Бога "джерелом життя" і в подальшому сприймав духовний стан буття людини крізь призму християнської віри, яку він взявся проповідувати як один із апостолів Христа у своїх "Вибраних місцях із листування з друзями" та духовній прозі.

У літературних творах, власному листуванні Гоголь постає як українець, що вболівав за Україну, але в тогочасних історичних умовах він писав про неї російською мовою.

Перебуваючи у постійному контакті зі своїми рідними, знайомими, Гоголь бачив, у якому важкому економічному становищі знаходилася патріархальна Україна та її народ. У одному із своїх листів із Василівки він писав: "Тепер я живу в селі цілковито такому, яке змальоване незабутнім Карамзіним. Мені здається, що він копіював малоросійські села: настільки фарби його яскраві й подібні до тутешньої природи. Чого б, здається, не вистачало цьому краю? Повне, розкішне літо! Хліба, фрукти, усього рослинного погибель! А народ бідний, маєтки розорені й недоїмки не виплатні... зізнаюсь, мені дуже сумно було дивитися на розлад маєтку моєї матері..."

Гоголь намагався пропонувати засоби для покращення життя в патріархальних умовах, про що свідчать його листи та господарські справи героїв його творів, зокрема другого тому "Мертвих душ". Але життя не змінювалося. У розмові з Григорієм Галаганом, меценатом із Чернігівщини, Гоголь зізнався: "Я б, здається, не міг там жити, мені б було шкода їх, і я б дуже страждав". Цим, мабуть, і пояснюється його довготривале проживання за кордоном.

Гоголь завжди відчував свою відповідальність як письменника перед суспільством. В "Авторській сповіді" він говорив про призначення митця: "Якщо він, за всіх великих обдарувань, за картиною живопису слова, за орлиної сили погляду сарказму, та набуте певного пізнання землі своєї й свого народу в корінні й у гілках, виховається як громадянин своєї землі і як громадянин усього людства, і як кремінь стане в усьому тому, в чому належить бути міцною скелею, тоді він виступай на терен". І Гоголь не лише проголошував ці істини, а й підтверджував їх своїм життям і творами. Він став великим митцем не лише своєї Батьківщини, Росії, а й всесвітньо відомим письменником і духовним наставником. Творчість Гоголя в Україні в усі часи супроводжувала і її громадян, які знаходили в книгах письменника те, що спонукало їх жити і діяти.

Література: Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Україна: енциклопедія. Ніжин, 2020; Самойленко Г. В. Николай Гоголь и Нежин. Нежин, 2008; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 16–20, 23–39.

**ДАНИЛЕВСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР СЕМЕНОВИЧ**

*(28.08.1809–03.04.1888) –
педагог і близький товариш Гоголя по
Гімназії вищих наук кн. Безбородька,
випускник Гімназії вищих наук князя
Безбородька 1828 р.*

О. С. Данилевський познайомився з М. В. Гоголем у Полтаві, де разом навчалися, і продовжували дружити у Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька (1822–1828). Спільно їздили на канікули. У О. Данилевського помер батько, і його виховував вітчим Василь Іванович Черниш та мати Тетяна Іванівна. Садиба В. І. Черниша знаходилася за 6 верст від гоголівської Василівки.

О. Данилевський був активним студентом, брав активну участь у житті гімназії. Разом з М. Гоголем, Н. Кукольником готував вистави у аматорському театрі. Маючи привабливу зовнішність, грав переважно жіночі ролі – Антигону ("Едип в Афинах" В. Озерова), Моїну ("Фингал" В. Озерова), Софію ("Недоросль" Д. Фонвизина) та інші. Цікавився літературою, випишував разом з іншими гімназистами у складчину журнали й альманахи. У своїх спогадах про Гоголя він зазначав: "Ми збиралися втрьох (ще й М. Прокопович – Г. С.) і читали "Онегіна" Пушкіна, який тоді виходив по розділах. Гоголь уже тоді захоплювався Пушкіним".

О. Данилевський читав заборонені вірші і поеми К. Рилєєва, О. Пушкіна, драму О. Грибоедова "Горе от ума", яка в гімназії розповсюджувалась у рукописному вигляді, співав разом з іншими гімназистами пісню:

О боже, коль ты еси,
Всех царей с грязью меси,
Мишу, Машу, Колю, Сашу
На кол посади.

Разом з М. Прокоповичем, П. Мартосом написав вірш "під Рилєєва" "Друзья мои, друзья свободы". Всіх трьох попечитель О. Г. Кушельов-Безбородько дав наказ у жовтні 1826 р. відрахувати із гімназії, "за то, что они скрыто от начальства читают неприличные возрасту книги, пишут стихи, не показывающие чистой нравственности". М. Прокоповича вдалося залишити, бо батько був впливовою

особою у Ніжині, а О. Данилевського і П. Мартоса відрахували. О. Данилевський продовжив навчання в пансіоні Московського університету. Але його батьки добилися поновлення сина в гімназії, і він її закінчив 1828 р. разом з М. Гоголем, отримавши звання дійсного студента і чин XIV класу. А через декілька місяців 13 грудня 1828 р. друзі виїхали до Петербурга, проживали в одній квартирі з січня до квітня 1829 р.

По-різному склалися у цей час їхні долі в столиці. Гоголь після невдачі влаштуватися в театрі, вступив у департамент, а після публікації поеми "Ганс Кюхельгартен" поїхав на два місяці за кордон, витративши гроші, що дала мати на проживання. Повернувшись у столицю, написав і опублікував "Вечера на хуторі близ Диканьки" і зайняв своє місце в літературному житті. О. Данилевський пов'язав життя з військовою службою. Після закінчення школи гвардійських прапорщиків він служив на Кавказі у П'ятигорську.

У 1831–1832 рр. інтенсивно відбувалося листування між О. Данилевським і Гоголем, яке свідчило про їх щирю дружбу. Всього збереглося 68 листів Гоголя і 13 листів Данилевського, у яких знаходимо багато важливих біографічних фактів. Багато тут і інтимних деталей, про які Гоголь міг поділитися лише з другом. Гоголь подарував йому примірник "Вечорів на хуторі...", посилав журнали й альманахи, розповідав про літературне життя Петербурга, звертав увагу на нові твори В. Жуковського, М. Язикова, О. Пушкіна.

О. Данилевський подав у відставку, звільнився з армії, переїхав у С.-Петербург де поселився разом з братом, а Гоголь переїхав на іншу квартиру, влаштувався на службу у канцелярію Міністерства внутрішніх справ.

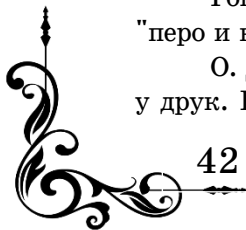
М. Гоголь познайомив О. Данилевського, за його спогадами, з літераторами П. В. Анненковим, В. Ф. Одоєвським, П. А. Плетньовим, С. П. Шевирьовим, М. П. Погодіним, І. А. Криловим, О. Пушкіним (Шенрок В. И. Гоголь и Данилевский. *Вестник Европы*. 1890. №1. С. 71–118; № 2. С. 562–619). Перед О. Данилевським відкривалися нові можливості літературного життя.

Улітку О. Данилевський їздив до матері на Полтавщину. Повертаючись назад до столиці разом із І. Пащенком і М. Гоголем, вони розіграли відомий за їх спогадами сюжет із "Ревізора", доїхавши таким чином швидко до Москви.

З Гоголем в подальшому підтримував зв'язки. А 1836 р. вони здійснили спільну поїздку за кордон.

Гоголь цінував талант О. Данилевського, підкреслюючи, що його "перо и взгляд может быть живее моих".

О. Данилевський продовжував писати вірші, проте не віддавав їх у друк. Гоголь читав їх і високо цінував. У листі до М. Прокоповича

від 12 листопада 1836 р. він розповідав: "Тут зустрів я свого двоюрідного брата (так Гоголь часто називав О. Данилевського, хоча вони не були родичами – Г. С.), з яким виїхав із Петербурга. Це кращий із випущених разом зі мною із Ніжина. Шкода, що ви не знаєте його віршів, які під великим страхом показав він тільки одному мені, та то й не раніше, ніж зачинивши всі двері, щоб і французи не почули" (Гоголь Н. ПСС. Т. XI. С. 74).

У листопаді-грудні 1836 р. О. Данилевський і Гоголь проживали у Парижі. 5 грудня вони разом написали свої знамениті куплети "Да здравствует Нежинская бурса". Жартівливу назву "бурса" не можна сприймати у прямому її значенні, як це робить дослідник І. Виноградов.

Як свідчить О. Данилевський, подібні сатиричні куплети Гоголь писав на полтавського поміщика-скнара Базилевського. П. В. Анненков, який входив у коло ніжинців у Петербурзі, згадував: "Але особливо любив Гоголь складати куплети і пісні на спільних знайомих. За допомогою Прокоповича і Данилевського, товаришів Гоголя по лицю (гімназії – Г. С.) веселої вдачі, деякі з них виходили дійсно карикатурно, влучно і кумедно. Багато тоді було написано подібних пісень".

Після закордонної поїздки О. Данилевський деякий час, переїсши у 1838 р. смерть матері, проживав у своїй садибі. Намагався влаштуватися на роботу через знайомих. Гоголь шукав йому місце в Москві, але безуспішно.

За час 1837–1839 рр. Гоголь написав О. Данилевському 24 листи, які засвідчували про дружні відносини товаришів, їх турботу про кожного. У наступні роки такого інтенсивного листування уже не було.

Повернувшись із Парижа, О. Данилевський оселився у своєму селі Семеренки. У листі до М. Погодіна від 18 листопада 1839 р. він скаржився: "Якби Ви знали, як я скучаю тут і як бажаю вирватися із цієї вирви, що називається великою Малоросією" (Барсуков Н. Жизнь и труды Н. Погодина. Санкт-Петербург, 1892. Т. 5. С. 320). І цей стан автора листа можна пояснити, бо у той час молоді люди хотіли зробити кар'єру, а це можна було здійснити лише в столиці, романтизованому ними світі, хоча, поринувши у буденність міста, вони поверталися до реального життя, шукали таке місце, яке б давало їм можливість забезпечити не лише себе, а й свою сім'ю.

У 1839 р. М. Гоголь писав Данилевському із Рима, бажаючи утішити друга: "... пора тебе попробовать себя, не будь упрям, может быть, тебе бог дал расположение и талант, которого ты еще не знаешь. Примись за что-нибудь – пиши! хоть из любви ко мне, если не хочешь из любви к себе. Тебе верно приятно исполнить мое приказание так как мне приятно исполнить твое. Пиши или переводы. Ты теперь язык

французский знаешь хорошо, без сомнения и итальянский также или веди просто записки..." (Гоголь Н. ПСС. Т. XI. С. 212).

М. Гоголь мріяв, щоб повернулися знову ті роки, які збагачували їх раніше. "Пусть же мы встретим нашу юность, наши живые, молодые лета, наши прежние чувства, нашу прежнюю жизнь, пусть же все это мы встретим в наших письмах" (Там само. Т. XI. С. 196).

Після смерті матері О. Данилевський залишався у своєму селі Семереньки. І М. Гоголь радив йому: "Покорись и займись год, один только год, своею деревней. Не заводи, не усвершенствуй, даже не поддерживай, а войди во все, следуй за мужиками, за приказчиком, за работами, за плутнями, за ходом дел хотя бы для того только, чтобы увидеть и узнать, что все в неисправимом беспорядке. Один год – и этот год будет вечно памятен в твоей жизни. Клянусь, с него начнется заря твоего счастья" (Там само. Т. XI. С. 343).

О. Данилевський, відповідаючи на лист друга, писав йому у листопаді 1842 р.: "Оно как почти все письма твои освежило и отвело мне душу. Как я благодарен тебе за твое участие и сколько оно мне, если бы ты знал, драгоценно и нужно!" (Переписка Гоголя и Данилевского. Переписка. Т. 1).

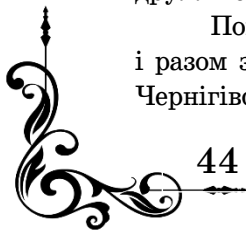
О. Данилевський вирішив присвятити себе педагогічній роботі. У 1843 р. подав заявку попечителю Київського навчального корпусу Е. Ф. фон Брадке про направлення його на роботу. У кінці того року він отримав місце інспектора благородного пансіону при першій Київській гімназії. Налагоджувалося і сімейне життя. Він одружився з Уляною Григорівною Похвисневою.

Продовжувалося листування з Гоголем, але листи друга мали вже повчальний і моралістичний характер. І О. Данилевський не витримав. 22.06.1844 р. у своєму листі підкреслив: "Благодарю тебя за целый короб морали, которую я нашел в письме твоем; она мне пригодится". Ще пряміше про це він заявив 16.02.1849 р.: "... не отвечал потому, что ровно не знал ничего сказать тебе в ответ на твои проповеди. Я вижу, тебя не урезонишь, ты все поешь одну песнь... Все мораль да мораль – это хоть какому святому надоест!" (Переписка. Т. 1. С. 87–88). Гоголь попросив у О. Данилевського вибачення.

28 травня 1848 р. М. Гоголь, повертаючись із Єрусалиму, заїхав у Київ, де зустрівся з О. Данилевським, познайомився з його дружиною.

О. Данилевський у липні 1848 р. пішов у відставку із Київської гімназії й поселився у селі Дубровне, 23–26 липня він разом з дружиною відвідав Василівку, де у сім'ї відпочивав М. Гоголь.

Повертаючись до Москви, Микола Васильович заїхав у Сорочинці і разом з Данилевським поїхали у село Сваркове Глухівського повіту Чернігівської губернії і декілька днів провів у родичів Данилевського,

дядька дружини чернігівського губернського предводителя дворянства Олександра Михайловича Марковича, українського історика, етнографа, автора "Опису Малоросії", "Історичного нарису міста Глухова", гадають, що й "Історії Русів".

У червні 1850 р. М. Гоголь, приїхавши знову на батьківщину, по дорозі гостює у О. Данилевського у Сорочинцях. Зі свого боку, Олександр і Уляна Данилевські відвідали у травні 1851 р. Василівку, де Уляна Григорівна народила сина, який через деякий час помер. Данилевські продовжили проживати у Василівці і спілкуватися з їх другом. О. Данилевський знову хотів поїхати у Москву для подальшої роботи, але Гоголь був зайнятий своїми проблемами, а у 1852 р. помер. О. Данилевський тяжко переживав смерть друга.

О. Данилевський знову пішов на службу і влаштувався директором Полтавської гімназії, а з 1856 р. і директором училищ Полтавської губернії. Уляна Григорівна була начальницею Полтавської Маріїнської жіночої гімназії (Павловський І. Ф. К історії полтавського дворянства. Полтава, 1906. Вып. 1. С. 196).

У 1870–1871 рр. О. Данилевський був мировим посередником (Адрес-календар: Общая роспись начальствующих и прочих должностных лиц по всем управлениям в империи. Санкт-Петербург, 1802–1916).

Останні роки проживав у своїй садибі Анненське Сумського повіту. Як стверджує В. І. Шенрок, він у кінці життя осліп.

Так закінчилося життя найближчого друга М. Гоголя й освітянина Полтавської губернії.

Література: Супрунук О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии. Киев, 2009. С. 56–61; Самойленко Г. В., Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 50–53; Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Україна. Енциклопедія. Ніжин, 2020.

**КУКОЛЬНИК
НЕСТОР ВАСИЛЬОВИЧ**

*(08.09.1809–08.12.1868) –
відомий російський письменник 30–40-х рр.
XIX ст., автор численних п'єс,
історичних романів, романсів,
видавець і редактор журналів, випускник
Гімназії вищих наук князя Безбородька
1829 р.*

Нестор Кукольник був сином першого директора Ніжинської гімназії вищих наук князя Безбородька Василя Григоровича Кукольника, українця із Закарпаття, що в той час входило до складу Австро-Угорщини, і запрошений разом з іншими вченими цього краю до Росії за рекомендацією І. С. Орлая. Василь Григорович був відомий вчений, педагог, який працював у Петербурзькому педагогічному інституті і в 1820 р. був призначений директором Ніжинської гімназії.

Нестор Кукольник народився у Петербурзі, його хрещеним батьком був цар Олександр І.

Н. Кукольник отримав блискучу домашню освіту. З 1821 р. почав навчатися у Ніжинській гімназії. Проте після смерті батька, через конфлікт матері з тимчасовим правлінням гімназії, змушений був покинути Ніжин. Продовжив навчання у Житомирському повітовому училищі. 16 вересня 1823 р. розпорядженням графа О. Г. Кушельова-Безбородька був поновлений до гімназії. Навчання розпочав 29.12.1823 р. У його долі значну роль відіграв директор гімназії І. С. Орлай. Обдарований від природи хорошими здібностями і допитливістю юнак проявляв себе як у навчанні, так і в різних заходах, які проходили в гімназії. Н. Кукольник був всебічно розвинений студент, знав добре іноземні мови (французьку, німецьку, польську, латинську, італійську), світову історію, літературу. Як згадував М. Артинов, "все це було для нас справжньою дивиною. Словом, він стояв вище всіх нас голову".

Н. Кукольник разом з Гоголем брав участь у літературному та театральному житті гімназії. Він займався видавництвом рукописних літературних журналів, в яких розміщував свої твори. Самостійно видав журнал "Звезда". Із відомого "Реєстру" професора М. Белоусова дійшли свідчення про вірші Н. Кукольника: "К. * Люби мене", "Я часто слухаю печальний рокот бури", "Трепет" та ін.

Часто гімназисти збиралися у кімнаті П. Редькіна на квартирі у гувернера Мишковського і займалися перекладом історичних творів для складання всесвітньої історії. У цій роботі активну участь брав і Н. Кукольник.

Н. Кукольник з задоволенням і натхненням разом з М. Гоголем готував шкільні вистави російською, німецькою та французькою мовами. Це були п'єси Я. Княжнина "Неудачный примиритель, или Без обеда домой поеду", О. Писарева "Лукавин", А. Коцебу "Береговое право", Мольєра "Лекарь поневоле", "Скупой" та інші. У п'єсі Д. Фонвізіна "Недоросль" чудово зіграв Митрофанушку, а Гоголь – Простакову. Очевидно, ця робота сприяла його потягу до драматургічної творчості. Він цікавився також музикою. Гоголь згадував: "Тоді збере навколо себе натовп і пояснює про Моцарта і інтеграл, або рухає цей натовп за собою іспанськими звуками гітари" (Гоголь Н. ПСС Т. X. С. 261).

Ставлення до Н. Кукольника студентів гімназії було неоднозначним. Він сам відчував своє лідерство і перевагу над ними, тож дивився на них зверхньо. Гоголь, який умів тонко підмічати характерні риси людей, прозвав його "Возвышенным". У цьому прізвиську відбилися і особливості стилю творів юного Н. Кукольника, і сприйняття ним самого життя.

Переважна більшість творів Н. Кукольника ніжинського періоду була з різних причин втрачена: "...загублено або знищено ним самим, чи зачитано його товаришами, завдяки недбалості та неувазі до своїх творів самого автора, який не надавав їм великої ваги" (Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. 1881. С. 104).

Із свідчення одного із гімназистів довідуємося, що Н. Кукольник давав учням свою драму "Мария", "зарозуміло і непристойно написану, і читав її в класі переважно перед лекціями Белоусова... Читав також й іншу трагедію "Тасс" і один роман" (Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. 1881. С. 96).

Над п'єсою "Торквато Тассо" Н. Кукольник працював довго. Він почав її писати у 1826 р., декілька разів переробляв. У цей час молодий письменник, як свідчить його лист до В. Н. Шастного, опублікований і проаналізований літературознавцем В. Є. Вацуро (Славянские страны и русская литература. Ленинград, 1973. С. 62–67), відкидав класицизм і сентименталізм і дотримувався романтичних поглядів на розвиток літератури. Проявляв особливий інтерес до творів Байрона "Манфред" та Гете "Гец фон Берлихинген".

У своїй п'єсі Н. Кукольник використав поетику романтизму. В основу твору була покладена доля італійського поета Торквато Тассо – мандрівника, одного із основоположників класицизму та бароко, людини із складною, трагічною і в той же час легендарною долею. Для Н. Кукольника, як і для інших письменників, що торкалися цієї теми, Торквато Тассо став символом Поета, який відповідав естетичним та

життєвим вимогам романтиків. У листах із Ніжина до М. Марковича (березень 1827) Н. Кукольник підтвердив свій потяг до романтизму.

Портрет Н. Кукольника. Худ. А. Мокрицький. 1835 р.

В гімназії Н. Кукольник притримувався демократичних поглядів. Захоплювався філософією, читав заборонених авторів. У зв'язку зі "Справою про вільнодумство" він 1 листопада 1827 р. дав свідчення на користь професора М. Белоусова, сповістивши Конференцію, що його конспект лекцій з природничого права являє собою записи навчального матеріалу з додатком заготовок, зроблених після занять із різних книжок, які він брав у гімназистів, збираючись писати дисертацію. Один із його зошитів – це записи, "переписані із зошита учня 9 класу пансіонера Яновського".

Професор К. Мойсеєв, який намагався довести неблагодійність професора М. Белоусова, у своєму рапорті стверджував про хибні свідчення Н. Кукольника щодо конспектів з природничого права. 30 грудня 1827 р. свідчення Гоголя, Н. Кукольника та інших гімназистів були передані на розгляд правління гімназії.

Н. Кукольник перед випуском із гімназії у червні 1829 р. під тиском свого брата відмовився від своїх попередніх свідчень на захист проф. М. Белоусова. Але це йому не допомогло. І хоча він склав усі екзамени на "відмінно", був позбавлений звання кандидата і чину XII класу, а також золотої медалі.

Директор гімназії Д. Яновський, сповіщаючи про поведінку "найближчих" до професора М. Белоусова пансіонерів (Н. Кукольника, І. Халчинського, О. Новохатського і М. Родзянки), з особливим захопленням писав, що "сии были, наконец, ускромлены".

Н. Кукольник мріяв про Петербург: "Ось тут, у Петербурзі, думав я, наберусь художніх відомостей, познайомлюсь із звичаями і прийомами майстрів, почую музику, яка жила у моїй душі, велика,

цілісна, невідомого, але великого образу, як жива покійниця, що чекала воскресіння" (цит. за О. І. Николаєнком. РВІРЛМ. Ф. 371. № 6).

Після завершення навчання без диплома, а лише з одним свідоцтвом про закінчення гімназії Н. Кукольник поїхав у Вільно до свого брата Павла, де влаштувався, не без участі "всесильного Н. Н. Новосильцева", у місцевій гімназії вчителем російської мови і словесності і за два роки досяг високих результатів, написав і видав посібник "Практический курс русской грамматики" (1830), який мав успіхом і широко використовувався на практиці.

Як свідчить А. Шверубовець у своїй книзі "Братья Кукольники" (Вільно, 1865), Нестор добре володів слов'янськими мовами, знав польську і листувався з польським літератором Крашевським, спілкувався з місцевими літераторами-білорусами їхньою рідною мовою. Прекрасно володів литовською та українською мовами. Україні присвятив декілька творів, в яких сила описів була співзвучна раннім творам Гоголя. Він спілкувався з Олександром Корсуном, українським поетом, упорядником і видавцем альманаху "Сніп" (1841), брав участь в українському літературно-художньому та історико-науковому альманасі "Молодикъ", який видавав у 1843–1844 рр. письменник і перекладач Іван Бецький за активною участю Г. Квітки-Основ'яненка, М. Костомарова та ін.

1831 р. Н. Кукольник переїхав до Петербурга, перебував на різних посадах. З цього часу починається його особливо плідний творчий процес.

Першим друкованим твором була віршована драматична фантазія "Торквато Тассо", над якою він почав працювати у Ніжині і зробив декілька варіантів. Товариш по гімназії В. Любич-Романович згадував: "Незважаючи на похвалу від осіб, які чули її уривки, він до кінця її не довів. Одного разу, перечитуючи рукопис, йому здалося, що твір дуже слабкий, і він розірвав усі зошити. На другий день він знову взявся за "Торквато Тассо", працював над драматичною поемою довго й наполегливо, але знову не закінчив її. Новий варіант теж не задовольнив авторське самолюбство, і знову зошити були знищені. Нарешті, Нестор Васильович взявся за поему в третє цього разу благополучно її закінчив" (Истор. вестн. 1892. Декабрь. С. 695).

Н. Кукольник, перебуваючи у Петербурзі, намагався підтримувати зв'язки з Гоголем. Про Н. Кукольника останній розповідав у листі до О. Данилевського: "Зараз зовсім не те. Не терпить людності і вибере ранній час прийти, коли я один, і тоді душить трагедією". (Там само. Т. X. С. 261).

Уривчасті відомості не дають повністю розкрити взаємини Гоголя і Н. Кукольника. Деякі дослідники вважають, що вони були значно глибшими, тоншими і багатограннішими, ніж прийнято вважати. Гоголь добре знав літературні заняття Н. Кукольника. Помітна їх спільність у поглядах на живопис, архітектуру, історію, яка складалась ще в стінах Ніжинської гімназії.

Н. Кукольник у 40–50-х рр. був дуже помітною постаттю в літературно-громадських колах столиці. У цей час він презентував жанр історичного роману, опублікував десятки творів, серед них "Эвелина де Вальераль", "Альфа", "Альдона", "Дурочка Луиза" та інші, які мали популярність серед читачів. Були написані десятки п'єс, які йшли на сцені. Славу молодому авторові принесла п'єса в жанрі історичної трагедії "Рука Всевышнего отечество спасла" (1832, пост. 1834) про події російсько-польської війни і зародження царського роду Романових. Майже всі п'єси Н. Кукольника були поставлені у столичному Александринському театрі. Підтримка Н. Кукольника літературно-мистецькою громадськістю та глядачами сприяли подальшому написанню нових творів, зокрема п'єс "Князь Михаил Васильевич Скопин-Шуйский" (1835), "Князь Данила Дмитриевич Холмский" (1840), "Генерал-поручик Паткуль" (1846), та інших, у яких розкривається проблема влади (монарх представляє вище втілення народної влади) і народу, що сприймався як носій національних почуттів. І опозиційні сили показувалися з негативного боку, розцінювалися як злочинні, зрадницькі (Русские писатели 1800–1917: биографические словари. Москва, 1994. Т. 3. С. 214). Зустріч письменника у 1836 р. з художником К. Брюлловим, а потім композитором М. Глінкою надихнули Н. Кукольника на роботу редактора журналу "Русский вестник" (1841). Він також видавав збірники "Новогодник", "Сказка за сказкой", редагував свій журнал "Дагеротип" (вийшло 12 номерів), брав участь в "Энциклопедическом лексиконе". Численні його статті, вірші з'явилися і в інших журналах і альманахах. Працьовитість Н. Кукольника була надзвичайна. Відомий він і як видавець першої в Росії "Художественной газеты" і першого подібного типу журналу "Иллюстрация", який став популяризатором творів багатьох художників. Тривала дружба з художником К. Брюлловим, композитором М. Глінкою та іншими діячами культури, їх спілкування на вечорах у Н. Кукольника, а також на особистих зустрічах сприяли успішній появі цих видань.

У цей період розширюється коло представників театрального, музичного та образотворчого мистецтва. Лірика Н. Кукольника стала основою для написання понад 100 пісень і романсів. До цього були причетні композитори М. Глінка (написав 12 романсів "Прощание с Петербургом", музики до постановки п'єс тощо), О. Варламов, П. Булахов, С. Монюшко.

Н. Кукольник підтримував зв'язки з випускниками Ніжинської гімназії вищих наук, які зосередилися у С.-Петербурзі і створили своєрідну "ніжинську колонію" ніжинських "однокоритників". І це не випадково, бо багате на різноманітну творчість гімназійне життя не могло залишитися у кожного із них непомітним.

В одному будинку з ним проживали А. Горонович і М. Немирович-Данченко. Бували на "Кукольниківських сесіях" П. Мартос,

М. Прокопович та інші. З А. Мокрицьким Н. Кукольник часто зустрічався у зв'язку з виданням "Художественной газеты". З Гоголем продовжував спілкуватися майже до останніх днів його життя. Дослідник творчості Н. Кукольника О. І. Ніколаєнко зауважував, що в його естетичних поглядах пізнього часу було немало спільного з гоголівськими, і це особливо було помітним у порівнянні з "Вибраними місцями із листуванням з друзями", статтями та нарисами, присвяченими спільній тематиці, хоча вона по-різному висвітлювалася (Література та культура Полісся. 2004. Вип. 14).

Незважаючи ні на що, Н. Кукольник з теплотою згадував Ніжин і гімназію, про що свідчить уривок його неопублікованої оди з приміткою "Сочинил и читал воспитанник Богоугодного пансиона Гимназии высших наук князя Безбородко ученик 9 класса Нестор Кукольник. 1829, июнь":

Сей храм науки и искусства
Мне больше нечего желать.
И от наук вкусил я сладость,
Я знал блаженственную радость,
Я начал жизнь торжествовать.
Вся жизнь моя благодаренье,
И темные и светлы дни.
Все Вам и Вашим наставленьям
И бескорыстным поученьям
С сыновним страхом посвящу.
И в мир открытый предо мною
Я с путеводною звездою
На Ваших крыльях полечу.

Н. Кукольник написав також 11 статей про викладачів та 1 про студента гімназії, які були опубліковані у книзі "Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1859", виданій гр. Г. О. Кушелевим-Безбородьком, і повторені у виданні М. Гербеля 1881 р. під назвою "Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881".

У 30-х – на поч. 40-х рр. ХІХ ст. Н. Кукольник звертається до написання повістей і оповідань про епоху Петра І, в основу сюжету яких він клав анекдотний конкретний епізод, випадок, легенду, які у творі оживали за допомогою яскравих особистостей. Тут проявлялась деяка соціальна відмінність від прийнятих декоративних установ царської політики, за що Н. Кукольник отримував догани від царя, а тому соціальні проблеми в майбутньому майже не зачіпалися письменником.

З 1840 до 1845 рр., Н. Кукольник написав 5 романів у 17 томах, 5 драм, 26 повістей і оповідань. У цей же час він здійснював редагування вищевказаних журналів і серійних видань та збірників. При цьому слід зауважити, що Кукольник друкував свої твори і в інших

періодичних виданнях. Не завжди вистачало фінансів на випуск журналів, що ускладнювало їх випуск.

Н. Кукольник працював чиновником канцелярії військового міністра О. І. Чернишова в основному на виїзді, і це вимагало приділяти увагу виконанню посадових обов'язків. І він з кінця 1847 р. на цілих 5 років припинив літературну діяльність і займався цілеспрямовано чиновницькою роботою, їздив у численні відрядження у Бессарабію, Новоросійський край, Землю Війська Донського, на Кавказ тощо. До його обов'язків входило: фінансування, військове постачання, кінні заводи тощо. Після цього він все ж знову повернувся до творчої роботи: видав повне зібрання своїх творів у 10 томах, поставив на сцені п'єсу "Денщик", написав ще 3 п'єси "Ермил Иванович Костров", "Маркитанка", "Морской празник в Севастополе" і добився їх постановки в Александринському театрі. У нових відрядженнях в Ростов і Воронеж у 1853–1856 рр., він наглядав за постачанням провіанту для магазинів Чорноморського і Азовського побережжя... Кукольник відзначався службовою добропорядністю. За це він отримав чин дійсного статського радника.

У 1856 р. Н. Кукольник поїхав на відпочинок і лікування до Німеччини.

Здоров'я Н. Кукольника у 60-х рр. XIX ст. погіршало, і він пішов у відставку з Міністерства фінансів, де останнім часом працював. Оселився на півдні у місті Таганрозі, мріючи залишок своїх днів присвятити науці та літературі. Він чимало зробив доброго для міста. Але у грудні 1868 р. раптово помер. Його поховали на власній дачі Дубки біля Таганрога.

У некролозі М. Ф. Павлова, надрукованому у газеті "Русские Ведомости" (1868. № 277) сказано: "Ім'я Н. В. Кукольника близько знайоме тим, хто слідкував за російською літературою сорокових років. Це був час найактивнішої діяльності тоді ще молодого літератора. Хто із людей тієї епохи не пам'ятає знамениту у той час драму "Рука Всевышнего отечество спасла?" Хто не захоплювався його "Тассо", "Князем Холмским", "Джулио Мости", "Роксоланою" і "Скопином-Шуйским". Багато води збігло з того часу; вимоги високого мистецтва стали іншими; стан російського суспільства змінився, змінився разом з ним і характер творів нашої художньої свідомості, а драми Кукольника все ж живуть у пам'яті людей, які колись бачили їх сценічний успіх. А в "Евелина де Вальероль"? а "Адольф и Альдона"? – романи, які читали колись, розхапували, а тепер ледь відомі небагатьом лише за назвою. Так минає слава світу цього! Але, як би там не було, говорячи про Кукольника, треба сказати, що він належав до досить відомих письменників свого часу. Його драми, вірші, повісті, казки друкувались у сучасних журналах і видавались окремо – і завжди знаходили численних читачів. Кращі його твори – ті сюжети, які брав він із життя російського суспільства петрівської епохи".

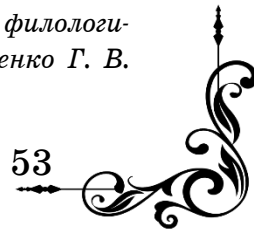

Слава залишила Н. Кукольника ще за його життя. І згадують його нині лише історики літератури і музиканти, які виконують його знамениті романси "Жайворонок", "Колыбельная песня", "Сомнение" та інші, написані на музику М. Глінки. Але, як свідчать сучасні дослідники, Н. Кукольник заклав основи методів і прийомів, які в майбутньому помітні у творчості О. К. Толстого, Л. О. Мея, М. І. Цвєтаєвої та інших, що торкалися жанру віршованої драми. Н. Кукольник використовував у своїх творах елементи теорії символів, архетипів, які на початку ХХ ст. знаходимо у символістів. Письменник репрезентував новий тип жанру історичного роману, який пізніше освоювали інші літератори, стояв біля основ історико-біографічного жанру тощо. Сучасне прочитання творів Н. Кукольника може виявити і деякі інші позитивні моменти і не перекреслити його спадщину.

Н. Кукольник, К. Брюллов, М. Глінка

Література: Гербель Н. Н. В. Кукольник. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С-Петербург, 1881. С. 403–408; Любич-Романович В. И. Рассказы о Гоголе и Кукольнике. Истор. вестник. 1892. № 12; Мацеевич Л. Гоголь и Кукольник в Нежинской гимназии в. н. Русский архив. 1877. Кн. 3. №10; Среды Кукольника. Литературные Салоны и кружки. Первая половина XIX в. / ред. вступ. ст. и прим. Н. Л. Бродского. Москва; Ленинград, 1930; Самойленко Г. В. "Н. Гоголь и Нежинские однокоритники". Самойленко Г. В. Николай Гоголь и Нежин. Нежин, 2008; Самойленко Г. В., Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 50–53; Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Україна. Енциклопедія. Ніжин, 2020.

**ПРОКОПОВИЧ
МИКОЛА ЯКОВИЧ**

(27.01.1810–01.06.1857) –

*педагог, письменник, син капітана
прикордонної митниці, який після відставки
1820 р. оселився у Ніжині і був обраний
повітовим предводителем дворянства,
випускник Гімназії вищих наук князя
Безбородька 1829 р.*

У 1821 р. М. Прокопович вступив у гімназію і став одним із близьких друзів Гоголя. Разом з Гоголем вони виписували журнали та літературні твори, захоплювалися "Евгением Онегиным" О. Пушкіна, видавали рукописні альманахи, виступали в театральних виставах, писали малоросійські сценки і були неперевершеними їх виконавцями. Прокопович більше грав трагічних персонажів. Йому Гоголь першим читав свої твори. Він був талановитим, мав прекрасний літературний смак, справедливо вважався знавцем художнього мистецтва, на що Гоголь вказував у своєму листі: "У тебе ж, судячи з твоїх шкільних, ще написаних у Ніжині повістей, є всі ознаки оповідача. Мова твоя лилася плідно і вільно, твоя проза була у декілька разів краще за твої вірші і уже тоді була значно правильніша від теперішньої моєї" (Гоголь Н. ПСС. Т. XIII. С. 323). К. Базилі згадував: "У ту пору література процвітала у нашій гімназії, і вже проявлялися таланти товаришів моїх: Гоголя, Кукольника, Миколи Прокоповича, Данилевського та інших". Прозові твори Прокоповича до нас не дійшли. Серед віршованих – відомий уривок із поеми "Сон Ратмира", який він направив у грудні 1825 р. для публікації в журналі "Телеграф". 27 жовтня 1826 р. вийшло розпорядження почесного попечителя гімназії О. Г. Кушєльова-Безбородька "вислати вільних пансіонерів Прокоповича, Данилевського і Мартоса за те, що вони таємно від начальства читають непристойні віку книги, пишуть вірші, які не свідчать про чистоту моральності". Авторитет батька, який обіймав помітну посаду у Ніжині, вплинув на остаточне вирішення цього питання, і Прокопович залишився у гімназії. Через смерть батька М. Прокопович двічі хотів піти з гімназії. І все ж він у 1829 р. її закінчив, отримавши ступінь дійсного студента. Того ж року М. Прокопович переїхав у С.-Петербург і жив разом з Гоголем в одній квартирі, поступив у театральну школу на драматичне відділення. У 1832 р. після завершення навчання він

поїхав у Ніжин на ціле літо. В грудні 1832 р. М. Прокопович повернувся в Петербург. У 1833 р. одружився з актрисою М. Трохневою, заробляв репетиторством. Спостерігається. 1836 р. влаштувався на службу викладачем словесності в Перший Кадетський корпус, де служив до кінця життя, мав добру репутацію як хорошого викладача.

На початок 30-х рр. відносяться перші публікації ліричних поезій "Мои мечты" (1831), "Полночь" (1832) у журналі "Литературные прибавления к Русскому инвалиду". В інших журналах з'явилися балада "Полнолуние" (1835), повість "Своя семья" (1833), "Повесть о том, как Садко Богатый был в гостях у царя Морского" (1836). Дослідник творчості поета М. Гербель зазначав: "Вірш цей ("Мои мечты" – Г. С.), як і все написане Прокоповичем, пройшов майже непоміченим, хоча і має, звичайно, ознаки таланту... чудова легкість вірша і завжди чесна думка – невід'ємні достоїнства всіх надрукованих ним віршів". Гоголь весь час збуджував М. Прокоповича до літературної творчості. У листі від 25 січня 1837 р. він писав: "Я заклинаю тебе струсити лінь. Не берись за велику справу, візьмись спочатку за мале : пиши повісті і все що завгодно, але тільки пиши обов'язково, погоджуйся на всі журнали, розміщуй і бери гроші. У тебе відчутна мова, але ще не розробилась. Рік-два використай, безперечно, щоб розписатись, і тоді ... нічого говорити, ти і сам дізнаєшся і осягнеш тоді своє призначення і вирішиш, за що і як треба взятися (Гоголь Н. ПСС. Т. VI. С. 85).

У листі до П. О. Плетньова 1846 р. Гоголь радив йому розшукати М. Прокоповича і залучити його до співробітництва у журналі "Современник", бо "із всіх нас, хто виховувався зі мною разом у школі і почали писати в один час зі мною, у нього раніше, ніж у всіх інших, проявилось унаочнення, спостережливість і живописання життя. Його проза була вільна, гомінлива, все виливалось у нього невимушено-розкішно, все діставалось йому легко і пророчило у нього плідного романіста" (Гоголь Н. ПСС. Т. VIII, С. 426). У журналі "Современник" М. Прокопович надрукував поетичні твори "Сестра и братья. Сербская баллада", "Город", "Старость" (всі у 1838 р.) та "Граф Конрад и его жена. Баллада" (1840). А у 1847 р. М. Прокопович переклав з німецької вірш "Федина елка" і опублікував у журналі "Звездочка". На жаль, талант М. Прокоповича, який формувался у Ніжині, не розкрився.

Квартира М. Прокоповича була одним із центрів, де збиралися ніжинські "однокоритники". Перебуваючи у Петербурзі, Гоголь часто бував у свого друга. Як нікому іншому Гоголь довіряв Прокоповичу, а тому у 1841 р. доручив йому спостерігати за друкуванням "Мертвих душ", а у 1842 р. у зв'язку зі своїм перебуванням за кордоном підготувати до видання 4 томне зібрання його творів, та бути їх редактором. Друкування першого зібрання творів Гоголя супроводжувалося складнощами як друкарськими, так і суб'єктивними, які були пов'язані з різними поглядами петербурзьких (з кола В. Белінського) і московських літераторів (С. Шевирьов та ін.), між якими точилася

боротьба. С. Шевирьов різко охарактеризував діяльність Прокоповича, була посяяна недовіра між друзями. М. Прокопович вирішив покрити збитки своїми грошима і припинив зв'язки з другом. Після цього Гоголь з погордою ставився до Прокоповича, а згодом змінив цей тон на поблажливий. Останній лист до Прокоповича Гоголь написав у березні 1850 р. В ньому він згадував про минуле і висловлював сподівання про наступні зустрічі. Через два тижні після смерті Гоголя у 1852 р. М. Прокопович на прохання П. Куліша написав спогади про ранній період життя і творчості свого друга. На їх основі Куліш написав статтю "Несколько черт для биографии Гоголя" (Отечественные записки. 1852. № 4).

Останнім опублікованим твором М. Прокоповича був вірш "Тени Пушкина, 19-го февраля 1855 года".

Помер М. Прокопович у 1857 р. від сухот, залишивши дружину Марію і 6 дітей.

Микола Гербель видав збірничок "Стихотворения Н. Я. Прокоповича" (1858) і написав статтю "Николай Яковлевич Прокопович и отношение его к Гоголю", в якій свідчив: "З пів року тому помер Прокопович, кращий друг Гоголя, тихо і безвісно, як і жив. Він пішов у могилу, як скромний, непомітний діяч, що приніс відому долю користі у сфері своєї діяльності далеко не здійснивши тих надій, які покладали на нього Гоголь та інші близькі до нього люди... І якщо публіка не знає поета Прокоповича, то добре знає Прокоповича – друга Гоголя, що мав на автора "Ревізора" і "Тараса Бульби" сильний і благородний вплив до самого 1843 року, коли Гоголь внаслідок різних причин... охолов до своїх старих друзів і знайшов нових".

В архіві М. Прокоповича зберігалися рукописи Гоголя: неповний чорновий автограф другої редакції "Тараса Бульби", автографи першого тому "Мертвих душ", друга редакція "Портрета", "Гравців", "Позову", "Лакейської", "Театрального роз'їзду...", а також 32 листи Гоголя до М. Прокоповича. Всі ці рукописи після смерті М. Прокоповича купив у його вдови у 1859 р. почесний попечитель Юридичного ліцею Г. О. Кушельов-Безбородько для бібліотеки навчального закладу у Ніжині. Крім листів Гоголя, збереглося чимало листів М. Прокоповича, зокрема до В. Белінського, О. Данилевського, С. Шевирьова та інших осіб, у яких йшла мова про М. Гоголя.

Література: Самойленко Г. В. Літературне життя Чернігівщини XII–XX ст. Ніжин, 2003 С. 66–67; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. Нежин, 1993 С. 43–50; Самойленко Г. В. Гоголь и Нежин. Нежин, 2008; Супронюк О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии. Киев, 2009 С. 145–150. Самойленко Г. В., Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 50–53; Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Україна. Енциклопедія. Ніжин, 2020.

**ХАЛЧИНСЬКИЙ
ІВАН ДМИТРОВИЧ**

*(24.06.1811–19.02.1856) –
дипломат, перекладач,
випускник Гімназії вищих наук
князя Безбородька 1829 р.*

Народився в м. Кременчузі Полтавської губернії у дворянській родині. Батько працював поштмейстером. Закінчив дворічне Єлизаветградське повітове училище (1819–1820). У зв'язку з відкриттям Гімназії вищих наук кн. Безбородька батьки привезли його на навчання у Ніжин, бо тут він міг отримати середню і вищу освіту.

У гімназії навчався з 15 вересня 1820 до 1829 р. разом з Н. Кукольніком, К. Базилі, П. Гороновичем, М. Прокоповичем тощо, а з М. Гоголем перебував у групі з вивчення мов і проживав із іншими в одній кімнаті.

І. Халчинський відзначався старанністю у навчанні. Як свідчив його товариш Андрій Бородин, він намагався освоїти французьку та німецьку мови, а тому вставав о четвертій годині ранку, щоб якомога краще підготуватися до занять, спілкувався з гувернером С. І. Зельднером, який за наказом директора гімназії І. С. Орлая мав говорити переважно німецькою мовою. Велику роль у житті І. Халчинського відіграв професор німецької мови та словесності Ф. Й. Зінгер, який спонукав слухачів до вивчення його предметів. Нестор Кукольник згадував: "Товариш наш І. Д. Халчинський, нічого не розуміючи по-німецьки, а під час перекладів і коментарів, відчуваючи смак німецької літератури, вирішив будь-що наздогнати своїх товаришів по знаннях мови, і під час канікул продемонстрував надзвичайний зразок волі: вивчив майже цілий німецький лексикон і досяг успіхів у перекладі, чим здивував професора і товаришів. Наступного навчального року у компанії з іншими, і значно більше за інших, переклав "Історію тридцятилітньої війни". Н. Кукольник тут має на увазі позааудиторну роботу П. Редькіна, у якого збиралися К. Базилі, Н. Кукольник, В. Тарновський та інші, які були незадоволені викладанням історії у гімназії і самостійно перекладали іноземні джерела для створення "Всесвітньої історії".

В гімназії студенти захоплювалися літературною творчістю. Виписували журнали, складали рукописні альманахи, де розміщували твори студентів.

І. Халчинський поважав професора М. Белоусова, цінував його як викладача. А тому під час "Справи про вільнодумство" стояв на боці

професора, про що свідчать протоколи допиту. Директор гімназії у своїх доповідних стверджував, що пансіонери, які були близькі до професора М. Белоусова: Кукольник, Халчинський, Новохацький та Родзянко "были, наконец, ускромлены".

У 1829 р. І. Халчинський закінчив Гімназію вищих наук кн. Безбородька, отримавши ступінь кандидата і чин 12 класу, і поїхав до С.-Петербургу, де влаштувався у липні 1830 р. у Міністерство закордонних справ. Як свідчить Андрій Бородин, друг І. Халчинського, вони самотужки вивчили англійську мову і разом переклали російською "Восточные сказки" Вашингтона Ірвінга. Рукопис був прорецензований М. І. Бутирським, який схвалив переклад, але з невідомих причин він не був опублікований.

Із оригінальних віршів до нас дійшло лише декілька, серед них "Даме, принуждавшей написать стихи", датованого 14.04.1842 р.

К чему упрямством называть
Бессилье своего сомненья?
Я рад всегда вам угождать,
Но для стихов нужно призванье.
Его лишен я с юных лет
И с музами живу в разладе,
Ни разу милый их привет
Не послужил к моей отраде.
Души моей порыв напрасный
Теперь на суд вам предаю;
Скажите: может ли бездарный
Искать пристанища в раю <...>

Переклади казок сприяли виникненню у І. Халчинського зацікавлення Сходом, і він висловив бажання побувати там. У Петербурзі спочатку працював у Міністерстві закордонних справ помічником столоначальника першого столу відділення Департаменту внутрішніх справ. З квітня 1833 р. служив перекладачем і паралельно архіваріусом. А в грудні 1835 р. призначений столоначальником.

У цей час І. Халчинський спілкується з товаришами по Ніжинській гімназії А. Бородиним, М. Гоголем, А. Мокрицьким та іншими. Особливо близькими були відносини з К. Бородиним, який теж з 1833 р. почав служити в Азіатському департаменті Міністерстві закордонних справ. Ця близькість ще з часів навчання дала можливість І. Халчинському довідатися про життєву долю юного К. Базилі, про яку він тепло і детально розповів у нарисі про представника грецького народу, що боровся за свободу і спасіння сім'ї Базилі за допомогою посла Росії, який був надрукований у книзі "Лицей князя Безбородко. Издание графа Кушелева-Безбородко" (С.-Петербург. 1859) і передрукованому у книзі "Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко" (1881).

На жаль, петербурзький клімат не підходив І. Халчинському, а він страждав ще з дитячих років на легені й очі, а тому радів, коли

його призначили радником посольства у Константинополі, де генеральним консулом працював К. Базилі.

До речі, М. Гоголь під час своєї подорожі до Мальти і по святих місцях радить своїм кореспондентам пересилати йому листи на адресу І. Халчинського. Цей факт свідчить про тепле спілкування двох випускників Ніжинської вищої школи.

За час перебування на Сході І. Халчинський був нагороджений орденами: персидським – Льва і Сонця II ступеня, турецьким – Нешан-Іфтигар, російським – Святої Анни II ступеня з короною та званням статського радника.

У зв'язку з станом здоров'я І. Халчинський у 1850 р. переривав свою службу у Константинополі і поїхав на батьківщину в село Опришки, що на Полтавщині, і деякий час проживав тут у своїй садибі. Але дієва натура І. Халчинського вимагала активної праці. А тому він погодився на пропозицію Міністерства закордонних справ зайняти посаду генерального консула у Молдавії і Валахії. Праця на цій посаді була високо оцінена чином дійсного статського радника і орденом Святого Станіслава I ступеня.

На жаль, здоров'я І. Халчинського погіршувалося, і коли Дунайські князівства були очищені російськими військами, генеральний консул повернувся в Росію, побував у своїй садибі, де у цей час померла його мати. Все це вплинуло на погіршення здоров'я. І Халчинський поїхав до Німеччини на лікування водами. Але покращення не було. Після його повернення до Петербурга, хвороба посилилася, і Халчинський у лютому 1856 р. на 46 році пішов із життя, хоча попереду могла бути службова дипломатична кар'єра талановитого випускника Ніжинської вищої школи. Його товариш по гімназії В. Любич-Романович написав вірш "Надгробная товарищу и сослуживцу И. Д. Халчинскому".

Література: "Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко". Санкт-Петербург. 1881. С. 473–474; Супронюк О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии. Киев, 2009. С. 187–188; Самойленко Г. В. Гоголь і Україна: енциклопедія. Ніжин, 2020.

**МОКРИЦЬКИЙ
АПОЛЛОН МИКОЛАЙОВИЧ**

*(12.08.1811–08(09).03.1871) – художник,
академік Академії мистецтв, професор
Московського училища живопису і
скульптури, випускник Гімназії вищих
наук князя Безбородька 1830 р.*

Аполлон Мокрицький народився у дворянській родині у Пирятині (Полтавська губ.), де батько працював поштмейстером.

Початкову освіту разом з братом Михайлом отримав у Полтавському будинку виховання бідних дворян за казенний кошт (1818–1824). У Ніжинську гімназію вищих наук зарахований 1824 р. у четвертий клас, де у цей час там навчалися М. Гоголь, Н. Кукольник, О. Данилевський, М. Прокопович. Відзначився малюванням під керівництвом викладача художника К. Павлова. В гімназії був одним з приятелів Гоголя. 1830 р. закінчив гімназію у званні дійсного студента з правом на чин XIV класу і переїхав у Петербург, щоб поступити в медико-хірургічну академію, але безуспішно. Працював у різних департаментах. 1832 р. вступив вільним слухачем до Академії мистецтв, де відвідував академічні класи і вивчав живопис під керівництвом академіка А. Венеціанова. Проте матеріальна скрута змусила А. Мокрицького повернутися на батьківщину, де він почав заробляти гроші шляхом малювання портретів сімей місцевих поміщиків. 1 грудня 1834 р. А. Мокрицький повернувся у Петербург. З 1830 р. почав вести щоденник, у якому фіксував різні події власного та суспільно-політичного життя. Зафіксував він і факти, які пов'язані з Гоголем та іншими випускниками Ніжинської вищої школи. Ніжинські побратими були невід'ємною частиною життя художника. Тому період 1834–1840 рр. відзначений спілкуванням з Гоголем, деякий час вони жили в одній квартирі біля Кукушкіного мосту, після бували в гостях один у одного, а також з Н. Кукольником, М. Прокоповичем, Є. Гребінкою, П. Редькіним, К. Базилі, В. Любичем-Романовичем та багатьма іншими. Мокрицький планував навіть написати картину "Н. Кукольник, П. Редькін, М. Гоголь і К. Базилі за читанням". У своєму "Щоденнику" він записав 19 серпня 1835 р. після того, як отримав срібну медаль за портрет Є. І. Пузино, мріючи отримати золоту, щоб потім поїхати за кордон: "... написать четыре головы – Кукольника, Редькина, Гоголя и Базили на одной холстине, заняв их чтением, выполнить как можно лучше – к сентябрю. Кончить к июню

или июлю (чихнуть два раза), в июле ехать в Малороссию. Явится к сентябрю, представит картину, получит медаль и быть назначенным к отправке за границу" (Дневник художника А. Н. Мокрицкого. Москва, 1975. С. 42). На жаль, задуми картини з якихось причин не був здійсненим. Хоча А. Мокрицький створив портрети Євгена Гребінки (1833), Нестора Кукольника (1836).

А. Мокрицький разом з художником Г. Михайловичем та іншими учнями А. Венеціанова написав картину "Кабинет В. А. Жуковського" (1836), де намальований Гоголь поруч з О. Пушкіним, І. Криловим та іншими письменниками. Значну роль у творчій долі відіграв земляк А. Мокрицького конференц-секретар Академії мистецтв В. Григорович. У 1836 р. доля звела з видатним художником К. Брюлловим, який повернувся з Італії і привіз свою монументальну картину "Останній день Помпеї". А. Мокрицький був у захваті від роботи вчителя. Знаходячись у класі портретного та історичного живопису під керівництвом К. Брюллова, він пише ескіз картини "Петр Великий в Саардаме", а також портрети, зокрема і портрет К. Брюллова. За картину "Святий Себастьян" (1838) отримав першу золоту медаль.

А. Мокрицький відіграв значну роль у життєвій долі молодого Тараса Шевченка, зокрема у викупі його з кріпацької неволі. І. Сошенко, який навчався разом з А. Мокрицьким в Академії мистецтв, познайомившись у Літньому саду в Петербурзі з Т. Шевченком, вирішив допомогти талановитому хлопцю і розповів А. Мокрицькому. Був складений план: здійснити цю акцію за допомогою К. Брюлова. У "Щоденнику" А. Мокрицького читаємо: "Когда все ушли, я остался один, говорил Брюллову насчет Шевченко, старался подвигнуть его на доброе дело, кажется, это будет единственное средство – через Брюллова избавить его от тяжелых, ненавистных цепей рабства! И шутка ли! Человек с талантом страдает в неволе по прихоти грубого господина!" (Щоденник. С 113). Відомо, що К. Брюллов написав портрет поета В. Жуковського, який розіграли в лотерею, і за ці гроші та додані іншими прихильниками викупили Тараса Шевченка у пана Енгельгарда. Тарас Шевченко став учнем К. Брюллова в Академії мистецтв.

Як і в попередні роки, Шевченко залишався в центрі уваги А. Мокрицького. Він познайомив поета з Євгеном Гребінкою, який допоміг йому видати перші твори, зокрема "Кобзар" (1840).

А. Мокрицький часто бував в Україні, писав портрети. За картину "Римлянка, яка годує грудьми батька у в'язниці отримав 24 вересня 1839 р. другу золоту медаль. 1839 р. він закінчив Академію мистецтв зі званням "вільного художника", назбирав грошей і у 1841 р. виїхав до Італії, де зустрічався з Гоголем, О. Івановим, В. Штернбергом та іншими художниками. Про це свідчить також дагеротип "Гоголь серед російських художників у Римі", де зображені А. Мокрицький,

В. Штернберг та ін. художники разом з Гоголем. А. Мокрицький в Італії багато працював над новими картинами. Це портрети художника В. Штернберга, скульпторів П. Ставассера, А. Рязанова, архітектора К. Бейне, директора російських художників у Римі П. Кривцова, італійки з квітами на балконі та ін. Повернувся 1849 р. з Італії і отримав звання академіка Академії мистецтв за "Портрет Новгородського митрополита Никанора" (1849). З 1851 р. працював у Московському училищі живопису і ліплення професором. Викладав також у Костянтинівському інституті, Строганівському училищі. Його учнями були художники І. Шишкін, К. Трутовський, І. Прянишников та ін. У 50–60-ті рр. А. Мокрицький опублікував низку праць з мистецтва, зокрема про картину О. Іванова "Явлення Христа народу" (1858), спогади про К. Брюллова (1855), О. Венеціанова та його учнів (1857), методичну роботу "Про викладання малювання і креслення в гімназіях" (1869) та ін.

26 лютого 1870 р. на 59 році А. Мокрицький пішов із життя, залишивши помітний слід в образотворчому мистецтві.

М. Гоголь, А. Мокрицький, В. Штернберг серед російських художників у Римі

Література: Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 421–423; Супрунук О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии. Киев, 2009. С. 130–132.

**БІЛЕВИЧ
МИКОЛА ІВАНОВИЧ**

*(21.11(3.12).1812–15(27).07.1860) –
відомий прозаїк, бібліограф, педагог,
випускник Гімназії вищих наук князя
Безбородька 1830 р.*

Микола Білевич дворянин, із сім'ї учителя гімназії. Після закінчення Курської 4 класної гімназії з 1827 р. навчався у Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька, де працював його дядько професором, виявив нахил до вивчення словесності, класичних мов та римського права, яке читав професор М. Г. Белоусов. Був у дружніх відносинах з М. Гоголем, допомагав йому з латинської мови, М. Прокіповичем, Н. Кукольником, Є. Гребінкою та іншими гімназистами. Любив поезію, підтримував літературні традиції, які склалися в гімназії. Разом з іншими гімназистами брав участь у випуску рукописних альманахів та журналів. Із поезій ніжинського періоду дійшла до нас елегія "Смерть Святослава", яка написана в елегійному жанрі:

В стране сладкозвучной, где светлой красой
Блещет Дунай горделивый,
Где зреет в тени лиман золотой
И мирт перевился с оливой,
Где кедры в молчаньи могильном стоят,
Волнительной брани знамена шумят.

Після цього романтичного виступу описується битва Святослава з печенігами та смерть князя.

Слідуючи гімназійним літературним традиціям, М. Білевич пробує свої сили і в галузі перекладу, зокрема він переклав дві трагедії Шиллера. На жаль, з написаного у цей період дійшло до нас мало, бо в альманахах всі твори вміщувалися без вказівки автора. Брав також участь у театральних виставах, що ставилися під керівництвом М. Гоголя і Н. Кукольника в гімназії.

1830 р. закінчив Ніжинську гімназію вищих наук кн. Безбородька зі ступенем кандидата та золотою медаллю, переїхав до Москви, слухав лекції на словесному і юридичному факультетах в університеті, працював вчителем історії і географії в Московській практичній академії та приватних навчальних закладах, познайомився з редактором журналу "Московский телеграф" М. Полевим, племінникам

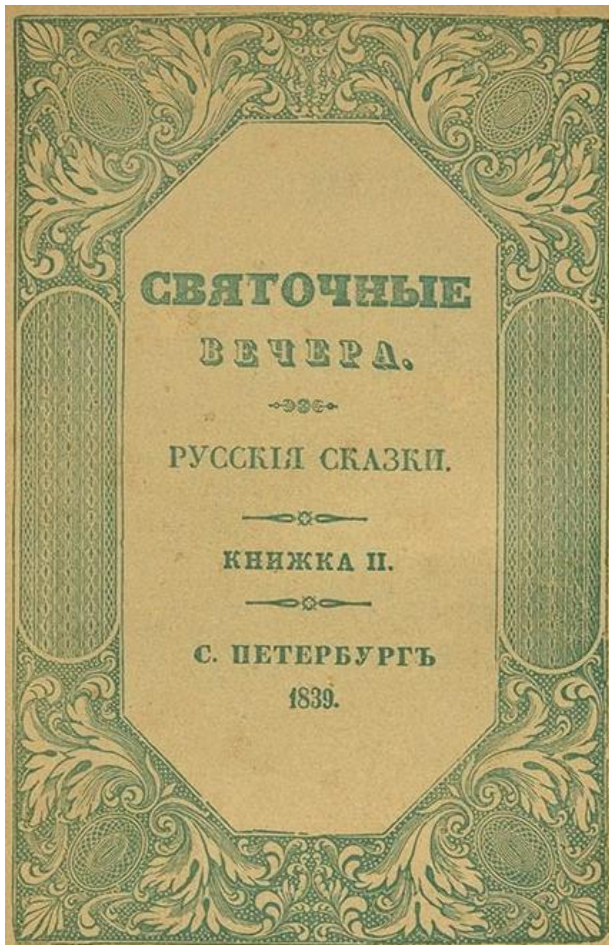

якого він давав уроки, з редактором журналу "Телескоп" М. Надєждіним, братами Кириєвськими. Він входить у літературні кола Москви, буває на вечорах М. Загоскіна, О. Вельтмана, Ф. Глінки та інших, слідує за новими літературними подіями. Підтримує наукові відносини з товаришем по Ніжинській гімназії, професором Московського університету П. Редькіним, а також професором Крюковим, зустрічається з О. Пушкіним, В. Жуковським, М. Язиковим та ін. У 1835–1837 рр. викладав російську мову і словесність у Московському пансіоні Л. І. Чермака, де, за свідченням молодшого брата О. М. Достоевського, був улюбленим учителем братів Ф. М. та М. М. Достоевських, став "їх ідолом" і "на кожному кроці був ними згадуваним" (Достоевський А. М. Воспоминания. Ленинград, 1999. С. 69). М. Білевич зачарував їх читанням повісті Гоголя "Тарас Бульба". Під впливом цього Ф. Достоевський у 1844 р. написав драму "Жид Янкель" (не збереглася). У повісті "Простак" Ф. Достоевський створив образ ідеального шкільного вчителя, що читав гоголівську повість, прообразом якого був М. Білевич (Достоевський Ф. М. Полное собрание сочинений: в 30 т. Ленинград, 1976. Т. 16. С. 65).

М. Білевич викладав також в Інституті обер-офіцерських дітей при Московському виховному будинку, Олександрівському жіночому училищі, Калузькій та Московській гімназіях, Дворянському інституті та інших закладах. І де б не працював Микола Іванович, він завжди ставився до своєї роботи творчо і відповідально.

У цей час вимогливіше ставиться до своїх творів, переходить до написання прози. Він є автором сатиричного нариску "Картинная галерея светской жизни, или Нравы XIX столетия" у двох частинах (1833), яка не мала того успіху, на який розраховував автор, проте це не завадило йому написати анонімно нову книгу оповідань "Святочные вечера, или Рассказы моей тетушки" (1836), які були відмічені В. Белінським, О. Сенковським, М. Надєждіним та іншими критиками. Це були жартівливі та сумні, повчальні казково-фантастичні історії. Своєрідність таких оповідань, як "Былые колпаки, или Нездешние гости на здешнем свете", "Дедова история", "Зеленая птица", "Чудная встреча" та інших була в тому, що в їх земний сюжет природно вписувалися найрізноманітніші персонажі народної демонології (представники нечистої сили, відьми, покійники, що ожили тощо). Всі вони у повсякденному житті з'являлися для того, щоб спокусити, а потім засудити і покарати тих, у кого була нечиста совість. В. Белінський поставив оповідання М. Білевича вище оповідань Казака Луганського (В. І. Даля), які відзначалися "балагурством". А О. Сенковський побачив у творах М. Білевича хоча і грубе, тяжке, мужицьке, але національне. Позитивні відгуки відомих критиків надихнули автора на написання нових творів.

М. Білевич доповнив свій твір і 1839 р. видав їх повторним виданням під назвою "Святочные вечера. Написаны Николаем Кунацким. Изданные дядею его Григорием Рацким. Издание не первое и не второе" [Санкт-Петербург, Кн. 1–2. 1839].

Особливе місце у творчості М. Білевича посідає його бібліографічна праця "Русские писательницы 18–19 вв.", яка друкувалася спочатку в газеті "Московский городской листок" (1847), а потім вийшла окремим виданням у 1848 р. У цій же газеті М. Білевич опублікував декілька літературознавчих нарисового характеру статей про перебування Карамзіна у Москві, про М. І. Новикова та ін. Викликала інтерес у педагогів і його стаття "О преподавании русского языка и словесности" (1846).

М. Гоголь у 1831–1832 рр. видав дві частини повістей "Вечера на хуторе близ Диканьки", а М. Білевич у 1836 р. – "Святочные вечера, или Рассказы моей тетушки". Обидва автори проявили потяг до

демонологічних образів, який веде до ніжинських джерел. У цих творах знайшли втілення спостереження, якими вони збагатилися у Ніжині і ввели їх у художню тканину повістей та оповідань. Ніжин, місто юності обох письменників, його мешканці своєрідно увійшли у поетичний і прозовий світ їх творів.

Популярність "Святочних вечеров" і висока їх оцінка у критиці могла б заохотити їх автора до написання нових творів, але переобтяження викладацькою роботою у декількох закладах і необхідність забезпечення власного життя не дали можливості розкритися на повну силу його літературній творчості.

Ім'я М. Білевича зустрічається у листуванні Гоголя, зокрема до О. Смирнової (1849). Він тяжко переживав смерть Гоголя. Через хворобу 1853 р. вийшов у відставку й оселився у своїй садибі в Курській губернії, де зустрічався 7.07.1852 р. з професором С. П. Шеви-рьовим, який їхав на батьківщину Гоголя і записав у товариша по юності його спогади про Гоголя.

Відпочивши в оточенні природи, М. Білевич продовжив займатися улюбленою справою, написав нарис "Коренная ярмарка в Курске", опублікований в газеті "Московские ведомости", і повість "Петр Иванович Короткоумкин" – в журналі "Библиотека для чтения". В повісті події розгортаються на фоні повсякденного провінційного побуту. Виступаючи прихильником патріархальних ідеалів, письменник полемічно протиставляв російський народний спосіб життя європейській освіті і культурі. 15(27) липня 1860 р. М. Білевич пішов із життя і похований у селі Патенок Курської губернії. Його ім'я нині згадується більше як письменника.

Література: Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург. 1881. С. 341–344; Русские писатели 1800–1917: биографический словарь. Москва, 1989. Т. 1. С. 267–268; Самоїленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин. 1993. С. 56–58; Супронюк Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии. Киев, 2009. С. 30–31.

ГІНТОВТ
ОЛЕКСАНДР ЛЮДВИГОВИЧ

(1811–24.11.1860) – генерал-майор,
випускник Гімназії вищих наук князя
Безбородька 1830 р.

О. Гінтовт походив із старовинного польсько-литовського роду князя Юліана Доршпрунга, засновника замків у Вількомірі та Дзевальтові. Одне його родове коліно отримало прізвище Гінтовтів-Дзевальтовських. Саме це додаткове прізвище та княжа корона у гербі і зберігалася в сімействі Гінтовтів і у XIX ст.

Батько Людвиг Іванович як військовий брав участь у походах Суворова та у Вітчизняній війні 1812 р. Коли довідався, що у Ніжині відкрилася Гімназія вищих наук кн. Безбородька, він, генерал-майор і комендант Севастополя, згодом командир Воронежського піхотного полку, відправив у серпні 1825 р. сина до гімназії, якого зарахували у 4 клас і 3 відділення з мов пансіонером. У 1826 р. О. Гінтовт просить дирекцію перевести його у 6 клас, бо предмети, які необхідно вивчати, йому уже були знайомі.

Однокурсниками Олександра Гінтовта були Аполлон Мокрицький, Іван та Тимофій Пащенко, Іван Симоновський, Микола Білевич та інші. Проте він підтримував також зв'язки й з іншими гімназистами, брав участь у театральних виставах, зокрема у трагедії В. Озерова "Фінгал", де Н. Кукольник мав зіграти Фінгала, М. Гоголь – Старна, а О. Гінтовт – Моїну.

Як згадував М. Білевич, часто гумористичні висловлювання О. Гінтовта запам'ятовувалися надовго і завжди викликали сміх. Саме це і послужило дружбі з Гоголем, "який віддтоді з ним дуже зблизився" (Гоголь в Нежинской гимназии высших наук. Антология мемуаров. С.-Петербург, 2014. С. 290).

Разом з К. Базилі Олександр Гінтовт відпочивав влітку на канікулах у своїй садибі у місті Глухові Чернігівської губернії. На жаль, до нас не дійшли його літературні твори, хоча Н. Кукольник згадував, що "в гімназії я постійно думав, що Гінтовт з часом займе почесне місце між російськими літературами" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. 1881. С. 358).

Ім'я О. Гінтовича пізніше згадується у листуванні М. Гоголя, О. Данилевського, К. Базилі та ін. Так, у листі до О. Й. Смирнової-

Россет, яка була знайома з М. Білевичем, що служив інспектором у Калузькій гімназії та був вчителем дітей графині і хотів перевестися у Москву, М. Гоголь радив їй 6 грудня 1849 р.: "С Назимовым я мало знаком: виделся с ним раза два, отзываются о нем другие хорошо. Если вам имеется надобность, может быть насчет Билевича, то посоветуйте ему обратиться к Гинтовту, который с ним еще недавно служил вместе" (Гоголь Н. ПСС. Т. XIV. С. 155). Відомо, що М. Білевич був переведений у 1850 р. рішенням попечителя Московського навчального округу В. І. Назимовим у Московську гімназію. Можливо, це відбулося через прохання О. Гінтовта.

У 1830 р. О. Гінтовт закінчив навчання у гімназії, склав екзамени і отримав ступінь дійсного студента і чин 14 класу. Його батько хотів, щоб син служив у цивільних закладах, і домовився з генерал-губернатором Новоросійського краю графом М. С. Воронцовим, що він візьме його у свою канцелярію. Але Олександр Гінтовт тягнув із різних причин переїзд до Одеси і не застав графа, бо той виїхав за кордон. Посаду генерал-губернатора краю тимчасово обіймав командир 3-го піхотного корпусу генерал-лейтенант Красовський, який запропонував ніжинському випускникові служити в армії. Ця пропозиція з великим задоволенням була прийнята, і О. Гінтовт 17 грудня 1830 р. зарахований юнкером 17 егерського полку. І з цього часу розпочинається військове життя юнака. Він бере участь у придушенні польського повстання під командуванням генерала Кайсарова. За участь у блокаді фортеці Замосць отримав звання прапорщика, а також увагу начальства, дружбу і повагу товаришів. А це багато значило.

Незважаючи на молодість, бо О. Гінтовту було всього 24 роки, його призначили полковим ад'ютантом і казначеєм Брянського егерського полку, куди був включений 17 егерський. Змінювалися швидко по черзі три командири, а О. Гінтовт залишався на своїй посаді і проявив себе відповідальним та ініціативним, на що звернув увагу начальник 9-ї піхотної дивізії генерал-лейтенант В. І. Тимофєєв, який дав йому доручення, і той блискуче виконав, що і вирішило подальшу долю молодого офіцера. Коли приїхав третій командир Брянського егерського полку, генерал В. І. Тимофєєв запропонував молодому офіцеру посаду ад'ютанта. Це трапилося 25 січня 1834 р. Протягом 14 років, до 1850 р., О. Гінтовт служив з генералом В. І. Тимофєєвим, обіймаючи різні посади та отримуючи нові військові звання: поручика (6 вересня 1836 р.), штаб-капітана (15 березня 1840), капітана (11 серпня 1842 р.), майора (9 грудня 1843 р.), полковника (28 жовтня 1847 р.). Крім ад'ютанта, з березня 1848 р. він обійняв посаду чергового штаб-офіцера (10 квітня 1849 р. отримав звання полковника) шостого піхотного корпусу. Після смерті генерала В. Тимофєєва у 1850 р. О. Гінтовт залишався на своїй посаді. Він написав статтю "Некролог

В. И. Тимофеева", яку надрукував у журналі "Москвитянин" (1850. Ч. II. № 8), і з великою теплотою розповів про небіжчика. Коли прийшов новий командир генерал М. І. Чеодаєв, який був призначений начальником всіх піхотних резервних і запасних військ армії, то він залишив О. Гінтовта при собі для виконання особливих доручень, поклав на нього обов'язки вести письмову частину свого штабу. В період, коли був відсутнім начальник штабу, О. Гінтовт виконував його обов'язки. У 1850 р. у "Ведомостях Московской городской полиции" (№ 273) з'явилася стаття "Юбилей 50-летний службы генерала от инфантерии М. И. Чеодаева", в якій О. Гінтовт розповів про основні службові віхи досвідченого і знаного військового.

У вересні 1856 р. генерал М. І. Чеодаєв у зв'язку з погіршенням здоров'я пішов у відставку, а О. Гінтовту 25 грудня цього ж року надали звання генерал-майора і призначили начальником штабу окремого Сибірського корпусу. Він переїхав до Тобольська, одружився з молодою і красивою місцевою дівчиною, і почалося нове життя, яке нічого не віщувало поганого. До його орденів Святої Анни II ступеня, який давали "любящим правду, благородие и верность" (1848) та Святого рівноапостольного князя Володимира IV (1853) та III ступенів (1855 р.) з девізом "користь, честь і слава" додався ще орден Святого Станіслава I ступеня (1859 р.). У 1860 р. О. Гінтовт раптово захворів на тифозну гарячку і врятувати його не змогли. Він пішов із життя 24 листопада (6 грудня) 1860 р. на 49 році. А шкода, бо це був талановитий військовий і помітний випускник Гімназії вищих наук кн. Безбородька.

Література: Кукольник Н. А. Л. Гинтовт. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 356–358; Русский биографический словарь. Т. Москва. 1916. "Герберский-Гогенлоэ". С. 221–222; Супронюк О. К. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии: библиографический словарь. Киев, 2009. С. 47–48.

**ДОМБРОВСЬКИЙ
ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ**

*(1810–1845) – відомий український
археограф, архівознавець та історик,
випускник Гімназії вищих наук князя
Безбородька 1831 р.*

Василь Федорович Домбровський народився у місті Гомелі Могилевської губернії у родині городничого. Початкову освіту здобув у Гомельському повітовому училищі та Могилевській чоловічій гімназії, відкритій в 1809 р. Після смерті батька родина переїхала до Ніжина, і Василь продовжив навчання протягом 1825–1831 рр. у Гімназії вищих наук князя Безбородька. Як згадував викладач Василя по гімназії Іван Григорович Кулжинський, "бідний сирота, Домбровський виховувався своєю матір'ю, яка саме для цієї мети отримала посаду кастелянші при лицейському пансіоні. При гарних здібностях, він був надзвичайно працьовитим і провів своє дитинство та юність, не втручаючись в ігри своїх товаришів, завжди зайнятий, занурений в себе" (*М. Гербель*). В. Домбровський набув досить глибоких знань, крім ґрунтового знання давніх мов і інших наук, які викладалися, він вільно володів французькою та німецькою.

Однокашники згадували Василя, що він вирізнявся гострим розумом та вмінням вишукано пожартувати, був вправним розповідачем і приємним співрозмовником, який користувався симпатією товаришів, а після того, як почав редагувати рукописний журнал "Аматузія", ще й безперечним авторитетом.

Успішно завершивши навчання у червні 1831 р. зі ступенем кандидата з правом на чин XII класу та медаллю, В. Домбровський через матеріальну скруту пішов працювати наглядачем у пансіоні та учителем німецької мови при гімназії. У 1833 р. Василя Федоровича перевели спочатку учителем історичних наук до Київського повітового училища, а потім молодшим учителем географії Київської губернської гімназії (1835 р.) та старшим учителем історії Першої київської гімназії (1836 р.). В. Домбровський, який майстерно використовував свою чудову пам'ять та ораторський дар, звернув на себе увагу попечителя Київського навчального округу, а згодом міністра освіти С. Уварова (з 1833 р.). Після переїзду до Санкт-Петербурга в 1832 р. Сергій Семенович викликав В. Домбровського до столиці для ознайомлення із методом викладання історії Антона Феліксовича Язвинського та методикою викладання професора Санкт-Петербурзького університету, автора

підручників з історії для гімназій Миколи Герасимовича Устрялова. Після повернення до Києва В. Домбровський, не маючи магістерського ступеня (підготував дисертацію "Об отличительном характере истории Московского государства" (1838), але науковий ступінь не було присуджено), був призначений спочатку викладачем, потім ад'юнктом (з 19 січня 1838 р.), а з 28 березня 1840 р. – виконувачем обов'язків екстраординарного професора Університету Св. Володимира по кафедрі всесвітньої та російської історії та статистики. Паралельно виконував обов'язки секретаря 1-го відділення Філософського факультету (з 2 липня 1838 р. до 25 листопада 1840 р.) (*О.Тарасенко*).

У 1842 р., після прийняття нового статуту Університету було утворено окрему кафедру російської історії, на якій за штатним розписом мав викладати один професор. Ним виявився Василь Федорович, який фактично започаткував викладання російської історії в університеті Св. Володимира впродовж 1838–1844 рр. У цей же час В. Домбровський також працював учителем географії та історії у Київському інституті шляхетних дівчат (заснований в 1834 р.).

Лекції В. Домбровського мали велику популярність серед студентів, його аудиторія, як університетська, так і публічна, завжди була заповненою. Протягом двох зим – 1841 та 1842 рр. Василь Федорович провів низку громадських лекцій із російської історії, які мали сприяти популяризації історичних знань та зростанню авторитету молодого вченого серед місцевої інтелігенції.

Одночасно з викладацькою діяльністю В. Домбровський проводив і активну науково-дослідну роботу. У 1839 р. у ході відрядження, наданого для огляду навчальних закладів Волинської губернії, вчений зібрав цікавий матеріал, який знайшов своє відображення в низці публікацій, серед яких "О Кременецком замке", "Острожская старина", "Луцк", які стали одними із перших історико-краєзнавчих досліджень земель Правобережної України. У цей час вчений стає дописувачем альманаху "Киевлянин" і "Журнала Министерства Народного Просвещения".

Василь Домбровський став одним із чотирьох (поряд із М. Максимовичем, М. Іванишевим і С. Шодуаром) членів-співзасновників Київської археографічної комісії, установче засідання якої відбулося 19 листопада 1843 р. Василю Федоровичу доручили редагувати історичні пам'ятки видань комісії, юридичні пам'ятки мав редагувати професор права Микола Іванишев, а пам'ятки словесності й освіти – професор російської словесності Михайло Максимович. На засіданні 21 січня 1844 р. були визначено певний план роботи членів Київської археографічної комісії. В. Домбровському було доручено пояснити причини появи та розповсюдження унії на землях Правобережної України шляхом дослідження луцьких і володимирських актових книг (*О. Журба*).

Влітку 1843 р. дослідник здійснив наукову експедицію на Волинь за маршрутом Київ–Житомир–Кременець–Почаїв–Луцьк–Володимир–Волинський–Київ і зібрав значний комплекс документів, які склали фундаментальну джерельну базу для видань комісії, що були опубліковані вже після смерті В. Домбровського в першому томі "Памятников".

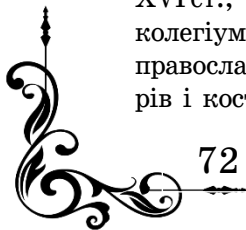
Не менш важливою була діяльність ученого у складанні коротких описів архівів на Волині, де збереглася достатньо велика кількість рукописів і судово-адміністративних книг XVII–XVIII ст. В. Домбровський обстежив і описав вісім великих архівів, а також архіви церков, монастирів, скуповував документи у приватних осіб. Вчений зібрав і направив київському генерал-губернаторові архіви Кременецького повітового суду (одна ціла і три фрагменти актових книг 80–90-х рр. XVI ст.), Почаївської Лаври (17 документів XVI–XVII ст.), Луцького духовного правління (24 акти XVI–XVII ст.) і повітового суду (16 актів половини XVI ст.), Володимирського домініканського монастиря (4 документи середини XVI – початку XVII ст.) і повітового суду (12 актових книг другої половини XVI – початку XVII ст.).

В. Домбровський першим серед членів Київської археографічної комісії дав об'єктивну оцінку значенню актових книг для історичної науки й археографії та зробив спробу їх класифікації. Саме завдяки зусиллям і наполегливій праці Василя Федоровича було збережено безцінні пам'ятки минулого Волині (О. Журба).

У 1844 р. діяльність вченого набула міжнародного визнання, і він був прийнятий до Копенгагенського королівського товариства північних антикварів.

Науковий доробок вченого незначний і становить лише кілька нарисів і статей, серед яких найбільш вагомими для сьогодення залишаються його розвідки з історії правобережних земель. У нарисі "Острожская старина" дослідник провів дослідження родослів'я та діяльності князів Острозьких, нащадків галицьких князів, які упродовж поколінь боронили Волинь і Поділля від татарських навал, а від початку XV ст. виступили проти Польщі на боці Великого князівства Литовського, відстоюючи православну віру на українських землях. Історик згадав про заснований у 1624 р. в Острозі єзуїтський колегіум, відзначив залишки Острозького замку, Богоявленську церкву та Острозьку друкарню, в якій Іван Федорович за підтримки князя Костянтина Острозького вперше у 1581 р. видрукував Біблію слов'янською мовою.

У нарисі "Луцк" автор дослідив роль міста в історії Київської Русі XI–XII ст., за літописними джерелами розглянув його минуле, вказав на значний вплив католицизму в регіоні, починаючи із кінця XVI ст., на проникнення єзуїтів і будівництво у 1609 р. єзуїтського колегіуму на території литовського замку міста, на знищення давніх православних храмів, боротьбу уніатів і католиків, розбудову кляшторів і костьолів. Підсумовуючи, Василь Федорович зазначив, що зміна

релігійної та мовної політики призвела до викорінення української самоідентичності в регіоні.

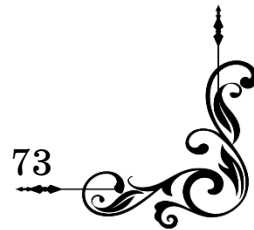
Крім того, вчений у нарисі змалював і старожитності Луцька, передусім замок Вітовта, храм Св. Дмитра, кафедральний Луцький костюл із семінарією єзуїтів, греко-латино-слов'янську школу Хресто-Воздвиженського братства тощо (О. Тарасенко).

Авторству В. Домбровського, на думку низки сучасних дослідників, належить також "Очерк города Чернигова и его области в древнее и новое время", надрукований в Києві 1846 р., вже після його смерті. Нарис розповідає про історію одного з найдавніших міст України від його розквіту як столиці давньоруського князівства до губерньського центру першої половини ХІХ ст.

Восени 1844 р. через тяжку хворобу, а потім смерть Василя Федоровича Домбровського викладання російської історії в Київському університеті тимчасово припинилося.

В. Ф. Домбровський був похований на погості Сретенської церкви в Києві, але в ході реалізації більшовицької політики в 1930 р. церкву було знищено, а поховання – ліквідовано.

Література: Гербель М. Лицей князя Безбородко. Гимназия высших наук и лицей кн. Безбородько. 2-е изд., перер. и доп. Санкт-Петербург, 1881. 474 с. С. 390; Журба О. І., Ковальський М. П. Значення діяльності В. Ф. Домбровського у становленні Київської археографічної комісії. Вісник Київського університету. Історичні науки. 1989. Вип. 31. С. 48–54; Журба, О. І. Київська археографічна комісія 1843 – 1921. Нарис історії і діяльності. Київ: Наукова думка, 1993. 186 с.; Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2006. 420 с.; Тарасенко О. Школа істориків Університету Св. Володимира: штрихи до творчого портрету Василя Федоровича Домбровського. Science Rise, 2015. Т. 7. № 1(12). С. 37–41; Тарасенко О. О. До становлення школи істориків Університету Св. Володимира: В. Ф. Домбровський та М. І. Костомаров. Грані. 2015. № 12/2 (128). С. 59–68; Тарасенко Ольга. Штрихи до соціокультурного портрету істориків університету Св. Володимира – В. Домбровського, М. Костомарова, П. Павлова. Наукові записки ТНПУ. Серія "Історія". 2016. С. 136–147.

**ГРЕБІНКА
ЄВГЕН ПАВЛОВИЧ
(21.01.1812–03.12.1848) –**

*відомий український письменник,
випускник Гімназії вищих наук
князя Безбородька 1831 р.*

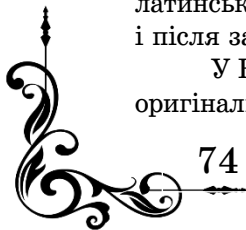
Народився на хуторі Убіжище Пирятинського повіту Полтавської губернії у сім'ї відставного штаб-ротмістра, учасника Вітчизняної війни, який, маючи 50 кріпаків, займався сільським господарством.

Раннє дитинство Є. Гребінки проходило під наглядом няньки, яка багато знала народних історій, пісень, які передавала своєму вихованцю. В отриманні першооснов освіти значну роль відіграв найнятий батьком учитель Павло Іванович Гуслистий, про якого тепло згадував Є. Гребінка.

Для продовження навчання батько відвіз сина у Ніжин і влаштував його у 1825 р. у Гімназію вищих наук кн. Безбородька. Чинovníк гімназії записав його на прізвище Гребьонкін і лише перед випуском він змінив на Гребінка. Жив він на квартирах у працівників гімназії: наглядача І. М. Фонтіка, ексекатора С. І. Шишкіна, проф. М. Ф. Соловйова, навчався добре, багато читав, ознайомлювався з творами сучасної літератури – О. Пушкіна, К. Рилєєва. Восени 1825 р. у нього знайшли заборонену оду О. Пушкіна "Вольность". У гімназії він прочитав у рукописному варіанті комедію О. Грибоедова "Горе от ума".

Є. Гребінка був знайомий з Гоголем, Н. Кукольніком та деякими іншими старшогрупниками, хоча і не входив до їх кола, брав участь у літературному житті. Трохи пізніше Є. Гребінка разом з В. Домбровським за прикладом попередників брав участь у виданні рукописних журналів "Аматузія" и "Пифія". Тут друкував свої поетичні та прозові твори. Писав оди, балади, ліричні вірші ("Переяслав", "Осень", "Буря", "Совет руському гражданину", "Отзвйв руського воина к товарищам его молодости", "Соловей", "Лилия", "Радость Мазепы, когда он узнал о смерти Кочубея", "Пленник" та ін.). Писав він свої твори російською і українською мовами. Відомі поезії "Славянский вечер" (надрукована завдяки викладачеві І. Г. Кулжинському в "Украинском альманахе" під назвою "Рогдаев пир" (1831)) та "Курган". З учителем латинської мови І. Г. Кульжинським Є. Гребінка підтримував зв'язки і після закінчення гімназії. Відомі його три листи до вчителя.

У Ніжині під впливом І. Крилова Є. Гребінка написав близько 20 оригінальних байок українською мовою, які були пізніше опубліковані

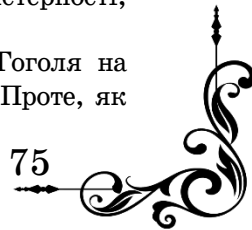

у збірнику "Малороссийские приказки" (1834). Тут поет першим в українській літературі зайнявся перекладом з російської на українську мову поеми Пушкіна "Полтава" (опублікована 1836 р.). У одному з листів 1829 р. писав: "У вільні години я перекладаю поему Пушкіна "Полтаву" на малоросійську мову і сподіваюся, вийшовши із стін гімназії, її надрукувати, присвятивши добрим землякам". У Ніжині під впливом п'єси Д. Фонвізіна "Недоросль", яка йшла з великим успіхом на сцені гімназійного аматорського театру з Гоголем та Н. Кукольніком і яку бачив Є. Гребінка, написав комедію "Не в свої сани не садись", єдину у своїй творчості. Є. Гребінка був у добрих відносинах з проф. С. М. Андрущенком, про що свідчить лист останнього батьку гімназиста. Професор читав і схвалював літературні твори свого учня. Є. Гребінка умів догождати своїм педагогам.

Про свою юність, навчання розповів він у своїх "Записках студента" та інших творах.

Закінчив Гімназію у 1831 р. у званні дійсного студента, отримавши чин 14 класу. Деякий час був на військовій службі у 8-му Малоросійському козацькому полку. Після виходу у відставку 1834 р. оселився у Петербурзі, служив чиновником Комісії духовних училищ при Синоді, а у 1838 р. був призначений старшим учителем російської мови і словесності у дворянському полку. Займався творчою діяльністю, увійшов у літературне життя, друкував у періодичній пресі романи, повісті, пісні, зокрема "Рассказы пирятинца" (1837), "Лука Прохорович" (1838), "Верное лекарство" (1840), "Записки студента" (1841), "Кулик" (1844), "Доктор" (1844), "Путевые записки зайца" (1844). У "Рассказах пирятинца" та інших творах Є. Гребінка розвивав традиції "Вечорів на хуторі біля Диканьки", "Ревізора" Гоголя, але намагався залишитися оригінальним письменником. Зближувала Є. Гребінку і Гоголя українська тематика, створений ними образ України. Літературознавець Н. Є. Крутикова зазначала: "Взагалі у стилістичному відношенні перші повісті Гребінки не відзначаються ні самобутністю, ні єдністю та цілісністю. Манера розповіді має явні сліди учнівства у Гоголя, іноді прямого наслідування його... Вплив стилю Гоголя в "Оповіданнях пирятинця" різноманітний" (Крутикова Н. Є. Гоголь та українська література. Київ, 1957. С. 125). Показові перетини Гребінки і Гоголя відчутні і в зображенні історичних подій, що відбувалися в Україні, у використанні народної творчості. Гоголівський вплив "Мертвих душ" позначився і на повісті Є. Гребінки "Пригоди синької асигнації" (1847). Є. Гребінка, знаходячись у "гоголівському руслі", намагався посилити соціальні аспекти життя, показати залежність персонажів творів від соціальних умов і обставин життя. Гоголь для нього був зразком художньої майстерності, реалістичного зображення дійсності.

Критика відмітила вплив "Записок сумасшедшего" Гоголя на повість "Верное лекарство". Тут було багато оригінального. Проте, як

вказав М. Михайлов, головна помилка автора була в тому, що він обрав форму, в якій після Гоголя уже важко було створити щось самостійне. Навіть сам М. Гоголь різко відгукнувся про цей твір.

Написання творів російською мовою давало Є. Гребінці можливість утвердитися у петербурзькому літературному середовищі. Він був знайомий з О. Пушкіним, І. Криловим, В. Бенедіктовим, П. Єршовим, Н. Кукольником, М. Прокоповичем, О. Кольцовим, І. Тургенєвим, В. Далем, мав дружні зв'язки з Г. Квіткою-Основ'яненком, П. Гулаком-Артемівським, Л. Боровиковським, В. Забілою, з художниками І. Сошєнком, А. Мокрицьким, віце-президентом Академії мистецтв Ф. Толстим та іншими. Коло взаємин Є. Гребінки з сучасниками було порівняно широким. Любили у нього бувати як товариші по Гімназії вищих наук кн. Безбородька, так і літератори, діячі культури Петербурга. Письменник І. Панаєв у своїх спогадах стверджував, що Євген Павлович був найгостиннішим, завжди запрошував до себе в гостину, особливо коли отримував передачі від батьків з українським салом, варенням, наливками тощо. Це підтверджує і М. Михайлов: "Вечори, на які збиралися до нього його друзі і знайомі, відзначалися задушевністю і простотою. Нема чого говорити про його хлібосілля: Гребінка був малоросом, а хлібосілля одне із головних рис малоросійського характеру" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 387).

Важливою подією у житті Є. Гребінки була зустріч з юним Тарасом Шевченком у 1837 р. Є. Гребінка разом з І. Сошєнком та А. Мокрицьким відіграв важливу роль в організації викупу Тараса Григоровича з кріпацької неволі. І за активної підтримки художника К. Брюллова, поета В. Жуковського були зібрані необхідні кошти і передані пану Енгельгарду.

Є. Гребінка першим підтримав Шевченка і як поета. Він виявив у нього поетичні твори і включив 5 поезій до збірника, який він готував під назвою "Ластівка" (1841). Більше того, Є. Гребінка відібрав у 1839 р. 8 значних творів Шевченка і вирішив із згоди автора видати їх окремою збіркою, яку символічно назвали "Кобзар" і яка навічно закріпилася як ім'я поета. Гроші на її видання згодився дати П. Мартос, який також навчався у Гімназії вищих наук кн. Безбородька і був відрахований за читання недозволених творів. Вихід "Кобзаря" у світ був важливою подією не лише в житті Шевченка, а і в загальнолітературному контексті. Для українців ця книга була усвідомленням того, що вони є велика нація, яка може мати свою прекрасну літературу, створену рідною мовою, літературу, яка піднімає значення національної гідності, збуджує народ до боротьби за свободу. І. Франко пізніше писав: "Ця маленька книжечка відразу відкрила немов новий світ поезії, вибухнула мов джерело чистої, холодної води, зяясніла невідомою досі в українському письменстві ясністю, простотою і поетичною грацією вислову".

Взаємини Є. Гребінки та Т. Шевченка продовжувалися й у подальші роки. Тарас Григорович під час своєї подорожі в Україні у 1843 р. відвідав садибу батьків Євгена Гребінки на хуторі Убіжище, де в цей час перебував у відпустці Євген Павлович. Разом вони побували у селі Мойсівка на балу у Т. Г. Волховської, де Шевченко зустрівся з Я. де Бальменом, О. Афанасьєвим-Чужбинським, Закревськими та іншими місцевими дворянами і розширив, завдяки Гребінці, коло своїх знайомих в Україні.

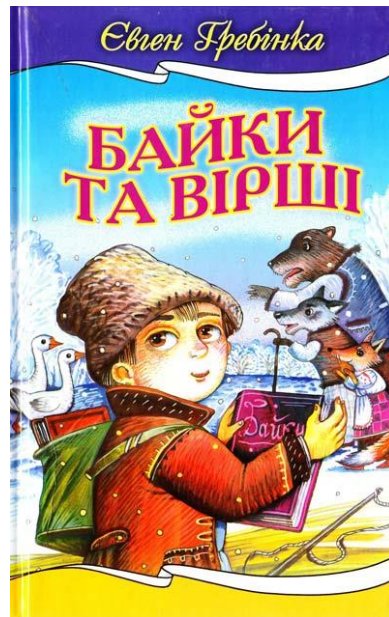
І все ж Гребінка шукав себе, збагачував тематику своїх творів, жанрову та художньо-образну специфіку. А тому художні повісті і романи письменника пов'язують з "натуральною школою", відзначаючи, що деякі з них за темою та художніми знахідками були близькими до творів І. Гончарова, О. Герцена, І. Тургенєва, М. Некрасова, зокрема зображенням чиновників, "маленької людини", Петербурга та провінційних містечок у світі приниження та грубості. Герої творів Є. Гребінки – це добропорядні, чесні інтелігенти, які гинуть, стають жертвами середовища, що їх оточує, про що свідчать його роман "Доктор" (1844), повість "Кулик" (1841) та ін.

Критика зустрічала повісті Є. Гребінки стримано, але завжди доброзичливо. Він своїми творами "Физиология Петербурга" (1845), "Приключения синей ассигнации" (1847), у якій розповідь ведеться від особи 5-рубльової асигнації, "Маскарадный случай", "Иван Иванович", "Лесничий", "Чужая голова – темный лес" та інші, визначає нові для нього жанри, зокрема "світську" і психологічну повість, "моралістичне оповідання із народного життя". Повість "Нежинский полковник Золотаренко" (1842), роман "Чайковский" (1843) належать до творів на історичну тематику, у яких Є. Гребінка висвітлював окремі епізоди козацького життя, зокрема і у близькому письменникові Ніжин, місті студентської юності. Роман проникнутий ліризмом, народною мелодикою, знанням старовини, і тут відчуваються материнські розповіді про ті далекі часи, був тепло зустрінутий читачами і критикою, визнаний кращим твором письменника.

Крім прозових творів, Є. Гребінка писав і поетичні. Відомі його поеми і вірші, які пов'язані з Україною. Він написав ще в студентські роки байки, увійшли у згадуваний вище збірник "Малоросійські приказки" (1834, друге видання 1836), поему "Богдан" (1843), "Признание" (1839), "Малиновка" (1840), поезії "Українська мелодія" (1840), "Заквітчалася дівчина", "Маруся" (1843), "Опять передо мной знакомые поля" (до 1840) та інші, які близькі до фольклорних творів. Деякі вірші стали народними піснями, зокрема "Українська мелодія" ("Ні, мамо", "Не можна нелюба любить"). Відомі і російськомовні вірші поета, які теж стали відомими піснями: "Песня" ("Помню я молодушкою была", 1841), "Почтальон" (1841), "Черные очи" ("Очи черные, очи страстные...", 1843) та ін.

Як письменник Є. Гребінка пройшов шлях від сентиментально-романтичних захоплень до реалізму. Він помер у 36 років. Петербурзький клімат з'їв здоров'я письменника, як і багатьох інших представників української інтелігенції. Його тіло перевезли з Петербурга в Україну і поховали у селі Мар'янівка, що недалеко від хутора Убіжище (перейменовано на Гребінчин Яр). У 1901 р. село Тінь і станція Петрівка були перейменовані і названі Гребінка, нині це місто районного підпорядкування. У багатьох населених пунктах вулиці носять ім'я письменника, зокрема й у Ніжині.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 379–387; Зубков С. Д. Євген Павлович Гребінка. Київ, 1962; Деркач Б. А. Євген Гребінка. Київ, 1974; Спадщина Євгена Гребінки у соціокультурному контексті (до 200-ліття від дня народження письменника). Література та культура Полісся. Вип. 68. Ніжин, 2012. 120 с.; Самоїленко Г. В. Т. Шевченко і Ніжинська вища школа. Ніжин, 2013. С. 6–42; Самоїленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 64–71; Самоїленко Г. В. Літературне життя Чернігівщини в XII–XX ст. Ніжин, 2003. С. 62–66.

**КАМІНСЬКИЙ
ВІКТОР КИРИЛОВИЧ
(28.10.1808–20.04.1865) –**

*педагог, мандрівник, письменник,
випускник Гімназії вищих наук
князя Безбородька 1831 р.*

Народився у дворянській родині на Чернігівщині. Батько віддав сина на навчання до Чернігівської гімназії, у якій він добре навчався, проявляв особливий інтерес до математичних наук. Слава про Гімназію вищих наук кн. Безбородька, де дають хороші знання, дійшла і до батька Віктора Камінського, і він, зібравши необхідні документи, поїхав у Ніжин і влаштував сина, якому йшов уже 19 рік, у гімназію 8 серпня 1827 р. А у січні 1828 р. він привів у гімназію іще двох своїх синів – Олександра і Василя. Віктора прийняли у 6 клас "вільноприходящим". Жив він на квартирі самотнього професора К. А. Мойсеєва, який читав в гімназії історію і статистику. І, як свідчить Н. Кукольник, "на лекціях говорив багато, а під час перебування інспектором був сухим, мовчазним і холодним" (Гімназія вищих наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 290). Ще в гімназії навчалися М. Гоголь, Н. Кукольник, К. Базилі, А. Мокрицький, І. Халчинський та інші відомі майбутні випускники-письменники, художники, дипломати.

Віктор Камінський навчався в групі разом з гімназистами Андрієм Бородіним, Василем Домбровським, Євгеном Гребінкою та іншими, яких всього було 20. Серед навчальних предметів виділяв математичний цикл, який читав проф. К. В. Шапалинський, який блискуче знав свій предмет, з любов'ю до нього відносився і умів передати все це своїм учням. Віктор Камінський своєму улюбленому предмету приділяв увагу не лише в аудиторії на заняттях, а і у вільні години відпочинку. Крім математики, він також цікавився латинською мовою та римською словесністю, яку викладав проф. С. М. Андрущенко. Пізніше В. Камінський напише статтю, яка була опублікована в книзі "Лицей князя Безбородко" (С.-Петербург. 1859). В ній він зазначав, що викладання професора вирізнялося надзвичайною точністю і ясністю викладу, переклади – легкістю і відповідністю, а розгляд класиків, особливо Вергілія – смаком і вірністю погляду, які захоплювали слухачів, бачачи в ньому глибокого знавця римських старожитностей. Тож не випадково, що його учні, підкреслював В. Камінський, прослухавши два його курси латинської мови і римської словесності, вільно перекладали з російської мови на латинську і навпаки.

Віктор Камінський закінчив гімназію у 1831 р. зі званням кандидата і чином 12 класу. Одразу поїхав у Петербург, де влаштувався на

службу у Департаменті шляхів сполучення. Проте інтерес до математичних наук брав гору. І він, довідавшись, що у Новгородському кадетському графа Аракчєєва корпусі відкрилася вакансія викладача математичних наук, доклав багато зусиль, щоб отримати цю посаду. 20 вересня 1834 р. він не лише став старшим учителем, а й був призначений наставником-спостерігачем з предметів математичного спрямування. Віктор Камінський працював тут до 1845 р., а потім перейшов на цю ж посаду у Полтавський Петровський кадетський корпус, де працював з усією відповідальністю ще п'ять років.

У зв'язку з погіршенням здоров'я йому довелося написати рапорт про відставку. Повернувся додому, щоб відпочити, зміцнити своє здоров'я. Проте не зміг байдикувати і вирішив здійснити подорож на Святу землю.

В. Камінський вирішив пішки добратися до Єрусалима через пекучі піски Лівії, снігові замети Скіфії до місця народження Христа у яслах Віфлеєма на пустельних берегах Йордану і глибині Іосафагової юдолі, у ті місця, які в XI ст. описав ігумен Даниїл із Сновська, що на Чернігівщині. Пізніше ці місця описав на початку XVIII ст. В. Г. Барський, який присвятив цьому 25 років свого життя.

Відвідавши Афон, де страждав Ісус Христос, пройшовши пішки значну частину Палестини, В. Камінський через Константинополь повернувся в Росію і почав обробляти свої записки і готувати їх до видання. У 1855 р. вони виходять під назвою "Воспоминания поклонника Святой Земли" і через рік були перевидані з доповненнями. Відгук про неї були розміщені у "С.-Петербурзских ведомостях" (1855. № 25), "Русском инвалиде" (1856. № 88), "Современнике" (1855. № 3). Релігійні переконання та сама натура В. Камінського спонукали його до другої подорожі по Святих місцях через Одесу-Константинополь до Аравії, через Синайську пустелю до Палестини. Цього разу він об'їхав весь східний берег Сирії до Смирни, відвідав Афонську гору і через Константинополь і Одесу повернувся до Петербурга, щоб оформити свої записи і спостереження. У 1859 р. у доповненому і виправленому вигляді книга "Воспоминания поклонника Святой Земли" вийшла у двох частинах.

За свідченням А. Ф. Хойнацького, ця книга у свій час мала немалий вплив на розум і серця її читачів (Хойнацкий А. Ф. К истории философской науки в России в начале XIX века. *Древняя и новая Россия*. 1879. № 6. С. 176).

В. Камінський підтримував зв'язки з деякими ніжинськими гімназистами, зокрема з Костянтином Базилі.

Помер В. Камінський у 1865 р. в Єрусалимі під час третьої своєї поїздки і похований на Сіонській горі там же.

Література: Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 398–399; Супрунук О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии. Киев, 2009. С. 70–81.

БОРОДІН
АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ

(23.10.1813–1863) – дійсний статський радник,
директор канцелярії ради Державного
кіннозаводства, поет, перекладач,
співробітник пушкінської "Литературной
газеты", випускник Гімназії вищих наук
князя Безбородька 1831 р.

У зв'язку з призначенням 1822 р. батька директором Києво-Межигірської імператорської фаянсової фабрики Андрій Бородін переїхав з Санкт-Петербурга у Межигір'я (село Нові Петрівці), що під Києвом, і 1826 р. зарахований до Гімназії вищих наук кн. Безбородька.

А. Бородін добре вчився, брав активну участь у літературному та театральному житті Гімназії. У виставах, поставлених у 1827–1828 рр., він разом з М. Гоголем (Простакова) блискуче зіграв роль Софії ("Недоросль" Д. Фонвізіна), одну із дочок Лукери Іванівни ("Урок дочкам" І. Крилова) та ін.

Літературна атмосфера гімназійного життя надихала юнака на написання поетичних творів. З віршів А. Бородіна цього часу дійшли до нас "К Родине", "Елегія", "Ночь", в яких поет-початківець звертався до елегійних мотивів смутку, чутливості.

Знакомы ль небесным равнинам печали?
Коснулась ли горесть равнины твоей?
Дерзнет ли к твоей столь таинственной дали
Стремиться желание скорбных людей?
Иль ты и соучаствуешь в скорби моей –
В потере и друга и радостных дней?
Не радостны други и жизнь молодая,
Забыты веселья, круг шумных пиров,
И век мой ничтожный струёй протекая,
Стремится в пространную область гробов;
За гранью миров, за доской гробовой
Предел съединенья невинных душой!
("Элегия")

У вірші "К Родине" А. Бородін зачіпав тему України, якої торкалися в своїх творах різних жанрів й інші гімназисти. Юний поет звертається до Дніпра, який був свідком багатьох навал зовнішніх ворогів.

И ты, о Днепр! Под ним стеная
В отзывах бурных и далеких,
Как волны протекли века –
Века и бедствий, и печали,
И меч сынов, сынов рука
С тебя оковы рабства сняли.

Відомі і деякі інші поетичні твори та переспіви, зокрема Оссіана. А. Бородін входив до групи Гоголя, Кукольника, Базилі, Редькіна та інших товаришів, які збиралися на квартирі П. Редькіна, читали й обговорювали свої твори.

У гімназії А. Бородін захоплювався вивченням іноземних мов. Французьку він знав з дитинства, тому більше приділяв уваги німецькій мові. Любов до В. Шекспіра спонукала вивчити самостійно англійську мову. Уже в гімназії він робить перші проби в галузі перекладу.

Після успішного завершення навчання у 1831 р., отримавши звання кандидата, А. Бородін з 1832 р. почав працювати в Департаменті шляхів сполучення. Крім службової діяльності, займається літературною творчістю. Він написав 92 статті географічного та історичного змісту до "Военного энциклопедического лексикона", який виходив за редакцією генерал-лейтенанта барона Зедделера. Він переклав з німецької мови "Военная география Европы в таблицах" Франца Рудторфера.

А. Бородін співпрацював у "Литературной газете", що дало можливість друкувати дрібні статті та вірші. У цей час він багато уваги приділяв перекладам з англійської мови, зокрема В. Шекспіра, Дж. Байрона та інших поетів. Він переклав п'єсу В. Шекспіра "Цимбелина" ("Пантеон". 1840. Ч. IV. № XI), про яку згадав у статті "Русская литература в 1840 году" В. Белінський. В цьому ж журналі у 1841 р. з'являється переклад драматичної поеми Дж. Байрона "Манфред" (Ч. I. № 11) та "Часы Фридриха Великого" (Ч. IV. № 11, 12). Переклади віршів Томаса Мура і Персі Шеллі були опубліковані в журналі "Сын Отечества" (1848. № 5, 9; 1849. № 3). 1852 р. А. Бородін разом зі своїм товаришем по гімназії І. Халчинським переклав на російську мову "Восточные сказки". Деякі його твори були надруковані в журналі "Отечественные записки" ("Поздно". Із Томаса Мура та "Любовь". Із Шеллі).

1843 р. А. Бородін перейшов на службу у Комітет державного кіннозаводства, де брав участь у виданні "Журнала Коннозаводства и Охоты" (1843–1855 рр., 1850–1855 рр. – редактор). Тут він надрукував 343 статті. Завершив службу директором канцелярії Головного управління кіннозаводства. Всі роки підтримував зв'язки з "ніжинськими однокоритниками", особливо з А. Мокрицьким, написав статті про І. Халчинського, Х. Ієрописа, А. Лопушевського для збірника "Лицей кн. Безбородко" (1859).

Література: РБС. Т. "Бетанкур-Бякстер". С.-Петербург, 1908. С. 272–273; Гимназия высших наук и Лицей кн. Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 341–344; Саойленко Г. В. Нежинская филологическая школа 1820–1990. Ніжин, 1993. С. 79–80.

**БАЛЬМЕН (ДЕ БАЛЬМЕН)
ЯКІВ ПЕТРОВИЧ**

**(29.07(10.08).1813–14(26).07.1845) –
український художник-аматор,
письменник, випускник
Гімназії вищих наук
князя Безбородька 1832 р.**

Народився в селі Линовиці Пирятинського повіту Полтавської губернії (нині Прилуцький район Чернігівської області) в сім'ї гвардійського капітана. Сім'я де Бальменів була із французів шотландського походження і тісно пов'язана з дворянами, що притримувалися прогресивних поглядів. Близькими до сім'ї були декабристи С. Муравйов-Апостол, В. Глінка, Ф. Вишневський, Репніни-Волконські, Капністи. Члени із родини де Бальменів обіймали помітні посади в державі і мали графський титул. Все це не могло не позначитися і на формуванні поглядів Якова де Бальмена, який отримав хорошу домашню освіту, що дозволило йому на початку квітня 1830 р. вступити "вільноприходящим" до Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька одразу до сьомого класу. Статус "вільноприходящого" передбачав лише навчання в гімназії і проживання у місті на приватній квартирі. Ґрунтовна домашня підготовка дала право дирекції гімназії перевести його через місяць у восьмий клас. До навчання юнак завжди ставився з бажанням і старанністю, отримував похвальні листи і книги.

Я. де Бальмен отримав вдома і хороші знання з малювання, які йому давав у дитинстві відомий російський художник і педагог, академік К. І. Рабус. В гімназії уроки малювання та консультації брав у вчителя малювання, відомого українського художника Капітона Павлова.

Я. де Бальмен прийшов до гімназії, коли вона переживала останній час свого існування. У зв'язку зі "справою про вільнодумство" були звільнені з навчального закладу кращі його професори, не було вже тих, хто організовував театральні вистави, займався літературною творчістю та випускав рукописні журнали і альманахи Гоголя і Кукольника та їх товаришів. Але і в цей час були ще ті, хто пам'ятав той прекрасний час: Андрій Бородін, Аполлон Мокрицький, Євген Гребінка. Особливо близькими у Я. де Бальмена були відносини з

Петром Катериничем та Леонідом Рудановським, що жив у Ніжині, таким же старанним, як і його товариш. Він служив на Кавказі і дослужився до звання генерал-лейтенанта. Дух літератури ще був відчутний, та й сам Я. де Бальмен любив твори К. Рилєєва, О. Пушкіна, В. Скотта, не розлучався з Дж. Байроном. "Цей Байрон всюди зі мною, – записав Яків Петрович у своєму "Щоденнику". – О, як я люблю Байрона! Як він відчуває. У його творчості я часто знаходжу свої почуття і від того, мабуть, я так його люблю".

Збереглося декілька записів у "Щоденнику" цього часу, які дають можливість довідатися про життя Я. де Бальмена у гімназії. "Мне только семнадцать лет и шесть месяцев, – записав він 1 січня 1831 р. – Да к тому же я не похож на моих сверстников. Я и душой и телом моложав. Много моих товарищей-студентов – тех же лет – вовсе на меня не похожи. И солиднее, и опытнее меня, и кажутся гораздо старше. Отчего это так – не знаю. Мне часто приходило на мысль – не от прежнего ли воспитания? Верно так. Вот полгода, как я студент, а до того – до семнадцати лет – я жил и учился дома, в деревне, не выезжая почти оттуда. Я свыкся, сроднился с сельскими обычаями! Я обожаю их. Что такое свет, – я до сих пор не знаю и не любопытен узнать. Мне хорошо, и я боюсь лучшего, чтобы не попасть в худшее" (Яков де Бальмен. Повести. Харьков, 1888. С. 209–210).

Навчаючись у гімназії, Я. де Бальмен жив у Ніжині разом зі своїми рідними, які по черзі приїжджали з села, чи його вихователем Юлієм Петровичем. "Итак, я никогда не бывал один. Да, я боялся бы остаться: я не знал бы, что делать с собою... Я люблю науку, люблю занятия". І тут же додає, що був він "характера резвого, веселого, беззаботного", любив попустувати, побешкетувати.

Я. де Бальмен мріяв після закінчення гімназії поїхати в Петербург і там проявити себе на державній службі. Але все це були романтичні мрії. Він раніше не думав про військову кар'єру. У "Щоденнику" є цікавий запис, своєрідні філософські роздуми, на які нашттовхнули його вистріли із гармати під час хрещенських свят: "К чему, – я думал, – выдумали это орудие? Какова от него польза для рода человеческого? Уничтожат ли друг друга – есть ли это дело, достойное создания возвышенного, угодно ли оно творцу, который сказал нам, чтобы мы любили друг друга? А мы так ли исполняем его завет? В убийстве ли состоит любовь? Как ни говори, а человек, который ищет славы в брани, – убийца. И всех военных можно поставить на одну линию. Нет, я не буду никогда военным! Приехавши в Нежин, первую диссертацию напишу на эту тему" (Там само. С. 211). Але це була лише миттєвість. Зустріч з офіцером М. В. Юзефовичем, його уланська форма, перші почуття до дівчини – все це змінило сутність життя де Бальмена. Яків був юнаком з відкритою

душею, любив навколишній світ, природу, прекрасно відчував її. "Что может быть вдохновенней, прекрасней природы во все времена года!" – пише він у "Щоденнику". Все це згодом знайде своє відображення у його творах.

У ці юні роки у Я. де Бальмена виникають глибокі романтичні почуття до Софії Вишневської, яка проживала в селі Фарбованому. З хвилюванням слідкуємо за щоденниковими записами Якова, що торкаються цих особистих відносин між молодими, за щирістю їх взаємин. І шкода, що деякі сторінки відсутні, бо Яків Петрович знищив їх. З боєм перечитуємо останні записи, в яких Я. де Бальмен говорить про нездійсненність мрій закоханих поєднати свої долі, бо у юнака, який належав до збіднілого дворянського роду, не було необхідних засобів, щоб забезпечити життя дружини, як цього вимагали її родичі.

Закінчив Яків де Бальмен Гімназію вищих наук князя Безбородька у червні 1832 р., і уже через декілька днів він влаштувався у Белгородський уланський полк, у якому служив знайомий офіцер М. В. Юзефович, який взяв юнака під свою опіку. Полк знаходився на Харківщині. Яків де Бальмен виїжджав у справах полку до Києва та інших міст, тому часто бував вдома у Линовиці.

Я. де Бальмен у цей час пише російською мовою художні твори, свої повісті. Поруч з "Щоденником" він написав у Ніжині також повість "Ричард", яка до нас не дійшла. Тому першою вважають "Изгнанник", над якою він почав працювати 1832 р., присвятивши її життю декабристів, з якими Яків зустрічався ще в юні роки. В центрі уваги автора долі засланих до Сибіру декабристів С. Г. Волконського, А. П. Юшневського та їх дружин, а також дочки М. К. Юшневської від першого шлюбу. Саме ці реально діючі персонажі послужили прототипами образів повісті, зокрема Фреймана, який був засланий до Сибіру, і його дружини, яка поїхала за ним, відмовившись від благ. В образі Володимира проглядаються риси самого автора. Ця повість належить до тих перших відгуків, що торкалися життя декабристів. Автор співчував своєму герою, а разом з ним і всім декабристам, які були заслані до Сибіру чи розжалувані і відправлені в солдати на Кавказ.

Повісті "Не достанься нікому – ни мне, ни ему, злодею моему" (1833), "Самоубийця" (1833) торкаються теми любові. Герої повістей потрапляють у такі соціальні складні ситуації, які заважають їм об'єднатися з коханими, хоча вони і люблять один одного. Герої трагічно завершують своє життя.

Повісті "Мыза" (1834), "Солдат" торкаються армійського життя. Автор показує сміливих, мужніх офіцерів і солдат, які не тільки

проявляють мужність у бойових ситуаціях, а й борються за своє життя, допомагають своїм друзям, готові пожертвувати собою заради блага інших.

В повістях описане тяжке життя і побут військових поселень на Харківщині, де служив письменник. У ті роки ця тема була закрита, особливо після бунтів і страшної розправи над бунтівниками військовим і поліцейським деспотом Аракчєєвим.

Повісті свідчать про їх автора як людину демократичних поглядів. Твори Я. де Бальмена не були опубліковані свого часу і побачили світ у 1988 р. завдяки літературознавцю А. Кузьменку.

У 1837 р. на Всеросійських військових маневрах у Вознесенську Я. де Бальмен познайомився з відомим російським поетом В. А. Жуковським. Завдяки цьому у пушкінському журналі "Современник" (кн. 8) за цей же рік анонімно був опублікований початок нової повісті Я. де Бальмена "Письма совоспитанниц". Повість була завершена на наполегливе прохання Софії і Марії Закревських, з якими дружив її автор. Опубліковано під її прізвищем "С. А. Закревська". Цей псевдонім, як вважає А. Ю. Кузьменко, Я. де Бальмен використовує і пізніше. Версія цікава, але вона вимагає додаткового доказу.

У 1841 р. Я. де Бальмен взяв річну відпустку і побував у Петербурзі, де зустрічався з Є. П. Гребінкою, з яким навчався в Ніжині, і той познайомив свого товариша з петербурзькими письменниками та Т. Г. Шевченком, а також співробітниками журналу "Отечественные записки", у якому опублікував під псевдонімом "С. А. Закревская" повість "Институтка" (№ 12). В. Белінський назвав автора твору талановитим. У Петербурзі Яків залишив 4 альбоми малюнків про Кавказ, серед них і "Гоголівський час", які були видані лише у 1909 р.

До кінця річної відпустки Я. де Бальмен завершив повість "Ярмарка" (ж. "Отечественные записки". 1843. № 1, 2).

Повернувшись до армії, Я. де Бальмена переводять до Одеси, де він служить ад'ютантом у генерал-лейтенанта Данненберга. Генерал дав можливість своєму талановитому офіцеру працювати над романом "Креницы". Крім того, він дозволив відвідати 29 червня 1843 р. літній бал у селі Мойсівка у хрещеної Якова Петровича відомої поміщиці Т. Г. Волховської. Тут Я. де Бальмен зустрівся знову з Т. Шевченком, О. Афанасьєвим-Чужбинським, Є. Гребінкою. Зустрічі з великим Кобзарем потім були в будинку Я. де Бальмена у рідних Линовицях, а також у садибі братів Закревських, у Репніних.

Під час проживання в Одесі Я. де Бальмен разом з родичем художником М. Башиловим переписали польською мовою і проілюстрували "Кобзар" Т. Шевченка, включивши до книги також поеми "Гайдамаки" та "Гамалія", які виходили до цього окремими

виданнями. Кожен із них виконав по 39 малюнків. Я. де Бальмен проілюстрував вищеназвані поеми, а М. Башилов всі інші твори. У даному рукописі знаходимо і три портрети Шевченка, серед них і Я. де Бальмена "Шевченко серед своїх героїв" (1840). Свою роботу побратими закінчили у 1844 р. і надіслали Віктору Закревському у Березову Рудку, який передав Т. Шевченку 1845 р., коли він відвідав його садибу. Рукописний збірник конфіскували жандарми під час арешту поета у 1847 р. На запитання слідчого III відділу 21 квітня 1847 р., "хто ілюстрував рукописну книгу ваших творів і чи не належить той, хто стільки займався вашими віршами, до злочинних слов'яністів", Шевченко відповів: "Ілюстрував мої твори граф Яків де Бальмен, який служив ад'ютантом у одного із корпусних генералів і вбитий на Кавказі в 1845 р., і якийсь Башилов. З першим я бачився один раз, а іншого зовсім не знаю. Вірші мої подобались, може, тільки тому, що по-малоросійськи написані" (Шевченко Тарас. Документи та матеріали до біографії. Київ, 1982. С. 11–120).

Доля Я. де Бальмена, цього талановитого художника і письменника з демократичними поглядами, склалася трагічно. За зв'язки з прогресивно налаштованими людьми та за "непочтительное" ставлення до деяких посадових осіб, зокрема до командувача збірною кавалерійського корпусу аракчеївця Герштелцвейга та генерал-губернатора Новоросії графа Воронцова Я. де Бальмена перевели до П'ятого піхотного корпусу, який знаходився на Кавказі. Тупість, військова бездарність, невміння командувати у нових умовах генерала А. Лідерса призвели до загибелі багатьох людей. 14 липня 1845 р. у віці 32 років загинув і Я. де Бальмен, так і не реалізувавши свій талант художника і письменника.

Т. Шевченко, довідавшись про загибель свого друга, присвятив йому свою поему "Кавказ".

І тебе загнали, мій друже
єдиний
Мій Якове добрий!
Не за Україну,
А за її ката довелось
пролить
Кров добру, не чорну.

Життєвий та творчий шлях Я. де Бальмена був коротким. Його твори ще не до кінця проаналізовані. Після літературознавця А. Кузьменка, який вперше увів 7 повістей письменника у літературний процес, розшукала і опублікувала нові твори, зокрема "Повість" та "Мщение", Л. Сиротенко й опублікувала їх у науковому збірнику "Література та культура Полісся" (2010. Вип. 60, 61). Сподіваємося, що згодом будуть знайдені й інші твори письменника та художника,

який пройшов шлях від сентиментально-романтичних до глибоко реалістичних творів, у яких розкриті різні проблеми суспільного життя 30-х рр. XIX ст.

*Із альбому малюнків "Гоголівський час"
Якова де Бальмена*

Література: Яков де Бальмен. Повести. Харків, 1988; Кузьменко А. Ю. "Друже незабутній...". Полтава, 1989; Опочинина Е. Н. Гоголевское время. Москва, 1909; Самоїленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 71–78; Самоїленко Г. В. Літературне життя Чернігівщини в XII–XX ст. Ніжин, 2003. С. 69–71.

ГУДИМА
ЄГОР (ГЕОРГІЙ) ВАСИЛЬОВИЧ

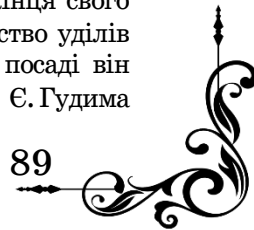
*(1812–1870) – педагог, директор Юридичного
ліцею князя Безбородька, випускник Гімназії вищих
наук князя Безбородька 1832 р.*

Народився у дворянській сім'ї, що проживала на хуторі Щербаківка Пирятинського повіту Полтавської губернії. У червні 1825 р. закінчив Пирятинське повітове училище й у серпні цього ж року став "вільно-приходящим" учнем Гімназії вищих наук кн. Безбородька, якого зарахували до 3-го класу і першого відділення з мов. Проживав на квартирах у Ніжині, з 1827 р. – в учителя П. І. Філіпченка у Христо-воздвиженській парафії на Магерках. Вчився дуже гарно. Разом з ним навчалися у групі 17 гімназистів, серед них Яків де Бальмен, Леонід Рудановський, Василь Прокопович, Василь Хоменко, Петро Катеринич та інші, які були помітними в подальшій службі, а також трохи старші гімназисти Іван Пащенко, Іван Симоновський, Микола Білевич, Олександр Гінтовт, А. Мокрицький, Андрій Бородін, Василь Домбровський. Серед них і Євген Гребінка, з яким Є. Гудима мав дружні стосунки, бо були земляками з Полтавщини.

Про гарне навчання Є. Гудими свідчить книга "Liber honoris", куди записували імена кращих учнів гімназії. Таких записів за час навчання Є. Гудими зроблено декілька разів.

Серед гімназистів VII випуску 1832 р. значиться й ім'я Єгора Гудими, які закінчив гімназію зі ступенем кандидата з правом на чин 12 класу. Спочатку працював домашнім учителем у дворян Київської і Полтавської губерній, які могли його принизити. І він у 1834 р. залишив учительство і поїхав у Петербург, де уже працював його друг Є. Гребінка і допоміг йому влаштуватися чиновником канцелярії у Комісії духовних училищ, де у 1836 р. отримав місце молодшого помічника експедитора економічної експедиції. У 1837 р. він перейшов на педагогічну роботу у Дворянський полк, де для учнів успішно викладав географію, а Є. Гребінка – російську мову та словесність. При відвідинах навчального закладу інспектор відмітив знання учнів у географії і висловив монарше благословення, а наступного року Є. Гудима отримав грошову нагороду у 800 крб асигнаціями. Друзі жили разом на одній квартирі, поки 24 січня 1840 р. не одружився Єгор Васильович. На честь цієї події Є. Гребінка написав послання "Тебе, с супругой молодою я посилаю мой поклон..." Є. Гребінка залишився працювати у Дворянському полку до кінця свого життя, а Є. Гудима у 1842 р. перейшов на службу у Міністерство уділів на посаду помічника секретаря заступника міністра. На цій посаді він працював до 1850 р. Одночасно з працею у Міністерстві уділів Є. Гудима

був зарахований і до Міністерства внутрішніх справ. Його робота високо оцінювалася. Він нагороджувався грошовими преміями та орденом Св. Анни 3-го ступеня (18 жовтня 1846 р.). У 1850 р. Є. Гудима отримав підвищення. Його призначили начальником першого відділення Департаменту уділів, де працював тут до 1854 р. Успішна робота чиновника була перервана через сімейні обставини. Захворів батько. І Єгор Гудима подав у 1854 р. у відставку і поїхав разом з дружиною та трьома дітьми: Левком (1841), Миколою (1844) та Лідією (1842) на Пирятинщину на хутір Недосталь (Гудимівку), де жив батько, і зайнявся протягом 3 років господарськими справами. Батько Василь Тимофійович помер у 1858 р.

Є. Гудима розумів, що на хуторі він не зможе забезпечити сім'ю належними умовами життя, і він подав заяву у Міністерство народної освіти. 3 березня 1857 р. його призначили на посаду виконувача обов'язків директора училищ Чернігівської губернії, а через рік 7 січня 1858 р. затвердили на цій посаді. Одночасно він викладав географію у жіночому училищі 1-го розряду та був директором губернського комітету.

Діяльність Є. Гудими високо оцінювало Міністерство народної освіти, і коли виникла потреба заповнити місце директора Юридичного ліцею князя Безбородька у Ніжині, то згадали директора училищ Чернігівської губернії і 14 серпня 1866 р. призначили його на цю посаду. Крім цього, Є. Гудима був також директором гімназії, яка функціонувала при Юридичному ліцеї, після досвідченого керівника ліцею Єгора Павловича Стебліна-Камінського, який мав велику повагу у колективі. Життя в ліцеї було стабільним.

Єгор Гудима очолив навчальний заклад. Тут служили відомі професори-юристи. Інспектором працював професор російської словесності Є. М. Белобров, професорами – Ф. Я. Вороной, Л. І. Жданович, М. Д. Затиркевич, І. В. Лашнюков, І. А. Максимович. На кожному курсі навчалось по 25 студентів 3 роки. Але директору і в цих умовах працювати було нелегко. У нього не було юридичної освіти, і це певною мірою через його м'який характер ускладнювало діяльність. І як стверджує проф. А. Сребницький, доброта директора, яка межувала зі слабкістю давали привід деяким із працівників ліцею влаштувати різного роду "вилазки" проти директора. Але Єгор Васильович відповідав на них "дотепним хохлацьким гумором". За час праці Є. Гудими в ліцеї навчались відомі у майбутньому письменники Францисек Богупевич, співак Федір Стравинський. Решта ж – працівники різних суддівських та юридичних установ (мирові судді, прокурори, слідчі, акцизні наглядачі, члени окружних судів тощо). 1 липня 1869 р. Є. Гудима звільнився з роботи за вислугою років у чині статського радника. Перед цим він отримав орден Св. Анни 2-го ступеня. У грудні 1869 р. Єгор Васильович виїхав з Ніжина й поселився на родовому хуторі Недосталь (Гудимівці) біля Пирятини і помер 30 травня 1872 р. на 59 році життя. Тут він і був похований.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 221–222.

**РУДАНОВСЬКИЙ
ЛЕОНІД ПЛАТОНОВИЧ**

*(21.11.1814–20.08.1877) – генерал,
випускник Гімназії вищих наук
князя Безбородька 1832 р.*

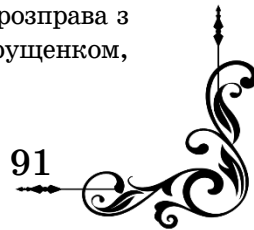

Народився у місті Ніжині у дворянській сім'ї. Батько, Платон Йосипович, був освіченою людиною, закінчив 1812 р. Харківський університет і працював після його закінчення у Ніжинському повітовому училищі. Це був добре освічений педагог, мав хорошу фахову підготовку, любив дітей, знався на педагогічній справі, тому через деякий час його призначили без будь-якої протекції інспектором гімназії. Він приділяв також велику увагу вихованню сина, його освіти. Тому навчив Леоніда уже в п'ять років читати і писати, і хлопець з жадібністю читав книги із батьківської бібліотеки, переважна частина яких була на історичну тематику. Захоплювався героями Греції та Риму. На виховання Леоніда вплинула і мати.

Початкову освіту отримав в Олександрійському грецькому училищі у 1824–1825 рр., де батько викладав російську мову, історію, географію й арифметику. А у 1826 р. перейшов у Гімназію вищих наук кн. Безбородька у четвертий клас "вільноприходящим" і жив разом з батьком у місті.

Леонід Рудановський вирізнявся своєю обізнаністю і наполегливістю серед інших гімназистів, до занять ставився завжди відповідально і легко запам'ятовував все, що тоді викладалося. Це ще був час, коли всі професори були на своїх місцях і виконували свої обов'язки. Серед одногрупників 17 гімназистів, зокрема Єгор Гудима, Василь Прокопович, Микола Данченко, Петро Катеринич, Григорій Жадкевич та ін. Особливо близькими дружні відносини були з графом Яковом де Бальменом, таким же допитливим і талановитим юнаком.

Я. де Бальмен написав шість повістей із армійського життя. Л. Рудановський став прототипом головного героя повісті "Солдат" поручика Леоніда Славіна. Ім'я друга зустрічається і в "Отривках из заброшенного дневника" Я. де Бальмена (див.: Я. де Бальмен. Повести. Харьков, 1988. С. 233). На все життя залишилася у пам'яті розправа з улюбленим професором К. В. Шапалінським, С. М. Андрущенком, М. Г. Белоусовим, І. Я. Ландражиним.

У липні 1832 р. відбувся передостанній випуск гімназистів. Серед восьми одногрупників, які отримали ступінь кандидата і чин 12 класу, був і Леонід Рудановський. М. Гербель його виділяє як освічену, з прекрасними знаннями людину, що відзначалася великою начитаністю, здібностями, прекрасною пам'яттю. Він чудово володів французькою мовою, читав німецькою, латинською, знав грецьку мову. "Всі енциклопедисти і філософи XVIII і початку XIX ст. були відомі йому з першоджерел, а твори російських поетів і деякі іноземних, наприклад, Пушкіна, Лермонтова, Некрасова, Байрона та інших, він знав напам'ять. Всі, хто хоча б раз бачив його в товаристві і у хорошому настрої духу, не міг забути його жвавої, розумної мови, яка так і переливалася висловлюваннями поетів і відомих людей. З деякою уципливістю в мові він об'єднував чудове вміння аналізувати будь-який серйозний предмет розмови, про який ішла мова" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1884. С. 439).

Батько хотів, щоб син зробив кар'єру на цивільній службі. І Л. Рудановський поїхав у Петербург, як і більшість випускників Ніжинської гімназії, і вступив на службу у Департамент різних податей і зборів канцелярським чиновником. Йому не подобалася ця служба, і він, наперекір батьку, пішов служити в армію унтер-офіцером Якутського піхотного полку. З 1 листопада 1834 р. на правах випускників університету 17 вересня 1835 р. його тут підвищили у прапорщики, а згодом назначили батальйонним ад'ютантом батальйону полку.

Отримавши у 1838 р. чин підпоручика, Л. Рудановський подав рапорт на звільнення з полку і вступив у Імператорську військову академію, після закінчення якої у лютому 1842 р. був зарахований до генерального штабу з призначенням служби в окремих кавказький корпус, але уже у листопаді цього ж року знову переведений до генерального штабу. Його часто направляли у різні військові підрозділи для вивчення складних ситуацій, зокрема, на Кавказі, де він брав участь у бойових сутичках, чи у Салурському підрозділі. Представник генерального штабу проявляв себе сміливим у різних військових ситуаціях, за що був підвищений у військових званнях – капітана, отримав орден Св. Анни третього ступеня з бантом.

Як сміливого, мужнього і добре підготовленого офіцера його часто посилали у військові експедиції, що давало йому можливість проявити себе і допомогти у військових підрозділах вирішити складні питання. Тому швидко проходило його підвищення. У 1845 р. за блискуче виконання завдань йому надали чин підполковника і вручили орден Св. Володимира 4-го ступеня з бантом. А за наступну участь у штурмі завалів на хребті Тлія у Дагестані Л. Рудановський був відзначений 21.02.1847 р. орденом Св. Анни 2-го ступеня.

Наступне його призначення – служити при штабі військ Кавказької лінії і Чорномор'я. І знову він бере участь у різних складних військових експедиціях на Кавказі, проявляє мужність, винахідливість. У 1848 р. йому вручають золоту шаблю з написом: "За храбрость". У наступні роки він отримав нові нагороди: Св. Анни 2-го ступеня з короною (1851), Св. Володимира 3-го ступеня (1852), Св. Георгія 4-го ступеня (1853).

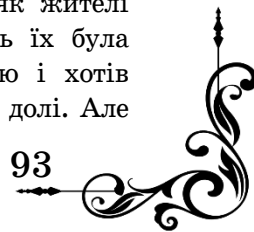
У 1855 р. Л. Рудановського призначили обер-квартирмейстером діючого корпусу на Кавказько-турецькому кордоні, де зосереджувалися тоді головні дії російських військ проти турків. Тут він брав безпосередню участь, розробляв плани вилазок. Це був один із найскладніших у бойовому відношенні час, і від командира вимагалася не тільки безпосередня участь, а і вміле керівництво. Знаходячись у колонії генерал-лейтенанта Ковалевського, Л. Рудановський кинувся з бійцями в атаку, яка була зустрінута турками щільним вогнем з різних видів зброї. У цій сутичці був тяжко поранений генерал-лейтенант Ковалевський, вбито і поранено частину офіцерів штабу і офіцерів Віленського Бельовського полку. Поранений і Л. Рудановського. Незважаючи на це, він сів на коня і продовжив бігу, поки були сили. Після перебування у лазареті його направляють на лікування у Тифліс, Владикавказ, Ставрополь. А у 1856 р. призначають керувати загоном для укріплення Анапи. За участь у битві під Карсом і проявлену мужність та військову винахідливість у керівництві операцією Л. Рудановському присвоїли звання генерал-майора і нагородили орденом Св. Станіслава 1-го ступеня.

За участь у складних бойових операціях на Кавказі, уміння знаходити вихід зі складних ситуацій на території Чечні при звільненні і штурмі хребтів, ущелин і аулів, зокрема Осман-Юрт Л. Рудановський був нагороджений орденом Св. Анни 1-го ступеня з короною і мечами.

Останнім його військовим подвигом було будівництво й укріплення Майкопа, штаб-квартири Кубанського піхотного полку у 1858 р., а також участь у бойових експедиціях осінньої пори. Найголовніше було те, що фортеця була здана в експедицію і значна частина військ змогла перебути зиму у теплі та підготувати військо до весняно-літньої операції.

Військові донесення із бойових операцій засвідчують військову майстерність генерал-майора Л. Рудановського.

Перечитуючи ці відомості, у яких детально описані, як горіли аули, як знищувалися запаси хліба, сіна, які заготовляли кавказькі народи, забирали майно і худобу як здобич військових, як жителі сусідніх аулів вступали з відвагою в атаку і жорстокість їх була настільки великою проти тих, хто прийшов на їх землю і хотів підкорити, то вони викликають сум і співчуття до їх гіркої долі. Але

виникає і питання: а хто винен, що гинули солдати і генерали? Така вже доля військових у державах, мета яких є захоплення чужих територій. Скільки там загинуло талановитих людей: росіян, українців, представників кавказьких народів – Яків де Бальмен, про якого Т. Шевченко писав: "І тебе загнали, мій друже єдиний, Мій Якове добрий! Не за Україну, а за її ката довелось пролити Кров добру, не чорну", Михайло Лермонтов, Олександр Бестужев та багато інших.

На Кавказі Л. Рудановський служив ще до початку 60-х рр., отримавши звання генерал-лейтенанта. Але через розходження в поглядах з деякими військовими вирішив залишити Кавказ. Його призначили керівником 8-ї піхотної дивізії. А під час польського повстання із січня до листопада 1863 р. командував Володимиро-Волинським, а потім Кременчуцьким загонами.

У зв'язку з самостійними поглядами на події Л. Рудановський проявляв непоступливість, що заважало його службовому успіхові і змушувало залишити тимчасово службу. Так, 1843 р. він був відсторонений від посади і відправлений у відпустку на 11 місяців з зарахуванням у запасні війська. Ця відпустка сприяла покращенню його здоров'я, яке похитнулося у попередні напружені роки.

Після повернення із відпустки у грудні 1864 р. Л. Рудановського призначили начальником 29-ї піхотної дивізії. Його службу цінували. Йому було призначено оренду у 2 тисячі рублів на рік протягом 12 років (1863 р.). Він отримав орден Св. Володимира 2-го ступеня (1864 р.), Білого Орла (1866 р.), а в 1868 р. пожалувана табакерка, обсіпана діамантами і з портретом імператора Олександра II. Сам Л. Рудановський був незадоволений своєю посадою і просив військового міністра перевести на іншу посаду. У генеральному штабі його поставили на чергу коменданта. Але і ця посада йому не підходила, про що він відверто висловився у листі на ім'я міністра: "Після відрядження мене з посади начальника 29 дивізії було оголошено, що мене мають на увазі призначити на посаду коменданта. Без сумніву, ця увага до мене послідувала через моє розслаблене здоров'я. Але тепер здоров'я моє покращало і я повинен сказати, що посада коменданта не підходить мені ні по натурі, ні за освітою, ні за попередньою моєю службою. Якщо раніше моє здоров'я гіршало, то це наслідок непідходящих службових занять. Служба для суспільства була завжди для мене метою життя, а тепер – кращі ліки. Ні приватне життя, ні матеріальні вигоди ніколи не мали для мене значення. У свій час я закінчив два вищі заклади, а своєю діяльністю не мав випадків доводити нездатність до служби. Ще на Кавказі я командував загонами, які склалися із різного роду військ і перевищували склад дивізії. Внаслідок цього маю честь клопотатися перед Вашою Верховною Величністю про надання мені занять діяльності, які вимагали від мене більшої енергії, ніж

посада коменданта. Про спокій я не турбуюся, тому що мене цікавить жива справа, а не спокій. Про засоби існування також не турбуйтеся, тому що звик обмежувати себе найнеобхіднішим" (Гимназия высших наук князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 438). Але цей лист залишився без відповіді. І така реакція чиновника військового відомства негативно вплинула на стан здоров'я генерала Л. Рудановського, чие життя було для цього віддане військовій службі. Влітку 1874 р. йому паралізувало ноги і руки і прикувало до ліжка, але розум залишався свіжим. Тому він у цей час багато читав, що не змінювало його життєвих потреб. А це створювало безперспективність життя, і він мріяв швидше від нього звільнитися. У цей час він жив у своєму родовому маєтку у Мрині, а потім у Ніжині разом з мамою, сестрою і племінником, а після смерті матері з двома останніми.

Генерал Л. Рудановський заснував у Ніжинській вищій школі стипендію на честь свого батька Платона Йосиповича.

Поїздка за кордон для покращення здоров'я результатів не дала. Л. Рудановський помер у Марієнбаді на 63 році життя. Племінник перевіз його на батьківщину, де він і був похований на родовому цвинтарі у Мрині.

Л. Рудановський радив молоді йти істинним, правдивим шляхом, боротися за правду, виконуючи свій громадянський обов'язок.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 432–441.

**РОСЛАВСЬКИЙ-ПЕТРОВСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР ПЕТРОВИЧ**

(09.04.1816–25.12.1871) – вчений-статистик, історик, професор, ректор Харківського університету, випускник Гімназії вищих наук князя Безбородька 1833 р.

Народився в селі Слабин, поблизу Чернігова, в купецькій родині. Рано втративши батька, він виховувався матір'ю, яка жертвувала останніми коштами, щоб дати своєму єдиному синові гарну освіту. Під її наглядом з юнаком займався один із студентів Чернігівської семінарії. З 1825 р. Олександр навчався в Чернігові, спочатку у викладача французької мови гімназії Прокопа Степановича Негаченка, а потім у професора семінарії Осипа Яковича Самчевського. Останній мав значний вплив на формування творчих здібностей О. Рославського-Петровського. Під керівництвом Самчевського хлопець почав вивчати кращі твори російської літератури, що з часом виробило в ньому любов до читання. Домашня освіта розвивалась досить успішно, і в 1828 р. Олександр Петрович був прийнятий відразу в IV клас Гімназії вищих наук князя Безбородька в Ніжині, а з мов – у 3-тє відділення, де разом з ним знаходилися учні, старші за віком.

За знаннями з латини гімназист був одним із кращих у навчальному закладі і звернув на себе увагу професора Семена Матвійовича Андрущенка. Як викладач він відзначався надзвичайною точністю і ясністю висловлювань, легкістю і художністю перекладів, був глибоким знавцем римської давнини. Тому не дивно, що його вихованці, прослухавши 2 курси, вже вільно перекладали з російської на латину і навпаки, а найкращі навіть складали твори латиною. У цей час Гімназія вищих наук перетворилася на царину творчої літературної атмосфери: вихованці вищих класів входили до творчих гуртків, де читали й обговорювали свої віршовані і прозові твори, випускали рукописні альманахи тощо. Рославський-Петровський, який з дитячих років мріяв про славу письменника, також почав художні проби пера.

У 1832 р. Гімназія вищих наук була реорганізована у Фізико-математичний ліцей, що додало цьому закладу фахового спрямування, тоді як раніше там панувала енциклопедична освіта. В 1834 р. Олександр Петрович закінчив курс ліцею і вступив на філологічний факультет до Харківського університету, де опанував філологічні науки, римські старожитності та пояснення до римських письменників

у відомого вченого того часу Івана Кронеберга. Рославський-Петровський, який зарекомендував себе як старанний і талановитий студент, по закінченні курсу зі ступенем кандидата, в 1837 р. отримав від декана факультету, професора Петра Артемовського-Гулака запрошення на місце викладача в університеті. В 1839 р., успішно склавши іспит на ступінь магістра історичних наук, Олександр Петрович був призначений ад'юнктом на перше відділення Філософського факультету для викладання курсу статистики. "Лекції про статистику", прочитані молодим викладачем у Харківському університеті, мали позитивні відгуки. Окрім теорії науки та загальної порівняльної статистики європейських держав, викладав своїм студентам спеціальні курси статистики Росії, Франції та Англії. У 1841 р., за поданням графа Юрія Головкина, викладання статистики у Харківському університеті було виокремлено в окрему дисципліну і виведено з предметів кафедри політичної економії. На цей час О. Рославський-Петровський вже захистив магістерську дисертацію "Об истинном значении прагматической истории" (1839), тому був призначений виконувачем обов'язків екстраординарного професора статистики. Авторитет вченого неупинно зростає. У 1842–1843 рр. його було обрано секретарем факультету. На цій посаді Олександр Петрович у 1842 р. склав звіт про стан Харківського університету для виголошення на урочистому акті. Маючи глибокі енциклопедичні знання, О. Рославський-Петровський займався не лише дослідженням проблем статистики, але й окремими питаннями давньої історії. Вченому належить авторство низки праць "Очерк быта и правления древней Спарты. Соч. Ксенофонта, разобранное и представленное в связи с другими источниками" (1838), "Решение вопроса: в чем состоит истинное значение прагматической истории и какова должна быть ее обработка?" (1839) та ін.

З 1844 р. науковець почав читати курс загальної історії, а в 1845 р. захистив докторську дисертацію на тему "Опыт сравнения успехов народонаселения в России и некоторых других европейских государствах" та здобув ступінь доктора історичних наук, політичної економії та статистики. Протягом 1844–1852 рр. викладав загальну історію також у Педагогічному інституті, що входив до структури університету.

У 1846 р. був обраний членом-співробітником Російського географічного товариства. В тому ж році був затверджений у званні екстраординарного професора, а через півроку – ординарного професора по кафедрі загальної історії. Читав курси зі статистики, політичної економії, з історії стародавнього світу та середніх віків. Крім того, продовжував викладання статистики, а протягом 1849–1850 навчального року читав курс політичної економії.

Паралельно виконував велику громадську роботу: у 1839–1854 рр. був секретарем, а в 1844–1854 рр. – членом Комітету випробування для осіб-здобувачів звання домашніх вчителів, у 1851–1852 рр. був цензором неофіційної частини газети "Харьковские губернские

ведомости", а в 1854 р. займався збиранням статистичних даних для визначення доцільності будівництва залізниці між Харковом і Феодосією. Не менш успішно розгорталася й адміністративна кар'єра вченого. У 1853, 1857–1858 і 1866–1868 рр. обирався деканом історико-філологічного факультету Харківського університету.

У зв'язку з від'їздом ректора К. К. Фойгта на лікування за кордон О. Рославський-Петровський з 12 червня до 13 листопада 1858 р. виконував обов'язки ректора університету, а з 12 квітня 1859 р. до 6 вересня 1862 р. обіймав посаду ректора університету.

Після відставки з посади ректора майже рік займався науковою роботою та працював над підручниками поза штатом, хоча й був почесним членом Харківського університету та почесним членом Харківського губернського статистичного комітету. Потім вів спецкурс із історії стародавнього світу з невисокою оплатою. Знаючи про складне матеріальне становище професора, його друзі звернулися до керівництва Міністерства народної освіти з проханням надати йому роботу в столиці. У листі зазначалося, що у колишнього ректора немає інших коштів, окрім пенсії, а її не вистачить навіть на переїзд до Санкт-Петербурга. Оскільки відповіді на цей лист не було отримано, у квітні 1865 р. Вчена рада згодилась ще на 5 років залишити Рославського-Петровського на посаді професора з курсу стародавньої історії та надати кошти на публікацію двох його праць "Введение в курс Истории Цивилизации" та "Руководство к истории главных народов Древнего Востока и их цивилизаций". Наприкінці березня 1870 р. за станом здоров'я відмовився від пропозиції історико-філологічного факультету залишитися на кафедрі на наступні 5 років та попросив продовжити термін перебування на посаді лише на 2 роки, щоб одержати звання заслуженого професора. В цей час було видано ще дві історичні праці "Введение в курс истории главных народов древнего мира и цивилизаций" та "Очерки Древней Индии: из лекций А. Рославского-Петровского". Але вченому не судилося стати почесним професором, Олександр Петрович Рославський-Петровський помер у стінах університету 25 грудня (6 січня) 1871 р. (1872 р.), залишивши після себе значну наукову спадщину (близько 50 наукових праць, присвячених історії стародавнього світу, проблемам статистики, народонаселення, торгівлі Росії, а також історії Харківського університету) та добру пам'ять вихованців.

Література: Куліш С. М. О. П. Рославський-Петровський – видатний учений-методист Харківського Імператорського університету. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2014. Вип. 3. С. 58–67; Олександр Петрович Рославський-Петровський. Вид. Російське історичне товариство / під ред. Б.Л. Модзалевського. Петроград: Тип. Акц. О-ва "Кадіма", 1918. Т.17. С. 151–154.

*Фізико-
математичний
ліцей
князя Безбородька
у м. Ніжині
(1832-1840)*

**АФАНАСЬЕВ-ЧУЖБИНСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР СТЕПАНОВИЧ**

*(28.02(11.03).1816–06(18).09.1875;
псевдонім Чужбинський) – український
письменник, етнограф, фольклорист,
мовознавець, випускник Фізико-
математичного ліцею 1834 р.*

Народився у старовинному козацькому селі Ісківці, що розкинулося на берегах невеличкої річечки Сулиці (притоки Сули) Лубенського повіту Полтавської губернії у дворянській родині. Як свідчить біограф Петро Биков, дитинство О. Афанасьєва минуло у селі "на лоні благодатної природи, серед патріархального життя народу, багатого на поетичні перекази про хоробре козацтво славних запорожців". Отримав домашню освіту, а у 1829 р. вступив навчатися у Гімназію вищих наук князя Безбородька як "вільноприходящий" й оселився на квартирі професора М. Ф. Соловійова, який у гімназії викладав природничі науки, де уже проживав Євген Гребінка, який навчався у старших класах.

Серед 31 однокласника О. Афанасьєва були Андрій Гороневич, майбутній художник-академік; Микола Миклухо-Маклай, інженер-будівельник залізниці Петербург–Москва, батько відомого мандрівника; Василь Каталей, генерал-лейтенант, Іван Маслов, член ради Департаменту уділів та інші. Проте через три роки його навчання Гімназія вищих наук кн. Безбородька була перетворена на Фізико-математичний ліцей, залишаючись вищим навчальним закладом, який О. Афанасьєв закінчив у 1834 р., отримавши звання студента і розряд чиновника 14 класу.

Після закінчення ліцею під враженням розповідей свого товариша О. Афанасьєв вступив на військову службу юнкером у Білгородський уланський полк. Проте він прослужив у армії лише близько семи років (1836–1843) і у чині поручика, розчарувавшись у військовій службі, пішов у відставку і повернувся в свою садибу. Проживання разом і дружба з Євгеном Гребінкою сприяли тому, що О. Афанасьєв спробував свої сили в літературі. Під час служби він писав вірші і публікував їх у петербурзьких виданнях. Перші друковані твори з'являються 1838 р. у журналі "Современник" (вірш "Кольцо") і "Литературных прибавлениях к "Русскому инвалиду" (оповідання "Свинцовая пуля") та розділ із історичного роману "Чугуевский казак", що були підписані псевдонімом Чужбинський, яким і почав користуватися у подальшому. Лише у 1853 р. він

об'єднав два прізвища в одне. В кінці 30-х – на початку 40-х рр. О. Афанасьєв-Чужбинський писав свої твори російською та українською мовами.

У 1839 р. у друці з'явилося його оповідання "Упырь. (Малороссийское предание)". За 1839–1840 рр. він надрукував у журналах "Галатей" і "Маяк" понад 20 віршів російською мовою.

О. Афанасьєв у цей час підтримував тісні зв'язки з Є. Гребінкою, який працював у Петербурзі і який підготував альманах "Ластівка" (1841), де розмістив твори українських поетів. І О. Чужбинський друкує тут свої вірші "Прощання" і послання "Е. П. Г-ке", присвячене його другу, у якому розкриває свою душу:

Скажи мені правду, мій добрий козаче,
Що діяти серцю, коли заболить?
Як серце застогне і гірко заплаче,
Як дуже без щастя воно зацемить:
Як горе, мов терен, всю душу проколе,
Коли одцуралось тебе уже все
І ти, як сухеє перекотиполе,
Не знаєш, куди тебе вітер несе?

26 листопада 1841 р. О. Афанасьєв-Чужбинський пише послання "Шевченкові", яке нав'яне враженнями від знайомства з "Кобзарем" (1840) Тараса Шевченка, виданий, завдяки Є. Гребінці та П. Мартосу. У 1843 р. цей вірш він надрукував в альманасі "Молодик" разом з двома іншими.

Гарно твоя кобза грає,
Любий мій земляче!
Вона голосно співає,
Голосно і плаче.
І сопілкою голосить,
Бурею лютує,
І чогось у бога просить,
І чогось сумує.

Це перший друкований відгук українських письменників на поезію Кобзаря. Ранні твори О. Афанасьєва-Чужбинського проникнуті глибоким ліризмом, щирим почуттям, вірою в краще майбутнє.

Проживаючи після відставки з армії в родинному гнізді у селі Ічківці, О. Афанасьєв-Чужбинський спілкувався зі своїми знайомими з дворянських родин. 29 червня 1843 р. він відвідав бал у селі Мойсівка, де її господиня Тетяна Густавівна Волховська влаштуувала святкові зустрічі для своїх гостей. Саме тут і відбулося знайомство з Тарасом Шевченком, який приїхав разом з Є. Гребінкою. Тут зібралося багато знайомих, зокрема брати Віктор і Платон Закревські та їх сестра Софія Олександрівна з Березової Рудки, Репніни з Яготина, Олександр Капніст із Обухівки, Яків де Бальмен із Линовець та багато інших. Розлучаючись, О. Афанасьєв-Чужбинський і Т. Шевченко "дали один

одному слово побачитися при першій нагоді, вказавши різні місцевості, де приблизно розраховували бути в певний час" (Спогади про Тараса Шевченка. Київ, 1982. С. 91). Ці зустрічі відбувалися згодом як у Ісківцях, куди приїздив Шевченко, так і в інших місцях, куди зводила їх доля.

У жовтні 1845 р. Шевченко на ярмарку в Лубнах знову зустрівся з О. Афанасьєвим-Чужбинським, який запросив поета у Ісківці, де він пробув два дні. У лютому 1846 р. вони знову побачилися здійснили поїздку від Лубен до Прилук, Ніжина, Чернігова, Києва. Деякий час друзі проживали у Києві на Хрещатинському провулку.

У 1847 р. О. Афанасьєв переїхав у Воронеж і служив у канцелярії губернатора, а через рік був призначений редактором неофіційної частини "Воронежских губернских ведомостей", але у 1849 р. він пішов у відставку і своє життя присвятив літературній діяльності.

Знаючи добре польську мову, поет здійснив в Києві переклади творів польської літератури російською мовою, які вийшли п'ятьма випусками під назвою "Галерея польских писателей" (1851–1852). Тут він також видав збірник віршованих оповідань "Русский солдат" (1851–1852), який у 1855 р. перевиданий у Петербурзі. У цьому ж році перекладено роман І. Корженевського "Заслуженный учитель" і надрукований у журналі "Пантеон" (№ 9, 10, 11).

О. Афанасьєв-Чужбинський підтримував зв'язок з українськими письменниками, писав вірші українською мовою. У 1855 р. він анонімно видав у Петербурзі збірник віршів "Що було на серці", до якого увійшло 15 українських поезій, написаних у різний час ("Думка", "Весна", "Осінь", "Роздум'я", "Огнище", "Прощання", "Безталання", "Могила", "Дівочька правда", "Місяць", "Метіль", "Жаль", "Товаришеві", "Співака", "Є. П. Гребінці").

У передмові до збірника поет писав: "Усякі є люди на світі: кожне дивиться і дума по-своєму; але чи є ж та людина, щоб хоч коли-небудь не заспівала або не послухала пісні?"

Співав і я, братця, виспівував, що було на серці, що роїлось на думці, і, дивлячись, як іноді чорнобриві дівчата переймають мої пісні, подумав: "Нехай же не пропадають золоті годики, которі – Бог їх святий зна відкіль, – спливались у душу і голосно виривались на волю!"

Бувайте ж здорові, мої думки! Нехай вас привітають дівчата і коли-небудь згадають добрим словом!"

Частину цих віршів з деякими змінами у 1861–1862 рр. передрукував П. Куліш у журналі "Основа".

І. Франко вважав, що О. Афанасьєв-Чужбинський "у своїх українських віршах був справжнім поетом, хоча і не такими значними за масштабами і силі таланту, як Шевченко" (Франко І. Твори: в 20 т. Київ, 1955. Т. 17. С. 465).

О. Афанасьєв-Чужбинський увійшов у літературу як яскравий представник романтичної поезії 40–60-х рр., хоча деякі твори різко критикував Т. Шевченко (Шевченко Т. Щоденник. 2 липня 1857).

У 1855 р. О. Афанасьєв-Чужбинський почав друкувати "Украинско-русский словарь", який був схвалений академіком І. І. Срезневським, а пізніше І. Франком. Його автор опирався на знання діалектів, приказок, прислів'їв, народних пісень Чернігівської та Полтавської губерній. І шкода, що він не був завершений.

У 1856–1860 рр. О. Афанасьєв-Чужбинський за пропозицією великого князя Костянтина Миколайовича разом із іншими письменниками – О. Писемським, О. Островським, О. Михайловим, С. Максимовим – був командирований за державний кошт для описів звичаїв, побуту, занять приморських і прирічних жителів регіонів. Олександр Степанович обрав низину Дніпра. В результаті цього були опубліковані статті: "Общий взгляд на быт приднепровского крестьянина" (1856); "Поездка на днепровские пороги и Запорожье" (1857–1858); "Поездка на низовье Днепра" (1859–1860); "Поездка по Днестру" (1861–1863) та інші. Пізніше ці нариси склали книгу "Поездка в Южную Россию" (ч. 1–2. С.–Петербург, 1861, 1863), яка була добре зустрінута критикою.

О. Афанасьєв-Чужбинський пробував свої сили і в художній прозі. В оповіданнях і повістях він відобразив свої спостереження і роздуми про військове, провінційне і столичне життя. У журналі "Современник" у 1856 р. опубліковано оповідання "Мельница близ села Ворошилова", яке отримало позитивну оцінку М. Чернишевського. Потім з'являються повість "Бабушка (Деревенские сцени)" (1861), романи "Соседка" (1854), "Петербургские игроки" (1871), "Очерки прошлого" (1863). Нарис "Из корнетской жизни" (Современник, 1861. № 7), як стверджує літературознавець Н. Лернер, став одним із джерел для оповідання Л. М. Толстого "Після балу". У творах О. Афанасьєва-Чужбинського зачіпаються соціальні проблеми. Письменник продовжував розвивати традиції "натуральної школи".

Оглядаючи творчість письменника, слід вказати на його роботу як фольклориста та етнографа. Він опублікував праці: "Быт малороссийского крестьянина", "Старинные малороссийские думы", "Поездка в землю Войска Донского", "Заметки о Малороссии", "Пластуны", "Очерки охоты в Малороссии". У 1865–1869 рр. він опублікував три томне дослідження "Поетичні погляди слов'ян на вивчення слов'янських легенд і вірувань у зв'язку з міфологічними сказаннями інших споріднених народів".

Багато уваги О. Афанасьєв-Чужбинський приділяв журналістиці, співпраці з багатьма періодичними виданнями, де друкував критичні та публіцистичні статті.

У 1861 р. письменник написав "Воспоминания о Т. Г. Шевченко" і цими спогадами та своїми віршами започаткував літературну шевченкіану.

О. Афанасьев-Чужбинський в останні роки свого життя завідував музеєм Петропавлівської фортеці. Помер він у вересневі дні 1875 р. і похований у Петербурзі на відомому Волковому цвинтарі.

Письменник завжди з вдячністю згадував Ніжин, лицей, підтримував зв'язки з його випускниками. У 1850 р. він надіслав у бібліотеку лицю оригінальні і перекладні свої твори. А 1 квітня 1848 р. поет записав в альбом М. Гербеля, де були автографи Т. Шевченка та інших письменників, свій вірш, присвячений лицю.

На берегу пустынного Остра
В Лицее мирном, незабвенном
Промчалась и моя счастливая пора
Каким-то сном, блестящим, вдохновенным.
В кругу друзей, товарищей – кипел
Я жизни полн, я им о славе пел
И посвящал им вольные досуги...
И где ж они теперь – товарищи и друзья?
Осталось только мне припоминать порой
Те дни блаженные, которым нет возврата,
Когда весь мир готов любить душой
И в каждом ближнем видишь брата.
И вспомнишь все – и грусть в тиши
Коснется холодом восторженной души
И станет жаль, зачем исчезла скоро
Та жизнь, в которой нет неправды и укора.
Лицейская семья разрознилась. Своей
Дорогой всяк пошел по назначенью,
И никогда товарищей, друзей
Уж не сведет судьба: их чувства, мненья
Уже не те; но если раз иной
Встречаешь Нежинца семьи совсем другой,
Вспоминаньями душа опять богата,
И юношу приветствуешь, как брата.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 323; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. С. 84–87; Самойленко Г. В. Літературне життя Чернігівщини в XII–XX ст. Ніжин, 2003. С. 76–77.

**ГОРОНОВИЧ
АНДРІЙ МИКОЛАЙОВИЧ**

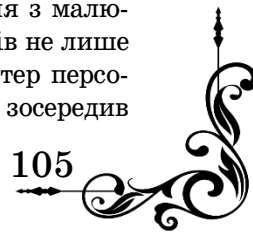
*(13.10.1816 – після 1888,
інші свідчення 1867) –
художник, академік Академії мистецтв
в С.-Петербурзі, випускник Фізико-
математичного ліцею 1835 р.*

Народився у селі Кладьківка Борзнянського повіту на Чернігівщині у сім'ї обер-офіцера Миколи Петровича, який був родом із польської шляхти. Всіх своїх синів – Петра (закінч. 1829), Павла (закінч. 1829), Якова (закінч. 1834), Андрія (закінч. 1835) – віддав у Гімназію вищих наук князя Безбородька. Андрій навчався разом з О. Афанасієм (Чужбинським), М. Миклухо-Маклаєм, В. Каталеем, І. Масловим та ін., всього в групі було 31 студент. 1832 р. гімназію закрили, і А. Горонович закінчував гімназію, яка існувала останні роки паралельно з Фізико-математичним ліцеєм. На жаль, більшість професорів гімназії за наказом царя Миколи I була звільнена у "Справі про вільнодумство", тому в майбутньому читати основні предмети у старших класах змушені були не спеціалісти. А у зв'язку з тим, що набору у гімназію не було і залишати на повторний курс слабких студентів уже не можна, то всіх, хто навчався, переводили в наступні класи. Це тривало до 1837 р.

А. Горонович закінчив гімназію у 1835 р., отримавши звання студента і розряд чиновника 14 класу. Після закінчення навчального закладу деякий час служив в артилерії, а на початку 40-х рр. пішов у відставку і вирішив вступити вільним слухачем Петербурзької академії мистецтв. Вчився у відомого художника К. Брюллова паралельно з Т. Шевченком. У 1844 р. одержав малу срібну медаль за малюнок з натури. Виконав декілька копій робіт К. Брюллова, бо художник вважав, що через копіювання картин студенти оволодівають майстерністю. З цією метою були скопійовані картини "Мати, яка прокинулася від плачу дитини", "Невідома композиція на середньовічний сюжет", "Турчанка у вікні з букетом квітів та арапчик".

Велику роль у художньому житті А. Гороновича зіграв учитель малювання у Гімназії вищих наук кн. Безбородька Капітон Павлов. У 1841 р. А. Горонович написав портрет свого першого вчителя з малювання. Ця робота молодого художника засвідчила, що він умів не лише правдиво скопіювати зовнішні деталі, а й розкривати характер персонажа. Висвітливши обличчя і руки К. Павлова, художник зосередив

увагу на деталях, які давали можливість передати психологічний стан учителя, відчуті, що це людина спокійна, зосереджена, з м'яким характером.

У 1851–1860 рр. А. Горонович жив у Оренбурзі. Його привіз сюди з собою Оренбурзький генерал-губернатор Василь Олексійович Перовський, який у 1851–1857 рр. командував Оренбурзьким корпусом і здійснював захоплення територій, зокрема, у 1853 р. оволодів Ак-Мечеттю (нині Кзил-Орда). У цьому поході брав участь і А. Горонович. У 1853 р. він служив хронікером військової експедиції у Коханське ханство, був учасником облоги фортеці Ак-Мечеті. У цей час написав картини "Відпочинок Бухарського каравану у Киргизії" (1855, друга срібна медаль), "Соколине полювання в Киргизькому степу", "Тривога", "Киргизька гра "Кук-барі", "Відпочинок у степу", а також серію акварелей, серед них "Укріплення Ак-Мечеті", "Урочище Кармекчі", "Молитва в таборі під Ак-Мечеттю", "Табір в степу", "Портрет султана Лекея та Мухамедшаха" та ін.

У ці роки в цих же краях на засланні перебував Т. Шевченко. В епістоляріях поета знаходимо згадки про А. Гороновича. В листі від 15 червня 1853 р. до С. С. Гулака-Артемовського він писав: "Перовський привез с собой в Оренбург некоего Гороновича, тоже моего товарища по Академии, и когда его спросили, не знаком ли он со мною, то он просто сказал, что и не видел меня никогда. И такие люди бывают на свете!" (Шевченко Т. Твори: в 5 т. Київ: Дніпро, 1985. Т. 5. С. 267–268).

Згадував поет про А. Гороновича й у листі від 5 січня 1854 р. до польського товарища Броніслава Залеського, який був засланий і разом з Т. Шевченком брав участь у карагаутській експедиції: "Горновичу скажи, что в Бельгии и прославленным художникам делать нечего... впрочем поклонися ему" (Там само. С. 308). А у листі від 9 жовтня 1854 р. Т. Шевченко, відповідаючи на лист Б. Залеського, у якому йшла мова про А. Гороновича, пише: "Ты мне в первый раз говоришь о Горновиче довольно ясно, и я рад, что ты его, наконец, увидел с настоящего пункта. Как живописца я его не знаю, а как человек он дрянъ, это я знаю: но Бог с ним" (Там само. С. 316). Важко сказати нині, чому саме такі стосунки склалися між учнями К. Брюллова. Можливо, А. Горонович боявся спілкуватися з зісланим поетом і не хотів мати неприємностей для себе.

А. Горонович був близьким до академічної школи художником. Працював у різних жанрах: батальний живопис, портрет, пейзаж, жанрові сцени тощо. У його спадщині чудові акварелі, гуашні роботи, сепії, малюнки соусом, картини олією. На багатьох із них він зобразив типи представників різних народів Російської імперії, їх побут. Особливо тепло, з великою симпатією він малював киргизів та представників інших народів Середньої Азії. Цікаві його роботи і на українську тематику. Вони наповнені багатою кількістю людей, і кожний їх представник добре виписаний, про що свідчить картина "Сільське весілля".

У 1860 р. А. Горонович представив Академії мистецтв свою роботу "Меновий двор в Оренбурге", за що йому було надане звання академіка. У цьому ж році він приїхав до Києва і намалював акварелі "Види Києва" та два портрети В. Тарновського (молодшого). На першому зображений молодий вродливий аристократ у козацькому одязі, який постає перед глядачами на фоні ставків та садиби у Качанівці. Художник бував у садибі Тарновських і зобразив пейзаж з натури. "Монограма "А. Г." вказує на те, що перед нами одне з ранніх полотен Андрія Гороновича, в якому поєднані принципи і барокового, і романтичного портрета (Степовик Д. В. Українське мистецтво першої половини ХІХ ст. Київ, 1982. С. 108).

Другий портрет від попереднього відрізняється тим, що виконаний в дещо іншій манері. На тлі блакитного неба (тільки трохи помітний контур обрїю) стоїть боком до нас, притулившись до залізної фігурної огорожі, молодий, красивий чоловік у чорному вбранні та капелюсі, через плече накинутий чорний плащ, один кінець якого знаходиться на огорожі. На цьому темному тлі виділяється трохи рожеве обличчя та кисті рук, а також біла вишивана сорочка. Погляд зосереджений. Все виписано так детально, що бачиш персонажа, немов би живого.

Відомий також портрет П. Забіли, картина "Сім'я". Таким чином, А. Горонович залишив по собі значну пам'ять як відомий художник.

А. Горонович. Сільське весілля

Література: Самойленко Г. В., Самойленко С. Г. Образотворче мистецтво та скульптура в Ніжині в ХVІІ–ХХ ст. Ніжин, 1998. С. 24–26; Самойленко Г. В. Т. Шевченко і Ніжинська вища школа. Ніжин, 2013. С. 79–80; Супронюк О. К. Н. В. Гоголь и его окружение в Нежинской гимназии. Киев, 2009. С. 49–50.

**МИКЛУХО-МАКЛАЙ
МИКОЛА ІЛЛІЧ**

*(1818–20.12.1857; 04.01.1858) –
інженер залізниці, випускник Фізико-
математичного ліцею 1835 р.*

Народився у старовинній козацькій сім'ї у Стародубі. Його дід козак Степан Миклухо прославився при взятті турецької фортеці Очаків, отримав чин хорунжого, а згодом і спадкове дворянство. Батько Ілля Степанович, учасник війни 1812 р., прем'єр-майор, турбувався про освіту сина і віддав його на навчання у Гімназію вищих наук князя Безбородька. Але у зв'язку з реорганізацією її він уже закінчував Фізико-математичний ліцей. Серед його товаришів по групі, у якій навчався 31 студент, були майбутні письменник Олександр Афанасєв (Чужбинський), художник Андрій Горонович, генерал Василь Каталей, меншими курсами – відомі інженери Петро Собко та Дмитро Журавський, які згодом служили у Департаменті залізниці.

Із викладачів на М. Миклуху впливали перш за все математики, зокрема проф. К. А. Будзинський, молодий талановитий викладач прикладної математики і один із найбільш кваліфікованих викладачів, професор чистої математики Карл-Генріх Купфер. Вони не лише дали хороші знання, а й були прикладом організації праці, безмежної любові до науки, носії високих моральних правил.

У 1835 р. М. Миклухо закінчив Фізико-математичний ліцей і отримав звання дійсного студента і право на чин 14 класу. Як і більшість випускників Ніжинської вищої школи, вирішив здобути подальшу професію у С.-Петербурзі, вступив в Інститут корпусу інженерів шляхів сполучення, який блискуче закінчив у 1840 р. і розпочав працювати інженером. Він розробив проєкт із з'єднання Волги і Москви-ріки.

Після одруження з К. С. Беккер 1844 р. М. Миклухо пов'язав своє життя з будівництвом залізниць. Це був час початку капіталізації Росії, і залізниці відігравали велику роль в розвитку цієї країни.

М. Миклухо вважав, що інженер повинен постійно бути на об'єкті, щоб слідкувати за правильним прокладанням дороги, а тому разом із сім'єю проживав на відповідних ділянках. Так, при будівництві 3-ї ділянки у місті Малині (нині Житомирська обл.) народилися

2 сини: Сергій (1845–1895), майбутній юрист, та Микола (1846–1888), знаменитий етнограф, мандрівник.

Інженеру М. Миклусі давали найважчі ділянки, якою, наприклад, була новгородська, і він справлявся. Як стверджують дослідники, цьому сприяли його гуманізм і демократизм щодо робітників. Але болотиста місцевість вплинула на його здоров'я.

У 1851 р. М. Миклухо уже мав звання інженер-капітана, показавши себе прекрасним майстром своєї справи, умілим організатором роботи на будівництві залізниць, зокрема Миколаївської дороги, що з'єднувала С.-Петербург і Москву. Він супроводжував царя Миколу і головного керівника сполучення графа П. А. Клейнмихеля під час її відкриття.

Миколаївський вокзал у Санкт-Петербурзі

Після цих урочистостей М. Миклухо був призначений у 1851 р. начальником Миколаївського (нині Московського) вокзалу. Саме тут інженер і зосередив свою роботу. Його квартира та службові контори, управління залізниці та інші приміщення були розташовані на вокзалі. І на цій посаді він проявив себе як справжній знавець своєї справи. Але у 1856 р. його звільнили з посади за те, що він відправив на заслання Т. Шевченку 150 рублів, бажаючи допомогти поетові. Після цього М. Миклухо прожив менше двох років і помер у віці 40 років від сухот, залишивши малолітніх чотирьох синів і дочку. Але дружина Катерина Семенівна зуміла дати їм вищу освіту, мабуть, за допомогою батька, полковника, учасника Вітчизняної війни 1812 р.

**КАТАЛЕЙ
ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ**

*(1818–1877) – генерал-лейтенант,
учасник російсько-турецької війни
1877–1878 рр., випускник
Фізико-математичного ліцею 1835 р.*

Народився в Чернігові. Походив із обер-офіцерських дітей. У сім'ї вирішили віддати його у Ніжинську гімназію вищих наук кн. Безбородька. Але у зв'язку з її реорганізацією він продовжив навчання у Фізико-математичному ліцеї князя Безбородька. Разом з ним навчалися майбутні письменник Олександр Афанасьєв (Чужбинський), художник-академік Андрій Горонович, відомий інженер будівництва залізниць Микола Миклухо-Маклай та ін. Важко сказати про вплив на В. Каталея з боку професорів і його зацікавленість у науках, бо він одразу після закінчення навчального закладу у 1835 р., отримавши звання студента ліцею і праві на розряд 14 класу, вступив у 1836 р. до Якутського піхотного полку, отримавши звання унтер-офіцера. З цього часу і розпочинається його підвищення по службі від прапорщика і до капітана. Він завжди виконував свої обов'язки відповідально, тому у 1849 р. був переведений у Волинський полк штабс-капітаном і призначенням старшим ад'ютантом штабу 3-ї гвардійської дивізії.

В подальшому службова кар'єра продовжується успішно. Він за чотири роки служби до 1853 р. отримав дві нагороди – ордени Святих Анни і Станіслава третього ступеня.

У 1855 р. В. Каталея перевели у Литовський полк зі службовим підвищенням і призначенням у 1856 р. командиром батальйону та отриманням ордена Святого Володимира 4-го ступеня. В армії він мав репутацію відмінного офіцера, який любив свою справу і віддавав всі свої знання для якісної підготовки військовиків. Тому і нагороди його не оминали. Через два роки він отримав орден Святого Святослава 2-го ступеня з короною. Покомандувавши два роки стрільковими ротами і отримавши звання полковника, його перевели 26 грудня 1861 р. командиром Дніпровського піхотного полку з нагородою орденом Святої Анни 2-го ступеня з короною, а ще через два роки призначили командиром Коксчольмського гренадерського імператора Австрійського полку, який входив до складу гвардійського корпусу.

Василь Каталей не був одружений, а тому для нього армія, його підрозділи, якими він керував, були і його сім'єю. Кожного разу, коли йому доручали командувати відповідним підрозділом, він наводив

порядок, доводив підготовку бійців до належного рівня. Військова підготовка була його життям. Тож не випадково, що, перебуваючи на призначеній посаді командира полку, він отримав 19 квітня 1864 р. звання генерала-майора і орден Святого Володимира 3-го ступеня.

Враховуючи його командирський талант, його часто переводили в інші підрозділи. Так, у 1864 р. він знову був направлений у лейб-гвардії Литовський полк, де він у 1855 р. служив молодшим штаб-офіцером, але вже його командиром.

З 1865 до 1867 р. В. Каталей був нагороджений орденами Святого Станіслава і Святої Анни 1-х ступенів, а також наділений спадковим володінням маєтком у Царстві Польському, яке приносило 750 руб річного доходу.

30 серпня 1869 р. В. Каталей був зарахований у свиту імператорської величності з призначенням на посаду начальника місцевих військ Казанського округу. Прослуживши там три роки і отримавши звання генерала-лейтенанта, був переведений начальником місцевих військ Петербурга.

За цим через чотири роки слідувало підвищення: за наказом царя Олександра II 2 листопада 1876 р. В. Каталей був призначений начальником військових повідомлень діючої армії, а 6 березня 1877 р. – командиром 3-ї гвардійської піхотної дивізії, яка брала участь у російсько-турецькій війні. На чолі зі своїм командиром вона брала участь в облозі Плевни в Болгарії та у запеклому бою під час прориву з неї турків 28 листопада (10 грудня) 1877 р. на чолі з Осман-пашою.

В. Каталей брав безпосередню участь у зіткненнях з турками. 21 грудня 1877 р. він верхи їхав зі своїм штабом на чолі роти, яка йшла в авангарді, поблизу села Марківці потрапив під рішучий обстріл і був убитий. Разом з ним загинув і командир бригади генерал-майор Філософів. У 1885 р. у місті Софії на добровільні внески військово-службовців 3-ї гвардійської піхотної дивізії зведений пам'ятник, який відомий під назвою "Пам'ятник російських генералів". Поновлений і відреставрований 2008 р.

Тіло генерал-лейтенанта перевезли на батьківщину і поховали у селі Плоске Ніжинського повіту Чернігівської губернії. Нині там встановлений пам'ятник, а у музеї історії Ніжинської вищої школи оформлений куточок, присвячений відомому її випускникові.

Література: Моціяка П. П., Аніщенко В. О. Пам'ять жива. Альма-матер. 2013. № 1 (02.11); Моціяка П. П. З історії славетного роду Каталеев. Грецька громада Ніжина: історія та сучасність. Ніжин, 2017. С. 150–169.

ГАЛЕНКОВСЬКИЙ
АНДРІЙ ЙОСИПОВИЧ

(30.03(11.04).1815-?) –
український композитор і віолончеліст,
випускник Фізико-математичного
ліцею 1835 р.

Народився у селі Рудівка Прилуцького повіту на Полтавщині (нині Чернігівська обл.) у дворянській родині. Вступив у Гімназію вищих наук кн. Безбородька разом з братом Євгенієм, але з її реформуванням закінчив у 1835 р. Фізико-математичний ліцей разом з майбутніми поетом Олександром Афанасьєвим (Чужбинським), художником Андрієм Гороновичем, інженером залізничних шляхів сполучення М. Миклухою-Маклаєм, генералом Василем Каталеєм та іншими студентами досить великої групи, яка складалася з 31 студента в основному дворянських дітей Чернігівської та Полтавської губерній. Хоча в ліцеї все було спрямоване на те, щоб готувати технічні та офіцерські артилерійські кадри, а для цього була складена і відповідна програма, але деякі викладачі гуманітарних предметів, а також іноземних мов сприяли загальному розвитку студентів. В цьому велику роль відіграла і бібліотека, яка залишилася від Гімназії вищих наук кн. Безбородька. Це учитель малювання К. Павлов, професор словесності П. І. Нікольський та інші. Учителем музики у 1822–1838 р. працював Федір Ємельянович Севрюгін, досвідчений музикант і організатор позакласної роботи як у Гімназії вищих наук кн. Безбородька, так і Фізико-математичному ліцеї та класичній гімназії при них. Він керував невеликим струнним оркестром. Саме тут Андрій Галенковський і міг брати участь та грати на віолончелі.

Після закінчення Фізико-математичного ліцею князя Безбородька у 1835 р. і отримання звання студента ліцею та розряду 14 класу А. Галенковський повернувся у свою родову садибу. Працював у сусідньому повіті Пирятині межевим суддею. Вийшов у відставку у чині титулярного радника.

Він не тільки любив музику, а й складав її як композитор. У 1839 р. у С.-Петербурзі видав збірку мазурок для віолончелі під назвою "Воспоминания о Малороссии". А 1840 р. з'явилася його симфонія "Кадриль", для варіації віолончелі, фантазії, мазурки.

А. Галенковський виступав на різних зібраннях у відомих дворян, зокрема у Милорадовичів у Перевалочному, Бурімці, Калюжинцях. Особливо часто його запрошували Галагани у свої садиби Дігтярі та Сорочинці, де існували хоріві та музичні колективи.

У Дігтярях, господарем яких був Петро Григорович Галаган, існував кріпацький оркестр, який славився майстерною грою творів Гайдна, Бетховена та інших композиторів. Серед видатних музикантів був і скрипаль-кріпак Артем, якого зобразив у своїй повісті "Музикант" Т. Шевченко. Сюди любив їздити Андрій Йосипович, брати участь у концертах і демонструвати свої твори.

Як свідчать дослідники творчості Т. Шевченка, поет побував у Галаганів у Дігтярях у 1845 р. Тут, очевидно, і відбулося його знайомство з Андрієм Галенковським.

У 1863 р. А. Галенковський був членом Київського відділення Російського музичного товариства.

Садиба Галаганів, де виступав композитор

Література: Савон О. А. Творці історії Прилуччини. Прилуки, 2003. С. 117.

**ЛАЗАРЕВСЬКИЙ
МИХАЙЛО МАТВІЙОВИЧ**

*(12.07.1818–03.05.1867) –
чиновник, друг Т. Шевченка,
випускник Фізико-математичного
ліцею 1837 р.*

Народився у дворянській родині і був підстаршим із шести братів. Вступив до Гімназії вищих наук князя Безбородька, але у зв'язку з її реформуванням закінчив у 1837 р. Фізико-математичний ліцей. У групі було 11 студентів, які у майбутньому працювали чиновниками, вчителями або служили в армії, бо отримали ступінь студента і розряд чиновника 14 класу. Ліцейська дружба з Іваном Мокрицьким буде продовжена й у Петербурзі.

Після закінчення ліцею знаходився з 1841 р. у Тобольську, а у 1846 р. переїхав до Оренбурга і працював разом з братом Федором чиновником Оренбурзької прикордонної комісії. Саме у цей час у зв'язку зі справою про Кирило-Мефодіївське братство був засланий у цей край Т. Шевченко. Їх зустріч відбулася в Оренбурзі 1847 р., і тут поет намалював подвійний портрет двох братів.

Т. Шевченко.

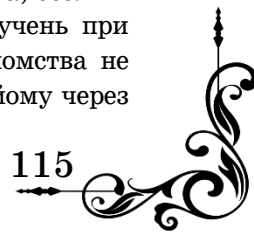
Портрет братів Ф. М. та М. М. Лазаревських. 1849 р.

Коли Т. Шевченка перевели в Орськ, то брати Лазаревські і там розшукали його. Федір Лазаревський згадував: "Розставшись з Шевченком, я постійно про нього клопотався, просив за нього кожного, хто тільки їхав в Орськ і хто хоч чимось міг йому допомогти" (Спогади про Тараса Шевченка. Київ, 1982. С. 178). Поки поет був у підпорядкуванні генерал-майора Дмитра Миколайовича Ісаєва, людини літньої і дуже доброї, то це давало можливість Т. Шевченку бувати у командира вдома, проживати на особистій квартирі. "Через місяць після приїзду Шевченка, – згадував М. Лазаревський, – я був у Орській фортеці, бачився з ним кілька днів. Життя його, завдяки турботам Ісаєва, було досить стерпним". Після смерті Д. М. Ісаєва при батальйонному командирові Мешкові, який вийшов із солдат, воно було нестерпним. "П'яні й брутальні солдати, нестерпне повітря, бруд, постійний галас – усе це дуже пригнічувало Шевченка", – згадував Михайло Лазаревський, відвідавши його в казармі.

Влітку 1848 р. у зв'язку з організацією Аральської експедиції під керівництвом капітан-лейтенанта Олексія Івановича Бутакова на його прохання, і тут, мабуть, не обійшлося без Лазаревських, до неї був зарахований Шевченко. Під час оброблення матеріалів експедиції Т. Шевченко знову перебував в Оренбурзі. Про цей час М. Лазаревський згадував: "Протягом 1849 р. я в службових справах надовго залишався в киргизьких степах. Повернувшись пізньої осені з відрядження, я застав у себе на квартирі Шевченка й моряка Поспелова, з яким поет більше року перебував у Аральській експедиції. Тарас, Поспелов, Левицький і я зажили, як-то кажуть, душа в душу: ні в кого з нас не було нічого свого, все було спільне; а з Тарасом у нас навіть одяг був спільний, бо в цей час він майже ніколи не носив солдатської шинелі. Влітку він ходив у парусиновому парі, а взимку в чорному сюртуку й драповому пальті" (Спогади про Тараса Шевченка. С. 179–180).

У 1850 р. робота в експедиції закінчилася, керівник О. І. Бутаков виїхав до Петербурга. За ним поїхав і Михайло Лазаревський. На Шевченка написав донос прапорщик Ісаєв, і поета перевели в Оренбурзький лінійний батальйон, який розташовувався в Новопетрівському укріпленні на пустельному півострові Каспійського моря. Життя поета ускладнилося, він пізнав становище арештанта. Лазаревські всіма засобами намагалися допомогти Шевченку, який у своєму "Щоденнику" записав: "Пошли, господи, всем людям такую дружбу и такого друга, как Лазаревский" (Шевченко Т. Твори: в 5 т. Київ, 1985. Т. 5. С. 43).

Михайло Лазаревський у 1854 р., виїхавши із Оренбурга, оселився в столиці, влаштувався чиновником для особливих доручень при петербурзькому генерал-губернаторові і ніколи з часу знайомства не залишав без уваги Шевченка. Він продовжував пересилати йому через

свого брата Федора та коменданта Новопетрівського укріплення Іраклія Олександровича Ускова, який поблажливо ставився до поета, гроші, фарби, книжки, журнали тощо. У своїх листах підтримував Тараса Григоровича, називаючи його "мій щирый, мій бідний земляче", "братику-соколику", "мій любий, мій бесценний Тарасе", "мій любий, мій дорогий Тарасе!" Зі свого боку, Шевченко до нього звертався "мой искренний Михаил", "неутомимый друг", "мой дорогой друг".

Михайло Лазаревський зустрічався у Петербурзі з впливовими земляками, зокрема графом Федором Петровичем Толстим та його дружиною, а також іншими і звертався до них з проханням допомоги добитися помилування Шевченка. Проте Олександр II, який вступив на престол після смерті Миколи II, не включив поета у цей список. М. Лазаревський продовжує підтримувати друга листами, надсилав йому посилки, гроші. Спільна і наполеглива робота Лазаревських та інших знайомих увінчалася успіхом: 1 травня 1857 р. цар Олександр II видав указ про звільнення Шевченка зі служби без права проживання в столицях. І саме цю звістку передав поету Михайло Лазаревський, переслав йому гроші на дорогу. Затримку переїзду поета із заслання у Нижньому Новгороді знову залагодив М. Лазаревський з друзями, зокрема Ф. Толстим і його дружиною. 5 лютого 1858 р. цар дозволив життя в Петербурзі під наглядом поліції. Ці декілька місяців з серпня 1857 до лютого 1858 р. насичені листуванням М. Лазаревського і Т. Шевченка.

Приїхавши 27 березня 1858 р. у Петербург, Шевченко оселився у свого друга Михайла Матвійовича і проживав у нього до червня, поки не переселився у приміщення Академії мистецтв.

Т. Шевченко постійно відчував підтримку з боку М. Лазаревського та його брата Федора і найменшого Олександра, з якими потоваришував і 6 лютого 1860 р. подарував йому "Кобзар" з написом: "Чистому сердцем доброму козакові Александру Лазаревському. Кобзар Тарас". Шевченко неодноразово проявляв і свою увагу до М. Лазаревського. На день його іменин 12 грудня 1858 р. поет подарував йому свій "Щоденник", автопортрет (1858), офорт "Притча про робітників на винограднику".

Шевченко передав на збереження М. Лазаревському також значну частину своїх творів та збірників, зокрема "Мала книжка", "Більша книжка", автограф та авторизовані списки російських повістей "Наймичка", "Варнак", "Княгиня", "Музикант", "Капитанша", "Несчастный", "Близнец", "Художник", "Прогулка с удовольствием и не без морали", примірники книжок "Кобзар" (1860), "Чигиринський Кобзар і Гайдамаки" (1844) з власноручними виправленнями Шевченка та інші творчі матеріали поета (Шевченківський словник. Київ, 1977. С. 341).

М. Лазаревський докладно зусиль, щоб Шевченко здобув звання академіка гравюри. Родина Лазаревських багато зробила для підтримки Т. Шевченка у різний час життя поета. І коли він захворів, Михайло Матвійович турбувався про його здоров'я, а в день народження 25 лютого першим прийшов привітати його, але застав Шевченка у тяжкому стані і запросив лікарів Е. Барі та П. Круневича. Вранці 26 лютого поетові стало трохи краще, але, спускаючись по східцях до своєї майстерні, він упав і помер.

М. Лазаревський всі клопоти про поховання Шевченка як у С.-Петербурзі, так і пізніше про перевезення тіла поета в Україну взяв на себе. 11 березня 1861 р. він звернувся до петербурзького військового генерал-губернатора з проханням про дозвіл перевезти домовину Шевченка на батьківщину, де він і був похований у Каневі.

М. Лазаревський був справжнім безкорисливим другом, який приходив на допомогу поетові всі роки їх знайомства, не залишив його і у найтяжчий час життя.

*Т. Г. Шевченко серед товаришів
(Г. Честахівський, брати О. та М. Лазаревські, П. Якушкін). Фото
Деньєра. 1860 р.*

*Література: Шевченківський словник. Київ, 1976. Т. 1. С. 341;
Самойленко Г. В. Т. Шевченко і Ніжинська вища школа. Ніжин, 2013.
С. 75–98.*

**СОБКО
ПЕТРО ІВАНОВИЧ**

*(18(30).05.1819–14(26).11.1970) –
інженер і вчений у галузі будівельної
механіки та залізничної справи,
випускник Фізико-математичного
ліцею 1836 р.*

Народився у Києві. Освіту здобув у Гімназії вищих наук князя Безбородька, куди вступив одинадцятирічним юнаком 7 листопада 1829 р. у третій клас. Так захотіла мати Парасковія Іванівна, хоча Петро Іванович був зарахований десятирічним хлопчиком у Дворянський полк. Незважаючи на матеріальну скруту після смерті чоловіка, вона все ж вважала, що син повинен отримати хорошу освіту і зміг в подальшому обрати сферу діяльності за його власним бажанням.

Під час навчання А. Собко відзначався здібностями з математики, які в подальшому закріпили відомі професори математики в ліцеї. Це професор кафедри прикладної математики Костянтин Андрійович Будзинський (1807–?), який працював у ліцеї у 1834–1838 рр. і відзначався прекрасними знаннями математичних предметів і умілим їх викладанням. Серед його предметів була чиста і прикладна математика, дескриптивна геометрія, астрономія. І Петро Собко пізніше стверджував, що своїми міцними знаннями він зобов'язаний саме К. А. Будзинському. Особливо вдячним він був за лекції з диференціальних рівнянь.

Вплив на знання П. Собка з математики мав і професор чистої математики Карл-Генріх Купфер, автор підручників "Геометричні задачі" та "Алгебра". У Ніжинському архіві зберігалася його рукописна праця "Мнение о преподавании математики с применением к Лицею князя Безбородко", у якій він стверджував: "Знати і вміти самостійно застосовувати, самостійно створювати – ось, що вимагається від студента". "Краще дайте початківцю менше теорем і правил, а намагайтеся, щоб вони [їх] в процесі самостійного виконання вправ ставали його власністю". Це сприятиме розвитку в ньому математичного духу, "завдяки якому він і без вчителя буде здатний підніматися до найскладніших теорем і найвитонченіших прийомів аналізу, якщо обставини і власне бажання спонукають його йти далі" (ВЧОАН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 292. Арк. 4).

Всі ці настанови професорів сприяли виробленню у А. Собка самостійності мислення при розв'язанні нових задач, які необхідно було застосувати при розробці різних проектів.

У серпні 1837 р. П. Собко вступив в Інститут корпусу шляхів сполучення, який закінчив у червні 1840 р. поручиком першого випуску, про що свідчить мармурова дошка інституту, на якій золотими буквами написано його ім'я. Він здобув спеціальність з раціональної механіки та складання проєктів з будівельного мистецтва. Крім цього, П. Собко захоплювався вищою математикою, надрукував у "Журнале Корпуса инженеров путей сообщения и публичных зданий" цикл публічних лекцій з трансцендентного аналізу, які були прочитані академіком М. В. Остроградським.

У 1839–1840-х рр. П. Собко брав участь разом з відомим інженером Станіславом Кербедзом у розробці проєкту підвісного мосту через Неву, у будівництві якого застосовував сталеві елементи у дерев'яних мостових фермах (фермах Гау), складав креслення і їх розрахунки, про що розповідав в одній із статей, опублікованих у збірнику інституту у 1846 р. (Т. III. № 2), а також в окремому виданні. Крім цього, Петро Іванович зацікавився теорією опору будівельних матеріалів, у якій автор розкривав стан вирішення проблеми на основі різних дослідів і розрахунків в європейських державах. Якість розкриття важливого наукового спрямування дала право думати про подальше поглиблення її вивчення.

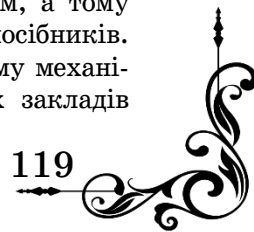
П. Собко також досліджував стійкість дерев'яних і металевих мостів аркової системи.

Протягом 1845–1846 рр. видав "Атлас мостів" (на 360 аркушах), який передбачався як ілюстративний матеріал для курсу, що читав він в інституті і сприяв якісній підготовці майбутніх інженерів.

У 40-х рр. у "Журнале главного управления путей сообщений и публичных зданий" були опубліковані також статті "Морской клей" (Там само. 1845. Т. II. № 4); "Пародействующий механизм для забивки свай,ковки железа и тески камней" (Там само. № 3); "Механическая формовка гончарных водопроводных труб, кирпича, черепицы, изразцов и других глиняных изделий" (Там само. 1847. Т. V. № 3); "Исторический взгляд на гидротехнические сооружения в Нидерландах" (Там само. 1847. Т. VI. № 5, 6; 1848. Т. VII. № 1); "Новые опыты над сопротивлением воздуха при движении поездов на железных дорогах" (Там само. 1848. Т. VII. № 3) та інші.

Значна частина його публікацій – переклади наукових розвідок зарубіжних вчених, зокрема, "Чугунный сухоходный мост" (з французької мови), "Фашинные тюфяки, употребленные при устройстве висячего моста на Днепре в Киеве. Статья Кирхенпауэра" а також власних розвідок, написаних англійською, французькою і німецькою мовами і виданих у Лондоні (6 статей), Парижі (9 статей), Нью-Йорку (1 стаття).

У 1848 р. П. Собко працював в інституті професором, а тому приділяв велику увагу виданню підручників та навчальних посібників. Разом з академіком М. Остроградським підготував "Програму механіки" для другого спеціального курсу військово-навчальних закладів

(С.-Петербург, 1849). У наступних роках виходять його "Чертежи курса построений. Основания каменных зданий. Мосты" (С.-Петербург, 1849) та інші праці.

У 1854 р. П. Собко разом з інженером-підполковником В. Глуховим підготував і видав "Памятную книжку для инженеров и архитекторов, или Собрания таблиц, правил и формул, относящихся к математике, физике, геодезии, строительному искусству и практической математике. Часть I. Чистый математический анализ. Общая геометрия. Общая механика. Физика" (С.-Петербург, 1854, 1872). Це було унікальне видання, яке мало велике практичне значення.

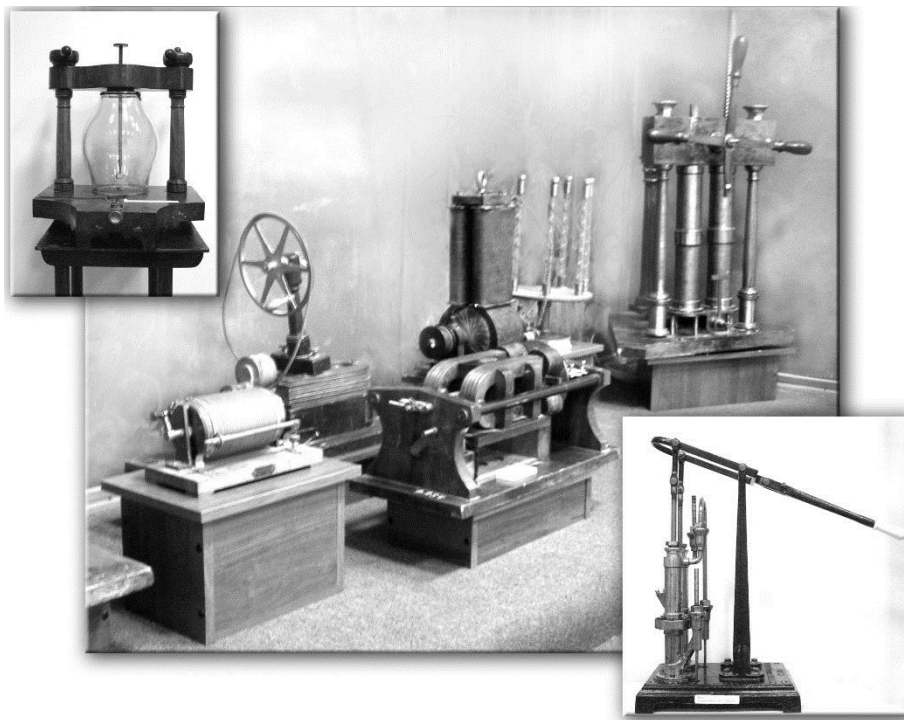
У зв'язку з погіршенням здоров'я Петро Миколайович виїхав на лікування за кордон. Протягом трьох літніх місяців 1857 р. він не лише покращив своє здоров'я, але й ознайомився з європейськими будівельними спорудами та особисто спілкувався з різними представниками інженерної науки. Повернувшись в Петербург, П. Собко почав працювати над виданням "Курса строительного искусства", якого чекали російські інженери. Для того щоб наповнити посібник конкретними прикладами вітчизняних будівель, він разом зі співробітниками інституту та проф. Сулимою здійснив із 1849 до 1850 р. поїздки на водні Маріїнську та Тихвінську системи, на канал Сайма у Фінляндії, на об'єкти Миколаївської залізниці, а також відвідав будівельні майданчики у Петербурзі, зокрема Миколаївський міст, зібрав велику кількість фактичного матеріалу, який використовував у навчальній роботі та під час написання посібника з будівельного мистецтва. На жаль, не всі напрацювання та креслення оприлюднені вченим, хоча вони були дуже цінними, бо вимірювалися точними приладами під час практичної діяльності.

Як свідчить Д. Журавський, близький товариш по Ніжинському ліцею та інституту, П. Собко за глибиною і широтою знань із наук і предметів, які він викладав і впливав на вихованців, був одним із яскравих професорів Росії. В Інституті інженерів шляхів сполучень він читав теорію опору будівельних матеріалів, теорію спорудження будівель, курс мостів (з 1844 р.), курс доріг звичайних і залізничних (з 1849 р.), керував проєктними роботами з будівництва мостів тощо. Крім основної своєї роботи, він читав також курс теоретичної механіки у Гірничому інституті (1843–1855 рр.) та практичну механіку й аналітичну геометрію у Першому кадетському корпусі (1846–1849).

Професор П. Собко був одним із ініціаторів виготовлення макетів та моделей різних споруд і будівельних машин для музею Інституту шляхів сполучення. Під його керівництвом виготовлені також арки і різні частини Миколаївського мосту для музею Гірничого інституту. У 1862 р. П. Собка переведено на посаду інженера служби ремонту шляхів і приміщень С.-Петербурзько-Варшавської дільниці, де працював до 1869 р.

У цьому ж році, після реорганізації інституту у відкритий заклад, П. Собко призначили у ньому членом конференції і професором для читання лекцій і проведення практичних занять.

П. Собко дослужився до високого чину дійсного статського радника, був нагороджений орденами. Пішов із життя на 51 році життя і похований на цвинтарі Новодівичого монастиря у Петербурзі. Проте він ще довго залишався жити як учений та педагог своїми працями та підготовленими ним численними інженерами-будівельниками та шляховиками. Всі, хто керувався напрацюваннями професора, згадували його добрим словом.

Фізичні прибори, якими користувалися ліцеїсти

Література: Гімназія вищих наук і Ліцей князя Безбородька. С.-Петербург, 1881. С. 457–460. LXXVI–LXXIX.

**ЖУРАВСЬКИЙ
ДМИТРО ІВАНОВИЧ**

*(17.12.1821–18(30).11.1891) – відомий
вчений-інженер, засновник наукової
школи в галузі будівництва мостів,
випускник Фізико-математичного
ліцею 1838 р.*

Народився у селі Білому Шигринського повіту Курської губернії, де проживали рідні матері, а виховувався у містечку Мрин Ніжинського повіту, де жили рідні Журавського. У нього була хороша домашня освіта. Особливу схильність до математики, як стверджував сам Дмитро Іванович, йому прищепив Микола Миклухо-Маклай, який приїжджав із старшим братом Петром у Мрин (обидва вони дружили і навчалися у Фізико-математичному ліцеї у Ніжині).

30 липня 1830 р. батьки віддали Дмитра "вільноприходящим" у Гімназію вищих наук князя Безбородька. Хоча йому було неповних дев'ять років, та за знаннями він відповідав підготовці за третій клас. Але його як малолітнього зарахували у 2-й клас. У зв'язку з реорганізацією Гімназії вищих наук кн. Безбородька Дмитро Журавський продовжував вчитися у Фізико-математичному ліцеї кн. Безбородька.

У його групі було 11 учнів, серед них рідний брат Микола. На два роки старшими навчалися Петро Собко, Василь Каминський, на рік молодшими були Михайло Лазаревський, Іван Мокрицький, а за ними брати Олександр та Микола Сементовські.

У Фізико-математичному ліцеї на підготовку Дмитра Журавського вплинули професори математики Костянтин Андрійович Будзинський, талановитий молодий вчений, який читав чисту математику. Саме йому, як стверджував пізніше Дмитро Іванович, вдячний він своїми міцними знаннями,

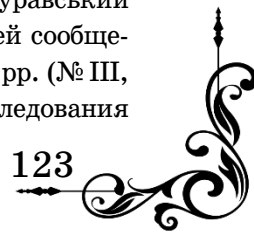
особливо за лекції з диференціальних рівнянь. Вчений значну увагу приділяв методиці пояснення теоретичних понять, бо вважав, що без ясності і строгості доведення усіх теорем не тільки не можна виховати справжнього математика, а навпаки, "легко можна викликати навіть в обдарованих учнів недбальство до вивчення предмета, якого вони не можуть розуміти ясно і чітко" (ВЧОАН. Фонд 359. Оп. 1. Спр. 292. Арк. 2). Професор К. А. Будзинський також наголошував на необхідності викладу, формування в учнів понять, без яких вивчення математики буде "справжньою мукою".

Крім К. А. Будзинського, на знання Дмитра Журавського мав вплив і професор Карл-Генріх Купфер, автор підручників "Геометричні задачі" та "Алгебра", який читав курс чистої математики і служив прикладом ідеалу вченого та всією душею віддавався своїй справі. У викладанні предмета він добивався від студентів розуміння матеріалу, вміння розв'язувати і обчислювати навіть прості задачі, що сприяло просуванню в навчанні далі і давало змогу самостійно виконувати складні завдання.

У 1838 р. Д. Журавський закінчив Фізико-математичний ліцей зі ступенем студента ліцею та з правом на чин XIV класу і вступив далі навчатися в Інститут корпусу інженерів шляхів сполучення, де уже навчався випускник Ніжинського ліцею 1836 р. Петро Собко. У цей час в інституті працювали відомі математики Остроградський, Гесс, Купфер, Буняковський.

Після закінчення інституту молодого інженера направили на будівництво Петербурзько-Московської залізниці у відання начальника Північної дирекції інженера-полковника Мельникова. Д. Журавський проявив себе на Новгородській лінії, хоча це був час випробувань, життєвих незручностей тощо. Керівник будівництва залізниці помітив молодого офіцера, його обізнаність в інженерній справі, любов і відповідальність до справи і після закінчення роботи він залишив його при собі для складання проєктів мостів. Це дало можливість Дмитру Івановичу отримати практичну обізнаність і досвід у справі будівельного мистецтва, яке згодом стане справою його життя.

На початку 40-х рр. Д. Журавському доручили будівництво моста через річку Верб'ю на Петербурзько-Московській залізниці. Він доклав усі свої зусилля і знання і збудував його блискуче. Це була дуже яскрава будова, при спорудженні якої молодий інженер використав досвід інших країн, зокрема системи будівництва мостів Гау, але врахував недоліки цього проєкту, вніс багато свого, що зробило будову міцною і зручною. Своїми роздумами з цього приводу Д. Журавський поділився на сторінках "Журнала Главного управления путей сообщения и публичных зданий". У 1850 (№ I), 1852 (№ II, V), 1855 рр. (№ III, IV, V, VI) була опублікована велика стаття "Результаты исследования

системы Гау, приложенной к мостам С.-Петербургско-Московской железной дороги. Статьи I–VII". Статті були направлені Академією наук на рецензію генерал-інженеру Дестрему, який дав високу оцінку дослідженню підполковника Д. Журавського, яке відзначалося надзвичайною легкістю математичних прийомів, чіткістю висновків і формулами. Рецензент вважав, що праця займає перше місце між іншими дослідженнями про переваги і недоліки мостів системи Гау, вдало вирішує важкі питання, вносить багато нового і цікавого для будівельників.

Д. Журавський доповнив свою працю, розширив її за рахунок роздумів про будівництво дерев'яних і залізних мостів "розкісної системи", які відіграють велику роль при будівництві залізниць не лише в Росії, а і за кордоном.

У 1856 та 1857 рр. у двох частинах вийшла праця "О мостах раскосной системы Гау", яка була знову високо оцінена досвідченим генерал-інженером Дестремом, який просив Академію наук звернути увагу на цю працю. З боку академії математичну частину роботи дослідив академік Чебишев і теж дав високу оцінку. Все це дало право Академії наук присудити Д. Журавському Демидівську премію, а також видати грошову допомогу на видання посібника з численними малюнками.

Д. Журавський вніс багато нового в розробку різних будівельних конструкцій, зокрема сформулював правила, які відносилися до розділу стиків складених брусів, що зазнавали розтягування. У європейському будівництві лише згодом визнали правоту розробника, переконавшись на практичному досвіді.

Д. Журавського використовували і для практичної роботи з дослідження територій, на яких прокладали залізницю, зокрема дороги на лінії Москва–Орел навесні 1855 р.

Однією із цікавих робіт, до якої залучили Дмитра Івановича, було складання проекту для перебудови шпиля на дзвіниці Петропавлівського собору в С.-Петербурзькій фортеці. І тут він проявив майстерність і наукове обґрунтування висотної будови, яке було пов'язане з вираховуванням напруження частин незмінної поверхні. Серед представлених на конкурсі декількох проектів переміг Д. Журавського як найбільш вдалий, а тому йому і було доручено його втілити в життя. Для цього була продумана і форма риштування, і його укріплення.

Всі роботи зі встановленню шпиля на дзвіниці Петропавлівського собору були закінчені у середині 1858 р. і свідчили про велику майстерність як інженера Д. Журавського, так і його помічників та соратників. У "Журнале Главного управления путей сообщений и публичных зданий" він опублікував у 1859 р. цикл статей, у яких описав роботу з

позолоти листків даху Петропавлівського собору, про побудову верхньої частини дзвіниці собору і виправлення його будови, визначення спрямування частин залізних крокв шпиля тощо.

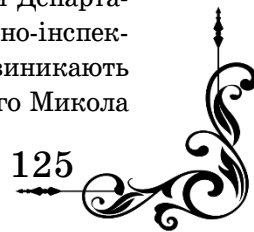
Д. Журавський 50–60-х рр. XIX ст. приділяв велику увагу будівництву залізниць, їх специфіці прокладання з урахуванням промислових об'єктів та внутрішніх і зовнішніх ринків. Дмитро Іванович уважно вивчив різні напрямки їх будівництва і виклав свої спостереження у статтях "О железных дорогах в России" (Русский вестник. 1856. Т. III. № 11) та "Еще соображение касательно устройства железных дорог в России" (Современник. 1856. Т. LIX. № 9), у яких звертав увагу на з'єднання окремих частин держави за допомогою залізниць та найбільш вигідні для їх будівництва напрямки.

У 1859 р. Д. Журавському присвоїли звання полковника і направили у Сполучені Штати Північної Америки для вивчення залізничної справи, про що розповів він у своїх спогадах "Мост через реку Гаронну в Бордо для соединения Южной железной дороги с Орлеанскою", "Заметки о торговле в Америке пшеницей и о зависимости между производством торговли и состоянием путей сообщений", "О некоторых смазах, употребляемых в Северо-Американских Штатах для подвижного состава железных дорог", "О колесах, употребляемых в Америке для вагонов и паровозов" та ін.

Після повернення з Америки Д. Журавського призначили для виконання адміністративної роботи. Він уже мав звання генерал-майора і був 15 років членом та віце-головою Урядової Ради Управління головного товариства Російських залізниць. У цей же час він брав активну участь у роботі Імператорського російського технічного товариства, де протягом 9 років був головою відділу будівельних робіт. Ця адміністративна робота відсунула його від практичної діяльності з розвитку й удосконалення механіки будівництва. Про адміністративну діяльність він розповів у статті "Техника и администрация", опублікованої у "Записках имп. Русского технического общества" за 1874 рік, а також "Заметки, касающиеся управления техническо-промышленными предприятиями" (там само), у яких їх автор розповів про свій досвід роботи, вказав на відмінності розумової діяльності й адміністративної.

У 1873 р. у зв'язку з проведенням у Петербурзі восьмої сесії Міжнародного статистичного конгресу Д. Журавського призначили туди представником Міністерства шляхів сполучення, де був обраний віце-головою відділу комерційної статистики.

У 1877 р. Д. Журавський був призначений директором Департаменту залізничних доріг з однозначним завідуванням технічно-інспекторським комітетом залізниць. І перед Дмитром Івановичем виникають нові складні завдання, бо, як зазначив автор нарису про нього Микола

Гербель, який був випускником Ніжинської вищої школи і особисто знайомий з ним, "всі народні біди: війна, поголовні хвороби, місцеві голоди, як і високі врожаї тяжко відбиваються на діяльності залізниць. Крім того, на сучасному етапі вирішуються важливі організаційні питання управління залізницями: питання законодавчі, адміністративні, контрольні" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 398). Величезний досвід, яким володів Д. Журавський, допоміг йому впоратися з цими складними завданнями.

Праця Д. Журавського була високо оцінена. Він був кавалером орденів Білого Орла, Святого рівноапостольного князя Володимира 2-го ступеня, Святих Анни і Станіслава 1-го ступеня, персидського Льва і Сонця 1-го класу та іншими відзнаками. І цього він заслуговував.

Петропавловський шпиль

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 390–398. XLIV–XLVI).

**СЕМЕНТОВСЬКИЙ
КОСТЯНТИН МАКСИМОВИЧ**

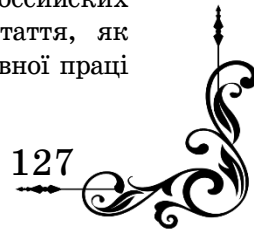
*(10.04.1823–20.09.1902) –
український етнограф, фольклорист
і літературний критик, випускник
Фізико-математичного ліцею 1839 р.*

Народився в селі Семигоровка (нині у складі с. Іркліїв Чернобаївського району Черкаської обл. (з 1954 р.)) у дворянській родині. Вчився разом з братами Олександром і Миколою у Гімназії вищих наук князя Безбородька у Ніжині, а після її реформування з 1836 р. – у Фізико-математичному ліцеї. Традиції Ніжинської вищої школи, деякі її професори та викладачі, особливо гуманітарних наук (Г. П. Македонський, Ф. Ф. Шульговський та інші), сприяли формулюванню Костянтина Сементовського як філолога. Закінчив він навчальний заклад 1839 р. зі ступенем студента та правом на чин 14 класу і працювати у канцелярії Чернігівського, а згодом Полтавського генерал-губернатора.

Найбільш плідною діяльністю К. Сементовського була у час його служби у Харківського генерал-губернатора. Харків у цей час з його університетом був центром науки і культури. Тут працювали і служили відомі діячі української культури. Близькими стають відносини між видатним українським письменником і театральним діячем Григорієм Квіткою-Основ'яненком, про якого К. Сементовський написав біографічний нарис після його смерті, надрукований у журналі "Москвитянин" (1843), яка стала важливим джерелом досліджень про письменника у наступному часі, професорами університету І. І. Срезневським, згодом академіком, глибоким знавцем і дослідником козацької старовини, А. Л. Метлинським, який відомий у літературі і як письменник, фольклорист, що друкував свої твори під псевдонімом Амвросій Могила, а також М. І. Костомаровим, який навчався в університеті і захоплювався збиранням та вивченням народної поезії, а також іншими знатоками і шанувальниками української історії та етнографії. Всіх цих представників інтелігенції об'єднували загальні інтереси. Вони збиралися у гурток і з'ясовували різні проблеми української історії, культури, мови тощо.

У 1843 р. К. Сементовський у Харкові надрукував у літературно-художньому та історично-науковому альманасі "Молодик" (1843–1844) (упорядник І. Бецький) свою першу статтю "Очерки малороссийских поверий и обычаев, относящихся к праздникам". Ця стаття, як вважають деякі дослідники, була вступною до більш ґрунтовної праці

"Замечания о праздниках у малороссиян" із ґрунтовними зауваженнями і доповненнями І. Срезневського, А. Метлинського, М. Костомарова, опубліковані у 1843 р. у журналі "Маяк" (виходив у Петербурзі у 1840–1845 рр.; тут друкувалися українські письменники, зокрема А. Метлинський, І. Срезневський, Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський та інші. На цю статтю опиралися у своїх дослідженнях чимало вчених та етнографів.

К. Сементовський і надалі продовжував співпрацювати з журналом, надрукував ще декілька статей: "Еще вот как думают областные" (1842), в якій виступив проти тих, зокрема, авторів з "Отечественных записок", які не визнавали української мови та літератури. Ця стаття була підписана псевдонімом Костянтин Калайдяньський. У цьому журналі опубліковано також і етнографічну статтю "Гадание. Народная малороссийская сказка" (1843).

У журналі К. Сементовський виступає і як літературний критик, публікуючи статті "Разбор трагедии Иеронома Галки "Переяславская ночь". У 1844 р. М. Костомаров захистив у Харківському університеті магістерську дисертацію "Об историческом значении русской народной поэзии". І К. Сементовський написав і опублікував на неї рецензію (1844. Т. XV).

У 1847 р. К. Сементовського обрали дійсним членом Російського географічного товариства. Роком раніше був обраний брат Микола Максимович. У цьому році К. Сементовського призначили старшим чиновником для особливих доручень при Орловському губернаторові. Від'їзд із Харкова на деякий час призупинив літературну діяльність К. Сементовського, хоча він продовжував свої пошуки етнографічних та фольклорних матеріалів, зокрема українських загадок. Про це свідчить передмова до книги "Малорусские и галицкие загадки", які видав у Києві у 1851 р. Олександр Сементовський.

У 1849 р. К. Сементовського призначили правителем канцелярії Таганрозького губернатора. Хоча не так активно, але як етнограф він продовжує свої дослідження. У цьому ж році він надіслав у С.-Петербурзьке географічне товариство статтю "О характеристиках и малорусских заговорах против пули", за яку Товариство висловило вдячність.

Паралельно з посадою правителя канцелярії його у 1853 р. призначили членом Таганрозької Ради Приказу громадського призріння (Призрения) піклування, а також місцевого Попечительного комітету в'язниць.

У 1854 р. К. Сементовський подав у відставку і переїхав у Петербург, де з грудня 1855 р. працював у канцелярії статс-секретаря на посаду, пов'язану з прийняттям прохань на ім'я Високості.

У середині 50–60-х рр. у Російській імперії розпочинається процес капіталізації промисловості, розширюється торгівля, відкриваються банки, будуються залізниці, освоюються території тощо. Це

торкнулося і Приамурського краю. У С.-Петербурзі була створена Амурська компанія, яка запланувала розвиток пароплавства на річці Амур, а разом із ним розвивати промисловість, торгівлю у цьому краї. І К. Сементовському запропоновано і прийнято ним у 1858 р. управління справами Правління цієї компанії. З'явилися нові інтереси, зокрема економічні. І він виступив у пресі, а саме в "Журнале для акционеров" та "Биржевых ведомостях" з різними статтями.

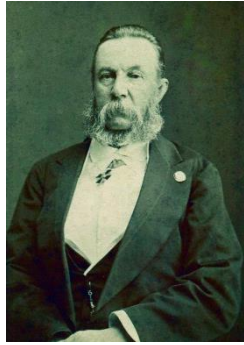
Згодом він знову зосередив свою діяльність у Комісії прохань. Благотворна діяльність Костянтина Сементовського була відзначена як службовими рангами: від надвірного радника до дійсного статського радника, так і орденами: Св. Станіслава 2-го ступеня (1857), Св. Анни 2-го ступеня (1863), Св. Володимира 3-го ступеня (1867), Св. Станіслава 1-го ступеня.

23 грудня 1873 р. у зв'язку з хворобою Костянтин Максимович пішов у відпустку, але згодом був включений розпорядженням імператора в опікунське управління у справах спадщини Д. Є. Бенардакі.

Для України залишилися актуальними і не втратили свого значення ранні роботи Костянтина Сементовського. Їх використовують і нині науковці, що цікавляться проблемами етнографії та фольклору.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург. 1881. С. 452–454; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. – Ніжин, 1993. С. 88.

**СЕМЕНТОВСЬКИЙ
ОЛЕКСАНДР МАКСИМОВИЧ**

*(серпень 1821–17.02.1893) – письменник,
етнограф, історик, краєзнавець,
випускник Фізико-математичного
ліцею 1840 р.*

Народився в родині дворянина Максима Пилиповича Сементовського-Курила в селі Семеногірка (нині Черногорівка) Золотоніського повіту на Полтавщині. Разом з братами – старшим Костянтином та молодшим Миколою вступив у Ніжинську гімназію вищих наук князя Безбородька, де навчався у середніх класах, а вищу освіту здобув після реорганізації її у Фізико-математичному ліцеї князя Безбородька, куди вступив у 1836 р. Час навчання пролетів швидко з уроками французької і німецької мови викладачів Я. Я. Лельєвра та І. І. Лембаха та російської словесності, яку викладав інспектор ліцею Г. П. Македонський. Саме цей предмет та історія, яку пояснював студентам викладач Ф. Ф. Шультговський, цікавили О. Сементовського. Були також заняття з математики, природознавства, хімії, фізики, які проводили К. О. Будзинський, А. Л. Андржійовський, К. Г. Купфер та інші. Але найбільше, мабуть, його цікавила ботаніка, яку викладав професор Антон Лук'янович Андржійовський, відомий дослідник флори Правобережної України. Під час перебування у Ніжині його обрали членом-кореспондентом Одеського сільськогосподарського господарства Південної Росії і членом Французького зоологічного товариства. У 1839–1840 навчальному році він викладав органографію і систематику рослин за Ліннеєм. Професор А. Л. Андржійовський мав добрі наукові стосунки з відомим французьким природодослідником Bory de S.-t Vincent, спілкувався з деякими членами товариства Росії, займався збиранням рослин (їх було зібрано 470 видів, зокрема декілька нових). Саме спілкування з професором і визначило подальшу долю Олександра Сементовського. Але цей його потяг до природи розкриється трохи пізніше. А одразу після закінчення ліцею, як і багато інших випускників Гімназії вищих наук та Фізико-математичного ліцею кн. Безбородька, він розпочав свій самостійний трудовий шлях зі служби в армії. Олександр Сементовський вступив у 1840 р. до Драгунського полку, де отримав звання прапорщика. Проте, як згадує брат Костянтин, "не сподобалася молодому прапорщику тодішня військова служба з її гульбищами... і наступного 1842 р. Сементовський залишив її, переїхав жити в садибу батьків своїх"

(Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 449). Наступного року він влаштувався на роботу, яка йому більше підходила і за схильністю, і зарозумовим спрямуванням, лісничим Звенигородського лісництва Київської губернії, а згодом лісним ревізором на Поділлі та у Вітебській губерніях, де прослужив 24 роки. До виконання службових обов'язків він ставився сумлінно і дослужився у званнях від прапорщика до статського радника. Це був ініціативний працівник, який любив свій край і все робив, щоб про нього знали. Він став активним розповсюджувачем природознавчих знань. Так, під час служби у Києві у 1849–1859 рр. він влаштував при колишній Київській палаті державного майна кабінет природничих творів краю. На першій Київській сільськогосподарській виставці у 1852 р. він був найближчим розпорядником і безпосередньо від себе виставив на ній колекцію місцевих мінералів, в тому числі і відкритий ним в казенній катеринопільській дачі Звенигородського повіту лігніт, за що був нагороджений похвальним листом.

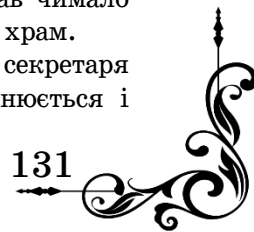
М. Сементовський, працюючи лісничим, пише багато статей, зокрема про окремі види дерев і їх значення в житті людини. Так, у "Киевских губернских ведомостях" з'являються статті "О различном хозяйственном, фабричном и медицинском употреблении березы в здешнем крае" (1845. № 34. С. 286), "Исполинская липа" (1848. № 27), "Лечение водобоязни корнем молочая" (Там само). А у "Трудах Вольного экономического общества" та в "Экономических записках" надруковані статті про окремі види рослин: молочай, крушину, чорницею, копитник, горець і сердечник та поради щодо їх використання тощо. З'являються розвідки про правильне смолосадівництво, як зберегти горіхи свіжими, замітки для любителів лимону, полювання і звірині промисли Вітебської губернії. Він опублікував "Хозяйственную ботанику".

Крім конкретних статей з природознавства, О. Сементовський надрукував чимало етнографічних фольклорних та демонологічних розвідок ("Очерки малороссийской демонологии. Домовой, Ведьмы. Русалки. Болотяный. Леший", "Заметки о народных праздниках Киевской губернии", "Малорусские и галицкие загадки", "О плетневых землянках" та ін.).

У 1860 р. під час служби лісним ревізором Подільської губернії О. Сементовський написав "Историю города Каменца-Подольского" і надрукував її у 1865 р. у журналі "Исторические и практические сведения о России".

Проїздом із Кам'янця-Подільського у місто Вітебськ у зв'язку з призначенням його на посаду губерньського лісничого О. Сементовський відвідав Почаївську лавру, де прожив декілька днів і зібрав чимало матеріалів про обитель, надрукував декілька публікацій про храм.

У 1863 р. О. Сементовський був обраний на посаду секретаря Вітебського статистичного комітету. У зв'язку з цим змінюється і

спрямованість його літературної діяльності. Він має авторитет у керівництва Північно-західного краю. Тому йому доручили редагувати "Витебские губернские ведомости", де він опублікував найрізноманітніші статті. Це і розвідки про храми Вітебська: Свято Благовіщенська церква, Іоанна Хрестителя, про саме місто і повітові міста краю, книжкові читальні, волосний суд, центральний архів книг, єврейські училища, про хід народної освіти, віспощеплення, заводську і фабричну промисловість, млини, відкриття жіночої гімназії тощо.

Значна частина публікацій була пов'язана зі статистикою краю: статистичні дослідження над особовим складом адміністрації Вітебської губернії, статистичні відомості про Вітебську губернію за 1808 р. тощо. Він навіть подав свій звіт як секретаря Вітебського статистичного комітету за 1865, 1867 р. У цей час О. Сементовський видав також "Пам'ятні книжки".

О. Сементовський у редагованій ним газеті намагався публікувати матеріали, які зацікавлять читачів. Це і про археологічні знахідки у Вітебську, про клімат, геологічні відомості, про малюнки і вірші на давніх актових книгах, що зберігаються у місцевому архіві, про білоруську мову, нового Хлестакова тощо.

Про роль і значення О. Сементовського у справі організації і підтримки Вітебського літературного гуртка свідчить також стаття "Витебские губернские ведомости за 1868 год" (№ 32), у якій відзначається, що серед інших губернських відомостей та статистичних комітетів "Витебским відомостям" і комітету належить перше місце у північно-західній і одне із помітних місць в Росії. І заслуга в цьому О. М. Сементовського, а також його помічників М. Ф. Куциньського, А. М. Сизонова та деяких інших вітебців, які представляють коло, відданих науці та культурі людей.

Робота О. Сементовського була помічена громадськістю, і його обрали членом своїх товариств: членом-співробітником Імператорського вільного економічного товариства (1862), Імператорського російського географічного товариства (1863), членом-кореспондентом Московського археологічного товариства (1864), кореспондентом Російського товариства захисників тварин (1867).

У 1868 р. О. Сементовський був призначений запасним лісничим з відрядженням у званні начальника таксаційної партії у Новгородську губернію. Але він відмовився і попросився залишити його у Вітебську. Керівництво губернії пішло йому назустріч, і його направили у розпорядження віленського генерал-губернатора Потапова, а потім Міністерства внутрішніх справ, де перебував до 28 жовтня 1880 р. У цей час О. Сементовський продовжив свою статистичну діяльність. Про це свідчать його статті про губернські міста Віленського генерал-губернаторства, про садиби, виставлені на продаж, про дані наслідків війни 1812 р. для Полоцька, про врожай хлібів і овочевих у Вітебській губернії тощо. У "Памятных книжках Витебской губернии", яку він

укладав і редагував вісім томів (1863–1869, 1878, 1881), були опубліковані статті: "Легкий статистический очерк природы и населения Витебской губернии" (1881): відомості про простір Вітебської губернії, озера і торгівля рибою, експлуатація залізничних доріг, перепис коней Вітебської губернії у 1876 р. для виконання населенням військово-кінної повинності та інші.

Були підготовлені також окремі видання: "Друскеники с их минеральными водами. Памятная книжка Витебского генерал-губернаторства" (1868), "Художественно-археологическая выставка 1871 года в г. Витебске с фотографическими снимками выставленных предметов и видами выставки. Витебск, 1871" (світлини підготував відомий вітебський фотограф С. Юрковський, випускник Ніжинського юридичного ліцею кн. Безбородька), "Этнографический обзор Витебской губернии. С.-Петербург, 1872", "Малорусские загадки. СПб., 1872", "Сборник в память первого русского статистического съезда 1870 года. СПб, 1872".

Слід зауважити, що білоруські дослідники, зокрема В. К. Бондарчін, стверджують, що призначення О. Сементовського на посаду з метою русифікації ... насправді дуже добре ставився до місцевого населення. Крім цього, він сприяв публікації та дослідженню багатьох джерел історії білоруського народу. У 1890 р. він перевидав у С.-Петербурзі свою працю "Памятники старины Витебской губернии с рисунками и археологической картой" (1867) і назвав її "Белорусские древности... с изображением разных предметов древностей в тексте с метографическим приложением".

О. Сементовський як відомий статист брав активну участь у підготовці та проведенні трьох статистичних з'їздів у Вільно (1869, 1870) та С.-Петербурзі (1871). Підсумком участі у першому з'їзді було складання ним "Статистического атласа Витебской губернии" з 12 картинами (атлас через нестачу коштів не був надруковано), а у другому – видання брошури "О мерах и весах, употребляемых в Витебской губернии" (Витебск, 1874). Він брав участь після Петербурзького з'їзду у виданні збірки в пам'ять першого російського статистичного з'їзду.

В останній період своєї діяльності О. Сементовський з 1868 до середини 1879 р. обіймав посаду директора Вітебського дитячого притулку, а з 2 липня 1875 р. працював також полоцьким почесним мировим суддею. За службову діяльність О. Сементовський був відзначений орденами: Св. Станіслава 2-го ступеня, Св. Анни 3 і 2-го ступенів, Св. Володимира 4-го ступеня.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 449–452 Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Ніжин, 1993. С. 88–89.

**СЕМЕНТОВСЬКИЙ
МИКОЛА МАКСИМОВИЧ**

*(18.02(02.03).1819–24.10(05.11).1879) –
письменник, етнограф, історик,
випускник Фізико-математичного
ліцею 1840 р.*

Народився в селі Семеновгорка (нині Червоногірка) Золото-ніського повіту Полтавської губ. у дворянській родині Максима Пилиповича Сементовського-Курила. Мав двох братів: середнього Олександра і молодшого Костянтина.

Вступив разом з братами у Ніжинську гімназію вищих наук кн. Безбородька, а після її закриття продовжував навчатися у гімназійних класах, з 1836 до 1840 р. – у Фізико-математичному ліцеї кн. Безбородька. Основні предмети читали проф. М. Ф. Соловйов – природничі науки, проф. К. О. Будзинський – предметну математику, А. А. Андржеєвський – ботаніку, К. Г. Купфер – чисту математику, викладачі Г. П. Македонський – російську словесність, Я. Я. Лельєвр – французьку мову, а І. І. Лембах – німецьку, Ф. Ф. Шульговський – історію та статистику та ін. Його однокурсниками були Петро Собко, брати Павло і Андрій Гербаневські та ін. Всього у групі було 14 студентів.

Закінчив ліцей М. Сементовський зі ступенем студента та правом на чин 14 класу і початку працював у канцелярії Чернігівського, а потім Полтавського, Харківського генерал-губернатора, де уже служив молодший брат Костянтин, який на рік раніше закінчив ліцей.

Важко сказати нині, хто із сторонніх осіб вплинув на гуманітарний розвиток М. Сементовського, якого цікавила історія Мало-росії, словесність. У 1838 р. він опублікував у "Детском журнале", який видавав А. Н. Очкін, "Андроник". У зв'язку з потягом до творчої роботи він 1843 р. поїхав у Петербург і влаштувався на роботу у Військове міністерство. Саме з цього часу і розпочинається його активна літературна діяльність. Брат Миколи Сементовського Костянтин згадував: "Серед бюрократичних занять у міністерстві, серед напливу інших справ і занять, в місті, де стільки розваг, де все можливе відволікти молодість від думок позитивних і серйозних, Сементовський не захопився загальним потоком і працював наполегливо і постійно" (Гимназия и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург. 1881, С. 455 р.).

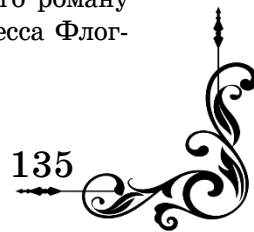
М. Сементовський, починаючи з 1843 р., захопився написанням літературних творів. Він надрукував п'єсу "Нищий" у журналі "Маяк" (1843. IX. № 17), повість "Губернский чиновник" у "Литературной газете" (1843. № 47), статтю "Харьковский театр" у "Пантеоне и Репертуаре русской сцены" (1843) та "О малороссийской демонологии" (жур. "Москвитянин". 1843). Певною мірою цей початковий період літературної творчості завершується публікацією повісті "Лизонька" (Маяк. 1845. Т. XX). До цього слід додати і написану у середині 40-х р. повість "Мазепа" в трьох частинах в журналі "Маяк" (1845), яка вийшла окремою книгою під назвою "Кочубей, генеральный судья. Историческая повесть Николая Сементовского" (С.-Петербург, 1845). Співпраця з "учено-літературним" журналом "Маяк", який видавав щомісячно у Петербурзі С. А. Бурачек, завершилася закриттям цього періодичного видання. І хоча політика журналу мала реакційний характер, але саме у цьому журналі, у зв'язку з відсутністю української періодики, друкували свої твори українські письменники П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко, Т. Шевченко та інші, серед них і М. Сементовський.

З кожним роком у Миколи Максимовича розширювалися літературні знайомства та взаємини. У цей період проходить його знайомство з випускником Гімназії вищих наук кн. Безбородька Нестором Кукольніком, який у 1845–1847 рр. видавав журнал "Иллюстрация", і М. Сементовський почав у ньому постійно друкувати свої твори, присвячені Україні. Спочатку це були статті етнографічного характеру, які торкалися різних сторін життя українського народу, його історії, побуту ("Соборная церковь в Полтаве", "Путешествие по всей России. Очерки Малороссии. I. Полтава", "Харьков". Це ті міста, у яких автор служив після закінчення ліцею.

У 1846 р. в "Иллюстрации" були опубліковані чотири статті "Старина малороссийская, запорожская, донская", які згодом Нестор Кукольник надрукував окремою книгою зі своїми примітками, яка зацікавила тогочасних читачів. Як свідчить Костянтин Сементовський, ця праця брата народжувалася під впливом книги Д. М. Бантиша-Каменського "История Малороссии".

Етнографічні та археологічні статті М. Сементовського були помічені не лише читачами, але і науковою громадськістю. Тож не випадково, обрали 28 листопада 1846 р. що його членом-співробітником Імператорського географічного товариства. Ця подія сприяла появі нових робіт такого ж спрямування ("Таврида", "Путешественник. Южный берег Крыма").

У цей час М. Сементовський опублікував і художні твори: "Квесторка (ж. "Иллюстрация". 1847), уривок із історичного роману "Золота грамота" (1849), а також тритомний роман "Баронесса Флогсберг" (ж. "Пантеон". 1848), який пройшов непоміченим.

У 1849 р. М. Сементовський через хворобу залишив службу в канцелярії Військового міністерства і переїхав до Києва. Тут він працював над великим історичним романом "Потемкин как казак войска Запорожского", який вийшов 1851 р. окремою книжкою у С.-Петербурзі.

У Києві він працював у канцелярії цивільного губернатора, що дало йому змогу матеріально забезпечити себе, також збирати різного роду історичні документи та цікаві свідчення для подальшої роботи над книгою "Киев и его достопримечательности. Сочинения члена-сотрудника Императорского Русского Географического и члена-корреспондента Археологического Нумизматического общества Николая Сементовского" (1852), яка була добре зустрінута навіть царською родиною, Цар Микола I нагородив автора праці дорогоцінним діамантовим перстнем, а великі князі Микола і Михайло Миколайовичі подарували авторові дорогоцінну золоту табакерку. Великий князь Костянтин Миколайович, голова Російського географічного товариства, виніс подяку.

Знаходячись у Києві, Микола Сементовський підтримував зв'язки з багатьма періодичними виданнями. Його статті з'явилися в "Северной пчеле", "Московских ведомостях", "Сыне Отечества", "Русском дневнике", "Одесском вестнике", "Полтавских...", "Киевских губернских ведомостях" та іншій періодиці.

Подальша його творча діяльність у час проживання у Києві була пов'язана з дослідженням київської проблематики. У 1865 р. М. Сементовський почав видавати "Киевский художественный календар", пізніше названий "Киевский всенародный календарь", а у 1869 р. – літературно-політичну газету "Паравоз", яка видавалася тричі на тиждень.

Книги "Древнейшая в России церковь Спаса на Брестове, построенная Святым Владимиром в Киеве" (Київ, 1870) і "Поверенные и доверители, защитники и обвинители" (Київ, 1876) стали останніми працями у науковій та художньо-літературній діяльності М. Сементовського.

У 1875 р. він пішов у відставку і поїхав у свою родову садибу у Семеноворці, яка залишилася після смерті батька. Прожив тут недовго. Помер Микола Сементовський в садибі, а поховали його поруч з могилами батька та матері у містечку Ірклезі Золотоніського повіту.

Спадщина М. Сементовського мало досліджена, хоча свідчить про його талант письменника і становить науковий інтерес.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 454–457; Самоїленко Г. В. Нежинская филологическая школа. Нежин, 1993. С. 89–91.

Юридичний ліцей
князя Безбородька
у м. Ніжині
(1840-1875)

**ГЕРБЕЛЬ
МИКОЛА ВАСИЛЬОВИЧ**

*(08.12.1827–20.03.1883) –
відомий російський поет, перекладач,
видавець і бібліограф, випускник
Юридичного ліцею 1847 р.*

Народився у місті Твері, а дитинство з 6 років минуло в Україні у місті Шостка (нині Сумська обл.) у родині генерал-лейтенанта артилерії. Батько залишив у місті хорошу про себе пам'ять, бо сприяв розвитку цього міста як керівник Шосткинського порохового заводу (1833–1849). Він приділяв увагу вихованню та освіті дітей. Василь Васильович Гербель за порадою свого друга, попечителя Київського навчального округу, віддав у благородний пансіон при 1-й Київській гімназії свого сина, де він пройшов повний гімназійний курс. Сімнадцятирічний Микола Гербель склав вступний екзамен і 1844 р. вступив у Юридичний ліцей князя Безбородька у Ніжині, який був відкритий у 1840 р. У групі, де навчався юнак, було 20 студентів, серед них майбутній професор Іван Лашнюков, почесний мировий суддя Ніжинського повіту Костянтин Троцина та інші працівники юридичних професій.

Юридичний ліцей завершив своє утвердження на чолі зі своїм директором професором Х. А. Екебладом, досвідченим керівником, який провів велику роботу з добору кадрів. У ліцеї працювали у час навчання М. Гербеля молоді викладачі, випускники Університету Св. Володимира у Києві, які стали професорами, а також досвідчені викладачі: професор законів казенного управління М. Х. Бунге, професор цивільного права П. Н. Даневський, професор кримінальних законів І. А. Максимович, професор енциклопедії законодавства і державних законів А. К. Ціммерман, а також інших предметів – професор російської словесності М. А. Тулов, викладач історії О. Ф. Паєвський, малювання художник І. М. Савицький.

Особливу роль у житті М. Гербеля відігравали викладачі іноземних мов: німецької – І. Ф. Клейнер, французької – Я. Я. Лельєвр, з допомогою яких він удосконалював мовну підготовку.

У ліцеї розвинулися його літературні здібності. Він продовжив складати вірші, написанням яких захопився ще під час навчання у Київській гімназії. Зберігся один із його віршів "Прощание Гектора с Андромахой".

У Ніжині під керівництвом проф. М. А. Тулова Микола Гербель брав активну участь у лицейському літературному житті, виступав у турнірах зі своїми мадриґалами, пародіями, посланнями. Пізніше він згадував: "Там веяло хорошим, здоровим духом и молодежь училась, развивалась, читала и дурачилась, не задаваясь никакими мрачными помыслами о настоящем, никакими смутными чаяниями будущего. Хороший, тесный кружок товарищей, отсутствие педантизма и стеснений со стороны преподавателей и лицейского начальства, при полной возможности беззаботно и весело проводить время, деля его между делом и отдыхом – все это чрезвычайно благотворно действовало на лицейскую молодежь... При этих благоприятных условиях внутренней жизни лицея, между лицеистами была сильно развита страсть к занятиям литературой..." (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 350).

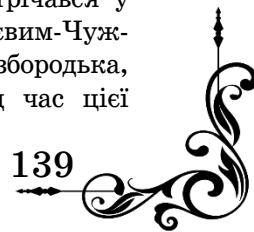
У 1846 р. М. Гербель написав вірш "Бокал", який юний поет відіслав у журнал "Библиотека для чтения".

Друзья разошлись.
На столе предо мною
Стоял недопитый бокал,
И, пенясь своей бесконечной игрою,
Мечту за мечтой навевал...

Вірш був добре зустрінутий критикою. У своїй рецензії І. Шкода писав: "С особенным удовольствием приветствуем мы имя нового поэта, который из такого антипоэтического предмета как бокал сумел создать такую милую вещицу. Господин Гербель, как видно, молодой человек с талантом. Давно уже не встречали мы такого плавного, гармонического и так изящно-обработанного стиха. Словом, форма его создания совершенно удовлетворительна; что же касается содержания, то-да простит его Бог!"

Публікація і позитивний відгук надихнули юного поета на створення нових поетичних текстів, тим паче, що атмосфера життя у лицей сприяла розвитку творчості. І тут, як ми вказували, відіграв свою позитивну роль професор поетики і словесності М. А. Тулов, який підтримував літературні спроби своїх студентів, сприяв їх публікації. Значну роль у початковій творчості відіграв викладач мови і словесності І. Ф. Клернер, який був добре підготовлений і обізнаний в літературі та сприяв потягу студентів до перекладів, зокрема творів Ф. Шиллера, "яскравістю мови якого він захоплювався і любив пояснювати їх" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 267). Саме цим і пояснюється пізніше захоплення М. Гербеля Ф. Шиллером та іншими німецькими поетами.

Під час навчання у лицей М. Гербель у 1846 р. зустрічався у Ніжині з Т. Шевченком, який разом з поетом О. Афанасьєвим-Чужбинським, випускником Фізико-математичного лицей князя Безбородька, проїздом перебував у місті, подорожуючи Україною. Під час цієї

зустрічі Т. Шевченко записав в альбом М. Гербеля перші чотири рядки із вірша "Гоголю" (1844).

За думою дума роєм вилітає,
Одна давить серце, друга роздирає,
А третя тихо, тихесенько плаче
У самому серці, може, й Бог не бачить.

А поруч поставив свій підпис. Саме з цього часу М. Гербель і почав цікавитися творчістю українського поета та багато зробив для популяризації його творчості.

Після закінчення у 1847 р. ліцею Микола Гербель вирішив піти служити в армії, і 1848 р. він вступив юнкером в Ізюмський гусарський полк під враженням підготовки Росії до війни з Францією. У 1849 р. корнет М. Гербель взяв участь в угорському поході як ординарець при командирові 4-го піхотного корпусу генерала від інфантерії М. І. Чеадаєва. М. Гербель відзначився під Герембелі та Золче і був нагороджений орденом Святої Анни 4-го ступеня з написом "За хоробрість". Перебував у цей час на Волині та Поділлі.

Після завершення походу М. Гербель повернувся в Ізюмський полк, що розміщувався у Подільській губернії, і був під керівництвом нового полкового командира полковника М. О. Краснокутського, який дуже добре ставився до молодого офіцера.

У 1851 р. М. Гербель був переведений у Петербург до лейб-гвардії уланського полку. І в цьому немала заслуга його командира.

Життя в Петербурзі дало можливість при виконанні своїх військових обов'язків поринути у культурне, зокрема літературне, життя столиці. У цей час М. Гербель написав книгу "Изюмский слободской казачий полк. 1651–1765" (1852), надрукував вірш "На 200-летие Изюмского гусарского полка", а також надрукував статті з історії полку в газеті "Русский инвалид".

Рекомендуючи переведення М. Гербеля до Петербурга, полковник М. Краснокутський дав йому листи до його літературних друзів у столиці, зокрема І. І. Панаєву і М. О. Некрасову, які у той час редагували журнал "Современник", що сприяло його зближенню з виданням і подальшою публікацією окремих його творів.

Перші твори, опубліковані у "Современнике", – це "Плач Ярославны", "Сегодня мне исполнилось 36 лет (з Байрона)", "На двухсотлетие Изюмского гусарского полка", а також нарис "Нежин". Навіть після закінчення ліцею М. Гербель не поривав зв'язків із навчальним закладом і містом студентської юності. У своєму нарисі він писав: "Нежин! Сколько воспоминаний с именем этого поместного городка, в котором прошли лучшие годы – годы молодости... Каждый раз, когда

мне приходится подъезжать к Нежину, волнующие чувства охватывают меня, тысячи воспоминаний... мыслей... чувств... будоражат кровь и сжимают сердце. Здесь, в этом городке, я начал жить, начал думать, изучать жизнь и познавать людей. Здесь я впервые почувствовал дружбу и любовь".

У 1855 р. у журналі "Современник" (№ 7) з'явився вірш "В дорогу! В дорогу!", присвячений Ніжинській вищій школі і її випускникам:

Один я бродил по аллеям густым
Родного лицейского сада –
И снова мелькали пред взором моим
Деревья, дорожки, ограда.

С. Гербель висловив глибоку повагу до М. Гоголя та його творчості. У 1857 р. він склав і опублікував "Полный список печатных сочинений Гоголя", "Альбомную заметку Гоголя в 1826 г. В альбом В. И. Любича-Романовича" та інші. Крім цього, він у 1859 р. разом з почесним попечителем Гімназії вищих наук Г. О. Кушельовим-Безбородьком видав книгу "Лицей князя Безбородко" (С.-Петербург, 1859), у якій вперше в окремих нарисах було розкрито життя Гімназії вищих наук і ліцеїв та їх професорів і знаних випускників. М. Гербель звернувся до деяких з них та викладачів з проханням написати нариси для книги. Цей збірник був доповнено і видано повторно у 1881 р. Статтю про Гоголя написав П. Куліш, з яким особисто знайомий М. Гербель. У 1861 р. виходить його стаття "О рукописях Гоголя, принадлежащих Лицею князя Безбородко".

Роки проживання та навчання в Україні зблизили М. Гербеля з діячами української культури. Особливо теплими були стосунки з Тарасом Шевченком. Після зустрічі у Ніжині у 1846 р. М. Гербель весь час слідкував за творчістю поета, "був знайомий з його "Кобзарем" і у 1856 р. в журналі "Библиотека для чтения" розмістив свій переклад вірша Шевченка "Думка" ("Нащо мені чорні брови"). Це був перший опублікований переклад російською мовою творів поета. З перекладом Тарас Григорович познайомився, коли був на засланні у Ново-петрівському укріпленні. У листі від 22.IV.1857 р. він просив Андрія Миколайовича Маркевича подякувати М. Гербелю за переклад.

Далі були його нові переклади 11 творів Т. Шевченка. М. Гербель задумав видати "Кобзар" російською мовою і залучив до його видання поетів О. Плещеева, М. Михайлова, М. Курочкіна, М. Берга, В. Крестовського, Л. Мея. У 1860 р. збірник виходить за редакцією М. Гербеля.

Крім цього, він тут розмістив складену ним бібліографію опублікованих на той час творів Шевченка, а також у російських перекладах. Цей примірник книги з написом "Тарасу Григорьевичу Шевченко от

почитателя его таланта и переводчика и издателя его произведений Николая Гербеля". Ця книга була вручена поету.

У 1860 р. відбулася зустріч М. Гербеля з Т. Шевченком. На знак вдячності Тарас Григорович вручив перекладачеві автограф свого вірша "Л. (Поставлю хату і кімнату)". Пізніше М. Гербель писав: "Автограф подарен мне покойным Шевченко недели за две до смерти. "Вот Вам на память мои последние стихи, – сказал он. – Я только что написал их и дарю их Вам – переводчику моего "Кобзаря". По странному стечению обстоятельств единственных два автографа покойного поэта, находящиеся у меня, написаны им в самом начале и в самом конце нашего продолжительного знакомства" (Альбом Н. В. Гербеля. Фотокопии. Архив Нежинского литературного музея).

У 1869 та 1876 рр. М. Гербель перевидав з доповненнями "Кобзар" Шевченка. Всього він сам переклав 18 творів, серед них "Гайдамаки", "Тополя", "Перебендя", "Тарасова ніч", "Катерина", "Доля" та інші. Ці видання відіграли велику роль в ознайомленні російською читача з творами українського поета протягом ХІХ – поч. ХХ ст., незважаючи на деяку художню нерівноцінність деяких перекладів.

З кожним роком літературна діяльність М. Гербеля розширювалася. Він віддав данину своїй повазі до ніжинців, і у 1858 р. надрукував велику статтю у "Современнике" "Николай Яковлевич Прокопович и отношение его к Гоголю", а також збірник його творів "Стихотворения Н. Я. Прокоповича" (С.-Петербург, 1858). Тут була вміщена і у доповненому вигляді журнальна стаття про покійного поета.

У 1858 р. у журналі "Библиографические записки" (№ 5) був надрукований "Список сочинений Е. П. Гребинки" до 10-річчя його смерті. У 1862 р. надруковано статтю "Афанасьев Александр Степанович", а 1873 р. "Н. В. Кукольник".

У 1859 р. М. Гербель пішов з військової служби у відставку у чині штаб-ротмістра. "Оставляя военное поприще, – говорив він, – перехожу к занятиям более мирным – к литературе, которая всегда была любимым моим занятием и которой я теперь отдаюсь весь, нераздельно. Было время, когда и я мечтал о славе, почестях, блеске – словом обо всем, о чем мечтает молодость. Теперь мои желания и стремления уже не те. Время с своим беспощадным опытом рассеяло призраки и показало жизнь, какою она действительно есть. Я понял, что слава есть удел немногих избранных, но что полезным может и должен быть каждый" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С. 355).

Розширюються літературні зв'язки, коло знайомих та самі інтереси М. Гербеля. Він стояв близько до плеяди російської демократичної літературної інтелігенції. У 1859 р. він хотів видати разом з М. Михайловим, про що свідчать листи останнього (Историко-литературный сборник, посвященный В. И. Срезневскому. Ленинград: 1924 рік АН

СССР. С. 215–242) політичну і літературну газету "Век". А у 1861 р., перебуваючи за кордоном, зустрічався з О. Герценом і М. Огарьовим, передав матеріали для вільної незалежної преси. У Лейпцигу він видав заборонені в Росії вірші О. Пушкіна, твори К. Рилєєва (1861) "Собрание стихотворений декабристов" (Там само). А у 1864 р. ховав архів і друкарський шриффт товариства "Земля і воля".

І все ж М. Гербель більше відомий широкій громадськості, хоча і писав власні вірші, як перекладач творів зарубіжних письменників, зокрема віршів та поем Дж. Байрона (кн. "Байрон в переводах Н. В. Гербеля". С.-Петербург, 1873), сонетів В. Шекспіра ("Полное собрание сонетов У. Шекспира в переводах Н. Гербеля" С.-Петербург, 1880), віршів Дж. Кабба, П. Б. Шеллі, І. В. Гете, Ф. Шиллера, Г. А. Бюргера та інших. Крім віршованих творів, він також переклав прозові і драматичні твори Гете, Шиллера та ін.

Велике значення мала його видавнича та редакторська діяльність. М. Гербель першим почав видавати зібрання творів різних зарубіжних письменників: Ф. Шиллера (у 9 томах, 1857–1861), Дж. Байрона (у 5 томах, 1864–1866), В. Шекспіра (у 4 томах, 1865–1868, разом з М. О. Некрасовим), Е. Т. А. Гофмана (у 4 томах, 1873–1874, разом з А. А. Соколовським, не завершено), Й. В. Гете (у 10 томах) та ін. Деякі видання перевидавалися пізніше.

М. Гербель залучав до цієї роботи багатьох перекладачів, збирав матеріали про авторів та переклади їх творів, що дало можливість підготувати до видання антології: "Английские поэты в биографиях и образцах" (1875), "Немецкие поэты в биографиях и образцах" (1877). Для всіх видань він розміщував і свої переклади.

Особливе місце у зразках цих видань посідає видання "Поэзия славян" (1871). Поряд з творами болгарських, сербських, хорватських, польських і лужицьких поетів подані переклади з І. Котляревського, Є. Гребінки, М. Костомарова, Л. Глібова, О. Афанасьєва-Чужбинського, М. Шашкевича, Я. Головацького, Ю. Федьковича та ін. Тут же вміщена оглядова стаття М. Костомарова "Малорусская литература" та біографічна довідка про українських поетів. До речі, у 1862 р. М. Гербель здійснив видання "Сочинения Е. Н. Гребенки, собранные и приведенные в порядок и изданные под редакцией Н. В. Гербеля, с его предисловием и библиографической статьей. Пять частей", а також здійснив переклад "Слова о полку Игоревом", назвавши його "Игорь, князь Северский" (СПб., 1854, 1855). У другому виданні переклад був виправлений, а деякі пісні перекладені знову. Він вражав вражав плавністю вірша та близькістю до оригіналу. Про цей переклад схвально відгукувалися знавці цього твору М. Максимович, І. І. Срезневський.

У 1873 р. він видав антологію "Русские поэты в биографиях и образцах", яка витримала два видання. Сам М. Гербель написав 129 біографій. У передмові до видання він розмістив віршовану присвяту:

Все эти жемчужины чистой воды,
Все эти крупички-топазы,
Что также, как жемчуг, играют, горят
И блещут порой, как алмазы,
Я бережно собрал – и ныне на суд
Несу их в убогой кошнице:
Да славится жемчуг! Да снидеть хвала
И к блещущей искрой крупичке!

Укладацькій діяльності М. Гербелью допомагала його дружина Ольга Іванівна Соколова, із тульських поміщиків, з якою одружився 26 квітня 1864 р. Вона добре знала англійську мову.

Серед власних віршів слід назвати "Простор" (1855), "Прохожий" (1855), "Перед камином" (1855), "Молодость" (1855), "Уже одиннадцать часов..." (1856), "Зной" (1856), "Дума" (1856), "Прощай" (1857), "Дуб и тополь" (1857), "Опять ты здесь, моя любовь" (1857), "Другу" (1857), які увійшли до його збірника у двох частинах "Отголоски" (1858).

В наступні роки М. Гербель опублікував у різних періодичних виданнях вірші: "Нищий. Баллада" (1859), "Ты прекрасна, как Психея" (1862), "Любовь! Как звучно это слово!" (1863), "Давно мне не в радость сиянье лазури..." (1864) та інші.

Критики холодніше поставилися до власної творчості поета, ніж до перекладацької та видавничої його діяльності, про які схвально говорили відомі критики того часу М. Чернишевський, М. Добролюбов, А. Дружинін та ін. М. Михайлов писав: "Великая заслуга – дать чужому народу полный перевод такого писателя, по возможности удовлетворяющий современным требованиям. Такую заслугу оказал русской литературе г. Гербель..." (Михайлов М. Соч. Москва, 1858. Т. 3. С. 48).

У 80-ті рр. М. Гербель тяжко хворів, проте продовжував цікавитися літературним життям. Він взяв участь у зібранні коштів на відкриття пам'ятника М. Гоголю у Ніжині у 1881 р. Це була остання акція, яка пов'язувала поета з містом юності. Через два роки, на 56 році М. Гербель, пішов із життя. Але його подвижницька діяльність на благо культури залишила досить помітний слід, бо це була багатогранна діяльність, яка вимагала здоров'я, напруженої творчої праці, знань і наполегливості. Те, що зробив М. Гербель для літератури, залишиться на віки.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург. 1881. С. 344–356; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа: 1820–1990. Нежин. 1993. С. 95–100; Самойленко Г. В. Т. Шевченко і Ніжинська вища школа. Ніжин, 2013. С. 94–95.

**АНДРІЯШЕВ
ОЛЕКСІЙ ХОМОВИЧ**

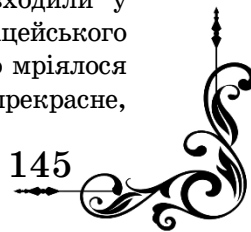
*(17(26).02.1826–31.07.1907) – педагог,
громадський діяч, учений-пасічник,
засновник "Практичної школи
бджільництва", випускник Юридичного
ліцею 1847 р.*

Творча людина, яка живе суспільними інтересами, завжди залишить пам'ятний слід. Саме такою людиною і був Олексій Андріяшев, нащадок лохвицького козацького полковника, який народився у дворянській родині на хуторі Германівський, що на Полтавщині. Родина хотіла, щоб Олексій отримав освіту, а тому віддали у Переяславське училище, згодом у відому Переяславську семінарію, де навчався колись Григорій Сковорода, а потім у щойно відкритий Юридичний ліцей князя Безбородька у Ніжині.

Директором ліцею був молодий, енергійний, дієвий професор фізіології і судової медицини Християн Адольфович Екеблад. Він дотримувався суворох правил поведінки, до якої звик Олексій Андріяшев, навчаючись у семінарії. В ліцей прийшли молоді і досвідчені професори юридичних наук Яким Костянтинович Ціммерман, Антон Андрійович Глушановський, Микола Іванович Пілянкевич, Микола Християнович Бунге, Іван Андрійович Максимович, Михайло Андрійович Тулов та інші, які давали хороші знання своїм студентам. Як зазначають дослідники, це був "перший, блискучий період історії Юридичного Ліцею князя Безбородька"; "Професори були молоді люди, які з гарячим і щирим захопленням ставилися до своєї справи, швидко удосконалювалися у ній і доброзичливо впливали на своїх слухачів" (Гимназія высших наук и Лицей князя Безбородько. С.-Петербург, 1881. С. 121). Значний вплив на розвиток творчих здібностей студентів мав професор М. А. Тулов, який читав курс російської словесності та теорію поезії.

У групі, у якій навчався Олексій Андріяшев, було 20 хлопців, серед них Костянтин Троцина, згодом відомий громадський діяч, Іван Лашнюков – професор, Микола Гербель – письменник та інші. Майже всі вони жили у ліцейському пансіоні на третьому поверсі приміщення ліцею, спілкувалися, допомагали одне одному, спільно входили у студентське життя. "У напівтемряві вікових лип і в'язів ліцейського саду, де над юнацтвом витала тінь великого Гоголя, солодко мріялося цьому юнацтву і вірилося про все справжнє, добре і прекрасне,

зміцнювалася любов до того, з протиріччями чому їм довелося потім зустрічатися за порогами цього самого саду. Саме цими умовами лицейського студентського життя, мабуть, і пояснюється та палка, щоб не сказати – запальна любов, яку зберігають ніжинські студенти описаного періоду до закладу, який їх виховав" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 123).

Студентське життя складалося в основному із лекцій, практичних занять, підготовки до них та самостійних годин. Були ще конкурсні роботи, за які можна було отримати золоту медаль. Це час, коли у 1845 р. до 25-річчя відкриття Ніжинської вищої школи її попечитель Олександр Григорович Кушельов-Безбородько подарував лицю картинну галерею із 175 картин художників Європи XVI–XVII століття "у позолочених рамках з умовою, щоб ці картини були розміщені у вільних залах будинку лицю і служили розвиткові хорошого смаку".

У 1846 р. у Ніжині побував Тарас Шевченко, і зустрічався у неофіційній обстановці зі студентами і залишив однокурсникові Олексія Андріяшева Миколі Гербелю на згадку в альбомі автограф вірша "Гоголю". Можливо, на цій зустрічі був і Олексій.

Студентське життя швидко плине, приходять державні екзамени і випуск, який відбувався у червні 1847 р. Кожний студент отримав призначення на роботу та право на чиновничий ступінь XII–XIV класу. Олексій Андріяшев закінчив у чині XIV класу, деякий час служив у Полтавському губернському правлінні, а потім продовжив навчатися на юридичному факультеті Університету Св. Володимира у Києві, отримав ступінь кандидата права.

З 1850 р. працював у Чернігівській гімназії старшим викладачем правознавства, слов'янської мови, історії та географії. Одночасно писав дисертацію з права, яку захистив у 1856 р. і став магістром цивільного права. Проте він так і не став професійним юристом.

Доля звела Олексія Хомовича з відомим вченим-хірургом і педагогом Миколою Івановичем Пироговим, який у 1858–1861 рр. був попечителем Київського навчального округу. Вони познайомилися у Чернігові, коли той приїжджав перевіряти гімназію. О. Х. Андріяшев був помітним серед учителів навчального закладу, а М. І. Пирогову для перебудови відомої елітної першої Київської гімназії потрібні були активні педагоги. Він хотів змінити в ній методи викладання та складання іспитів.

29 червня 1860 р. призначено Олексія Андріяшева на посаду інспектора Першої гімназії, а ще через три роки він очолив цей навчальний заклад. Керував гімназією 28 років і за інших попечитів навчального округу.

. Андріяшев володів творчими задатками, розвиненими ще у Юридичному лицей. Він почав писати і видавати популярні та доступні для простих людей книжки. Так з'явилися у друці "Русская история в

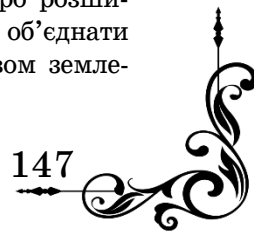
рассказах и портретах", "Повесть о Б. Хмельницком", "Молитвенник с пояснениями", а також книжкова серія "Народные чтения" та "Народна читальня", "Басни Крылова с объяснениями", книжки з господарськими порадами. Важливими були і видання: "Словарь иностранных слов" та "Русско-славянский словарь".

У 1864 р. Олександр Андріяшев здійснив видання дешевого щорічника "Киевский народный календарь" (1864–1915) обсягом до 200 сторінок, у якому розміщував різну інформацію: "про створення світу", початок Олімпійських ігор у Греції, відкриття Америки, заснування Київського університету, про схід і захід сонця, про час у різних містах, імена "святих" і церковні свята, історичний календар, про дати народження і смерті письменників, місцевих діячів, поради міським і сільським жителям тощо. Кошти, виручені за їх продаж, йшли на користь народних шкіл. Після смерті його засновника календар продовжувала видавати його дочка, педагогиня Олена Олексіївна, яка закінчила Фундуклеївську гімназію і Вищі жіночі курси в місті Київ. У 1865 р. О. Х. Андріяшев став одним із організаторів міської публічної бібліотеки.

Увага О. Х. Андріяшева до народних шкіл не була випадковою. У 1863 р. на посаду окружного інспектора Київського навчального округу був призначений ніжинський професор Михайло Андрійович Тулов, якого дуже поважав Олексій Андріяшев і який займався влаштуванням народних училищ в окрузі, добивався того, щоб ці заклади залишилися у державному, а не церковному підпорядкуванні. М. А. Тулов працював при попечителі Київського навчального округу до 1873 р. Тож О. Х. Андріяшев неодноразово спілкувався у справах освіти зі своїм колишнім викладачем, який мав на нього творчий вплив.

Період педагогічної праці Олексія Хомовича – це один із яскравих етапів його життя, бо він вкладав багато сил і здібностей, щоб тримати гімназію на належному рівні, як першорядний навчальний заклад. У 1890 р. він вийшов на пенсію, віддавши 40 років свого життя педагогічній ниві. Його нагороджено орденами та званнями.

О. Х. Андріяшев залишив службову квартиру і переїхав у власний будинок у Києві на вул. Іванівській (з 1903 р. – Тургенєвській). Звичайно, пенсіонер у вільний і забезпечений матеріально час планує його по-різному, віддаючи перевагу відпочинку чи творчості. Для Олексія Хомовича – це час втілення у життя його мрії: зайнятися бджільництвом. Тож у своїй садибі він почав розводити пасіку і з 1895 року видавав часопис "Ежегодник пчеловодства", у якому ділився своїми спостереженнями над бджолами та вирішував різні питання, пов'язані з ними. О. Х. Андріяшев мріяв про розширення цієї сільськогосподарської діяльності, намагався об'єднати пасічників. А тому порушив клопотання перед Міністерством земле-

робства про заснування Південно-Російського товариства бджільництва. І такий дозвіл було отримано. На перших зборах цього товариства у лютому 1897 р. його обрали головою. На цій посаді він був до кінця свого життя. Крім цього, ним була заснована також спеціальна школа пасічників.

Садиба О. Х. Андріяшева у Києві перетворилася на центр бджільництва: тут розмістилася школа, правління товариства, редакція газети. А тому Олексій Хомович просить в уряді допомоги. І у червні 1902 р. згідно з царським указом, було виділено 5 десятин казенної землі, 150 дубових та соснових колод для будівництва школи бджільництва недалеко від станції Боярка на Збірно-Будаївській дачі.

Одразу ж розпочалася робота. Були збудовані відповідні приміщення для навчання і проживання учнів, бібліотека, музей бджільництва, відповідні господарські приміщення, квартира для завідувача та пасічника, приміщення для зимування 200 бджолосімей тощо. На цій території було висаджено 15 тис. саджанців білої та жовтої акації, яка потрібна була для збирання особливого цінного лікувального меду. У школу приймали всіх охочих до тих, хто хотів займатися бджільництвом. В училищі існувало три відділення: для хлопчиків, для дівчаток і для малолітніх сліпих дітей обох статей, які навчалися за системою Брайля. Учні вивчали Закон Божий, російську мову, арифметику, історію, географію. Були також співи, танці, музика. В училищі навчали і різних ремесел. Їх вироби продавали у спеціалізованих магазинах. Малозабезпечені діти звільнялися від оплати за проживання. Навчання було безкоштовним і тривало 1 рік, після чого випускники отримували посвідчення, а Товариство сприяло працевлаштуванню на пасіці.

Керуючи цією школою, Олексій Хомович намагався укріпити її матеріальну базу, подарував їй 70 власних бджолосімей, обладнав майстерню, бібліотеку, на що витратив понад 20 тис. рублів власних коштів.

З 1906 р. О. Х. Андріяшев разом з К. Є. Кулицьким видають щомісячник "Листок пчеловода", а також "Труды Южно-Русского общества пчеловодства". Олексій Хомович турбувався, щоб багатьох пасічників просвітити, а тому писав спеціальні праці, які видавав з 80-х рр. XIX ст.: "Руководство к разумному пчеловодству" (1888), "Беседы по пчеловодству для народного чтения" (1897), "Упрощенное пчеловодство в рамочных ульях и дуплянках" (1898), "Правильное пчеловодное хозяйство" (1898), "Пчела и её родичи" (1899), "Руководство для пасечников" (1903). Він створив новий вид вулика (вулик-лежак), який назвали на Всеукраїнському з'їзді пасічників у Києві у 1918 р. "українським".

3 грудня 1879 р. за ініціативи О. Х. Андріяшева було започатковане попечительство для допомоги воїнам, які втратили зір, а також будівництво притулку для них (1882) та училища для сліпих дітей

(1883), у якому він став першим, а згодом і почесним директором. Йому тут багато допомагала дружина.

В останні роки Олексій Хомович тяжко хворів, особливо після того, як рано втратив свого сина Олександра, який трагічно загинув, а згодом і дружину. Втратив зір. Поховали його на Байковому кладовищі у Києві. На гранітному постаменті був вибитий напис: "Мир праху твоєму, бескорыстный деятель на пользу народа". Справа, якій О. Х. Андріяшев віддав значну частину свого життя, продовжувала жити. 12 листопада 1909 р. практичній школі бджільництва присвоїли назву "Боярська школа бджільництва, садівництва та городництва імені О. Х. Андріяшева".

Після смерті школою керував у майбутньому професор В. Ф. Ващенко, опікувався нею і відомий вчений-бджоляр, професор В. Ю. Шимановський та інші учні і послідовники О. Х. Андріяшева.

У 20-х рр. ХХ ст. школу реорганізовано в середній спеціальний навчальний заклад – технікум бджільництва і шовківництва, який функціонував до 1952 р.

Нині відновлено заклад "Боярський коледж екології і природних ресурсів", у якому діє і відділ бджільництва. На території коледжу було 31 серпня 2009 р. встановлено гранітне погруддя О. Х. Андріяшева (Скульптор В. І. Зюзін, архітектор В. А. Климчик).

Література: Бондарчук Г. Л., Романенко Л. І. О. Х. Андріяшев (1826–1907) – учений, педагог, засновник "Практичної школи бджільництва". Скатерна Л. Життєвий шлях О. Х. Андріяшева. Український посібник. 2002. № 6. С. 41–42; Харчук Л. М., Гаврилук О. І. Педагог, благодійник, патріот. Пасіка. 2010. № 3. С. 24–26.

**ЛАШНЮКОВ
ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ**

*(20.03.1823–25.10.1869) – український
історіограф, професор історії і
статистики, випускник Юридичного
ліцею 1847 р.*

Народився Іван Лашнюков в сім'ї сільського священника в Сосницькому повіті на Чернігівщині. Під впливом батька початкову освіту одержав у Чернігівській духовній семінарії, яку закінчив у 1844 р. і був рекомендований до Київської древньої академії у Медико-хірургічній академії у С.-Петербурзі, але не пройшов за станом здоров'я. Після цього, незважаючи на свою бідність, Іван Васильович вирішив продовжити навчання. Він вобрав Ніжинський юридичний ліцей кн. Безбородька. Пішки прийшов у місто. Перший час проживав у амбарі, бо не мав грошей заплатити за квартиру, а потім був прийнятий у пансіон при ліцеї і зарахований на повне утримання.

В ліцеї І. Лашнюкову довелося познайомитися з новою для нього сферою знань. Догматичний бік законодавства не припав йому до серця, але це не вплинуло на засвоєння матеріалу. Ніхто краще за нього не міг знати абстраговані поняття права. В той час лекції з права читали професори М. Х. Бунге, І. А. Максимович, М. Д. Затиркевич, Я. К. Ціммерман, а з російської словесності – професор М. А. Тулов. Спогади однокурсників І. Лашнюкова К. Є. Троцини і М. В. Гербеля засвідчують, що саме ці викладачі мали великий вплив на ліцеїстів, сприяли глибокому засвоєнню складного матеріалу.

На заняттях у проф. М. А. Тулова студенти розбирали літературні твори не лише відомих письменників, а і власні. У знаменитому альбомі М. Гербеля, своєрідному і унікальному зібранні автографів 40–50-х рр. ХХ ст. (зберігається у відділі рукописів і рідкісних книг ДПБ ім. М. Салтикова-Щедріна – нині Російська бібліотека у Петербурзі), знаходиться і автограф вірша І. В. Лашнюкова, поміченого датою "25 мая 1846 г. г. Нежин", тобто останнім роком навчання.

Завдяки своєму розуму, здібностям та розвитку І. Лашнюков мав величезний вплив на своїх однокурсників. Він без будь-яких зусиль пояснював своїм товаришам найтуманніші місця філософії права, праці

Гегеля. Трирічне перебування І. Лашнюкова в ліцеї не залишилося без наслідків: він звільнився від декількох однобоких поглядів, які були прищеплені йому вихованням у духовному училищі, і привчився перевіряти істини науки і явища життя розумом.

Незважаючи на науковий хист І. Лашнюкова, його розвинутий розум, важко сказати, як би склалася доля цієї талановитої людини, якби не підтримка улюбленця студентів професора Михайла Андрійовича Тулова, який дав йому кошти і порадив продовжити освіту в Київському університеті.

У 1847 р. І. Лашнюков вступив на історико-філологічний факультет університету, де слухав лекції видатних учених професорів Павлова, Шульгіна, Вернадського та ін., серйозно захопився вивченням класичних творів західноєвропейських учених Гізо, Тьєрі, Кетле, Сея. Під керівництвом професора І. В. Павлова І. Лашнюков почав фахово займатися російською історією і став одним із перших і кращих його учнів. Засвоєні в цей час програми про методи залишилися назавжди характерною особливістю Лашнюкова як викладача й дослідника. Критика джерел історії і погляди на неї вчених визначалися Лашнюковим як основний метод дослідження. Головним предметом вивчення для молодого вченого були значні питання політичної історії, а також культури.

В університеті І. Лашнюков написав працю "Про причини міжусобиць між руськими князями і про вплив їх на сучасне суспільство в період часу від Рюрика до Івана Калити та Гедиміна", відмічену золотою медаллю. Дослідження було помічене і читачами, про що свідчить позитивний відгук в "Москвитянине" (1851. № 17). У цей час він захопився вивченням історії і старожитностей західних слов'ян, що дало йому можливість стверджувати про свою перевагу західнослов'янської історичної науки та педагогіки перед російською. По закінченні у 1851 р. курсу наук в університеті І. Лашнюков одержав ступінь кандидата і став працювати вчителем словесності у 2-й Київській гімназії.

В 1853 р. його призначено у Ніжинський юридичний ліцей виконувати обов'язки професора російської історії та статистики і затверджено на цій посаді після складання в 1854 р. іспиту на ступінь магістра російської історії та захисту магістерської роботи.

У ліцеї І. В. Лашнюков мав великий авторитет серед викладачів і студентів і за значним виховним впливом на молодь посідав помітне місце серед кращих діячів культури свого часу.

Відомий учений, попечитель Київського навчального округу М. І. Пирогов пропонував І. В. Лашнюкову місце директора Рівненської гімназії, але той відмовився, не бажаючи залишати професорську діяльність.

У перший же рік свого перебування в ліцеї на посаді професора І. В. Лашнюков виступив 18 червня 1854 р. з блискучою доповіддю

"Про міжкнязівські та суспільні зносини в давній період нашої історії від покликання варяго-русів до смерті Ярослава", яка була видана у Києві 1856 р. Велику увагу вчений приділяв розвитку історичної науки та різноманітним історичним концепціям свого часу, про що свідчать його праці "Нариси російської історіографії і історії" та "Погляди Карамзіна на історію". У своїх лекціях І. Лашнюков давав цілісну характеристику різним поглядам на ключові моменти розвитку суспільства.

В 1861–62 рр. І. В. Лашнюков побував у країнах Західної Європи з метою ознайомлення з історичною наукою та педагогікою. Науковий інтерес мають його "Листи з Саксонської Швейцарії про Лужицьку семінарію", які були надруковані в 1862 р. в "Вестнике Юго-Западной России". Подорож сприяла закріпленню поглядів ученого на значення для Росії західнослов'янської науки та культури.

З-під пера І. В. Лашнюкова вийшли в цей час статті, присвячені західним слов'янам ("Сучасне політичне становище західних слов'ян", "Стан історії науки у західних слов'ян – характер журналістики на Заході", "Слов'янська ідея і її доля", "Слов'янство і світ майбутнього").

Випускник Юридичного ліцею, відомий поет Леонід Глібов заснував у Чернігові газету "Черниговский листок" (1861–1863) і звернувся до ніжинських професорів підтримати її своїми статтями. І. Лашнюков підготував декілька публікацій і надіслав їх редакторіві. Л. Глібов слухав лекції професора під час навчання у ліцеї, які його зачарували як жвавою розповіддю про історичні події, так і їх трактуванням.

В газеті були надруковані статті професора: "Состояние исторической науки у западных славян: характер журналистики на Западе" (1863. № 2), "Современное политическое положение западных славян" (1863. № 3).

У першій половині червня 1862 р. у Парижі І. Лашнюков познайомився з Марком Вовчком (Марією Олександрівною Вілінською-Маркович) і, закохавшись, часто бував у неї. Вони згадували Чернігівщину і деяких її відомих діячів, зокрема С. Носа (Лобач-Жученко Літопис Б. Б. життя і творчості Марка Вовчка. Київ. 1983. С. 121). У листі до свого чоловіка Опанаса Марковича вона сповіщала: "Знову ще тут недавно познала пана Лашнюкова із Ніжина. Чоловік добрий і не лінивий – лає москалів і аж руками розводить, які то люди вони" (Вовчок Марко. Твори: у 7 т. Київ, 1967. Т. 7. Кн. 2. С. 100). І. В. Лашнюков і після повернення із-за кордону продовжував листуватися з Марком Вовчком. У 1862 р. він надрукував у журналі П. Куліша "Основа" статтю "Мнение г. Палацкого о происхождении казаков", яка була написана відповідно до українських патріотичних прагнень, які відчувалися у цей час у суспільстві. Про цю статтю І. В. Лашнюков сповістив Марко Вовчка у своєму листі від 16 (28) липня 1862 р. (Листи до Марка Вовчка: у 2 т. Київ, 1979. Т. 1. С. 164, 165, 429).

В журналі "Основа" І. В. Лашнюков опублікував також статтю "Об отношении галицких русистов к соседям" (1862).

Під час закордонного стажування вчений познайомився з методикою викладання історії у школі та виші. Наслідком цього була стаття "Чешские школы и педагогические институты в Праге", яка була опублікована також в газеті Л. Глібова "Черниговский листок" (1863. № 4, 5, 6). У ній дослідник ділиться своїми спостереженнями про організацію навчального та виховного процесу у закладах столиці Чехії. Таким чином, опубліковані у газеті статті І. В. Лашнюкова давали можливість читачеві чернігівської газети ознайомитися з освітянськими проблемами в іншій країні, які були актуальними і для Російської імперії, бо в країні готувалася нова реформа в галузі освіти 1864 р.

Звіт про стажування І. В. Лашнюкова був надрукований у циркулярі з управління Київським навчальним округом. У ньому вчений висловлював свою думку про перевагу західнослов'янської історичної науки і педагогіки перед російськими науковими працями і російською системою виховання. Особливо вразила вченого система освіти у Чехії. І він наводить приклади, які заслуговують на увагу та на наслідування.

Стиль викладання предмета і ставлення до студентів Юридичного ліцею у І. В. Лашнюкова був демократичний. Як згадують сучасники, вчений не був балакучим, але володів силою переконувати і пробуджувати навіть лінивих. Він володів блискучим почуттям гумору, і деякі передові студенти боялися його гострого дотепного зауваження. Дуже добре ставився до обдарованих бідних студентів, бо й сам у свій час пережив поневіряння, а тому допомагав їм не лише порадою, а й матеріально.

Як лектор І. В. Лашнюков зачаровував слухачів своєю жвавістю і незвичною гостротою, яка деколи переходила в сарказм. Його лекції відповідали найсуворішим вимогам науки. Але він дотримувався своєї методики викладу матеріалу. Історико-критичний підхід сприяв тому, що вчений не боявся торкатися досить складних явищ вітчизняної історії, долі видатних осіб тощо. Особливо любив І. В. Лашнюков досліджувати спірні питання, зіставляти різні точки зору, які існували в історичному джерелознавстві, і підводити слухача до певного висновку.

В 1868 р. І. В. Лашнюкова запросили працювати в Київський університет доцентом кафедри російської історії. Вчений прийняв це запрошення, але тяжка хвороба не дозволила йому повною мірою розкрити свій талант. Вступна лекція "Про склад давнього російського літопису" викликала бурхливу реакцію серед численних слухачів. Здоров'я з кожним днем погіршувалося. Він поїхав у Крим на лікування за гроші (600 руб), які видав йому університет.

Повернувшись із Криму, І. В. Лашнюков у своєму листі до товариша по ліцею Костянтина Троцини, почесного мирового судді Ніжинського повіту, сповіщав: "Извините великодушно, что так давно не пишу Вам. Бывает время в жизни, когда совершенно теряешь охоту к общительности, и только в известные минуты, когда душа уже не в силах выносить тяготящего ее бремени, прибегаешь к переписке с людьми близкими. В таком именно положении нахожусь я теперь. Я все болею и не вижу конца моей болезни. Придется оставаться доцентом до получения докторства, что при настоящем состоянии моего здоровья очень затруднительно. Университет делает для меня все, что только возможно и очень сочувственно относится к моему положению. Болезнь моя очень тяжела, грудь до того расстроена, что нужно года на два совершенно устраниться от напряженных трудов: и едва ли я когда-нибудь буду в силе продолжать с успехом ученые занятия. И так предстоит волочить тяжелую жизнь, не имея возможности работать с пользой для себя и для других" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 412–413).

І. В. Лашнюков помер у Борзні. Йому було лише 46 років. Так завершив свою трудову діяльність один із яскравих і талановитих випускників Ніжинської вищої школи.

Після смерті вченого проф. Ф. Я. Вороной підготував до друку його лекції під заголовком "Пособие к изучению русской истории критическим методом" (Київ, 1870) та "Лекции по русской истории" (Київ, 1871) та написав до них правдиву і теплу передмову. В "Известиях Киевского университета" були надруковані деякі лекції з історіографії, "Владимир Мономах и его время" (Київ, 1873), частково з історії Московської держави XV і XVI ст. Спадщина вченого вивчена недостатньо і потребує уваги.

Література: Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005. С. 104–107.

ТРОЦИНА
КОСТЯНТИН ЄЛИСЕЙОВИЧ

*(13.04.1827–?) – почесний мировий
суддя, громадський і освітній діяч
Полтавщини та Чернігівщини, випускник
Юридичного ліцею 1847 р.*

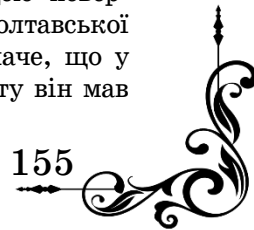
Життєва доля К. Троцини пов'язана з селами Карпилівка Прилуцького повіту (нині Срібнянський район) та Дорогинка Ніжинського повіту (нині Ічнянського району), які забезпечували достаток сім'ї батьків і його самого.

Дитинство, як і багатьох дворянських поміщицьких сімей, починалося з деякої домашньої освіти та виховання, а потім продовжилося навчання у гімназії. Костянтин Троцина закінчив Ніжинську класичну гімназію при Юридичному ліцеї, яка була відкрита у 1840 р., а потім продовжив навчання (три роки) у Юридичному ліцеї князя Безбородька, закінчивши його у 1847 р. із золотою медаллю.

У ліцеї він отримав блискучі знання, був перший з усіх предметів. Разом з ним навчалися Іван Лашнюков, згодом професор, Микола Гербель, відомий культурний і літературний діяч, а роком пізніше Микола Макаров та інші скромніші працівники юридичної справи.

Як і на інших студентів, на нього впливали у засвоєні юридичних предметів професор М. Х. Бурге, про якого К. Троцина в статті про свого педагога писав: "Николай Христианович принадлежал к числу тех, не особенно многочисленных у нас профессоров, преподавательские занятия которых не поглощают всей их деятельности. Обладая светлым и обширным умом, он не мог не отзываться на выдвигающиеся в его время общественные вопросы" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 234). Поруч з ним – професори П. Н. Даневський, І. А. Максимович, А. К. Циммерман, професор російської словесності та поезики М. А. Тулов, викладач історії О. Ф. Паєвський та інші. К. Троцину хвалили за його наукову працю "Историческое обозрение судебных учреждений от Ивана III до позднейших времен". Через 3 роки він опублікував окремою книжкою "Историю судебных учреждений в России" (С.-Петербург. 1851).

Це був розумний, освічений юнак, який не прагнув перед собою великих службових досягнень, тому після закінчення ліцею повернувся у свою садибу у селі Карпилівка Прилуцького повіту Полтавської губернії і почав займатися сільським господарством, тим паче, що у його двох селах Карпилівці та Дорогинці Ніжинського повіту він мав

чимало землі. Але як освічена людина, хазяїновита він розумів, що до землі слід ставитися так, щоб вона приносила високі врожаї, давала дохід, тому він почав вивчати сільськогосподарську літературу з проблем раціонального покращення господарства, використовував поради спеціалістів, купував відповідні технічні засоби. Захопився тваринництвом, якому приділяв особливу увагу. Працював над правильною організацією господарства.

Важливою ініціативою Костянтина Єлисейовича було відкриття в селі Карпилівка школи. Значення її, як зазначав член Ніжинського земства та член училищної ради П. С. Коробко, полягала в тому, що в ній звертали увагу не лише на навчальні предмети, а й практичну діяльність. Випускники цієї школи відігравали значну роль у суспільному житті місцевості. Про школу у селі Карпилівка говорили як про зразкову. Пізніше вона буде перетворена на вище початкове училище (1910). В селі були закладені також основи подальшої пожежної служби у сільській місцевості.

Саме К. Троцина відчував необхідність поповнити свої знання, і він двічі їздив за кордон, цікавився тим, що йому знадобиться у його практичному сільському житті. Він опублікував у журналі "Сельское благоустройство" (1850 р.) статтю "О повинности крестьян за наделенною им землю".

Суспільні процеси, які проходили у державі, виривали його із повсякденності, втягували в активну діяльність. У 1859 р. царський указ доручив Урядовому Сенату створити особливий комітет із чиновників Міністерства державного майна, межового відомства та досвідчених поміщиків Чернігівської і Полтавської губерній, які найбільше були знайомі з господарським станом краю, для створення проекту положення про розмежування вказаних вище губерній. Комітет очолив граф М. Н. Муравйов, міністр державного майна. У комітет включили і К. Троцину як депутата від Полтавської губернії. Положення було затверджено імператором 27 жовтня 1859 р. З провадженням його в життя Костянтин Єлисейович був обраний головою Ніжинської межової комісії.

У травні 1858 р. К. Троцина познайомився з Т. Шевченком. Вони декілька разів зустрічалися у різних компаніях.

12 травня на запрошення К. Троцини Тарас Григорович обідав у ресторані Дессо, на якому були Павло Лапша (Лаппо-Скаржинський), поліцмейстер із Нижнього Новгорода, який у 1847 засвідчив хворобу і допоміг уникнути повернення Т. Шевченка до Оренбурга, Олександр Бабкін, справник Нижньогородського земського суду, з яким Шевченко познайомився у 1857 р. і намалював його портрет. Третім у цій компанії був Микола Макаров, земляк К. Троцини і його товариш по Ніжинському юридичному ліцею, який закінчив його у 1848 р. Шевченко подарував К. Троцині вірш "Очі горять, музика грає..."

Пізніше К. Троцина ще декілька разів зустрічався з поетом, про що свідчать записи у "Щоденнику" Т. Шевченка 12 і 14 травня 1858 р.

По всій країні здійснювалася селянська реформа 1861 р. Треба було вирішувати багато різних складних питань. Не все проходило гладко навіть у селах К. Троцини Карпилівці та Дорогинці. Історики зафіксували у них селянські виступи. І тут зіграли певну роль колишні випускники сільських шкіл.

У 1862 р. вийшло Положення про акцизні збори за виноробство. А у К. Троцини був свій винокурний завод у Дорогинці та цукровий – у Карпилівці. Податки були надзвичайно високими. Не всі винокурні заводи у Малоросії могли їх сплатити. Більше того, це привело б до закриття заводів як сільськогосподарських, так і промислових, які вимагали вкладання капіталів. Все це могло відбитися і на сільському господарстві. І К. Троцина написав статтю "Заметки о винокурении в Малороссии".

31 серпня 1863 р. Костянтина Троцину запросило Міністерство внутрішніх справ у зв'язку з імператорським наказом бути членом від уряду у Чернігівському губернському з селянських справ присутствії. Справ було багато, вони торкалися відносин селян і поміщиків, розмірів наділів, порушення законності оплати за найману працю тощо. Це торкалося і його відносин з селянами, бо сам він був власником великої кількості землі.

У зв'язку з тим що 1 січня 1864 р. вийшло положення про губернські і повітові земські управи, К. Троцину обрали першим головою Чернігівської губернської земської управи, яка повинна була займатися підтримкою у належному стані місцевих шляхів, організацією медичного обслуговування населення, будівництвом і утриманням шкіл, проведенням статистичних досліджень тощо. Більше того, він був також почесним попечителем Чернігівської гімназії. Як бачимо, навантаження було солідним, справ було багато і їх виконання потребувало часу й сили. З 1865 р. К. Троцина постійно обирався повітовим та губернським гласним.

У кінці 1866 р. Костянтин Єлисейович залишив посаду голови губернської управи, переселився у село Дорогинка, відкрив початкову школу і взяв активну участь у громадському житті Ніжинського повіту.

У зв'язку з відкриттям 1869 р. закладів мирових суддів у Чернігівській губернії Костянтин Єлисейович обирався почесним мировим суддею і головою з'їзду мирових суддів Ніжинського повіту.

Влітку 1880 р. К. Троцина відмовився від посади голови мирового з'їзду, залишив за собою лише посаду почесного мирового судді і звання гласного повітового земського зібрання.

У 1880 р. М. Гербель, готуючи до видання книги "Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко" (С.-Петербург, 1881), звернувся до Костянтина Троцини написати нариси про М. Бунге, І. Лашнюкова. Це прохання він виконав, про що свідчать публікації у цьому виданні.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 416–421.

**МАКАРОВ
МИКОЛА ЯКОВИЧ**

*(06(18).04.1828–25.01.1892) –
заступник керівника державного
банку, журналіст, культурно-просвітницький
діяч, знайомий Тараса Шевченка, випускник
Юридичного ліцею 1848 р.*

Багато випускників Юридичного ліцею князя Безбородька у Ніжині були з Чернігівщини та Полтавщини. Тож і М. Макаров походив із поміщицької дворянської сім'ї села Мала Дівиця Прилуцького повіту. У його вихованні важливу роль відіграв дід, у садибі якого проживав Микола Якович. Тут він разом з молодшим братом Василем і отримав домашню освіту під керівництвом німця-класика Лінденберга, який любив латинську мову і намагався прищепити її своєму учню, змушуючи його вчити напам'ять латинську граматику, написану віршами, разом з німецькими байками, зокрема Глейма. Через два роки німця змінив француз Лареш, теж класик, який ознайомив хлопця з особливостями латинської та французької мов. Не задовольнившись вихованням гувернерів, батьки віддали десятирічного Миколу Макарова та семирічного Василя у Ніжинську класичну гімназію, яка функціонувала при Юридичному ліцеї князя Безбородька, де вони успішно навчалися. Кращим вихованцем був Микола, який 18-літнім юнаком вступив у 1845 р. у Юридичний ліцей князя Безбородька. У групі навчалися ще 25 студентів, серед них Василь Луначарський, у майбутньому дійсний статський радник, член Полтавського окружного суду, батько відомого державного діяча, першого наркома освіти і культури Радянського Союзу А. В. Луначарського, та роком старший Іван Лашнюков, у майбутньому професор історії, Микола Гербель, відомий письменник і видавець та ін.

Це був час, коли в ліцеї працювали кращі професори юридичних наук М. Х. Бунге, П. Н. Даневський, І. А. Максимович, А. К. Циммерман, а також професор російської словесності та поезії М. А. Тулов, викладач історії О. Ф. Паєвський, викладачі іноземних мов: німецької – І. Ф. Клейнер, французької – Я. Я. Лельєвр та інші.

У ліцеї Микола Макаров почував себе більш вільним, ніж раніше, коли навчався у гімназії і проживав у закритому пансіоні. Хоч і знаходився ще під пильним оком, як згадував Микола Гербель, наглядачів, інспектора і директора – хороших, але великих педантів, які хизувалися своєю суворістю, – все ж він був вільним і розкутим. Навчався, як і раніше, дуже старанно, був першим за успіхами. У

позалекційний час міг спілкуватися зі своїми товаришами, які створили своєрідний гурток, пов'язаний найщирішою дружбою, яка не тільки не поривалася, а й продовжувалася після закінчення закладу, "коли голови їх посивіли, а серця вже не б'ються так сильно, як це було під час трирічного перебування їх у ліцеї" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 417).

Після закінчення Ліцею у 1848 р. Микола Макаров випадково познайомився з М. Е. Писаревим, правителем канцелярії Київського генерал-губернатора Д. Г. Бібікова, який був призначений Олонецьким губернатором. Юнак був зачарований його начитаністю, розумом і дотепністю мови, а тому погодився поїхати разом з М. Е. Писаревим у далекий Петрозаводськ і у жовтні був оформлений на службу в канцелярію Олонецького губернатора.

У Петрозаводську у цей час працював Василь Михайлович Білозерський, засланий у справі Кирило-Мефодіївського братства, а також Олександр Пантелейович Баласогло, пов'язаний зі справою Петрашевського, людина розумна, молодий вчений, який писав хороші вірші.

Губернатор М. Е. Писарев виявився не таким вже і прекрасним, як здалося на перший погляд Миколі Яковичу. Він змушував молодого службовця виконувати принизливі неслужбові обов'язки, і Макаров протривав цьому. За це його переслідував начальник, написав у Петербург донос на свого підопічного, обвинувативши його у зв'язках з засланцями. Микола Якович утік уночі із Петрозаводська. Губернатор наказав його заарештувати, але не того наздогнали.

У Петербурзі М. Макаров звернувся за захистом до свого родича, члена Державної ради А. В. Кочубея, і той повів юнака до генерала Л. В. Дубельта, начальника 3-го управління поліції, охарактеризувавши його з позитивного боку як благородну молоду людину. Цей візит закінчився тим, що М. Макарова залишили рахуватися на державній службі у Петрозаводську до трирічного терміну праці у провінції як обов'язкового для всіх випускників, з відкомандируванням до господарського департаменту Міністерства внутрішніх справ.

Згодом він переходить у Державний контроль і 31 січня 1859 р. затверджений на посаді експедитора, а 1 січня 1861 р. призначений обер-контролером тимчасової комісії при Департаменті морських звітів.

Під час проживання у Петербурзі М. Макаров спілкувався з представниками української інтелігенції, які були пов'язані з журналом "Основа", Пантелеймоном Кулішем, Василем Білозерським, Миколою Костомаровим, надрукував у ньому свою статтю "Воспоминание о Н. А. Марковиче" (1861. Січень).

У цей період він познайомився з працівниками популярного на той час журналу "Современник" Миколою Некрасовим, Іваном Панаєвим, Миколою Чернишевським, Миколою Добролюбовим та іншими і почав з ними співпрацювати. Микола Якович любив літературу і захоплювався читанням. Його тягло до творчої справи, але у нього не було справжнього таланту, щоб присвятити себе літературі. І він

звернувся до жанру публіцистики. У 1852–1853 рр. писав статті для відділу іноземного огляду у журналі "Современник". Ця робота мала дещо компіляційний характер, але вона приносила йому творче задоволення.

Подібна робота здійснювалася і для "Вестника географического общества". В. Макаров написав і переклав величезну кількість статей на різну тематику. Це були в основному повідомлення про різні географічні подорожі (на території Африки, Америки, Австралії (1852. Ч. IV, VI)), про цікаві місця: Біловезький бір у Гродненській губернії, бурштинове озеро у Курляндії тощо. Значний інтерес виявили у читачів статті під назвою "Охотничьи записки". Як бачимо, тематика найрізноманітніша. Понад 30 таких публікацій у 1852 та 1853 рр. з'явилося на сторінках "Вестника". Ця робота вимагала від автора начитаності, уміння скомпонувати у належному вигляді матеріал, передати його цікаво, щоб читачі були задоволені.

Крім цього, М. Макаров 15 квітня 1858 р. познайомився у Петербурзі на квартирі у своєї сестри Варвари Яківни Карташевської, у якої на вечорах збиралися письменники, серед них Г. Тургенєв, М. Некрасов, М. Костомаров та інші, з Тарасом Шевченком, який повернувся у Петербург після заслання і планував упорядкувати своє особисте життя.

З Миколою Яковичем Шевченко вирішував одну важливу для нього справу. У М. Макарова служила Ликера Іванівна Полусмакова, якій він дав відпустку. Дівчина дуже сподобалася поету, і він планував з нею одружитися, а В. Карташевську просив посприяти цьому. М. Макаров не радив цього робити, бо знав краще Ликеру. Т. Шевченко присвятив Миколі Яковичу вірш "Барвінок цвів і зеленів" (1860) (Н. Я. Макарову. На пам'ять. 14 сентября), у якому йшла мова про Л. Полусмакову. Одруження так і не відбулося, і в цьому винна обрана письменником дівчина. Таким чином, плани Тараса Григоровича на створення сімейного життя так і не реалізувалися.

Шевченко продовжував підтримувати дружбу з Миколою Макаровим, подарував йому свій автопортрет з написом "Н. Макарову на пам'ять. Т. Шевченко. 1860. Квітень 12". Під час перегляду офортів Тарас Григорович подарував М. Макарову пробний відбиток офорта "Свята родина". Вісім листів Шевченка і три М. Макарова свідчать про їх дружні стосунки. У травні 1860 р., коли М. Макаров їхав за кордон, поет передав через нього "Кобзар" і просив його віддати з шанобливим поклоном О. Герцену (Т. Шевченко. Твори: у 5 т. Київ, 1985. Т. 5. С. 418).

У зв'язку з хворобою М. Макаров 1 квітня 1861 р. подав у відставку, але 15 лютого 1862 р. знову був прийнятий на службу у Департамент різних податків і зборів, а наказом очільника Міністерства фінансів від 1 червня 1862 р. призначений керівником питейно-акцизного збору Гродненської губернії. Але там він не зміг проявити себе як чиновник, бо весь край був охоплений повстанцями. Його

службовці, отримавши зброю, переходили на бік повстанців Кастуся Калиновського.

М. Макаров поїхав у Петербург, щоб доповісти міністру фінансів графу М. Х. Рейтерну, а потім і міністру внутрішніх справ генералу П. О. Валуєву, який вказав на бездіяльність губернатора Гродненської губернії. І коли М. Макаров покидав Вільно, отримавши нове призначення, генерал М. М. Муравйов в'їжджав у місто, щоб навести лад у губернії. Микола Якович не став свідком розправи над повстанцями у Гродненській губернії, бо у Петербурзі він був призначений віце-директором Департаменту неокладних зборів.

На новій посаді він за чотири місяці так успішно виправив стан справ, у якому опинився департамент, що не тільки були повернуті гроші державі, а і виплачені відкупщицкі відповідні кошти. Крім цього, залишилася ще значна сума. І міністр фінансів доповів про це імператорові. 28 грудня 1862 р. М. Макаров нагороджено премією у п'ять тисяч рублів з оголошенням в газетах про цю монаршу милість.

На цій посаді М. Макаров прослужив 6 років, проявляючи відповідальність та ініціативу і прекрасно виконуючи свої обов'язки, а потім призначений очільником Московської скарбничої палати у чині статського радника, пройшовши весь щабель підвищень чиновницьких звань. Товариш по навчанню М. Гербель у зв'язку з цим згадував: "Он окончил курс первым студентом в Лицее князя Безбородко сороковых годов, что значит очень много, особенно сравнительно с настоящим временем, когда так мало истинно образованных людей выпускают даже университеты, училище правоведения и Александрийский лицей, несмотря на все привилегии. Я знаю Макарова, этого лучшего из известных мне людей со школьной скамьи Нежинского лицея и смело скажу, что мало встречал людей таких честных и исполненных такой любви к правде, как он. Конечно, в настоящее время Николай Яковлевич уже далеко не тот, каким был в молодости, так как жизнь сильно его покорила и лишила прежней энергии, но и теперь исполнение обязанностей стоит у него впереди всего" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 420).

Останнє його призначенням було 1 серпня 1881 р. – товариш (заступник) керівника державного банку. Ця звістка порадувала багатьох чесних людей, які знали М. Макарова і цінували його. Помер у столиці і похований на Новодівичому цвинтарі у С.-Петербурзі.

За свою роботу М. Макарова нагороджували орденами. Він був кавалером орденів Святих Анни і Станіслава перших ступенів і Св. Рівноапостольного князя Володимира 3-го ступеня.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 416–421.

ГЕССЕ
МИКОЛА ПАВЛОВИЧ

(1829–1893) – державний діяч,
генерал-губернатор Києва, випускник
Юридичного ліцею 1849 р.

Родом він був із потомствених дворян Тульської губернії. Його дід І. Х. Гесе – генерал-лейтенант, служив комендантом Москви, а батько, Павло Іванович, працював чернігівським та київським губернатором.

Микола Гесе закінчив Чернігівську гімназію і вступив на юридичний факультет Університету Св. Володимира у Києві, але, провчившись один рік, перевівся у Юридичний ліцей у Ніжині.

Це був час, коли в ліцеї працювали професорами молоді, талановиті випускники Київського університету юристи М. Х. Бунге, П. Н. Даневський, І. А. Максимович, А. К. Циммерман, а також словесник М. А. Тулов, історик О. Ф. Паєвський та інші викладачі, а заклад очолював досвідчений педагог і керівник Х. А. Екеблад. Серед тих, хто був помітним в науці, культурі, що вчилися разом з ним чи на попередньому курсі були М. Гербель, М. Макаров, І. Екеблад та інші.

Будинок губернатора

У липні 1849 р. відбувся випуск ліцеїстів. Навчальний заклад Микола Гесе закінчив першим з золотою медаллю, зі званням кандидата і правом на чин XII класу.

28.07.1849 р. він почав служити чиновником канцелярії чернігівського губернатора, а згодом перейшов на таку ж посаду у Харків. Через три роки він тут виконує обов'язки столоначальника секретної канцелярії, а 1854 р. став секретарем другого відділення канцелярії.

Швидко змінював посади не без впливу батька, а можливо, завдяки відповідальності і добрій підготовці. У 1856 р. М. Гессе отримав місце чиновника особливих доручень при київському генерал-губернаторові князі І. І. Васильчикові. Посада вимагала виїжджати у різні міста та регіони як члену різних комісій у розслідуванні найрізноманітніших справ: пов'язаних зі зловживанням опікунського управління у Бердичеві, причинами постійних пожеж у цьому ж місті, уповільненням справи про арештантів Житомирської в'язниці та інші.

У 1859 р. Микола Гессе отримав придвірне звання камер-юнкера та інші підвищення і нагороди. А тому у квітні 1860 р. його призначають виконувачем обов'язків волинського віце-губернатора з затвердженням на цій посаді у березні 1861 р., яку він обіймав до червня 1866 р.

Це був досить складний для М. Гессе час, бо Волинський край межував з Польщею, де у 1863–1864 рр. вирувало повстання. Крім цього, Олександр II розпочав у Російській імперії різні реформи: селянську (1861 р.), адміністративно-політичного управління (1864 р.), судову (1864 р.), освіти (1864 р.). Всі ці новації необхідно було втілювати в життя, це було нелегко.

У 1866 р. М. П. Гессе отримав звання київського віце-губернатора. Через 3 роки мав розряд дійсного статського радника. А 12 березня 1871 р. призначений київським губернатором і обіймав цю посаду дев'ять років (до 18 листопада 1881 р.) у чині таємного радника (1879) і званні гофмейстера (1879). Губернаторів призначав сам імператор, які підпорядковувалися безпосередньо йому. Губернатор спирався безпосередньо на губернське управління, до якого входили: віце-губернатор, радники, прокурор. Губернське правління здійснювалося за підтримки станових органів – дворянських зборів на чолі з предводителем дворянства. Губернатори були наділені усіма цивільними, державними та військовими правами. Переважна більшість губернаторів в Україні були слугами царської влади.

У їх підпорядкуванні була вся господарська і культурна діяльність у краї, в тому числі і містах, зокрема Києві.

Таким чином, життя Миколи Гессе пов'язувалося з губернськими містами протягом 15 років, зокрема Києвом.

Управління М. Гессе було спрямоване на капіталізацію суспільства. Тому здійснювалося відкриття нових заводів, будівництво Київського вокзалу (1868–1870 рр.) у зв'язку з проведенням Києво-Одеської та Києво-Курської залізниці, відкриття тут головних залізничних майстерень (1868), введення в дію міського водопроводу (1870–1872), почалось освітлення вулиць міста (1870), будівництво залізничного мосту через Дніпро (1870) тощо. Змінився і вигляд самого міста. У цей час зростала кількість населення у містах. Так, у Києві в 1865 р.

проживало 71 365 чол., а вже 1884 р. – 154 338 чол. Розрослося і саме місто. Адміністративний центр перемістився з Печерська на Хрещатик. Тут у 1874–1876 рр. було збудовано приміщення міської думи.

Крім заходів з утвердження капіталізації, зроблено було децю і в культурно-освітній сфері. Відкриваються гімназії (1874), вищі жіночі курси (1878), недільні школи, заснована колегія П. Галагана (1871), музичне училище (1868), Рисувальна школа М. Мурашка (1875), організоване Київське відділення Російського музичного товариства (1863), відкрилася Російська опера (1867), виходять газети "Киевские губернские ведомости", "Киевский курьер", "Киевский телеграф", "Университетские известия" та інші.

На початку 70-х рр. у Києві відновила свою діяльність Стара громада, до якої входили представники наукової і творчої інтелігенції М. Зібер, М. Драгоманов, П. Житецький, П. Чужбинський, М. Старицький та інші, бо до цього у зв'язку з Валуєвським циркуляром 1863 р. національний рух був розпущений, а багато членів громад заслани у різні регіони імперії. Представники "старої громади" приділяли більшу увагу культурницьким та освітнім заходам. Проявляли себе у цей час молоді лідери-борці за національну ідею Б. Грінченко, О. Кониський, М. Драгоманов тощо. У 1873 р. у Києві було засновано Південно-Західне відділення Російського географічного товариства, члени якого займалися вивченням проблем історії, економіки, етнографії, фольклору.

Проте цей період діяльності М. Гессе був пов'язаний і з втіленням у життя сумнозвісного Емського указу Олександра II про заборону видання та ввезення в Україну україномовної літератури, постановок на сцені п'єс українською мовою, а також навчання у початкових школах рідною мовою навіть з окремих предметів.

Це був і час діяльності народницького руху, виступу студентів Університету Св. Володимира у Києві проти царського свавілля у березні 1878 р., яке закінчилося університетським судом 149 студентів і виключенням з навчального закладу 134 із них, а також антиурядова студентська демонстрація 1884 р.

У 1881 р. М. Гессе попросили піти у відставку. Він залишився жити у Києві, бо був одружений з К. М. Судченко, мав двох синів і трьох дочок. Володів 5222 десятинами землі у Київській, Подільській та Чернігівській губерніях, мав 2 садиби та ще одну побудував (усі у Києві). На будівництво останньої брав кредити. Сім'я М. Гессе проживала у своїй садибі у Києві до 1894 р.

Колишній губернатор виконував обов'язки почесного мирового судді, був членом Земельного банку, деякий час очолював правління Другого товариства пароплавства на Дніпрі та його притоках. За його ініціативи виникло декілька благодійних товариств.

Микола Гессе помер у Києві на 63 році від народження, похований на Аскольдовій могилі.

**ШРАМЧЕНКО
ПАВЛО ПЛАТОНОВИЧ**

*(1831–1889) – державний діяч,
уфимський губернатор, випускник
Юридичного ліцею 1852 р.*

Уступив у 1849 р. у Юридичний ліцей князя Безбородька у Ніжині. Цей навчальний заклад очолював Х. А. Екеблад – досвідчений педагог і адміністратор, який зумів створити матеріальну базу, підібрати хороших викладачів, що мали необхідну юридичну освіту. Це професори: М. Х. Бунге (закони казенного управління), П. Н. Даневський (закони цивільного права), І. Я. Максимович (кримінальні закони), А. К. Ціммерман (енциклопедія законодавства і державних законів).

У ліцеї працювали і досвідчені викладачі гуманітарних наук – М. А. Тулов, професор російської словесності, теорії і практики поезики, якого любили студенти і який підтримав багатьох талановитих ліцеїстів, Й. Ф. Паєвський, викладач російської та всесвітньої історії та статистики, а також викладачі французької мови та словесності Ю. М. Ганнот і німецької словесності – І. Ф. Клернер. Інспектором працював досвідчений педагог, український поет і перший перекладач Святого Письма П. С. Морачевський.

Одногрупники П. Шрамченка були Григорій Паливода, який служив в канцелярії Чернігівського губернатора, редактор "Черніговских епархиальных ведомостей", Микола Гіппіус, секретар Департаменту урядового сенату, батько поетеси Зінаїди Гіппіус, Іван Тулов, військовий, син професора, Микола Коровін, харківський поліцмейстер та інші чиновники юридичних установ.

П. Шрамченка ще не застала судова реформа 1864 р., а тому студенти засвоювали матеріал, який був передбачений навчальним планом, і, як згадує професор М. Сребницький, студентське життя проходило "в полумраке вековых лип и вязов лицейского сада, где над юношеством витала тень великого Гоголя, сладко мечталось этому юношеству и верилось во всё истинное, доброе и прекрасное, укреплялась любовь к тому, противоречия чему им приходилось потом встречать за порогом этого самого сада. Всеми этими условиями лицейской студенческой жизни вероятно объясняется та горячая, чтобы не сказать – страстная, любовь, какую сохраняют нежинские студенты описанного периода к воспитавшему их заведению"

(Гимназия высших наук и лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 123).

Серед помітних ліцеїстів початку 50-х рр. було й ім'я Павла Шрамченка, який закінчив Юридичний лицей князя Безбородька у 1852 р., році смерті М. Гоголя, отримавши звання дійсного студента та право на чин 14 класу.

Після закінчення лицю П. Шрамченко влаштувався працювати у канцелярію київського військового губернатора спочатку помічником столоначальника (1855 р.), а з 1865 р. – старшим столоначальником. У 1859 р. він був нагороджений орденом Святого Станіслава 3-го ступеня, а у 1865 р. – 2-го ступеня.

У 1866 р. його перевели у С.-Петербург і призначили у Державну канцелярію, а через три роки – на посаду в Комітет піклування про зв'язки, де працював досить довго, аж до квітня 1880 р., коли Павла Шрамченка імператор Олександр II призначив губернатором Уфимської губернії (Башкирії). Служба в Комітеті була відзначена орденом Святого Володимира 3-го ступеня (1879).

Це був завершальний період так званого переселення селян у Башкирію після відміни кріпосного права, коли обездолені і пограбовані поміщиками селяни багатьох малоземельних губерній, почувши, що у башкир є вільна і дешева земля, ринули на цю територію. У 1869 р. був дозволений вільний продаж башкирської землі. Найбільш заможні переселенці купували землю у власність, менш забезпечені осідали на орендованих ділянках. Але умови оренди були дуже тяжкими і селяни, потрапляли у кабалу до нових поміщиків та чиновників, які захоплювали землі.

Переселення підтримувалося царським урядом, бо це був певний захід колонізації башкирського народу. З 1860 до 1900-1 рр. кількість росіян зросла більше ніж на 1 млн чол. Крім цього, уряд забирав землю під будівництво заводів. Жорстока колонізація Уфимської та Оренбурзької губерній призвела до того, що за 10 років після відміни кріпацтва було пограбовано до 1 млн десятин башкирської землі. Виникли бунти. Російський письменник Д. Мамин-Сибіряк, який побував у 70–80-х рр. у Башкирії, писав: "Много-много пролилось вогульской, а особенно башкирской крови, прежде чем эти инородческие племена... замирились. Одни башкирские бунты стоили башкирам более 30 тысяч убитых в боях, казненных, умерших под караулом (Мамин-Сибіряк Д. Соб. Соч: в 8 т. Москва, 1953–1955. Т. 8. С. 254).

На посаді губернатора Павло Платонович пробув півтора року. Важко сказати нині, чому Олександр III після вбивства народо-вольцями у березні 1881 р. його батька звільнив з губернаторської посади у листопаді 1881 р. П. Шрамченка.

**ЛЕОНТОВИЧ
ФЕДІР ІВАНОВИЧ**

*(1833–1911(1910)) – видатний
історик права, педагог і
організатор університетської
освіти, випускник Юридичного
ліцею 1855 р.*

Федір Іванович Леонтович народився 19 жовтня 1833 р. в селі Попівка Конотопського повіту Чернігівської губернії в родині православного священника Іоанна Леонтовича. У 1845 р. Ф. Леонтовича зарахували до Ніжинської гімназії, яка функціонувала при Юридичному ліцеї князя Безбородька у Ніжині з 1840 р. Здобувши середню освіту, Федір Іванович вирішив продовжити навчання в Ніжині, де протягом трьох років (1852–1855 рр.) здобував юридичну освіту в Ліцеї князя Безбородька. Це був один із кращих навчальних закладів Російської імперії середини XIX ст., в якому готували юристів-практиків. У цей час викладачами ліцею була низка молодих талановитих вчених, серед яких П. Н. Даневський, А. І. Лінниченко, І. А. Максимович, В. А. Незабитовський, Й. Т. Паєвський, М. А. Тулов, Я. К. Циммерман та ін.

Федір Леонтович із відзнакою та ступенем кандидата XII класу закінчив ліцей, але не став працювати чиновником, а був зарахований без іспитів на юридичний факультет Університету Св. Володимира. Вагому роль у становленні Федора Івановича як науковця відіграли провідні правники свого часу, професори Микола Дмитрович Іванишев та Олександр Васильович Романович-Славатинський. Під впливом останнього Ф. Леонтович у 1858–1859 навчальному році підготував працю "История постановлений о крепостном состоянии со времени укрепления крестьян до реформ императора Петра (1592–1724)". Велику увагу автор приділив аналізу виникнення кріпацтва на Русі з часів Руської Правди, залучивши значну кількість джерел і літератури з історії селянства. За позитивним відгуком О. В. Романовича-Славатинського, праця Федора Івановича здобула золоту медаль.

Талановитого випускника по завершенні навчання залишили в університеті на посаді ад'юнкта кафедри кримінального законодавства, але вже через півроку він перейшов до Рішельєвського ліцею в Одесі, де викладав державне право та історію російського права. У листопаді

1862 р. Ф. І. Леонтович повернувся до Києва, де восени 1863 р. захистив магістерську дисертацію "Крестьяне юго-западной Росии по литовскому праву XV и XVI вв." та приват-доцент викладав на юридичному факультеті Університету Св. Володимира кримінальне судочинство.

У 1865 р. Федір Іванович прийняв рішення пов'язати свою діяльність з Новоросійським університетом, де він обійняв посаду доцента (з 1868 року – ординарного професора) кафедри історії російського права. В Одесі вчений провів понад чверть століття (1865–1892 рр.). Це був найбільш успішний період у науковій і педагогічній діяльності вченого, який став членом Одеського товариства історії і старожитностей (у 1883 р. перебував на посаді секретаря), Слов'янського товариства Кирила та Мефодія, Товариства допомоги літераторам та вченим. У 1870 р. Сербське вчене товариство обрало професора Леонтовича своїм дійсним членом. Значну роль відіграв Федір Іванович у заснуванні Історико-філологічного товариства при Новоросійському університеті в 1889 р. Напередодні від'їзду з Одеси вчений став одним із засновників візантійського відділу цього товариства. Ф. Леонтович брав дієву участь в організації та роботі VI Археологічного з'їзду в Одесі. Під час з'їзду вчений очолював одну з найбільш численних за складом учасників секцію юридичних пам'яток. Слід також згадати, що Федір Іванович як відомий і авторитетний правник залучався до роботи у комісіях для складання нового університетського Статуту та вирішення єврейського питання.

Спогади сучасників характеризують Федора Івановича як самовіддану науці людину: "Варто лише завести мову про якийсь близький до історії права предмет, і ви, досить байдужий у звичайних розмовах до багатьох тем, швидко жвавієте і з усією пристрасстю, що властива юнацтву, відстоюєте і розвиваєте улюблені вами погляди" (О.Є. Музичко). Матеріали своєї наукової праці історик використав при розробці власного оригінального курсу історії російського права. Курс розпочинався оглядом системи звичаєвого права і був доведений до XIX ст. Лекції поєднувалися з практичними заняттями, яким професор надавав великого значення. Ф. Леонтович одним з перших у Російській імперії видав підручник з історії російського права, де подав власну періодизацію, бібліографію та історіографію історії російського права. Курс історії російського права був рекомендований для відвідування студентам історичного відділення історико-філологічного факультету. Лекції професора користувалися популярністю серед студентів і слухачів.

Одночасно із науковою та викладацькою працею Ф. Леонтович активно займався й адміністративною діяльністю. Протягом 1869–1877 рр. вчений обіймав посаду ректора Новоросійського університету (перший із ректорів, обраний колективом), в 1877–1881 рр. – декана юридичного факультету, у 1881–1884 рр. – проректора, у 1884–1891 рр. – директора Одеського комерційного училища. На посаді рек-

тора він провів реорганізацію університетської матеріальної інфраструктури: відремонтував приміщення, облаштував лабораторії, бібліотеку університету, багато уваги приділив покращенню студентського побуту; посилив професорсько-викладацький склад університету, серед них відомі вчені Б. Богішич, М. Дювернуа, О. Ковалевський, І. Мечников, І. Сеченов, П. Цитович, В. Ягич і ін. Політика залучення відомих учених поєднувалася зі спробами створити власну одеську наукову школу.

Протягом 1884–1891 рр. Федір Іванович обіймав посаду директора Одеського комерційного училища, в якому провів реорганізацію навчального процесу, заснував опікунство для незаможних учнів, ініціював перетворення закладу на комерційний інститут і т. д.

У 1892 р. Ф. І. Леонтовича, за його власним клопотанням, було переведено до Варшавського університету, де виконував обов'язки декана, редагував "Варшавские университетские известия", був членом університетського суду, але як і в Одесі, пріоритетом залишалася наукова діяльність. У численних працях вчений досліджував історію станів, територіальний устрій земель Великого князівства Литовського. Його праця "Очерки истории литовско-русского права" (1894 р.) була відзначена Уваровською премією. Ф. І. Леонтович відіграв провідну роль у заснуванні в 1901 р. Товариства історії, філології та права при Варшавському університеті, для якого розробив статут і певний час очолював роботу.

У 1902 р. Федір Іванович у зв'язку з погіршенням здоров'я подав рапорт про відставку й останні роки життя займався виключно науковою діяльністю. В цілому наукова спадщина Ф. І. Леонтовича нараховує близько 80 праць, присвячених, головним чином, дослідженню історії права давніх слов'ян і Київської Русі та історії права Великого князівства Литовського. Взагалі, вчений вважається одним із засновників київської школи істориків західноруського права завдяки працям "Русская Правда и Литовский Статут", "Крестьяне юго-западной России по литовскому праву XV–XVI ст.", "Крестьянский двор в Литовско-русском государстве", "Бояре и служилые люди в Литовско-русском государстве" й ін., підготовці цілої низки фахових дослідників та виданню "Актів литовської метрики".

Федір Іванович Леонтович помер 21 грудня 1910 р. (3 січня 1911 р.) у Кисловодську, де й був похований.

Література: Бондарук Т. І. *Енциклопедія історії України. Леонтович Федір Іванович / Єфіменко Г. Г. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6. С. 120–121; Федір Іванович Леонтович (1833–1910): біобібліографічний покажчик / упоряд.: О. Є. Музичко; Одес. нац. ун-т ім. І.І.Мечникова. Одеса, 2005. 149 с.; Музичко О. Є. Федір Іванович Леонтович (1833–1910). Професори Одеського (Новоросійського) університету: біогр. слов. / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. 2-ге вид., допов. Одеса: Астропринт, 2005. Т. 1: Ректори. С. 15–23.*

ГЛІБОВ
ЛЕОНІД ІВАНОВИЧ

(21.02(05.03).1827–29.10(10.11).1893)
– відомий український поет, байкар,
видавець, громадський діяч,
випускник Юридичного ліцею 1855 р.

Життєва доля Л. Глібова була пов'язана з Полтавщиною та Чернігівщиною. Народився у селі Веселий Поділ Хоролського повіту на Полтавщині, а дитячі роки минули у селі Горби Кременчуцького повіту, де батько працював управителем у поміщиків Родзянків. Отримав домашню освіту, а потім продовжив її у Полтавській гімназії, куди він вступив у 1840 р. Тут захопився російською поезією О. Пушкіна, М. Лермонтова, О. Кольцова і під їх впливом писав вірші, які 1847 р. видав окремою книжечкою. Для них були характерні романтична піднесеність, сумні почуття й високі думки про майбутнє ліричного героя. Все це проникнуто, як і в інших романтиків, ліричністю, пейзажними описами, пісненими мотивами.

У 1847 р. Л. Глібов пробував вступити у Київський університет на медичний факультет, бо під впливом місцевого лікаря, який приятелював з сім'єю Глібових, він проникся повагою до цієї професії і вважав дуже необхідною у житті людей. Але йому це не вдалося, тому у 1849 р. склав екзамен у Юридичний ліцей князя Безбородька у Ніжині. Навчання у ліцеї тривало 3 роки, приймали сюди тих, хто закінчив гімназію. Тут працювали досвідчені професори, які читали юридичні дисципліни і спрямовували свої зусилля на якісну підготовку фахівців.

Хворобливий стан хлопця заважав йому у навчанні, ускладнював його особисте життя. Вірш-елегія "Чужбина", написаний у Ніжині, передавав стан і настрої юнака того часу:

Но в этом городе чужом
Мой лучший призрак отуманен;
И здесь, как и в краю родном,
Никем не понят и всем странен...
Кому ж, кому ж понять меня?

Л. Глібов писав вірші російською мовою: "Простите мне..." (1849), "Я полюбил ее одну чистосердечно" (1849), "Я не забыл ее и позабыть не в силах..." (1850), "Вечером 11 февраля 1851 года", "Ты в

мире одна у мене" (1851) та інші. Вірші про кохання навіяні його захопленням юною дівчиною, дочкою священика Успенської церкви у Ніжині Федора Бордоноса – Параскевою.

1850–1851 навчальний рік теж виявився для Л. Глібова невдалим. Залишаючись на повторному курсі, він пережив страшну сімейну драму. Взимку 1851 р., переправляючись через Дніпро, загинув батько, і Леонід Іванович змушений був поїхати додому. Там він затримався на деякий час, а тому не зміг нормально включитися в навчальний процес. Хоча він і краще склав екзамени, ніж попереднього року, його знову не перевели на другий курс.

Л. Глібов і у наступному 1851–1852 навчальному році пропускав заняття, про що свідчить запис від 8 жовтня 1851 р. у книзі покарань. Причиною цього була не лише його хвороба, але і захоплення молодого поета. У 1852 р. він одружився і поновив перерване через хворобу навчання у Юридичному ліцеї, досяг хороших результатів. У сім'ї з'явилася донечка Ліда, яку дуже любив Леонід Іванович. Стабілізувалося власне життя.

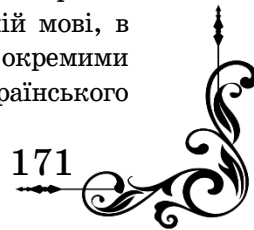
На його шляху зустрілися дві книжки – "Кобзар" Т. Шевченка та "Малороссийские приказки" Є. Гребінки, які визначили творчий шлях молодого поета.

У ліцеї російську словесність та поезику читав відомий професор Михайло Андрійович Тулов. Л. Глібов був у захопленні від його лекцій та практичних занять, пов'язаних з написанням та аналізом власних творів. І він спробував свої сили у жанрі байки на основі напрацювань відомого російського байкаря І. Крилова.

У 1852 та 1853 рр. Л. Глібов написав 25 байок. Першою була "Вовк і Кіт" з підзаголовком "Из Крылова". А далі з'явилися "Вовк і Вівчар", "Лебідь, Щука і Рак", "Лисиця і Ховрах", "Вовк і Лисиця", "Мірошник", "Лисиця і Осел", "Чиж і Голуб", "Дві бочки", "Жаба і Віл", "Мужик і Лисиця", "Прохожі та Собаки", "Миша й Пацюк", "Хлопчик і Гадюка", "Вовк і Мишеня", "Зозуля і Півень", "Лев та Миша", "Співаки", "Лев та Вовк", "Хазяїн та Шкапа", "Троєженець", "Охрімова свита", "Два кума", "Камінь і Черв'як", "Синиця".

Перераховані назви байок наптовхують на думку: "а хіба це переклади із І. Крилова?" Відомо, що байка почала свій шлях ще з давніх античних часів від Езопа, а пізніше француза Лафонтена та інших байкарів, які використовували один і той же мандрівний сюжет. Найбільш вдалою її обробкою були вірші-байки І. Крилова.

Л. Глібов, слідуючи за відомими сюжетами, не лише перекладав байки І. Крилова, а робив їх своїми оригінальними творами. Майстерність Л. Глібова проявилася в оригінальній виразній мові, в умінні по-своєму розповісти відомий сюжет, виділити окремими побутовими деталями те, що було характерне для життя українського

народу. Байки проникнуті співчуттям автора до знедолених і зневагою до тих, хто порушував як закони, так і моральні принципи відносин між людьми.

Талант студента Л. Глібова помітив проф. М. А. Тулов і сприяв публікації байок у неофіційній частині газети "Черниговские губернские ведомости", яку редагував поет О. В. Шишацький-Ілліч. Пізніше у 1862 р. професор також сприяв виданню збірника байок Л. Глібова і в рекомендаційному листі на ім'я начальника Київського навчального округу писав: "Байки Л. І. Глібова в зображенні побутового життя українців – цілком самостійна й досить цінна праця і представляє собою значний внесок у літературу" (ІР НБУВ. Ф. XXVII. № 846. Арк. 12). Цей збірник був надрукований, але куратор Київської шкільної округи П. Ширинський-Шихматов розпорядився спалити всі книжки байок, які залишилися на складі округи, як такі, що завдають шкоду. Це був уже перший крок на шляху до утвердження в життя Валуєвського циркуляру про заборону україномовних книжок.

Професор М. А. Тулов підтримував Л. Глібова і пізніше, цитував його байки у своїй науковій праці.

У червні 1855 р. Л. Глібов склав випускні екзамени у ліцеї, отримав звання дійсного студента і право на чин XIV класу (колезького реєстратора). Працював учителем історії та географії повітового Чорноострівського дворянського училища Подільської губернії протягом трьох років, а потім у повітовому училищі (два роки).

Проживаючи у Чорному Острові, Л. Глібов підтримував тісні зв'язки з Олександром Васильовичем Шишацьким-Іллічем, надсилав йому свої байки та поетичні твори. Між ними налагоджені гарні творчі стосунки. Вони обмінювалися своїми творами, давали їм оцінку.

Л. Глібов у цей час писав нові байки на власні оригінальні сюжети: "Вівчар", "Лящі", "Нетутешня билиночка" та інші. Остання передавала емоційний стан самого поета, у якому він опинився під час проживання на Поділлі. Він рвався на Чернігівщину і просив керівництво навчального округу перевести його на роботу до Чернігова.

1 вересня 1858 р. Л. Глібов отримав посаду молодшого вчителя географії у Чернігівській чоловічій гімназії. Її директор Єгор Васильович Гудима тепло зустрів нового педагога. Йому виділили відповідні години географії, а також відвели помешкання з двох кімнат у пансіоні гімназії. І Л. Глібов перевів із Ніжина до Чернігова свою дружину Параску Федорівну, та дочку Лідочку і більше вже не поневірився по квартирах.

А після того як старший учитель історії Яценко через хворобу звільнився з посади наглядача пансіону, то на це місце за поданням директора гімназії Є. В. Гудими і за згодою попечителя Київського навчального округу відомого вченого М. І. Пирогова та міністра освіти

9 січня 1859 р. був призначений молодший вчитель Л. Глібов, якому доплачували за виконання цих додаткових обов'язків.

Життя поета в кінці 50-х рр. XIX ст. супроводжувалося не лише увагою і ласкою з боку близьких, рідних та колег, але і трагічними подіями, пов'язаними з раптовою смертю дочки Ліди 31 грудня 1859 р., яку дуже любив Леонід Іванович. Свою тугу він виразив у поезії "Зіронька", опублікованій у "Черниговских губернских ведомостях" 1860 р. (№ 11), яку без хвилювання не можна читати.

Робота в гімназії трохи приглушила біль поета. У цей час його учнями були Гліб Успенський, у майбутньому відомий російський письменник, Петро Косач, батько Лесі Українки, Іван Григорович Рапшевський, чернігівський художник, який згодом намалював портрет свого вчителя і опублікував у журналі "Дзвінок", Іван Федорович Рапшевський, лікар і громадський діяч, якого дуже поважали у місті Чернігові та інші.

Колегами були Ілля Петрович Дорошенко, член Чернігівської громади, Микола Андрійович Вербицький, поет, Василь Михайлович Хижняков, Митрофан Олександрович Костянтинович. Під керівництвом директора Єгора Васильовича Гудими легше працювалося і Леоніду Глібову, який намагався вносити новації у навчально-виховний процес. Для Л. Глібова учень був особистістю, яку необхідно було поважати і формувати з нього громадянина. Але найголовніше, про що турбувався педагог, – це дати можливість учневі відчутти, що він українець. Тож на уроці географії він інколи відступав від програмного матеріалу і читав свої байки та матеріали, надруковані в "Черниговском листке", який він почав видавати зі згоди начальства та цензурного комітету у 1861 р.

"У Леоніда Івановича, – згадував Ілля Шраг, – була ще одна особливість, яка чарувала нас, притягувала до нього, – в ньому ми бачили рідного поета, який присвятив свою діяльність нашій батьківщині – Україні". Те, що не міг сказати Л. Глібов на уроці, в статтях, він стверджував у своїх байках, дитячих віршиках, загадках і відгадках, в яких було багато повчального спрямованого на виховання молоді.

Важко було видавати щотижневу газету "Черниговский листок". Але завдяки цілій групі помічників, зокрема В. Білозерському, С. Носу, П. Чужбинському, Г. Милорадовичу, О. Лазаревському, М. Вербицькому, О. Марковичу, М. Александровичу та багатьом іншим, газета виходила вчасно і з цікавими матеріалами, які друкувалися українською та російською мовами.

В газеті була відбита і дискусія 60-х р. про українську мову. У статтях О. Лазаревського, П. Куліша, О. Номиса за підтримки Л. Глібова висловлювалася думка про необхідність використання самолюбної, співочої, української мови у школах, літературі, сім'ях. Така

позиція Л. Глібова як редактора "Черниговского листка" відповідала тим передовим настроям, які вирували серед української Громади, в тому числі і чернігівської. Проте Валуєвський циркуляр 1861 р. різко вдарив по ідеї навчання дітей рідною мовою в школах України, по її прихильниках і друкованих органах.

"Черниговский листок" після закриття у жовтні 1862 р. у Петербурзі часопису П. Куліша "Основа" був єдиним виданням, де можна було ще друкувати українською мовою, хоча чернігівський губернатор С. П. Голіцин постійно нагадував разом з цензурним комітетом про необхідність посилення контролю за виданням.

Л. Глібов намагався залучити до своєї газети якомога більше кореспондентів, публікації яких би мали актуальне значення і були проникнуті українською спрямованістю. А у зв'язку з цим з'явилися статті Миколи Костомарова, Матвія Номиса (Симонова), Олександра Лазаревського, Петра Єфименка, Івана Лашнюкова, Опанаса Марковича, Олександра Кониського та інших.

І хоча газета "Черниговский листок" проіснувала недовго, її закрили у 1863 р., але вона посіла значне місце в періодиці 60-х рр. XIX ст., коли україномовних видань майже не було. Публікації в ній різних матеріалів українською мовою піднімали її національне значення.

Паралельно з видавничою діяльністю Л. Глібов брав активну участь у створенні у 1862 р. і функціонуванні драматичного колективу "Товариство кохаючих рідну мову". Назва його мала глибокий смисл. Як стверджував відомий громадський діяч Д. Антонович, "на протязі майже півстоліття до революції український театр в російській Україні був єдиним місцем, де прилюдно могло звучати українське слово. Тому українці так міцно трималися українського театру..." (Антонович Д. Українська культура. Київ. 1993). Саме це, мабуть, і було причиною виникнення театру "Товариство кохаючих рідну мову", у якому провідну роль грав Леонід Глібов, а також Опанас Маркович, режисер-аматор і драматург Дмитро Старицький, учителі Іван Дорошенко та Микола Вербицький, лікар і письменник Степан Ніс, історик Олександр Лазаревський, ординатор губернської лікарні Іван Лагода. У деяких виставах брали участь Г. І. Поливода, І. П. Вовк, П. Г. Борсук, О. О. Ходот та інші. Серед жінок слід назвати дружину байкаря Параску Федорівну Глібову (Бордонос), Меланію Овдівну Загорську-Ходот, Ольгу Миколаївну Шрамченко (Самоїленко Г. В. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові у кінці XIX – поч. XX ст. Ніжин, 1999. С. 53).

У театрі майстерно була поставлена з музикою "Наталка Полтавка" І. Котляревського. Успіхові вистава завдячувала не лише Л. Глібову Опанасу Марковичу, який багато зробив для пісенного збагачення вистави, запропонувавши не переривати дійство, а

заповнити паузи між актами виконанням пісень та читанням творів українських письменників. Вистава мала величезний успіх у глядачів і загально-українське значення.

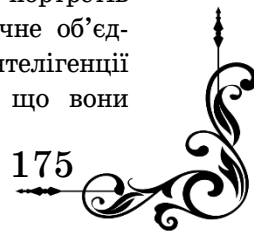
Л. Глібов не обмежився "Наталкою Полтавкою" і включив до репертуару інші п'єси. Сам поет написав п'єсу-жарт "До мирового", яка була поставлена напередодні Різдва і мала теж неабиякий успіх завдяки талановитим виконавцям, зокрема Парасці Глібовій, яка зіграла роль Ганни Голубихи. Дописувач петербурзького журналу "Русская сцена" зазначав: "Г-жа Глебова <...> в роли шинкарки в "Сусідах" была так хороша, что на нее <...> можно было смотреть с наслаждением". Актриса мала значний драматичний і комедійний талант.

Надзвичайно цікаво були поставлені живі картинки. Незвичність їх полягала в тому, що за основу бралися відомі твори українських художників, зокрема І. І. Соколова "Перехід через рівчак", "Гадання на вінках", "Козак і дівчина біля колодязя", Л. М. Жемчужникова "Лірник" та інші і відтворювалися акторами на сцені скомпонованим дійством, яке оживало за допомогою гри та виконання пісень, читання творів чи відповідним танком.

Театр існував з перервами. Були поставлені також п'єси І. Котляревського "Москаль-чарівник", Г. Квітки-Основ'яненка "Шельменко-денщик", "Щира любов", Т. Шевченка "Назар Стодоля", О. Стороженка "Гаркуша" та ін.

Театральна діяльність "Товариства кохаючих рідну мову" вирізнялася у 1862–1866 рр. з-поміж з інших труп тим, що на сцені Чернігова у цей складаний час пропагувалася українська драматургія рідною для глядачів мовою, утверджувалося завдяки талантові акторів справжнє мистецтво реалістичного спрямування, а тому зайняла помітне місце в історії театрального мистецтва.

У кінці 50-х – на початку 60-х рр. у Чернігові формується демократичне середовище української творчої інтелігенції, яка в силу громадського передреформеного підйому проявила особливий інтерес до національних витоків. Його в науковій літературі визначають як Громаду, інколи "Курінь". До неї входили вчителі, лікарі, чиновники Степан Ніс, Олександр Шишацький-Ілліч, Леонід Глібов, Іван Лагода, Олександр Тицинський, Опанас Маркович, Ілля Дорошенко та інші. Їх діяльність як громадівців проявлялась у збиранні творів усної народної творчості, організації постановок вистав на українську тематику, носінні українського одягу, колекціонуванні речей української старовини, розповсюдженні української книжки, портретів українських письменників тощо. Тобто це не було політичне об'єднання. Це було прагнення представників української інтелігенції показати, якого вони роду-племені, нагадати оточенню, що вони

українці, які мають великі народні традиції, свою літературу, написану українською мовою. Під цими здавалось би, незаполітизованими речами проявлялась глибока політика збереження своєї нації. І кожен із її учасників вносив чимало свого, оригінального і корисного, в утвердження українського життя міста (див.: Самоїленко Г. В. Леонід Глібов у колі сучасників. Ніжин, 2011. С. 61–71).

З чернігівською Громадою був пов'язаний народоволець, член московського революційного товариства "Земля і воля" Іван Андрущенко, який приїхав до Чернігова як землемір, оселився у С. Носа, спілкувався з сім'єю Л. Глібова, О. Тищинським, О. Білозерським та іншими, розповсюджував заборонену літературу. Про це стало відомо губернатору С. Голіцину, який дав розпорядження поліції заарештувати всіх учасників. Івана Андрущенка посадили у Петропавлівську фортецю, де він і помер. Там же опинились О. Білозерський, С. Ніс, О. Тищинський, вчитель І. Дорошенко, землемір І. Маслаковець.

У цій справі притягнуто і Леоніда Глібова. Чернігівський генерал-губернатор С. Голіцин хотів продемонструвати себе як дієвого непримиримого до будь-яких порушень спокою керівника губернії. І це підтверджують його численні рапорти до столиці, у яких він негативно характеризував діяльність заарештованих, у тому числі і Л. Глібова, якого звільнили 30 жовтня 1863 р. з гімназії і відправили на поселення у Ніжин під нагляд поліції з контролем за листуванням. Ніжинський поліцмейстер Богдановський ретельно виконував вказівку губернатора.

На початку 1864 р. справу І. Андрущенка закрили. У середині цього року з дозволу Сенату повернулися до Чернігова майже всі учасники процесу, але їх взяли під контроль поліції.

Л. Глібов сподівався, що і його виправдають і він повернеться до Чернігова. У Ніжині йому жилося важко. Він ще пробував писати. За 1864 р. з'явилося 12 байок ("Деревце", "Ведмідь-пасічник", "Осел і Хазяїн", "Муха і Бджола", "Вовк і Зозуля", "Квіти", "Хмара", "Громада", "Собака і Кінь", "Бджола і Муха", "Гадюка і Ягня", "Вівці та Собаки", а також деякі ліричні твори. Він також написав п'єсу "Весельє люди, или Крость – не водица". Але нічого із цього не було надруковано. У жанр байки поет вносить багато нового. Вона стає гостросюжетною, зачіпає багато важливих проблем тогочасного життя, урізноманітнює форму байки, розповідь оповідача.

Л. Глібов турбувався про своє повернення у Чернігів, писав прохання губернаторові, просив дозволити працювати у гімназії. І через деякий час йому повідомили, що він може працювати лише у канцелярії губернатора. І 11 серпня 1865 р. поета зарахували у штат канцелярії без утримання. 11 жовтня 1865 р. Л. Глібов виїхав із Ніжина у Чернігів. Треба було шукати додаткове місце, яке б забезпечувало достаток сім'ї і лікування дружини.

Протягом 1866 та 1867 р. Л. Глібов підробляв у Чернігівському губернському статистичному комітеті, у якому секретарем працював знайомий байкаря О. Лазаревський. Але це були тимчасові заробітки.

Протягом понад року Л. Глібов постійно знаходився у роз'їздах між Черніговом і Ніжином, бо тут залишалася хвора дружина, яка, на жаль, 4 листопада 1867 р. померла. Поховали її на Центральному Грецькому цвинтарі у Ніжині. На могилі спочатку встановили дерев'яний хрест. А згодом поставили чавунну плиту з написом та епітафією Л. Глібова:

Сокрыто здесь так много чистых грез,
Любви и светлых упований,
Неведомых для мира слез,
Никем не понятых страданий.

Поет поховав тут свою улюблену донечку Ліду, якій було всього 7 років, а через 8 років – 32-річну дружину. Скорботі не було меж. Свій біль він висловив у листі до тестя Федора Бордоноса. Із життя Л. Глібова пішла дружина, мати його втраченої любові донечки Ліди, муза його ранньої поезії і кохана жінка, яка принесла йому радість і страждання, розчарування і сподівання, бо це були різні натури. З живою, гарячою душею Параска і урівноваженою, задумливою, спокійною, хоча і ліричною – Леоніда Глібова.

Через рік Леонід Іванович обрав собі для життя хатню трудівницю Параску Василівну Баранову, усиновивши її сина Олександра. У них був і спільний синок Сергій, який, на жаль, помер у дитячому віці. Як бачимо, Л. Глібов у подальших відносинах з жінками обрав прозу життя, позбавленого будь-якої романтики. Друзі, зокрема О. Ханенко допоміг у 1867 р. Л. Глібову влаштуватися на роботу завідувачем земської друкарні, якою він керував майже до кінця свого життя.

У 1870 р. чернігівського губернатора С. П. Голіцина змінив Олексій Олександрович Панчулідзев, який дотримувався ліберальних поглядів. Виникла ідея поновлення в Чернігові газети "Черниговский листок". Цю ідею М. Костантинівича і О. Тицинського підтримував Л. Глібов. Були й інші пропозиції щодо заснування періодичних видань. Губернаторові вдалося добитися дозволу видавати "Особые прибавления к "Черниговским губернским ведомостям", які почали виходити 3 липня 1875 р.

Паралельно із цією газетою виходила у 1877–1878 р. "Черниговская газета", де були надруковані статті Л. Глібова про театральні вистави. У цей час поет зосередив свою увагу на виданні "Земского сборника Черниговской губернии" та на підготовці до друку власних творів. Після 1863 р. вийшла друга збірка байок (1872), а ще через 10 років – третя (1882).

Поступово поет через хворобу відійшов від активної громадської діяльності. Але у зв'язку з відзначенням 60-річчя відкриття Ніжинської вищої школи Л. Глібов відгукнувся тостом "Господа студенты старые" та "Альма матер благодатная".

4 вересня 1881 р. у Ніжині відбулося святкове відкриття першого в світі пам'ятника Миколі Гоголю. 6 вересня 1881 р. у Ніжинському історико-філологічному інституті у зв'язку з цією подією відбувся святковий обід, на якому Л. Глібов проголосив тост:

Был Гоголь с нами много лет,
И ныне Гоголь перед нами.
Ему почет, ему привет
Достойным делом и речами.
И видит ныне дух его,
Куда стремится Русь родная,
Так оценившая его, –
И старая, и молодая!
Зарею новых, лучших лет
Да озарится наша сфера!

Члени Чернігівської громади мали за честь спілкуватися з Л. Глібовим, цінували не лише за його твори, а й за людяність поета, його добре слово, пораду, чудовий гумор.

У 1891 р. Громада та земство організували відзначення 50-річчя літературної діяльності Л. Глібова. На палкі і щирі привітання, зокрема І. Шрага, поет відповів експромтом:

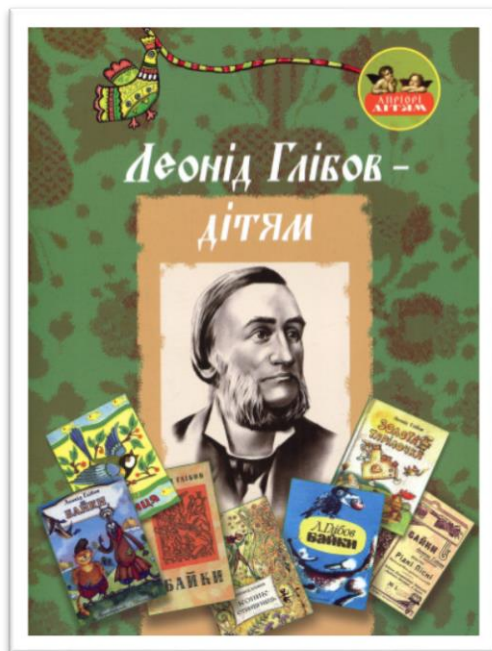
Я всей душой моей люблю Отчизну нашу
И, как Сократ, всегда желал служить стране,
И правда предан был... но, как Сократу, мне
Фортуна поднесла нерадостную чашу.
И счастье я постиг, и горе я увидел,
И разгадал я жизнь, какою мир живет,
И говорю теперь: блажен на свете тот,
Кто жил, творя добро, и правды не обидел.
Мой ученик и друг! Тебе благодаренье
С восторгом приношу в отрадный этот час,
Провозглашая тост: да утешает нас,
Благонадежное младое поколение!

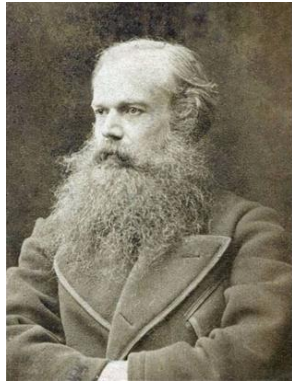
У 80–90-ті роки Л. Глібов завів у себе вдома щотижневі збори-четверги, на які збиралися друзі, знайомі і ті, хто поважав поета. Вони жваво обмінювалися за чаєм думками з різних громадських проблем, про театр, літературні новини тощо. Часто Л. Глібов пом'якшував гостру дискусію вдалим анекдотом, свіжою байкою чи дотепним психологічним малюнком з натури.

У кінці 80-х рр. у Л. Глібова ослаб зір, а згодом він його втратив взагалі. Але поет до кінця продовжував створювати свої нові твори – ліричні вірші, байки. Незадовго до смерті він продиктував вірш "У степу", який присвятив своєму другу О. А. Тищинському, а також байку "Огонь і Гай".

Л. Глібов помер на 67 році життя. Залишилася спадщина поета. Байки вивчають у школах. Дитячі загадки і розгадки використовують у дитячих садочках. Вірші "Журба", "Вечір", "Пісня" ("Скажіть мені правду, добрії люди"), "Пісня" ("Летить голуб понад морем") стали народними піснями та романсами. Науковці вивчають спадщину поета. Для жителів Чернігівщини кожний новий день розпочинається мелодією пісні Л. Глібова "Стоїть гора високая, а попід горою гай". І справедливо, що саме вона у перші ранкові години звучить по радіо та надихає людей краю на працю, на творчі і духовні звершення. Тож і сьогодні поет з нами і буде ще довго не лише нагадувати про минуле, а й спонукати до майбутнього та очищення суспільства від всього, що заважає йти вперед, сприяти потягу молоді до чистого і прекрасного.

Література: Сиваченко М., Деко О. Леонід Глібов. Київ, 1969; Пільчук І. І. Леонід Глібов. Київ, 1977; Деркач Б. Леонід Глібов. Київ, 1982; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Ніжин, 1993. С. 100–105; Самойленко Г. В. Леонід Глібов у колі сучасників. Ніжин, 2011.

**ЮРКОВСЬКИЙ
СИГІЗМУНД АНТОНОВИЧ**

(1833–1901) – відомий білоруський та російський фотограф, винахідник, випускник Юридичного ліцею 1855 р.

У XIX ст. Ніжинська вища школа забезпечувала підготовку фахівців з багатьох регіонів Російської імперії. Було чимало і білорусів, які хотіли саме тут отримати освіту. Серед них – Сигізмунд Юрковський, родом із дворян римсько-католицького віросповідання.

У 1844 р. він вступив до Могилевської чоловічої гімназії у другий клас і після її закінчення у 1852 р. приїхав у Ніжин, вступивши на Юридичний ліцей князя Безбородька, який був заснований у 1840 р. і продовжував розвивати традиції та наслідувати попередників – Гімназію вищих наук (1820–1832), Фізико-математичний ліцей князя Безбородька (1832–1840), з якими пов'язано багато відомих випускників.

Юридичний ліцей князя Безбородька на час навчання С. Юрковського працював стабільно, був сформований педагогічний та студентський колективи. У його володіння перейшла із попередніх років хороша бібліотека, яка доповнювалася новими книжковими джерелами. Очолював цей заклад досвідчений, добре підготовлений у науковій і освітній галузях Християн Адольфович Екеблад, високоосвічений медик.

У ліцеї працювали талановиті професори та викладачі, які давали хороші знання з юридичних наук, словесності, історії та іноземних мов: І. В. Лашнюков, А. І. Линниченко, К. О. Царевський, А. К. Циммерман та ін. Інспектором був поет, перший перекладач Святого Письма, педагог П. С. Морачевський, вчителем малювання – художник Ф. В. Соломович.

Знаменитими із групи С. Юрковського стали: поет Леонід Глібов, професор Федір Леонтович. Із 21 студента, які закінчували юридичний ліцей у 1855 р., – 14 чоловік присвятили себе юридичній справі, 5 – пішли працювати у навчальні заклади, а 2 – вирішили вступити у медичні заклади: Олександр Коханський закінчив медичний факультет Київського університету і працював лікарем у Житомирі та Сигізмунд Юрковський, який спочатку влаштувався в канцелярію Могилевського губернатора чиновником 14 класу, а через рік вступив у С.-Петербурзьку медико-хірургічну академію.

Площа в м. Вітебську. Фото С. Юрковського

Доля не дала Сигізмунду стати лікарем, бо клімат столиці негативно вплинув на розвиток хвороби легенів. Юнак повернувся на батьківщину і влаштувався після лікування у 1856 р. чиновником управління Могилевського округу шляхів сполучення, а у 1859 році одружився з дворянкою Леокадією Польковською. З'явилися діти: дві дочки – Анелія (1860), Вікторія (1861) і син Едуард (1864).

Службова кар'єра проходила без перерви, змінювалися лише різні посади: секретар Могилевської палати карного суду, помічник столоначальника у Могилевському губернському правлінні, молодший помічник окружного акцизного наглядача тощо. Дослужився С. Юрковський до чину колезького радника (10 клас "Табелів про ранги").

У 1866 р. він звільнився з роботи у 33-річному віці через хворобу. У зв'язку з тим, що у Сигізмунда Анатолійовича не було ніяких зауважень на роботі, він не був ні під слідством ні судом, його не штрафували, у війську і у бойових операціях також не був, то йому в акцизному управлінні видали атестат з послужним списком, що дало йому можливість вільно проживати по всій Російській імперії. І С. Юрковський поїхав з сім'єю у місто Вітебськ, у вересні 1866 р. подав вітебському губернатору прохання на дозвіл відкрити фотоательє. Такий дозвіл був отриманий, і у 1867 р. воно з'явилося. В ньому майстер працював понад 30 років.

Фото С. Юрковського

Перші фотонавички С. Юрковський набув в період навчання у С.-Петербурзі у Медико-хірургічній академії у знаменитого фотографа Андрія Івановича Денъера (1820–1892), який закінчив Могилевську гімназію, як і С. Юрковський, у яких учителем малювання був Іван Іванович Фаленський.

Фотоапарати С. Юрковського

У Вітебському фотоательє фотографувалися всі місцеві та приїжджі знаменитості, зокрема Ілля Рєпін. До С. Юрковського звернувся секретар Вітебського губернського статистичного комітету Олександр Максимович Сементовський, до речі, випускник Ніжинського фізико-математичного ліцею князя Безбородька (1840), підготувати "види місцевостей, цікавих в історичному відношенні для навчального відділу Політехнічної виставки у Москві. Коментарі для них взявся зробити сам О. М. Сементовський.

З іменем А. І. Денъера пов'язаний розвиток фотографії, бо майстер вносив немало нового у сам процес удосконалення апарату. Він здійснив випуск 12 фотоальбомів портретів царських осіб та відомих діячів Росії.

Дослідники творчості С. Юрковського допускають, що вітебський фотограф у 1866 р. їздив до знаменитого фотографа у столицю, щоб показати свої фотографії та отримати благословення на творчу працю.

У 1878 р. у С.-Петербурзі створений V фотографічний відділ Російського технічного товариства, почалася дослідницька робота, демонструвалися нові фотоапарати та його деталі. Виходить журнал "Фотограф". У цей процес включився і Сигізмунд Анатолійович. Він став у 1882 р. винахідником миттєвого фотографічного шторно-щільового затвору та якісних фотоматеріалів. Свої статті про це друкував у журналі "Фотограф": "К вопросу о растяжении альбуминной бумаги" (1880), "К вопросу о фотографической выставке" (1881), "Живые растения как аксессуар павильона" (1882), "Мгновенный затвор" (1882), "Моментальный затвор при пластинке" (1883) тощо.

Винаходи С. Юрковського демонструвалися на різних виставках. На жаль, фотограф не запатентував свій винахід, і його використали англійські та німецькі фірми, швидко пустили в практику фотографії, а справжній їх винахідник залишився незаслужено забутим. Відомий фототехнолог і діяч наукової фотографії В. І. Срезневський у журналі "Фотографические новости" (1914. № 4) зазначав: "... шторный затвор, до якого ми так звикли, як до закордонного, патентованого винаходу, був у дійсності винайдений росіянином (треба б сказати – білорусом – Г. С.) С. Юрковським і описаний ним у журналі "Фотограф" в 1883 році".

С. Юрковський слідкував за новинками у галузі фотографування, дозволяв собі експериментувати. Поступово у майстра виробляється свій стиль і смак, який притягував всіх тих, хто хотів сфотографуватися.

С. Юрковський розробив також фотографії, які використовувалися у судейській практиці, і про свій досвід він поділився у статті "Фотографирование арестантов". Ці фотографії майстер називав "поліцейським протоколом зі справді удосконаленими паспортними ознаками".

Влада вимагала від С. Юрковського не фотографувати відомих осіб, причетних до заколотів, бунтівників, неблагонадійних, а також подібні події, політичні виступи у Польщі тощо. І майстер 5 грудня 1861 р. дав таку підписку Вітебському поліцейському управлінню.

Історія Вітебська, починаючи з 60-х рр. XIX ст., знайшла своє відображення у фотографіях С. Юрковського: Вітебський залізничний вокзал (1866), жіноча Маріїнська (1870) та чоловіча Олександрівська гімназії (1880), окружний суд (1883), всі храми міста тощо. Майстер притримувався думки, що кожне місто повинно мати свій портрет. І цей чудовий портрет він створив серією фотознімків, які оформляв у спеціальні рамки. Фотографічне обличчя Вітебська С. Юрковського відзначається тим, що створене воно завдяки майстерно зробленим знімкам ще старого міста без електричних стовпів, трамваїв, пішохідне. Тодішня апаратура вимагала спокою, концентрації уваги до об'єкта. Чимало залишилося старих фотографій різних діячів міста,

окремих сімей, важливих подій. Кожна фотографія підписувалася прізвищем майстра, наклеювалася на цупкий папір.

С. Юрковський 20 років підряд був членом міської думи, входив до різних комісій: оціночної, пожежної, санітарної, був членом ради Вітебської міської ремесленої школи, в 1885 р. – одним із директорів Товариства взаємного кредиту, інших громадських товариств. Він один із організаторів і учасників вітебської художньо-археологічної виставки (1871).

У 1881 р. він отримав першу свою нагороду – бронзову медаль за "моментально сфотографовані портрети" на виставці у Петербурзі, а другу у 1899 р. на 5-й фотографічній виставці Російського технічного товариства.

С. Юрковський продовжував удосконалювати фотографування, про що свідчать його статті "О стереоскопической фотографии" (1896), "Новый стереоскоп" (1897).

Помер С. Юрковський у місті Ковно (нині Каунас, Литва). Тіло майстра було перевезено у Вітебськ і поховано 12 лютого на цвинтарі біля костьолу Св. Варвари.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. CLX; Болтянский Г. Очерки по истории фотографии в СССР. Москва, 1939; Морозов С. Первые русские фотографы-художники. Москва, 1952; Морозов С. Фотография как искусство. Москва, 1970; Хмельницкая Л. В. Сигизмунд Юрковский – фотограф из Витебска. Минск, 2014. 254 с.

**КУЛЖИНСЬКИЙ
ГРИГОРІЙ ІВАНОВИЧ**

*(1838–1910) – педагог, дослідник
українського і білоруського фольклору,
етнографії, випускник Юридичного
ліцею 1860 р.*

З Ніжинським юридичним ліцеєм пов'язано багато відомих діячів культури. Ще більше, як зазначив проф. І. Сребницький, невідомих, "честных и просвещенных людей, верных слуг отечеству, хорошо подготовленных и опытных чиновников, которые не торговали совестью и законом" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 123).

Деякі імена відроджуються лише у наш час. Серед них і Григорій Іванович, який народився у містечку Глухів Чернігівської губернії (нині Сумська область), де проживала родина Кулжинських. Батько його, Іван Григорович, був родом із цього міста і працював учителем латинської мови у Гімназії вищих наук князя Безбородька (1825–1829), вчив М. Гоголя, а пізніше був інспектором Юридичного ліцею (1841–1843). Знаний він був і як автор багатьох повістей і романів, п'єс, нарисів, статей тощо, але нині зовсім невідомий.

У Ніжині мав будинок. Сини навчалися у Юридичному ліцеї і закінчили його – Володимир (1850), Степан (1855), Григорій (1860), Олександр (1861), Пантелеймон (1868).

У час навчання Григорія Кулжинського у Юридичному ліцеї працювали професори-юристи М. Д. Затиркевич, К. А. Царевський, А. К. Ціммерман, а також російської словесності Є. М. Белобров, історії та статистики І. В. Лашнюков та інші. Директором ліцею був досвідчений педагог і вихователь, учень І. Котляревського Єгор Павлович Стеблін-Камінський.

Невелика кількість випускників Юридичного ліцею князя Безбородька ішла служити в армію, а ще одна – працювати у навчальних закладах, зокрема і троє із випуску Григорія Кулжинського, крім нього це були Федот Лосик та Іван Міхеєв.

У 1861 р., отримавши звання дійсного студента і право на розряд чиновника XIV класу, Г. Кулжинський почав працювати викладачем гімназії у місті Свяцяни (нині Швянченіс, Литва). Згодом його перевели у Білорусію, де він працював у гімназіях Мозиря та Гродно, а також інспектором народних училищ Гродненської та Мінської губерній, про роботу в яких він пізніше розповість у спогадах "Успамін

пра Пауночна-Заходні край" (1861–1864 роки), надрукованих у Харкові у часописі "Благовест" (1885–1885).

Під впливом професора Юридичного ліцею князя Безбородька Ємельяна Максимовича Белоброва, який викладав російську словесність і захоплювався збиранням творів української народної творчості, аналіз яких поданий в монографії "О народной русской поэзии", опублікованій 1859 р., Григорій Кулжинський, працюючи у Білорусії, теж захопився збиранням таких народних творів. У "Гродненских губернских ведомостях" з'являються його праці: "Празборник заходня-русских прыказак і прымавак" (1866. № 41), а також "Нататка пра гісторыю народнай паэзіі" (Там само. № 21), "Пра етнаграфічныя звесткі, што датычацца Заходняй Расіі" (Там само. № 22).

Після того як його перевели працювати у Мінську губернію, Г. Кулжинський і тут продовжив збирати білоруський фольклор. У "Минских губернських ведомостях" з'явилося дослідження "Пра духоуныя простанародныя песні Пауночна-Заходняга краю", у "Виленском вестнике" – "Сцены з беларускага быту" (1873. № 115) та у "Душеполезном чтении" – "Батлейка" (1873. № 12) та інші.

Працюючи у Гродненській, Мінській та Віленській губерніях, Григорій Кулжинський назбирав понад 500 записів фольклорних матеріалів, які до нас не дійшли. Крім цих матеріалів, була оформлена збірка "Простанародныя беларускія песні, записаныя у Мінскай губерніі", куди увійшли 16 текстів з нотами, яка нині знаходиться в архіві Російського географічного товариства у Санкт-Петербурзі.

Після Білорусії Г. Кулжинський працював ще директором народних училищ Тамбовської та Воронежської губерній Росії. Перебуваючи з 1882 р. на пенсії і проживаючи у Харкові, він продовжував займатися творчою роботою. У 1883 р. почав видавати часопис "Благовест", у якому у 1885–1886 рр. опублікував згадані вище спогади про свою початкову роботу на педагогічній ниві у Білорусії.

Григорій Кулжинський не поривав своїх зв'язків і з Ніжином, де проживали його батьки та брати. А тому на схилі літ він проживав у Ніжині у своєї дочки.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург. 1881. С. CLXIV; Енциклопедія сучасної України. Київ, 2016. Т. 16. С. 47.

**РУБЕЦЬ
ОЛЕКСАНДР ІВАНОВИЧ**

*(01(13).10.1837–28.04(11.05).1913 –
музикознавець,
фольклорист, збирач українських
народних пісень, музичний педагог,
випускник Юридичного ліцею 1861 р.*

Юрист, випускник Ніжинського юридичного ліцею і відомий музикант, педагог, професор С.-Петербурзької консерваторії. І все це відноситься до однієї і тієї ж людини – Олександра Рубця. Але юридична освіта не стала, як для більшості випускників ліцею, для нього основною, музика перемогла.

Олександр Рубець народився у Чугуєві у військовому поселенні, керівником якого був його батько генерал-майор, дворянин Іван Пилипович, мати, Анна Петрівна, була родом із Стародуба родини Немировичів-Данченків, із якої вийшов відомий театральний діяч Володимир Іванович. У сім'ї любили як класичну музику, так і народну, а тому у їх будинку звучали твори бандуристів і лірників. Потяг до музики був і в Олександра, і коли йому виповнилося п'ятнадцять років, батьки запросили із Відня чеського музиканта Франца Францовича Черні, щоб він сприяв розвиткові музичних здібностей сина.

Як і у всіх інших дворянських сім'ях, батьки намагалися дати дітям світську освіту. А тому спочатку обрали Харківську гімназію (у 1850 р.), а потім у 1853 р. Першу Київську гімназію, куди зараховували найбільш здібних хлопців. У гімназії Олександр Рубець співав у хорі, складеному із кращих голосів, відібраних із семи класів. Він ходив також слухати органну музику під час служби у костьолі, яку грав його учитель музики Шмітберг.

У 1854 р. помер батько, і сім'я переїхала у село Іскровку Стародубського повіту.

Після закінчення гімназії у 1858 р. Олександр Рубець обрав Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька і намагався опанувати юридичні науки. У цей час тут працювали професори-юристи М. Д. Затиркевич, К. А. Царевський, А. К. Ціммерман, А. Ф. Янишевський. Історію і статистику читав молодий талановитий професор І. В. Лашнюков, російську словесність Є. М. Белобров, який у цей час видав монографію "О народной русской поэзии" (1859), дослідження про український фольклор, який він розглядав "як свідоме вираження

народного духу, народного характеру". Саме ці заняття, мабуть, найбільше цікавили Олександра Рубця, і це підтверджують його подальші інтереси.

В одній із своїх заяв юний ліцеїст з гумором стверджував: "Лінувався, більше займався співами, записував малоросійські пісні, внаслідок цього закінчив ліцей з чином 14 класу".

Слід зазначити, що директор ліцею Єгор Павлович Стеблін-Камінський, на якого в дитинстві мав великий вплив І. Котляревський, все робив в очолюваному ним невеликому навчальному закладі, щоб молоді цікаво було жити, і організовував літературні вечори, стимулював до творчості. Деякі ліцеїсти брали участь разом з ніжинськими інтелігентами у підготовці драматичних вистав і влаштуванні концертів у місті.

Після закінчення ліцею у 1861 р. Олександр Рубець влаштувався на роботу у Чернігівську карну палату помічником слідчого. Але, довідавшись про відкриття С.-Петербурзької консерваторії у 1862 р., він вступив туди, маючи дуже гарний голос, спочатку у клас співів Піччіолі, а потім, за порадою А. Г. Рубінштейна, – в клас теорії музики М. І. Заремби.

Після закінчення консерваторії у 1866 р. О. Рубець був залишений у ній викладачем елементарної теорії та сольфеджіо. До своєї роботи він ставився відповідально, з любов'ю, вів велику дослідницьку та методичну роботу, опублікував навчальні посібники: "Метод преподавания элементарной теории и сольфеджио" (1867), "Сборник упражнений для одного и многих голосов" (1870–1871), "Ритмический сборник" (1873), "Сборник упражнений в ключах" (1874), "Краткая музыкальная грамматика" (1875), "Музыкальная азбука" (1876) та інші.

Крім теоретичних праць з музики, О. Рубець видав також фольклористичний "Сборник украинских народных песен (вып. 1)" та зібрання "Двести шестнадцать народных украинских напевов" (1872), які збирав, починаючи із Ніжина, потім 1868 р. на Кубані і 1869 р. влітку в Україні. Крім цього збірника, виходили й інші його зібрання російських, українських, білоруських народних пісень та танців. Він написав музику на вірші Т. Шевченка "Думи мої, думи".

Як свідчать дослідники, музикантом було зібрано і записано близько 6 000 народних пісень. Багато із зібраного О. Рубцем було використано для музичних обробок композиторами П. Чайковським, М. Римським-Корсаковим, М. Мусоргським, Ф. Колессою та ін. У 1879 р. О. І. Рубець видав "Биографический лексикон русских композиторов и музыкальных деятелей", який багатий на фактичний матеріал і зберіг багато імен, яких не знайдеш у інших енциклопедіях і словниках.

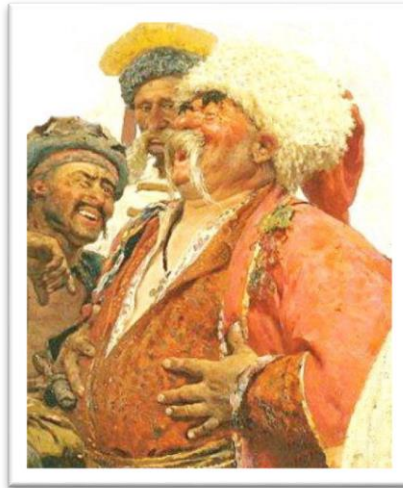
У 1879 р. О. Рубець отримав звання професора. На цій посаді працював у консерваторії до 1895 р., викладаючи теорію музики. Але він був затребуваний як фахівець і в інших навчальних закладах, зокрема в інститутах благородних дівиць – Олександрівському у Смольному, Єлизаветинського, Миколаївському, Сирітському, Патріотичному, Павловському та інших. Педагог не лише навчав, як грати, співати, а й проводив відповідну роботу зі своїми вихованцями, щоб і вони самі виявляли обдарованих дітей, підтримували їх і популяризували музику, прищеплювали любов до неї.

Протягом навчання і викладання у консерваторії О. Рубець вів щоденникові записи, в яких відбите не лише його життя, а й історія консерваторії з її професорами, композиторами. Перед від'їздом у Стародуб він передав 43 зошити директору С.-Петербурзької публічної бібліотеки В. В. Стасову, але, на жаль, вони не значаться у фондах бібліотеки. Лише один із зошитів був опублікований в газеті "Новое время", де закарбовані дуже цікаві записи про перші роки функціонування консерваторії.

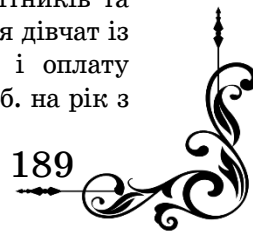
На жаль, у 1895 р. у Олександра Рубця розвинулася катаракта очей. Після операції професор порушив суворий режим і прийшов на екзамен, коли складали студенти його класу. Це стало причиною запалення очей і загальної сліпоти у червні цього ж року.

На цьому завершилася робота у консерваторії. Олександр Іванович пішов на пенсію й оселився у свого брата, який проживав у садибі матері у Стародубі Брянської губернії. У XVII–XVIII ст. це місто належало до Стародубського полку, виділеного у 1663 р. із Ніжинського і підпорядкованого безпосередньо гетьманському урядові. У 1781 р. був ліквідований полковий устрій на Лівобережній Україні і територія Стародубського полку відійшла до складу Новгород-Сіверського намісництва, а з 1796 р. – Малоросійської губернії.

Але і в цих складних умовах життя Олександр Іванович не міг залишатися без улюбленої справи, і продовжував займатися просвітницькою діяльністю. Він домігся у Стародубі для дітей робітників та селян музичної та рисувальної шкіл, курсів крою і шиття для дівчат із незабезпечених сімей. Всі витрати на оренду приміщень і оплату вчителям він брав на себе із отримуваної ним пенсії в 600 крб. на рік з

О. Рубець на картині І. Рєпіна
"Запорозжці пишуть листа
турецькому султану"

доплатою ще такої ж суми від імператриці за навчання її дітей великих князів музики, залишаючись при цьому скрутному матеріальному становищі.

Олександр Іванович своїх кращих талановитих учнів привозив у С.-Петербурзьку консерваторію, значна частина яких стала добре відома у музичному світі. Він також організував хор і оркестр, які виступали у сусідніх містах Почепі і Новгороді-Сіверському. У Стародубі була поставлена опера М. Глінки "Жизнь за царя".

У 1899 р. у день святкування 100-річчя від дня народження О. Пушкіна О. Рубець організував насадження дерев на пустирі неподалік від будинку. Першу липу посадив Олександр Іванович. Так у Стародубі з'явився місцевий парк.

У 1908 р. Олександр Іванович зібрав нащадків гетьмана України Павла Полуботка, щоб вирішити питання про повернення золота, вивезеного гетьманом за кордон. З'їзд завершився невдачею, і О. Рубця звинуватили в обмані. Але сам факт дуже цікавий у біографії музиканта і мецената.

До цікавих фактів із життя О. Рубця слід віднести і його позування художнику І. Рєпіну, який малював картину "Запорожці пишуть листа турецькому султану" і зобразив у центрі полотна могутнього козака.

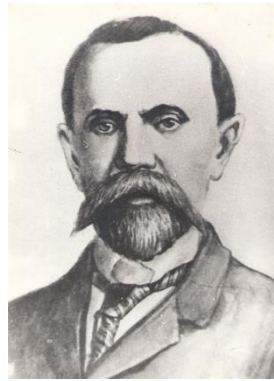
Дуже широка була благодійна діяльність Олександра Рубця. Він виділяв кошти на відкриття школи у Буді Карецькій, міської музичної школи у Стародубі у 1911 р., будівництво народного дому, першого кінотеатру тощо.

Помер Олександр Рубець у Стародубі, поховали його всім містом на цвинтарі Вознесенської церкви біля брата Іпполіта. Після закінчення Великої Вітчизняної війни храм був знесений, по-варварськи зруйнований і цвинтар, де знаходилась могила Олександра Івановича. Пізніше у місті в парку, посадженому ним, установили символічну могилу митця. Музичну школу, названу після його смерті його іменем, знову поновили у назві. Так потроху воскресло із забуття ім'я видатного музиканта і мецената уже у наш час.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881.; Метельський Г. В. Сердце, отданное людям: повесть об А. И. Рубце. Тула, 1978. 94 с.

**БОГУШЕВИЧ
ФРАНТИШЕК КАЗИМИРОВИЧ**

*(09(21).03.1840–15(28).04.1900) –
відомий письменник,
основоположник нової білоруської
реалістичної літератури, випускник
Юридичного ліцею 1868 р.*

Відкриття у Ніжині Юридичного ліцею князя Безбородька сприяло тому, що до нього вступали не лише жителі Чернігівщини, Полтавщини, а й з інших регіонів, зокрема із Білорусії. Так у ньому з'явився Ф. Богушевич, який народився у селі Кушляни Віленської губернії в сім'ї дрібного шляхтича. У 1861 р. Ф. Богушевич після закінчення Віленської гімназії вступив на фізико-математичний факультет С.-Петербурзького університету, з якого за участь у студентських "заворушеннях" був відрахований. Повернувшись на батьківщину, він деякий час вчителював. А в 1863–1864 рр. брав активну участь у повстанні під керівництвом Костюса Калиновського у загоні Людвіка Нарбутта. Під час придушення його російськими військами у 1864 р. в одній із бойових сутичок Ф. Богушевич був поранений, і ця недолікована рана давала ще довго про себе знати. Керівника повстання царський уряд стратив, а багатьох учасників відправили в каземати та на заслання. До Сибіру заслано і брата Володимира. У цей складний час Ф. Богушевич змушений був тікати з Білорусії в Україну.

Ніжин і Юридичний ліцей кн. Безбородька як вищий навчальний заклад знаходились осторонь від повстання, і Ф. Богушевич розраховував на те, що тут жандарми не довідаються про його участь у заворушеннях і він зможе тут не лише переховатися, а й здобути освіту. Ніжин був відомий білорусам ще з козацьких часів, коли в Україні у 1648–1654 рр. йшла народно-визвольна війна проти польської шляхти. Полум'я свободи перекинулось і на білоруські землі, які теж знаходились під владою Польщі. Ніжинський полковник Іван Золотаренко, на той час наказний гетьман, допомагав у 1654–1655 рр. звільнити білоруські міста і фортеці від поляків. Він схиляв представників білоруської військово-політичної верхівки до того, щоб і в них запровадити гетьманське управління і об'єднатися не з Росією, а з Україною. Смертельне поранення Івана Золотаренка під білоруською фортецею Новий Бихів у 1655 р. завадило втілити в життя ці наміри, хоча наказний гетьман уже мав підтримку своїм задумам у Білорусії, зокрема з боку Костянтина Поклонського. І. Золотаренко уже чимало

зробив у напрямку "показачення" Білорусії. Проте ці взаємини не були такими простими, як здається на перший погляд. Білоруські керівники повернулися під владу Польщі.

Відкриття у 1820 р. Гімназії вищих наук, другого після Харківського університету (1805) вищого світського навчального закладу в Україні, зробило Ніжин відомим далеко за його межами. Ніжинський юридичний ліцей як спадкоємець Гімназії вищих наук князя Безбородька, який дав Росії "декілька сотень чесних і освічених людей, вірних слуг вітчизни, гарно підготовлених і досвідчених чиновників, які не торгували совістю і законом", теж набув слави.

Тож Ф. Богушевич у 1865 р. дістався до Ніжина, щоб вступити до Юридичного ліцею кн. Безбородька. У Ніжинському архіві збереглися документи, які дають можливість розкрити деякі деталі життя та навчання Ф. Богушевича.

7 травня 1865 р. Ф. Богушевич подав заяву про вступ до Ніжинського юридичного ліцею, представивши відповідні документи: свідоцтво про навчання в С.-Петербурзькому університеті, копію указу про дворянство та метричне свідоцтво. Приймаючи документи, дирекція ліцею зацікавилася поведінкою Ф. Богушевича в університеті і направила туди свій запит. 29 травня 1865 р. Ф. Богушевич був зарахований студентом юридичного ліцею. Вчився він добре, але не отримував стипендію. А тому, щоб прожити, сплатити за квартиру, а він проживав у будинку Мукіної, треба було заробляти у вільні від навчання години гроші. І Ф. Богушевич зайнявся репетиторством. Проте це не покращило ситуацію. Тому він знову подав заяву на ім'я директора Є. В. Гудими, в якій просив призначити йому стипендію. Але і цього разу йому відмовили за "відсутністю вакансії".

Ф. Богушевич опинився у скрутному становищі і змушений був 10 грудня 1865 р. звернутися з заявою до предводителя ніжинського дворянства Я. М. Почеки, в якій зазначав: "Не маючи ніяких засобів до життя, я зовсім не в змозі продовжувати навчання за власний рахунок; моя скрута змущує мене просити начальство, щоб отримувати стипендію, проте для цього необхідно свідчення Вашого високородія про бідність, а тому насмілився турбувати своїм проханням про надання мені такого".

Щоб його прохання було достовірнішим, Ф. Богушевич доклав до нього ще й свідчення трьох дворян, поміщиків Ніжинського повіту: штабсротмістра Миколи Милорадовича, поручика кінної артилерії Михайла Фальковського та відставного поручика Київського гусарського полку Костянтина (прізвище нерозбірливо) від 30 листопада 1865 р., у якому вони свідчили, що студент Ніжинського ліцею дворянин Франц Казимірович Богушевич дійсно не в змозі не тільки внести законної плати за право слухати лекції, але не може і прожити за свій рахунок. На це вказував і предводитель ніжинського дворянства

Я. М. Почека. Проте і це не допомогло Ф. Богушевичу. А треба було платити за навчання, за помешкання. Він перейшов жити у будинок Вакуленка. Щоб прогодувати та одягти себе, він знову шукав підробіток. І в цих важких умовах хотілося отримати хороші знання, бо добре розумів, що тільки вони дадуть йому можливість покращити своє життя.

11 грудня 1867 р. Ф. Богушевич знову подав заяву директору С. В. Гудимі, в якій писав: "Коли я вчився на I курсі ліцею, то звернувся до начальства про призначення мені стипендії на друге півріччя; але у зв'язку з тим, що вакансії не виявилось, отримав відмову. Перейшовши на 2-й курс, я знайшов можливість якось утримувати себе шляхом репетиторства і тому визнавав недоречним турбувати начальство своїм проханням про стипендію; на майбутнє, бажаючи присвятити більше часу власній освіті, я не бачу ніякої можливості забезпечити своє існування працею, бо дуже мізерна її оплата і вимагає більше, ніж я можу присвятити їй часу. Від рідних я не отримую ніякої допомоги через їх неспроможність, до речі, крім звичайних витрат на прожиття, я, хворий, повинен нести витрати ще й на лікування. Всі ці обставини змушують мене знову турбувати Вашу величність про призначення мені стипендії на майбутнє. М. Ніжин, 1867 р., травня 11 дня".

Ф. Богушевич із сім'єю

Цього разу прохання Ф. Богушевича було задоволене, що дало можливість йому успішно завершити навчання в ліцеї.

Ф. Богушевич добре вчився. Та й колектив студентів групи був досить старанним. Із 36 студентів-випускників цієї групи 26 отримали чин XII класу.

Професори права Л. І. Жданович, М. Д. Затиркевич, І. А. Максимович, історії і російської словесності І. В. Лашнюков, О. М. Белобров, Ф. Я. Вороной на чолі з директором С. П. Стеблін-Камінським відіграли значну роль в отриманні Ф. Богушевичем освіти і формуванні його суспільно-громадських поглядів та естетичних смаків.

В ліцеї були створені всі умови для навчання. Існували кабінети, була хороша бібліотека, у фонді якої налічувалось 12450 томів. Директор ліцею Є. П. Стеблін-Камінський потурбувався про поповнення новим обладнанням кабінету фізики, хімії, природничої історії, у якому налічувалося 4600 експонатів мінералів, опудал тварин і птахів, мінц-кабінет, де зберігалися старовинні монети (441 одиниця). Навчальний процес у ліцеї проходив у доволі сприятливих умовах. Контингент студентів був невеликий. Переважну їх більшість становили діти із дворянських сімей, решта – діти військових, купців, духовенства, міщан, тобто тих, хто міг сплатити за навчання.

В останній рік перебування Ф. Богушевича в ліцеї становище нормалізувалося. Він зміг приділити більше уваги навчанню, спілкуванню з однокурсниками, особистим захопленням. У зв'язку з 25-річчям Ніжинської вищої школи попечитель закладу О. Г. Кушпельов-Безбородько подарував Юридичному ліцею у 1845 р. 176 картин різних європейських шкіл XIV–XIX століть: італійської – 10 картин, флорентійської – 9, римської – 12, ломбардської – 13, венеціанської – 12, неаполітанської – 5, генуезької – 16, іспанської – 5, французької – 20, німецької – 20, фламандської – 46, новоруської – 7. Тут були представлені твори Агостіно Карраччі, Тьєполо, Тиціана, Рафаеля, Корреджіо, Мікеланджело, Перуджіно, Вазарі, Брейгеля, Ван-Дейка, Ван дер Невра, Рубенса, Рейсдаля, Ван-Лаара, К. Брюллова, А. Мокрицького та інших.

Ці картини давали можливість Ф. Богушевичу, як і іншим студентам, формувати свої естетичні смаки. Він з інтересом знайомився і з колекцією монет ніжинського скарбу, який був знайдений у 1852 р. у районі Магерок у кількості 100 срібних давньоруських монет, значна частина яких нині зберігається в Музеї історії України в Києві та Ермітажі в С.-Петербурзі.

Демократична атмосфера, яка панувала в ліцеї, сприяла не лише ґрунтовному засвоєнню студентами знань із спеціальності, а й їх загальному розвитку.

Дискусії з різних питань відбувалися не лише в аудиторіях, а й у ліцейському парку. "З особливим почуттям згадується це місце.., парк.., де ми сперечались з філософії, права, літератури, – писав випускник ліцею К. Є. Троцина. – Сад був нашою академією, де ми вільно віддавались нашим заняттям, куди кожний з нас приходив повчитися або з книги, або з бесіди, або просто із споглядання природи". А випускник ліцею М. В. Гербель згадував, що в ліцеї "віяло добрим здоровим духом, і молодь вчилася, розвивалась... Добрий і дружний гурток товаришів, відсутність педантизму... При таких сприятливих умовах внутрішнього життя ліцею між ліцейстами дуже була розвинута пристрасть до занять літературою, і ці заняття потягли потім багатьох на літературне і наукове поле". Згідно із Статутом ліцею, студенти щорічно писали літературні твори, кращі з них

відзначалися преміями. Це, безумовно, сприяло розвитку літературних здібностей молоді.

Ф. Богусевич, навчаючись у Ніжинському юридичному ліцеї, знав, що з Ніжинською вищою школою пов'язані імена відомих письменників: Миколи Гоголя, Нестора Кукольника, Євгена Гребінки, Миколи Гербеля, Леоніда Глібова та інших, які формувалися як літератори саме в цих стінах.

В його навчання в Ніжині на засланні під наглядом поліції з 1863 до 1867 р. перебував випускник Юридичного ліцею, відомий український байкар Леонід Глібов. Але про це, мабуть, Ф. Богусевич і не знав.

Пробував свої сили в літературі і Ф. Богусевич. Вірші він писав під впливом Т. Шевченка, твори якого в той час ходили по руках, переписувалися. Ніжинці ще пам'ятали, як у 1861 р. під час перезахоронення тіла поета відбулася панахида біля Спасо-Преображенської церкви. Писав Ф. Богусевич вірші українською та білоруською мовами. На жаль, поет усе знищив, бо вважав, що воно "нічого не вартия". Але, мабуть, були й якісь інші причини. Навчання підходило до кінця. Складені останні екзамени.

26 липня 1868 р. у Блакитному актовому залі Юридичного ліцею відбулося святкове вручення атестатів про закінчення Ніжинського юридичного ліцею кн. Безбородька. Попрощалися між собою та професорами 36 випускників і роз'їхалися за своїми призначеннями у різні куточки країни.

Закінчивши Юридичний ліцей кн. Безбородька з правом на чин XII класу, Ф. Богусевич з 18 грудня 1868 р. почав працювати канцелярським чиновником Чернігівського губернського правління. На цій посаді він перебував недовго, бо постановою губернського правління від 22 січня 1869 р. був призначений на посаду виконувача обов'язки помічника діловода цього ж правління. Указом Урядового Сенату від 10 квітня 1869 року за № 7450 Ф. Богусевича затверджено у чині губернського секретаря з подальшою вислугою. Як свідчить формулярний список, Ф. Богусевич звернувся до чернігівського губернатора з проханням перевести його в палату кримінального і цивільного суду із зарахуванням кандидатом на посаду судового слідчого. Це прохання було підтримане, і з 16 червня 1869 р. він почав займатися судовими справами. У зв'язку з тим, що Богусевич не був закріплений за якоюсь конкретною ділянкою, то його посилали на певний час у відрядження. Так, він виконував обов'язки судового слідчого Кролевецького повіту (з 30 червня до 25 жовтня 1869 р.), Стародубського повіту (з 4 листопада 1869 р. до 15 вересня 1870 р.), а 1 грудня його відкомандировали помічником судового слідчого 2 ділянки Чернігівського повіту.

У зв'язку із загостренням хвороби Ф. Богусевич змушений був 4 березня 1871 р. подати у відставку. Поранення давало про себе знати.

Трохи підлікувавшись своє здоров'я, він знову звернувся у Міністерство юстиції з проханням поновити його на роботі. Наказом по відомству від 21 липня 1871 р. № 51 Ф. Богушевич був призначений виконувачем обов'язки судового слідчого другої дільниці Грязовецького повіту Вологодської губернії, але 7 травня 1872 р. міністерство переводить його на таку ж посаду у Борзнянський повіт Чернігівської губернії.

На будь-якій дільниці Ф. Богушевич добросовісно ставився до виконання своїх обов'язків, тож через 5 років службової діяльності Департамент герольдії Урядового Сенату від 18 жовтня 1873 р. перевів його за вислугою років у колезькі секретарі.

17 червня 1874 р. за наказом № 30 по відомству Міністерства юстиції Ф. Богушевича і призначено виконувачем обов'язків, а з 6 січня 1882 р. судовим слідчим першої дільниці Конотопського повіту Ніжинського окружного суду, де він працював 10 років.

15 вересня 1874 р. Ф. Богушевич одружився з дворянкою Габріелою Михайлівною Шкленник. 2 жовтня 1875 р. у них народилася дочка Констанція, а 29 грудня 1881 р. – син Томаш.

Сім'я Ф. Богушевича проживала у Конотопі, наймаючи квартиру. Дружина слідкувала за здоров'ям чоловіка, займалася вихованням дітей. Сам же він зосереджував увагу на відповідальному виконанні своїх обов'язків, розбирався у різних побутових справах жителів міста.

У Ніжинському архіві збереглися два цікаві листи, які мали конфіденційний характер і стосувалися службової долі Ф. Богушевича. 30 червня 1875 р. виконуючий обов'язків керівника канцелярії Міністерства юстиції звернувся до керівника Ніжинського окружного суду Е. Ф. Бостреми з листом, в якому просив дати характеристику службової діяльності і моральних якостей Ф. Богушевича і викласти свою думку, чи зможе він з користю для служби за своїми здібностями і спрямованістю роботи обійняти посаду члена Окружного суду. На що Е. Ф. Бострелі дав позитивну відповідь.

Проте якась причина завадила Ф. Богушевичу обійняти посаду члена окружного суду, і він продовжував виконувати обов'язки судового слідчого першої дільниці Конотопського повіту.

Жителі Конотопа відзначили ефективну роботу Ф. Богушевича. Конотопська міська управа направила до Ніжинського окружного суду 10 січня 1876 р. представлення, у якому зазначалося: "Гласні міської думи на засіданні її 9 листопада 1875 р. заявили, що більшість жителів міста Конотопа досить доброзичливо ставляться до корисної діяльності виконуючого посадові обов'язки судового слідчого Ніжинського окружного суду пана Богушевича, посиленою працею якого без сумніву зобов'язані встановленню з деякого часу безпеки і спокою відносно крамоли, яка так часто повторювалася до прибуття пана Богушевича в місто Конотоп, коли жителі знаходились у повній небезпеці. Така

бездоганна чесність і корисна діяльність пана Богушевича, на їхню думку, заслуговує вираження певної вдячності жителів міста Конотопа. Вислухавши все це, дума постановляє: висловити щиру подяку міста Конотопа виконуючому посадові обов'язки судового слідчого п. Богушевичу через Ніжинський окружний суд за його бездоганну і корисну діяльність по службі слідчого в місті Конотопі, про що міська управа мала честь сповістити Окружному суду на його розпорядження для доведення до відома начальства і уклінно просить у наступному повідомити міську управу.

Міський голова Горовой.

Секретар

№ 28. 1876 р. січня 10 дня".

Цей лист мав певний вплив на відзнаку Ф. Богушевича. 31 грудня 1876 р. за відмінно-ревнісну службу йому було всемілостиво надане звання кавалера ордена Св. Станіслава 3-го ступеня. А 6 січня 1882 р. Ф. Богушевич нарешті був призначений наказом міністра юстиції судовим слідчим в тому ж самому окрузі і того ж самого суду. Якщо до цього він був лише виконувачем обов'язків, то з оголошенням наказу він повноцінно отримав посаду відповідно до звання. 15 травня 1883 р. Ф. Богушевича нагороджено орденом Анни 3-го ступеня.

На жаль, 1880 р. письменник захворів, не зміг своєчасно повернутися з відпустки. Лікар м. Ошмяни Л. Волчанський у своєму посвідченні зазначав, що хвороба шляхів дихання мала настільки серйозну форму, що не могло бути й мови про пересування хворого.

Підлікувавшись, Ф. Богушевич продовжив працювати в Конотопі. З квітня 1882 р. він просить голову Ніжинського окружного суду посприяти про його призначення членом Сувалкського окружного суду. І на цей раз голова підтримує Ф. Богушевича, відзначаючи його позитивні якості. Проте це прохання не мало позитивного вирішення.

Здоров'я погіршувалося. 25 листопада 1883 р. Ф. Богушевич просить Ніжинський окружний суд звільнити його від служби і надати відпустку для медичного обстеження та лікування, дозволити йому виїхати для цього у місто Вільно. А 23 березня 1884 р. Ф. Богушевич написав прохання в суд видати йому якомога швидше атестат про службу і копію формулярного списку, а також інші документи, виславши їх у місто Вільно в окружний суд, бо він звільнявся остаточно з роботи і виїжджав із України.

Наказом по Міністерству юстиції від 14 березня за № 17 Ф. Богушевич був звільнений від служби відповідно до пропозиції з наданням мати право носити у відставці мундир, щоб відповідав посаді. Крім цього, указом Урядового Сенату від 11 серпня 1884 р. за № 79 Ф. Богушевича підвищено за вислугою років у надвірні радники зі старшинством.

Так завершилась робота Ф. Богушевича за спеціальністю юриста на Чернігівщині.

Службова діяльність Ф. Богусевича в Україні відзначалась громадянською принциповістю, чесністю, увагою до простих людей, зокрема до бідної частини селянства. У пореформений час особливо часто виникали земельні конфлікти між поміщиками і селянами. Архівні документи свідчать, що він був свідомим захисником інтересів українських селян.

В Україні Ф. Богусевич також займався літературною діяльністю не лише у студентські роки, а й пізніше. У зв'язку з тим що письменник не ставив дат написання твору, то важко з'ясувати, які з них відносяться до часу його перебування на Чернігівщині, і ці твори до цього часу не виявлені.

Активною творчою діяльністю Ф. Богусевич зайнявся з 1883 р., коли повернувся на батьківщину. Писав свої твори білоруською мовою, яка в той час, як і українська, була заборонена. Деякі літературознавці вважають, що першими відомими поетичними пробами Франциска Богусевича були знайдені у Львові вірші польською мовою: "Новий рік 1886" ("Nowy rok 1886"), "Привид надії" ("Widmo nadziei"), "Хто це?" ("Kto to?"), написані в 1885–1886 рр. В архіві Яна Карловича зберігся автограф байки Ф. Богусевича білоруською мовою "Вовк, ягня, вівця" ("Воук, ягня, авечка"), видання 1886.

Під псевдонімом Мацей Бурачок Ф. Богусевич випустив збірку поезій "Дудка белоруская" (1891), а під псевдонімом Симон Ревка з-під Борисова надрукував "Смык белорусский" (1894). Вірші поета заборонялися, бо вони революціонізували селянські маси і збуджували до соціального і національного визволення. Майже всі прозові твори Ф. Богусевича. Поет з боєм говорив про неможливість донести до народу правду:

"Ой, нашто-ж мне дана тая мая мова,
Як я не умею сказаць тое слова,
Каб яго пачулі, как яго позналі,
Каб яго, то слова, ды праўдай назвалі;
Каб і разышлося то слова на свеце,
Як праменне сонца цёплага у леце;
Каб на тое слова ды людцы здразелі
Так, як тья дзеткі на святой нядзелі;
Каб-жа тое слова ды людцоў з'єднала,
Каб на тое слова ворагаў не стала;
Каб людцы прызналі братоў ды братамі –
Дзалиліся-б доляй і хлеба шматамі,
А без таго слова я – нямы калека!
Хоць-бы занямець мне і да канца века!"
("Праўда").

Ф. Богусевич виступав як народний поет, захисник інтересів простого люду. Він поважав народну працю і людину праці, засуджуючи тих, хто наживався, експлуатуючи її. Він мріяв про волю для народу.

"Сорак гадоў б'юся,
Ніяк не звярнуся,
Ніяк не натраплю
Вадзіцы хоць каплю,
Ды такой вадзіцы,
Ды з такой крыніцы,
Што, як хто нап'ецца,
Дык вольным стаецца.
Грай, вясёла-ж грай,
Або долю дай!.. "

(*"Моя дудка"*)

Головним героєм творів Ф. Богусевича був народ, який не лише страждав, але й ненавидів своїх пригноблених, намагався вести з ними боротьбу.

Поет у своїй творчості використовував елементи народної творчості, а також кращі традиції демократичної російської літератури. Ідейно-тематична спрямованість поезій Ф. Богусевича близька до творів М. Некрасова і Т. Шевченка, художників слова, яких він так любив і поважав і у творчості яких знаходив багато палких слів про народ та його життя. Ф. Богусевич, розвінчуючи панівні класи, звертався до прийомів сатири.

Як юрист він добре знав, в яких тяжких умовах знаходилися селяни після відміни кріпосного права, коли пани, обікравши їх, залишили їм лише злидні та поневіряння. І ніхто їх не хотів захистити.

"Судоў нарабілі, начальстваў ці мала:
Пасрэднік і воласць, сінод і сенаты,
Прысуцтвы і вокруг, управы, палаты;
А найбольш міравых, участковых і з'ездаў,
Што ў полі каменя, што гвездаў!
Затое-ж жыццё цяпер труднае стала!"

(*"Як праўду шукаюць"*)

Ф. Богусевич детально розкриває судочинство у вірші "У судзе", розвінчуючи красномовство прокурора й адвоката, які менше за все турбуються про безвинного селянина Пантурку. Поет різко критикує суд, викриває його несправедливість у віршах "Кепска будзе!" та "У астрозе". В основу цих віршів поет поклав судові випадки, які часто зустрічалися в його повсякденному житті судового слідчого.

У вірші "У астрозе" Ф. Богусевич розповів про те, як мужик відлупцював урядника, за що його посадили "у астрог". В чому ж причина, за що він його бив?

"... За тое, мы кажам, што надта ён ласы:
Што любе яешню, курэй і каўбасы;
Унадзіўся надта ён лазіць па хатах
Ды нюхаць, каторай муж служба ў салдатах".

Словами одного із героїв вірша "Ахвяра" Ф. Богушевич розкриває свою громадянську позицію:

"Каб я панам ніколі не быў:
Не жалаў-бы ніколі чужога,
Сваё дзела як трэба рабіў.
Каб прад меншым я носу не драў,
А прад большым не корчыў спіны,
Каб грэх свой прад сабой я пазнаў,
У другіх каб не відзеў віны;
Чужых жон каб не вёў да граху,
А сваю каб як трэба любіў,
Каб мне дзеці былі у слуху,
Каб я бацькам для іх век дажыў,
Каб людзей прызнаваў за братоў,
А багацтва сваё меў за іх;
Каб за край быў умерці гатоў,
Каб не прагнуў айчызны чужих".

Важко пробивалосся до читача слово Ф. Богушевича, бо на батьківщині воно заборонялося. Один із віленських цензорів у зв'язку з намаганням поета видати збірку віршів "Белорусская скрыпачка" писав: "Не кроется ли в такого рода произведениях тенденция, кроме "малорусской", создать еще и белорусскую литературу... Отмеченная рукопись не может быть дозволена к печатанию". А Богушевич палко бажав, щоб білоруська мова звучала і розвивалась. У передмові до збірника "Дудка беларуская" він стверджував: "... трэба знаць суседскую мову, але найперш трэба знаць сваю", "язык і ёсць адзежа душы" і закликав: "Не пакідайце-ж мовы нашай беларускай, каб не ўмерли!"

Своїми творами Ф. Богушевич відкрив нову сторінку в історії білоруської літератури. Академік Є. Ф. Карський відзначав, що поет "дав справжній поштовх і білоруському національному рухові і розвитку білоруської літератури".

Життєва доля Ф. Богушевича була тісно пов'язана з двома братніми народами – білоруським і українським, їх культурами, звичаями, мовами. Перебуваючи на державних посадах царської Росії, він залишався патріотом і виразником інтересів цих двох народів. І по-іншому не могло і бути, бо він стояв на позиціях патріотизму та захисту простого народу, вірив у дружбу і взаємопідтримку наших народів, сподівався, що мова цих народів буде звучати вільно у співдружності з іншими.

У Ніжині його іменем названа одна із вулиць міста, а на будинку, де раніше був Юридичний ліцей (нині Ніжинський університет), відкрито меморіальну дошку.

Література: Васильківський Г. П. Францішек Казимірович Богушевич. Наукові записки. Ніжин. держ. пед. ін-т ім. М. В. Гоголя. Т. XI; Вип. 1. Ніжин, 1960. С. 157–167; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 105–107; Самойленко Г. В. Францішек Богушевч на Чернігаускій землі. "Полымя". 2016. № 8. С. 129–141.

Музей Ф. Богушевича
в селі Кушляни (Білорусь)

**СТРАВИНСЬКИЙ
ФЕДІР ГНАТОВИЧ**

*(08(20).06.1843–21.11(04.12).1902) –
відомий співак, батько видатного
композитора Ігоря Стравинського,
випускник Юридичного ліцею 1869 р.*

Як і багато інших юнаків із Білоруського краю, Федір Стравинський обрав для подальшого навчання Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька, який функціонував з 1840 р. і був відомий у Російській імперії, бо готував добре підготовлених юристів різного профілю.

Народився Федір Стравинський у селі Головинці (інша назва Новий Двір) Речицького повіту Мінської губернії у шляхетній дворянській родині агронома католицького походження. Батько Гнат Гнатович працював у багатьох поміщиків на території Білорусії та України, зокрема у Чернігівській та Полтавській губерніях. Але це не забезпечувало життя родини, у якій було 4 дітей.

Після народження Федір Стравинський виховувався в родині, а коли настав час навчатися, його відправили на проживання до дядька Станіслава Гнатовича, у Мозир, де було своє Дворянське училище. Але

Ф. Стравинський з дружиною

у 1859 р. сім'я Стравинських переїхала в Ніжин, і Федора перевели до першого класу Ніжинської гімназії, яка функціонувала з 1840 р. при Юридичному ліцеї кн. Безбородька. Проте через два роки його повертають знову у Мозир, де була відкрита гімназія. Один із її викладачів згадував: "Високий стрункий і красивий юнак цей виділявся своєю благовихованістю. Навчався він у мене старанно і на уроках відповідав не по забуреному, а складно" (Виленський вестник. 1902. № 292).

Дослідники та архівні документи свідчать, що у юнака виявлявся потяг до мистецтва, а тому він залюбки співав у церковному хорі під

керівництвом священника отця Георгія Тарнопольського, а також брав участь у театральному гуртку, зігравши ролі Миколи Бурмака в комедії Антона Янковського "Покійник Опанас", а в грудні 1864 р. – роль Миколи у п'єсі Івана Котляревського "Наталка Полтавка" та Шпекіна у "Ревізорі" Миколи Гоголя (Стравинський Ф. И. Статті, письма, воспоминання. Ленинград, 1972. С. 174).

Після закінчення гімназії Федір Стравинський вступив 1865 р. у Ніжинській юридичній ліцей, у якому за три роки готували різнопрофільних юристів. Він добре розумів, що так можна було легше вступити до університету шляхом переведення, тому подав заяву до Новоросійського університету, який щойно відкрився. І Ф. Стравинського зарахували на навчання у ньому.

Але провчившись один семестр, він перевівся в Університет Св. Володимира у Києві, отримавши перевідну характеристику, у якій було сказано, що студент Федір Стравинський під час навчання у Новоросійському університеті поводив себе добре, ні в чому недозволеному не був помічений. Характеристика прийшла з Одеси 10 січня 1866 р., а 29 січня 1866 р. його зарахували студентом першого курсу юридичного факультету на другий семестр. Ці архівні документи підтверджують факт навчання юнака у двох університетах.

Під час навчання у Новоросійському університеті Федір Стравинський познайомився з Олександром Холодовським та його двоюрідною сестрою, яка згодом стала дружиною майбутнього співака.

У Київському університеті Федір Стравинський провчився лише до жовтня 1868 р., бо навесні цього ж року він не склав "полукурсовых испытаний" і змушений був продовжити навчання у Юридичному ліцеї князя Безбородька у Ніжині. Навчаючись у гімназії та в університетах, Ф. Стравинський ніколи не мав особливого потягу до основних дисциплін, хоча закінчив Ніжинський ліцей у 1869 р. з хорошими оцінками, про що свідчить середній бал 3,27 (з урахуванням чотирибальної системи оцінювання – це досить добре і добре), що дало право отримати вищий розряд на чин XII класу при вступі на державну службу. Разом з ним заклад закінчили ще 37 студентів-юристів, переважна більшість яких працювала в подальшому слідчими.

Проте Ф. Стравинського цікавила не кар'єра юриста. Він хотів стати співаком. І його активна участь у театральних аматорських гуртках, хорах підтверджували це. Перебуваючи в Одесі та Києві, він відвідував оперні вистави та концерти. А у Ніжині співав у церковному хорі та брав участь у концертах артистів-гастролерів, добираючи серйозний репертуар. Дослідниця з Ніжина Надія Онищенко у своїй статті вказує, що Ф. Стравинський, наприклад, 25 березня 1869 р. виконав арію Сусаніна з опери "Життя за царя" М. Глінки, російський романс і дует "Моряки" Костянтина Вільбоа, 13 квітня у концерті віолончеліста Кумлера співав "Тучи черные" Миколи Бахметтєєва; у

травні того ж року звучить арія Мельника з опери "Русалка" О. Даргомижського, а також російські романси (Онищенко Н. "Похмурий Осаул" – Федір Стравинський. *Слово просвіти*. 2006. Ч. 5 (340). С. 11).

Потяг до співу сприяв тому, що Федір Стравинський, отримавши диплом юриста, у 1869 р. вступив до С.-Петербурзької консерваторії, яка була заснована у 1862 р., на вокальний факультет. Його викладачами були Петро Репетто, Еріт Віардо, Генрієтта Ніссен-Саломан, Камілло Еверарді.

*Ф. Стравинський у ролі Мельника в опері
О. Даргомижського "Русалка"*

Під час навчання Федір Стравинський брав участь у лютому 1873 р.) у консерваторській постановці опери Джоаккіно Россіні "Севільський цирульник" і виконав партію Дона Базиліо. На одній із вистав був присутній антрепренер Київського міського театру Фердинанд Бергер, який запросив Федора Гнатовича у Київ і підписав з ним контракт 15 березня 1873 р. ще до завершення навчання у консерваторії на виконання партій першого баса. Антрепренер зобов'язав молодого співака працювати щоденно протягом Масляниці, а в інший час виступати 4 рази на тиждень в концертах.

Як свідчать дослідники В. Редя і О. Співаченко, за період роботи у Київському театрі Федір Стравинський вивчив 17 оперних партій, зіграв у 187 виставах, виступав у благодійних концертах та імпрезах

Київського відділення Імператорського Російського музичного товариства (Редя В., Співаченко О. Федір Стравинський: українські сторінки життя і творчості. *Музика*. 2013. № 6. С. 46–50).

Якщо раніше у Київському міському театрі переважали італійські опери, то з приходом Ф. Стравинського з'явилися вітчизняні. Співак виконав в опері М. Глінки "Руслан та Людмила" партію Руслана (1873) та Фарлафа (1874), а у його ж опері "Життя за царя" – Сусаніна (1876), в опері О. Даргомижського "Русалка" – Мельника (1874).

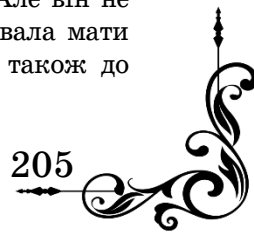
У 1874 р. була поставлена опера Петра Чайковського "Опричник". Це була перша постановка, і у ній Ф. Стравинський виконав дуже гарно партію Вязьмінського. Композитор був дуже задоволений цим виконанням.

Київський період відзначений також іншими важливими подіями у житті Федора Гнатовича. Він розширив коло знайомств, до якого входили композитор Микола Лисенко, з ним разом їздили у 1875 р. в Петербург на Другий слов'янський етнографічний концерт), відомі діячі українського театру Марко Кропивницький і Марія Заньковецька, художник Ілля Рєпін (зобразив співака на своїй картині "Запорожці пишуть листа турецькому султану" в образі похмурого осавула). До речі, під час цих сеансів Федір Гнатович познайомився з істориком Дмитром Яворницьким, якого художник теж зобразив на своїй картині. Цих знайомих було, звичайно, значно більше, але і вони свідчать про високий їх рівень.

У травні 1874 р. Федір Стравинський одружився з Анною Кирилівною Холодовською, красивою, освіченою, талановитою піаністкою. Вони познайомилися давно і весь час листувалися. Вона була на одинадцять років молодша. У 1875 р. у них народився первісток – син Роман.

Теща, Марія Романівна, передала зятю родинну бібліотеку, яку збирав батько дружини Кирило Григорович (1806–1855). І сам Федір Стравинський також займався збиранням книжок. Тут були твори російських і зарубіжних письменників, енциклопедії, довідники, каталоги, література з історії, філології, політичної економії, образотворчого мистецтва, історії музики і театру, нотні видання. Крім цього, було немало книжок, пов'язаних з історією України, її культурою. Співак збирав також художні твори Івана Котляревського, Пантелеймона Куліша, Григорія Квітки-Основ'яненка та інших. Особливо цінним зібранням були "Кобзарі" Шевченка. Федір Стравинський любив твори поета, знав багато віршів напам'ять.

У 1875 р. співак разом з родиною переїхав до С.-Петербургу, де йому запропонували місце соліста у Маріїнському театрі. Розпочинається новий етап у житті і творчості Федора Гнатовича. Але він не забував Україну, часто приїздив з дітьми у Київ, де проживала мати дружини, бабуся його дітей, до батька на Полтавщину, а також до

брата Олександра – офіцера та сестер дружини – Марії Носенко в Устилузі на Волині та Софії Єлачич у Печисках на Поділлі. Тут у 1897 р. від серцевої хвороби помер їх старший син Роман.

З Україною Федір Стравинський був пов'язаний і репертуаром. Він завжди з задоволенням виконував партії Світлішого в опері "Коваль Вакула" та Орлика – в "Мазепі" Петра Чайковського, Голови – у "Майській ночі" Миколи Римського-Корсакова, Тараса Бульбу в однойменній опері Василя Кюнера.

Україна знайшла своє зображення і в численних малюнках співака, які він любив робити під час своїх подорожей.

У 1882 р. в Петербурзі народився син Ігор, який став відомим композитором.

Працюючи у Маріїнському театрі (1876–1902), Федір Стравинський своїми оперними партіями утверджував реалістичне мистецтво як у драматичних, так і комічних партіях, виступав проти всього фальшивого і рутинного. Він створив велику кількість яскравих різнохарактерних сценічних образів в операх Петра Чайковського "Орлеанская дева" (Дюнуа), "Кузнец Вакула" (Светлейший), "Чародейка" (Мамиров), Олександра Серова "Юдифь" (Олофері), "Вражья сила" (Єромка), Миколи Римського-Корсакова "Русалка" (Мельник), "Борис Годунов" (Варлаам, Рангон), "Майська ніч" (Голова), "Ночь перед Рождеством" (Панас), а також у операх зарубіжних композиторів. Запам'яталися образи Мефістофеля, дона Базілію, Бартоло, Марселя тощо.

Ф. Стравинський відомий і як камерний співак, який брав участь у різних концертах, які проходили у Петербурзі. Тож, коли є талант, то він знайде при бажанні його володаря свій вихід на широкий простір і принесе славу як його власникові, так і тим, хто з ним спілкувався у житті.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. CLXXII–CLXXIII; Співаченко О. С. Федір Стравинський і роки навчання. Культура і сучасність. 2017. № 2. С.165–174; Редя В., Співаченко. Федір Стравинський: українські сторінки життя і творчості. Музика. 2013. № 6. С. 46–51.

**КОРОБКА
ПАВЛО СТЕПАНОВИЧ**

*(06(18).05.1846–01.09.1919) –
відомий освітянський діяч,
меценат, юрист, випускник
Юридичного ліцею 1872 р.*

Серед забутих і нині воскреслих імен діячів культури є Павло Степанович Коробка, життя якого ознаменоване словами поета М. Некрасова: "Сійте розумне, добре, вічне", сказаними у промові на III з'їзді російських діячів технічної і професійної освіти у Санкт-Петербурзі. У 1904 р. П. Коробка на практиці довів глибокий зміст цих слів, проводячи різноманітну меценатську діяльність на Чернігівщині, даючи можливість селянській молоді отримати необхідну освіту та спеціальність, будуючи та відкриваючи нові школи, училища, медичні заклади, майстерні тощо.

Павло Коробка народився у дворянській родині у селі Ядути Борзнянського повіту Чернігівської губернії. Батько, Степан Антонович, полковник у відставці, який обіймав посаду губернського секретаря, був одружений з Людмилою Платонівною Рудановською, сестрою відомого генерала Леоніда Платоновича Рудановського, який перебував на пенсії і жив у Ніжині.

Спалах епідемії протягом місяця забрав п'ятьох сестер і братів Павла Степановича. Він був найменший, і мати віддала йому і любов і турботу про подальшу долю сина. Дитячі роки він провів у маєтку матері у селі Мрин, що біля Носівки. Тут Павло отримав і початкову освіту.

У 1856 р. П. Коробку віддали вчитися до Ніжинської класичної гімназії, яка функціонувала при Юридичному ліцеї князя Безбородька. Після її закінчення у 1863 р. юнак продовжив навчання на юридичному факультеті Університету Св. Володимиру у Києві. І далі у науковій літературі існує розбіжність у висвітленні подальшої долі П. Коробки. Усі дослідники стверджують, що він закінчив університет і майже не згадують Ніжинський ліцей. Але, як свідчить логіка подій, Павло недовго навчався в університеті, про що свідчить він сам, згадуючи лише професорів перших курсів, так і вони його, зокрема О. О. Кістяківський, який дає йому 20 червня 1876 р. у своєму "Щоденнику" таку характеристику: "Посетил меня Коробка, один из слушателей первого курса, которому я начал читать. Теперь мировой судья. Просил его об изыскании исторических и юридических материалов"

(Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885). Київ, 1994. Т. 1. С. 176). Далі іде запис від 5 березня 1877 р.: "Возвратившись домой, я застал П. С. Коробку, лет пять-шесть маявшегоя в нашем университете по части юридических наук, но не выдержавшего экзамена. Ныне он состоит мировым судьей г. Нежина. Малыш недалекий, тепленький, пошленький и слабоголовый либерал, но думаю, что человек не безвредный, но в добрых руках могущий приносить пользу. Я ему поручил собирать материал по изучению юридических обычаев: думаю, впрочем, что проку выйдет мало" (Там само. С. 373–374).

Тож думаємо, що, захопившись просвітницькою діяльністю, П. Коробка перервав заняття в університеті і пішов навчатися в учительську гімназію, якою керував відомий громадський діяч і педагог І. Посяда. Здобувши тут педагогічну освіту, він 1868 р. відкрив у своєму селі Мрин однокласне училище, де деякий час працював як його попечитель і вчитель деяких предметів.

Проте саме життя та, мабуть, і родичі порадили Павлу Степановичу продовжити здобувати освіту. І він у 1869 р. вступив у Ніжинський юридичний ліцей князя Безбородька.

У групі, де навчався П. Коробка, було 69 чоловік. Різні юридичні дисципліни викладали професори І. А. Максимович – кримінальні закони, Л. І. Жданович – закони державного управління, І. П. Забутін – закони цивільні, М. Д. Затиркевич – енциклопедія законодавства, П. К. Скорделі – закони кримінальні й поліцейські.

У своїх спогадах П. Коробка згадував професорів І. А. Максимовича та П. К. Скорделі, які були за віком різні. Іван Андрійович Максимович, коли прийшов П. Коробка, працював останній рік, а Пантелеймон Костянтинович Скорделі лише розпочинав читати свій курс, був молодим, тож всі симпатії віддавали останньому. Ось його твердження: "Перед цим читанням кримінального права у Ліцеї було у руках професора Максимовича, людини поважної і дуже шанованої, проте далеко не молоді і тому немає нічого дивного, що широкий і живий виклад предмета так важливого для юриста-практика, зроблений молодим професором, мав особливе значення для ліцеїстів того часу" (Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 301).

П. Коробка високо оцінював викладання у Ніжинському юридичному ліцеї, заявляючи: "Можна з впевненістю говорити, що професори того часу поставили студентів ліцею, за об'ємом наданих ними знань з предметів суто юридичних, на однаковий рівень зі студентами університетів... І можливості існування ліцею доводить ще і те, що всі кафедри були зайняті, хоча заробітна плата професора ліцею не складала і тисячі рублів, а число студентів, незважаючи на близькість університетського міста, була близько 200 чоловік" (Там само. С. 302).

У червні 1872 р. Павло Коробка склав державний екзамен у Ніжинському юридичному ліцеї князя Безбородька, отримав диплом і

право на службовий розряд XII класу. А 30 вересня 1872 р. його обрали дільничним мировим суддею у Борзнянському, а згодом і у Ніжинському повітах. На цій посаді молодий юрист підтвердив свої хороші знання, продемонстрував розуміння юридичної справи та вирішення деяких спірних ситуацій.

П. Коробка продовжив займатися на батьківщині також проблемами освіти. За власні кошти він збудував 1874 р. нову дерев'яну школу, яка у вересні, на жаль, згоріла. У зв'язку з тим що Ніжинське земство не звернуло уваги на заяву Павла Степановича про страхування приміщення, то воно за збитки позовника виплатило йому 1060 руб., які він згодом витратив на зведення нового приміщення.

У зв'язку з реформами, які проводив імператор Олександр II, був виданий указ про створення земств, виборних органів влади у губерніях та повітах.

У 1874 р. П. С. Коробку обрано гласним Ніжинського повітового та Чернігівського губернського земських зібрань на три роки. У цей час він здійснював активну земську діяльність разом з іншими відомими земськими діячами І. І. Петрушевським, К. Є. Троциною, О. Ф. Ліндфорсом (братом Софії Русової), М. М. Ге та ін. До кола обов'язків земства відносилися різні проблеми, пов'язані з підтриманням у належному стані місцевих шляхів, медичних установ, будівництвом і утриманням шкіл (а в навчальний процес вони не мали права втручатися), проведенням статистичних досліджень тощо.

У 1878 р. Павло Степанович переїхав до С.-Петербургу, де його 15 травня обрали дільничним мировим суддею. Перебуваючи на цій посаді 25 років, П. Коробка відзначився своєю професійною підготовкою, умінням розібратися у складних справах, добросовісністю та добропорядністю. А тому мав авторитет і знайомства у високих державних колах. Все це було підтверджено виборами і на посаду мирового судді 1903 р., на яких П. Коробка майже не отримав голосів проти своєї кандидатури. Він дослужився до високого рангу: дійсного статського радника (цивільного генерала), який надавав йому спадкове дворянство.

На сторінках "Журнала Юридического общества при С.-Петербургском университете" у п'яти випусках він опублікував "Заметки мирового судьи", у яких поділився своїм досвідом, зосередивши при цьому увагу на проблемах діяльності мирових суддів.

Перебуваючи у С.-Петербурзі, П. Коробка не забував і свою рідну Чернігівщину та село Мрин, у якому разом з матір'ю збудував замість маленької дерев'яної велику кам'яну Успенську церкву. У вересні 1897 р. відбулося її освячення (розібрана у 30-х рр. XX с.). При храмі був хороший хор. Крім цього, на кошти матері та сина Коробків засновано богадільню, амбулаторію з хорошим медичним обладнанням, у штаті якої були лікар, фельдшер, акушерка, сформовано пожежну команду тощо.

П. Коробка постійно опікувався школою. У 1900 р. було збудоване приміщення для двокласного училища на 130 учнів, будинок для 3-х вчителів з присадибною земельною ділянкою. В училищі була хороша бібліотека.

1 жовтня 1901 р. у Мрині губернатор Чернігівщини, таємний радник С. К. Андрієвський у присутності високопоставлених осіб, зокрема попечителя Київського навчального округу, таємного радника В. В. Вільямінова-Зернова, окружного інспектора Київського навчального округу Н. С. Преліна, директора Історико-філологічного інституту князя Безбородька Ф. Ф. Гельбке та інших, відкрив Леонідівське нижче ремісниче чоловіче училище, яке назване на честь його дядька генерала Леоніда Платоновича Рудановського. У ньому було 3 відділення – ковальське, слюсарне та столярне. Протягом 3-х років 14–16-річні хлопці отримували хорошу спеціальну освіту. Станом на 1915 р. в ньому навчалось 40 учнів. Нині у приміщенні училища знаходиться Мринська середня школа.

2 листопада 1903 р. відбулася у Мрині ще одна важлива освітянська подія – відкриття Людмилинської жіночої школи сільського домоведення і садибного господарства. Школа була названа на честь матері П. Коробки Людмили Платонівни, яка була протягом життя сина доброю його порадицею і помічницею. Після її смерті 18 червня 1898 р. Павло Степанович отримав у спадок родові маєтки у Ядутах та Мрині загальною площею 639 десятин землі.

Людмилівська школа у Мрині була в Україні першим навчальним закладом такого типу. Попечитель П. Коробка виділив їй 20 десятин землі та 50 тисяч карбованців для її функціонування. Тут також було 7 га саду, теплиця, парники, молочарня, пташник, свинарник, вівчарня, пасіка, 16 корів, 10 десятин сінокошу та 30 десятин ріллі. Навчання тривало 3 роки. Був підібраний хороший педколектив. У школу приймали дівчат, які досягли 16 років. Для незаможних учениць призначалася стипендія.

Людмилівська школа була державною. Імператор Микола II 1 грудня 1902 р. затвердив рішення Державної ради "учредить" з 1 липня 1903 р. цю школу, надавши пожиттєво її засновникові дійсному статському раднику П. С. Коробці посаду почесного попечителя. На фасаді головного корпусу школи були написані слова:

Будите мысль, будите жизнь.
На труд разумный направляйте,
Будите мысль, будите жизнь
И лучший век подготовляйте.

У 1904 р. П. Коробка опублікував у С.-Петербурзі брошуру "Значение Людмилинской женской школы сельского домоводства и усадебного хозяйства для экономического развития сельской жизни", а у 1906 р. – "Отчет о состоянии Людмилинской женской школы".

У 1907 р. Чернігівське губернське зібрання за підтримки П. Коробки поставило питання про перекваліфікацію училища у педагогічний заклад. І лише у червні 1911 р. ця школа була перетворена на трикласну семінарію, яка готувала вчителів для початкових шкіл. У 1915 р. тут уже навчалось 60 учениць (у 1920 р. це були трирічні педагогічні курси).

Як свідчить дослідниця А. Бровко, опираючись на архівні матеріали, на будівництво всіх перерахованих приміщень було витрачено 53 тис. 957 крб, з яких 34 тис. виділила держава, 4 тис. – губернське земство, 3250 крб – повітове земство, 750 крб пожертвував фабрикант Е. С. Боман та 11 тис. 957 крб – Павло Коробка.

Як земський гласний діяч меценат турбувався про різні установи, зокрема медичні, освітні, за які відповідав, клопотався у Департаменті залізниць про проведення залізничного шляху від Чернігова до Прилук через Ніжин, ставив питання про поліпшення техніки землеробства тощо. Опублікував декілька статей у "Земском сборнике Черниговской губернии": "Безотлагательные меры для правильного устройства сел Черниговской губернии в связи с хуторским хозяйством" (1909. № 7–8); "Ревизия земских учреждений и городских управ" (1909. № 11), "Как нужно устроить местный суд" (1909. № 12).

У 1903 р. відзначався ювілей П. С. Коробки – 35-річчя його діяльності. Була надрукована брошура А. П. Скандова "Общественная деятельность П. С. Коробки. 1868–1903" (С.-Петербург, 1904).

У зв'язку з революційними подіями початку ХХ ст. 17 жовтня 1905 р. був урядом проголошено маніфест, згідно з яким "дарувалася населенню свобода особи, слова, сумління, зібрань та спілок". Було оголошено про обрання делегатів у Державну думу, якій надавалося право законодавчого органу. Від 9 українських губерній обрано 102 представники. Від Ніжинщини у Думу обрали Павло Степановичі Коробку, який увійшов до Української парламентської громади, що складалася із 42 осіб. Її очолив адвокат і громадський діяч із Чернігова Ілля Шраг. Члени цієї громади хотіли поставити перед Думою такі вимоги: надання Україні національної автономії зі своїм сеймом, запровадження української мови викладання у школах при збереженні російської як загальнодержавної.

На жаль, 8 липня 1906 р. цар Микола II розпустив Першу Державну думу, яка проіснувала 72 дні. Така ж доля була і у Другої Державної думи. У 1910 р. Павла Степановича обрали від Ніжинського земства на загальноземський з'їзд працівників народної освіти у Москві.

П. Коробка входив до постійної комісії з народної освіти Чернігівського губернського земства. У 1912 р. було поставлено завдання організувати разом з С.-Петербурзькою педагогічною академією губернські курси для вчителів земських шкіл. За організацію при курсах зразкової школи виступав і П. Коробка.

26 жовтня 1913 р. Павло Степанович був обраний почесним мировим суддею Борзнянського повіту, обов'язки якого він виконував у 1914–1916 рр.

У зв'язку з 50-річчям земства нагороджений орденом Св. Володимира 3-го ступеня.

У 1916-1917 рр. П. Коробку зараховано до Міністерства народної освіти. У 1917 р. він вийшов у відставку, оселився у своєму маєтку у Мрині.

У 1919 р. його запрошують на правах позаштатного співробітника увійти до складу Комісії УАН для вивчення звичаєвого права на українських теренах.

З утвердженням радянської влади у регіоні П. Коробка віддав всі свої землі і майно громаді, залишив одну кімнату і діляночку землі під квітник.

Як свідчать деякі дослідники, у роки громадянської війни у садибі П. Коробки перебували колишні гетьманські урядовці, у яких при арешті знайшли зброю. Разом з ними заарештовано і П. Коробку.

М. В. Черношвітова (дівоче прізвище Хижнякова) свідчить про події того часу у Чернігові і наводить інформацію про П. С. Коробку: "Павел Степанович Коробка, старик 75 лет, в молодости был инспектором народных училищ, затем 25 лет петроградским мировым судьей. Устроил в своем имении ремесленное училище и женскую учительскую семинарию, для которой отдал свои усадьбы и большую часть земли в Нежинском уезде. Всю жизнь посвятил заботам о народном образовании. В газете в списке расстрелянных значилось: "П. С. Коробка, чиновник старого режима" (Красный террор глазами очевидцев. Москва, 2009. С. 90).

Інше джерело – газета "Серп і Молот" (1919. № 18. 4 вересня), орган Губернського виконавчого комітету Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Чернігівщини, повідомила про розстріл 23 супротивників більшовицького режиму. У повідомленні зазначалося: "По постановленію Черниговской губернской Чрезвычайной Комиссии от 1-го его сентября расстреляны: ... 12. Коробка Павел Степанович – (никлаевский генерал) за укрывательство преступников".

Так завершилося життя одного із активних діячів Чернігівщини, який дбав про освіту своїх земляків, свої кошти віддавав на благоустрій, мріючи, що його благородну справу оцінять його сучасники та наступні покоління по-справжньому за його значними заслугами.

Література: Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. С.-Петербург, 1881. С. 300–302. CLXXVIII; Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів (1820–1919). Ніжин, 2015. С. 165–167; Русанов Ю. Освітньо-добродійна діяльність Павла Степановича Коробки. Український історичний збірник. 2013. Вип. 16. С. 304–311; Рахно О. Трагічна доля Павла Коробки. Реабілітовані історією: у 27 т. Кн. 3. Чернігівська область. Чернігів, 2011. Т. 3.

**АХРІЄВ
ЧАХ ЕЛЬМУРЗІЙОВИЧ**

*(10.05.1850–29.04.1914) – відомий інгуський
просвітник, учений-етнограф,
випускник Юридичного ліцею 1874 р.*

Народився в аулі Фуртоуг Терської області в інгушській родині старости Джейрахської громади Ельмурзи Ахрієва та Дзали з інгуського роду Озієвих, вихідців з с. Гелате (Гвілеті). Крім Чаха, у родині було чотири старші дочки.

У цей час завершується останній період Російсько-Кавказької війни (1817–1864) та розпочинається поступова інкорпорація Російською імперією захоплених земель Кавказу. У ході однієї з військових операцій із придушення окремих осередків опору 7-річний Чах Ахрієв і його двоюрідний брат Саадула, серед інших інгуських хлопчаків, був захоплений загоном російських військ і виявився в аманатах (горці-заручники, які своїм перебуванням у російських гарнізонах гарантували відданість з боку своїх громад, селищ або родів Російській імперії). Чах перебував у Владикавказькій фортеці, де проходив навчання у військовій кантоністській школі (1857–1862). Завдяки сприянню свого дядька Темурко Ахрієва (батька Саадули), офіцера російської армії, його становище у Владикавказі було дещо кращим за інших дітей-заручників, він мав повагу серед російської влади та мав дещо більшу свободу. Це було пов'язано ще й з тим, що хлопцем опікувалася родина (в окремих джерелах йдеться навіть про усиновлення) російського полковника, яка не мала власних дітей. Як учень військово-кантоністської школи Чах Ахрієв вивчав грамоту, опановував російську мову, що дозволило йому вступити в 1862 р. у третій клас Ставропольської гімназії, яка була однією з кращих на той час. У стінах цієї гімназії починали свій творчий і науковий шлях багато представників горянської інтелігенції, серед них і інгуші – С. Ахрієв, А. Базоркін, А. Г. Долгієв, І. Бекбузаров, П. Дахкільгов, К. Мальсагов та ін.

Шість років, проведені на гімназійній лаві, відбилися на житті майбутнього інгуського просвітника. Директором гімназії в період навчання в ній Чаха був Я. М. Неверов, людина прогресивних переконань і сучасних, для свого часу, методів навчання. Висловлюючи принципи, якими мала керуватися гімназія в ставленні до дітей горян, Неверов писав: "Борг наш – з братньою любов'ю прийняти їх в загальнолюдську сім'ю, і цю любов вони здатні оцінити цілком. Їх свіжа,

незаймана і разом з тим полум'яна натура тільки такою любов'ю і може бути спрямована на добро".

При гімназії була багата бібліотека, в якій, за словами її директора, було все краще, що було на той час в російській літературі.

Про атмосферу, що панувала в Ставропольській гімназії, деяке уявлення дають спогади російського народовольця М. Ф. Фроленка, який навчався разом з Чахом Ахрієвим. Він пише, зокрема, що вихованці гімназії були добре знайомі з творами М. Ю. Лермонтова, М. В. Гоголя, Ф. М. Достоевського, М. О. Некрасова, І. С. Тургенєва, і особливо виділяв "Мцирі" та "Тараса Бульбу".

У 1862 р., коли Чах Ахрієв прийшов до Ставропольської гімназії, її закінчив видатний російський революціонер Герман Олександрович Лопатін, перший перекладач "Капіталу" К. Маркса російською мовою. В січні 1868 р. Г. О. Лопатін знову приїхав у Ставрополь на заслання, і Чах Ахрієв був ще там. Герман Лопатін на засланні працював бібліотекарем Ставропольської громадської бібліотеки, яку він зробив "освітнім центром місцевої прогресивної учнівської молоді". Є припущення, що і майбутній інгуський просвітитель був учасником цього зібрання і міг ознайомитися з творами російських революційних демократів М. Г. Чернишевського, М. О. Добролюбова та їх сподвижника М. Л. Михайлова, які, за донесеннями намісника, видавав читачам Г. О. Лопатін.

Взагалі, вихованці гімназії мали особливу пристрасть до російської літератури. Це не видається дивно, враховуючи, що викладачем словесності був Ф. П. Охотников, учень російського історика і вченого Т. М. Грановського, ідейно близький до В. Г. Белінського та О. І. Герцена (А. Д. Яндаров).

Саме в гімназії юнак виконував спеціальні завдання зі збору та вивчення історичних і фольклорних матеріалів народів Північного Кавказу. Виконання цих завдань стало для Чаха значним поштовхом до його історико-етнографічних досліджень і публіцистичних викладів.

У 1868 р. Чах Ахрієв успішно закінчив Ставропольську гімназію і на два роки (через погіршення стану здоров'я) повернувся на батьківщину – в Інгушетію. В цей час юнак здійснював подорожі в усі куточки краю, занурився у вивчення різних аспектів минулого рідного народу. Паралельно його цікавила й історія сусідніх народів – адигейців, дагестанців, чеченців тощо.

Зібрані й оброблені матеріали Чах Ахрієв опублікував у 1871–1873 р. у "Збірнику відомостей про кавказьких горців" (Тифліс) і газеті "Терські відомості" (Владикавказ). Йому вдалося відвідати різні райони Терської області, зокрема, Ассінську ущелину та Назранівський район. У роботах молодого науковця, переважно етнографічного характеру, представлені розповіді старійшин гірських сіл Інгушетії, які не тільки особисто самі були свідками подій і обрядів інгуської культури XVIII ст., а й пам'ятали перекази про життя своїх предків у

XVII ст. З їх слів були описані спосіб життя, міфи, легенди, обряди, давні релігійні культури, звичаєве право, ритуали, свята й етногенетичні оповіді інгуського народу. Найбільш цікавими, з наукової точки зору, є праці "З чеченських переказів", "Етнографічний нарис інгуського народу з додатком його казок і переказів", "Інгуші. Їх перекази, вірування та повір'я", "Інгуські свята", "Кілька слів про героїв в інгуських переказах", "Моральне значення присяги у інгушів", "Про становище інгуських жінок", "Про характер інгушів", "Похорони та поминки горців" і ін.

Крім того, Чах Ахрієв першим описав елементи нартського епосу інгушів, наприклад, ним було встановлено, що ще в XIX ст. як похвалу інгуші говорили: "Нарт у Санна ва з" ("Він як Нарт!").

У 1870 р. Чах Ахрієв вступив до Юридичного ліцею князя Безбородька в Ніжині. Ніжинський ліцей, який був одним із перших вищих навчальних закладів в Україні і був спрямований на навчання дітей дворян, надавав досить якісну освіту не лише юридичного, але й гуманітарного спрямування. Заслуговує на особливу увагу атмосфера, яка панувала в Ніжинському ліцеї в цей час. Директором ліцею був М. К. Чалий, товариш чудового педагога К. Д. Ушинського по Новгород-Сіверській гімназії.

Особливо великий вплив на Чаха Ахрієва під час навчання мав, як свідчить концепція його праць, викладач цивільних законів Іван Платонович Забугін, який захистив дисертацію на тему "Дух законів" Монтеск'є і його значення в науці про право і державу". Широко освічена людина, яка вільно володіла французькою, англійською та німецькою мовами, блискуче грала на фортепіано, чудово знала політичні учення французьких просвітителів XVIII ст. і прищеплювала своїм вихованцям глибокий інтерес до їх ідей.

Ч. Ахрієв закінчив Ніжинський ліцей у 1874 р. і першим серед інгушів здобув вищу освіту. За народницькі погляди він перебував у неофіційному засланні – працював на різних посадах на Кавказі 16 жовтня 1874 р. отримав призначення на службу при Тифліській судовій палаті, де протягом 8 років працював на різних посадах, у тому числі, помічника мирового судді і судового слідчого у Владикавказькому окружному суді. Особливістю Тифліської судової палати, відкритої в 1868 р., була її виняткова участь у правосудді не лише як суду першої та апеляційної інстанцій, а й суду касаційної інстанції. Як виняток для Закавказзя Тифліська судова палата, відповідно до закону, розглядала справи по першій, апеляційній та касаційній інстанціях. Винятковість функцій Тифліської палати полягала ще й у тому, що вона, в силу особливого державного межування Закавказького краю, була вищою інстанцією судово-межової справи в регіоні.

24 листопада 1882 р. Ч. Ахрієв був призначений агентом із управління державним майном в Нуханському повіті Єлизаветпольської губернії (нині Гянджа, Азербайджан), а з 31 січня 1889 р. працював

чиновником із особливих доручень для нагляду за заселеними землями. З 27 травня 1897 р. – директор Нуханського відділення піклувального комітету про в'язниці. З 23 жовтня 1900 р. працював молодшим наглядачем за казенними землями й оброчними статтями Єлизаветпольської губернії.

Протягом кар'єри активно виступав за відповідність царських реформ інтересам кавказьких народів і намагався вплинути на їх реалізацію. Через свою громадянську позицію, як і інший інгуський просвітник А. Г. Долгієв, практично перебував у "добровільному вигнанні".

У працях Чаха Ахрієва багато цікавих висловлювань про політику, економіку, релігію, що дозволяють скласти певні уявлення про суспільне життя інгуського народу. Час, коли вчений проводив свої дослідження, збігався з переселенням частини інгушів із обжитих земель, зміною соціально-економічних умов їх життя, реформами по всій країні. Він схвально ставився до нововведень, які відбувалися в Інгушетії, як, наприклад, на Військово-Галгаєвській дорозі, яку російські солдати зробили досить якісно. Проте він бачив і інший бік життя горян, що жили в постійній скрутній і невтомній боротьбі. Вивчаючи соціально-економічні умови життя народу, Чах Ахрієв аналізував причини, через які бідував народ, приділяв увагу необхідності розвитку продуктивних сил Інгушетії, акцентував увагу на тому, що потрібно вдосконалювати знаряддя праці, способи обробки землі, боротися з ерозією ґрунтів шляхом висадки дерев, розвивати знання в галузі ветеринарії для запобігання епідеміям тварин і т. п., вказував на малоземелля у інгушів, розуміючи, що брак землі пов'язаний з позбавленням інгушів родючих земель.

Російська імперія в своїй національній політиці не враховувала культурну самобутність і різноманітність кавказьких народів, значні моральні та розумові сили горян. Ч. Ахрієв бачив ті штучні бар'єри та проблеми, які створювалися царською адміністрацією на місцях, які заважали спокійному спілкуванню козаків і горців, горців і жителів рівнин: "квитковою системою", позбавленням інгушів землі біля підніжжя гір і т. д. "Ведення умов життя, які не відповідають ідеї народного характеру або не задовольняють ідеї прогресивного розвитку народного життя, збуджує в народному характері реакцію й антогонізм...", – вважав Чах Ельмурзієвіч (З. Дзарахова).

Активна службова діяльність і постійні переїзди з міста до міста не залишали Ахрієву часу на плідну наукову та літературну діяльність, тому, практично з кінця 1870-х рр. вчений не публікував своїх праць, хоча існує думка, що негласна заборона на громадську діяльність Чаха Ахрієва проявилася в тому, що з 1878 і до самої його смерті не було опубліковано жодної його роботи.

28 вересня 1912 р. звільнений зі служби за станом здоров'я в чині колезького радника. Чах Ахрієв повернувся з Азербайджану до Інгушетії, до Владикавказу, вже в похилому віці, купив частину будинку у відомого лікаря Газданова, дружина якого була сестрою Айші Базоркіна по батькові. Чах привіз все нажите майно на 16 візках. Це були побутові предмети, килими і найголовніше – багата бібліотека і стоси паперів, списані Чахом за багато років. Чах Ельмурзієвич помер 29 квітня 1914 р. від цукрового діабету. Похований у рідному аулі Фуртоут, згідно з його заповітом.

Чах Ахрієв був одружений з дочкою Мочко Байсагуровича Базоркіна Айші (Еші) Базоркіній із давнього інгушського роду Газдієвих. Чах та Айша виховували трьох синів і двох дочок.

За спогадами дочки Ніни Чахівни, її батько був скромною та чуйною людиною, мав товариську та веселу вдачу. До кінця своїх днів цікавився він нагальними питаннями життя горян, сприяв поширенню серед них знань, виписував багато газет і журналів, особливо любив поезію М. О. Некрасова, з якою ознайомився ще в гімназійні роки.

Чах Ахрієв мав різнобічні знання. Він міг привезти рідкісні саджанці дерев, посадити їх і виростити – "Чахі беш" (сад Чаха) з декількох плідних дерев груші довго давав плоди в Фуртоут. Був за вдосконалення культури городництва і побутових умов життя своїх селян, міг заступитися за простих людей як чиновник і освічена людина. В Азербайджані, де він довго жив, в їхньому будинку збиралися люди різних станів. Він був добрим і щедрим до нужденних, любив обдаровувати дітей срібними рублями (*Н. Ч. Ахрієва*).

У наш час праці Чахи Ахрієва стали відомими завдяки перевиданню книг "Інгуші" (1996) та "Чах Ахрієв. Вибране" (2000). Про вагомість досліджень дослідника свідчить те, що до його наукового доробку зверталися відомі вчені-кавказознавці, археологи, етнографи, юристи Ф. І. Леонтович, Б. К. Далгат, М. М. Ковалевський та ін. Його ім'я нині носить Інгуський науково-дослідний інститут гуманітарних наук.

Література: Ахрієва Н. Ч. Воспоминания об отце. URL: https://archive.vn/20130415062247/http://old.ingushetiya.ru/culture/ce_akhriev/92.html; Долгиева М. Б. Чах Эльмурзиевич Ахриев: жизненный путь и творческое наследие. URL: http://ingnii.ru/?page_id=4982; Измайлова Т.С. Родоначальник ингушской русскоязычной литературы Чах Ахриев // Вестник ингушского научно-исследовательского института гуманитарных наук им. Ч. Э. Ахриева. 2019. № 1. С.95–104; Мальсагова Л. Ингушский просветитель Чах Ахриев. Ингушетия. 2010. 28 сентября; Семёнов Л. П. Чах Ахриев. Известия Ингушского научно-исследовательского института краеведения. Владикавказ, 1928. Вып. 1. С. 233–240.

**БАЗОРКІН
АСЛАНБЕК БУНУХОЙОВИЧ**

*(03.03.1851–1890) – відомий етнограф і
краєзнавець, перший інгуський літератор
та юрист, випускник
Юридичного ліцею 1875 р.*

Асланбек Базоркін народився в поселенні Базоркіно (інг. Мочкхой-юрт, названого на честь його дядька, відомого інгуського громадського діяча, майора російської армії Мочко Базоркіна) Владикавказького округу Терської області (сьогодні це село Чермен Пригородного району Північної Осетії) в багатодітній родині першого інгуського генерала російської армії Бунухо Базоркіна та дочки корнета К. Дударова. Родина Базоркіних належить до відомого роду Газдієвих із аулу Егікал в гірській Інгушетії.

Крім Асланбека, в родині зростали ще три дочки: Учі, Белишска, Хані, та п'ять синів – Атабі, Мургуз-Алі, Сафар, Мухтар, Крим-Султан (у другому шлюбі з Ніною Кундуховою Бунухо Байсагурович мав ще двох дочок – Софію та Булаці).

У 1871 р. Асланбек із відзнакою закінчив Ставропольську класичну гімназію (засновано в 1837 р.), яка вважалася у другій половині XIX ст. однією з кращих в Російській імперії і мала пансіон для дітей горців. Гімназія надавала право до навчання в університетах, що й використав А. Базоркін, вступивши в тому ж році на відділення природних наук фізико-математичного факультету Санкт-Петербурзького університету, проте вже в наступному 1872 р. залишив навчання в університеті та перейшов до Юридичного ліцею князя Безбородька в Ніжині, де вже навчався його земляк Чах Ахрієв. Ліцей здійснював підготовку юристів-практиків. Це були складні часи для навчального закладу, практично час реорганізації ліцею в Історико-філологічний інститут, хоча в закладі продовжували працювати досить фахові вчені – відомий економіст, представник історико-економічної школи, а в подальшому професор Київського університету М. П. Яснопольський, історик І. П. Сребницький, юристи П. К. Скорделі та М. Д. Затиркевич, літератор, педагог, перший біограф Тараса Шевченка М. К. Чалий та ін.

У 1873 р. Асланбек поїхав на канікули до рідного селища. Перебуваючи на відпочинку у родичів в Гірській Інгушетії, він став свідком і учасником загальнонародного язичницького свята, що проводилося на священній для інгушів горі Мятломе (Мят-Лоам). Після повернення до Ніжина восени того ж року він написав розвідку

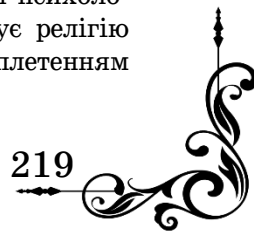
"Гірське паломництво" (російською мовою), яке дослідники відносять до жанру новели. Це фактично перший інгушський авторський літературний твір, який містить також багато цінних етнографічних та історичних даних, важливих для дослідників історії і культури інгушів. Уперше "Горське паломництво" було опубліковане у восьмому випуску "Збірки відомостей про кавказьких горців", що вийшла в Тифлісі в 1875 р.

Асланбек Базоркін зробив дуже вдалу спробу поєднати історико-етнографічний матеріал із формою художнього твору. На початку свого нарису автор охарактеризував декілька інгуських громад, на історичні дані про народ, фольклорні матеріали, ознайомив читача з релігійними віруваннями інгушів. Далі мистився художній опис природи, одягу, людей, що зустрічалися авторові по дорозі до святилища Мятцели (середньовічний храм Мят-Сіла) на вершині гори Мятломе, яскраво й образно оповідається про театралізовану дію під час язичницького моління біля святилища.

На думку сучасних дослідників, саме художньо-етнографічні нариси А. Базоркіна стали основою для зародження літературно-художньої думки, підґрунтям, на якому зійшла інгуська національна література. Асланбек Бунухойович першим відійшов від чисту науково-етнографічного дослідження і використав художні елементи у своїх нарисах, які характеризуються широтою охоплення життєвих явищ; в них зроблена спроба показати не лише життя громади, але й долю окремої людини. Нарис "Горське паломництво" літературознавці визначають як художньо-етнографічний твір, який за композиційно-сюжетною побудовою схожий на записки мандрівника. Автор докладно описав шлях паломників на Святу гору. У нарис включені три розповіді-замальовки з життя горян, які виразно відображають їх досить скрутне становище. Всі розповіді автор почув від своїх попутників, які супроводжують його в експедиції в гори для спостереження за язичницьким обрядом. Не забуваючи головне завдання науково-етнографічного опису язичницького свята божества Мятцели, Базоркін виступає і як художник слова. Він малює живописні картини гірської природи, дає докладні портретні характеристики, що розкривають не тільки зовнішні, але і внутрішні якості горян.

Розповідь у нарисі ведеться від першої особи. Автор вважав за краще залишатися в тіні, віддаючи право оповідання герою-оповідачу, але відзначаючи цінність подорожі як з етнографічного, так і з історичного боку.

Всі три оповідання, включені в нарис, засновані на реальних історіях із життя горян. Передаючи розповіді своїх попутників, Базоркін детально описав їх, створюючи не тільки зовнішній, а й психологічний портрет. В одному з оповідань вчений також описує релігію інгушів-горян кінця XIX ст., що характеризується сплетенням

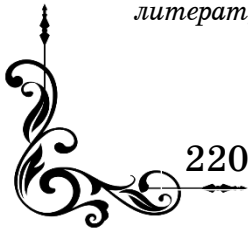
мусульманства та язичництва: віра в Мятцело не заважала горянам звертатися за допомогою до мулли.

Науковцям відомі ще два дослідження Асланбека Базоркіна, опубліковані в газеті "Терські відомості", а саме "З далекого минулого" (1883. № 20–21) і "Спогади з подорожі по Чечні" (1883. № 22), в яких порушено різні питання життя інгуського народу 70–80 рр. XIX ст.

Дослідник історії інгуської літератури А. Мальсагов, характеризує його творчість, визначив, що факт про те, що "А. Базоркін писав свої твори близькою та доступною йому російською мовою, якою, до речі, він і здобув освіту, що він охоче друкував їх в різних російських журналах і газетах того періоду, веде нас до ... важливого висновку, що, як цього і слід було очікувати, він перш за все орієнтувався не просто на національного читача, який щойно почав з'являтися, а на більш широку аудиторію" (Т. В. Жеребило), щоб донести до громадськості інформацію про самотність інгуського народу та окреслити проблеми, з якими зіткнулися горські народи Кавказу.

Творчість Асланбека Бунухойовича Базоркіна високо шанується інгуським народом, а він сам по праву вважається першим народним літератором Інгушетії, який, незважаючи на те, що писав російською мовою, вплинув на весь подальший розвиток інгуської літератури.

Література: Амерханова Л. Р. Ингушское просветительство. Истоки возникновения ингушской прессы. Вестник РУДН. Серия "Литературоведение. Журналистика". 2009. № 4. С. 97–108; Горчханова Танзила Хасултановна. Жанр рассказа в ингушской литературе. Истоки. Становление: дисс... канд. филол. наук: 10.01.02. Москва, 2016. 211 с.; Жеребило Т. В. Художественная литература у народа Республики Ингушетия, созданная писателями-билингвами. 2008. URL: http://gerebilo.usoz.ru/load/stati_v_sbornikakh_i_zhurnalakh/stati_v_regionalnykh_izdaniyakh/2008_g_t_v_zherebilo_khudozhestvennaja_literatura_u_naroda_respubliki_ingushetija_sozdannaja_pisateljami_bilingvami/28-1-0-267; Зеткина И. А. Становление и развитие национального Просветительства в Поволжье (вторая половина XIX – начало XX в.). Саранск, 2005; Зязиков М. М. Традиційна культура інгушів: історія і сучасність. Ростов н/Д.: Вид-во СКНЦ ВШ, 2004. 312 с.; Мальсагов А. У. Малав из, Базоркин Асланбек? Керда вахар бахъан: литературоведчески статьяш. Грозный, 1990. С. 12–41; Мальсагов А. У. Ингуські письменники. Літературна Інгушетія. 2007. №1–2; Угурчиева Р. Х. Ингушское просветительство. У истоков становления национальной литературы (конец IX – начало XX в.). Москва, 2006.

Історико-філологічний
інститут
князя Безбородька
у м. Ніжині
(1875-1920)

**ТУРЦЕВИЧ (ДУЛИЧ-ТУРЦЕВИЧ)
ІВАН ГРИГОРОВИЧ**

*(04.04.1856 – між 20 листопада і
20 грудня 1938) – відомий
вчений-антикознавець та
історик-медієвіст, випускник
Історико-філологічного інституту 1879 р.*

Іван Григорович Турцевич народився у с. Суховичі Речицького (Річицького) повіту Мінської губернії в багатодітній родині спадкового сільського духовенства. Крім Івана, родина псаломщика приходської церкви Григорія Мартиновича Турцевича виховувала ще двох хлопців, Олександра й Осипа, та дочку Хіонію. Родина перебувала в досить скрутному матеріальному становищі, тому початкову освіту Іван здобув удома. Потім продовжив навчання в Мозирській міській прогімназії та чоловічій гімназії м. Шавлі Віленської губернії, по закінченні якої в 1874 р. вступив до Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту, але через брак коштів і слабкість здоров'я Іван Григорович був вимушений залишити столицю та перевестися на відділення класичної філології до щойно відкритого в 1875 р. Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька на повне державне утримання.

За час навчання в Ніжині І. Г. Турцевич зарекомендував себе як старанний і наполегливий студент, один із найкращих на курсі. Ще студентом старших курсів почав викладати як учитель арифметики в Ніжинському жіночому шестикласному училищі. Після завершення навчання випускнику було запропоновано роботу вчителя давніх мов в 1-й Київській чоловічій гімназії. Як здібного науковця Івана Григоровича влітку 1879 р. було направлено в наукове відрядження до Німеччини й Італії, яке фактично заклало основи до його систематичних досліджень римських старожитностей та античної археології. Вже на початку своєї наукової діяльності І. Г. Турцевич заявив про себе як про дослідника з надзвичайно критичним і ґрунтовним підходом до предмета дослідження, із

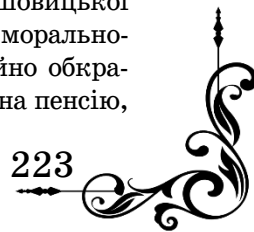
власним поглядом на історичні події та явища. В результаті наукових занять було опубліковано низку розвідок, серед яких "Водопостачання Стародавнього Риму" (1884, 1885), "Культ Вести в Стародавньому Римі" (1887), "Про субструкції Капітолію та aedes (templum) Vestae" (1887), "Новий російський переклад творів Тацита" (1889). Праці молодого вченого отримали заслужене визнання колег у Європі.

У 1889 р. Іван Григорович отримав друге наукове відрядження (впродовж 1889–1890 років перебував у Німеччині, Британії, Франції й Італії), а після повернення в 1890 р. став дійсним членом Історичного товариства Нестора-Літописця та Київського відділення Товариства класичної філології і педагогіки. Працюючи в гімназії, Іван Григорович значно покращив своє матеріальне становище та заслужив схвальне ставлення керівництва Київського навчального округу, але прагнення до науки взяло гору і в 1892 р. Іван Григорович перейшов на посаду екстраординарного (позаштатного) професора кафедри римської словесності (викладав історію й літературу Давнього Риму) НІФІ князя Безбородька (з 1903 р. – як ординарний професор).

В інституті вчений продовжив наукові заняття, підготував і видав низку цікавих розвідок "Про важливість вивчення римської державності та найголовніших характерних її рис" (1894), "Звернення до імператора провінційних сеймів, міських та інших товариств в перші три століття Римської імперії", (1900–1901), "Панегірик Риму Елія Арістиди. Грецький текст з російським перекладом, вступом, коментарем та примітками" (1907), "Вступ до Оппіана" (1908), "Весталка в пеклі" (1908), "Стародавні оповіді про вдову" (1909) та ін.

З виходом у відставку в 1910 р. у чині дійсного статського радника та із пенсійним забезпеченням в 3000 крб на рік вчений вирішив залишитися в місті, де мав непохитний авторитет. З 1909 р. професор був членом Попечительської ради Ніжинської жіночої прогімназії Г. Ф. Крестинської, в 1909–1914 рр. обирався гласним Ніжинської міської думи, а в 1913–1917 рр. – попечителем 1-го Ніжинського земського міського народного училища.

Наукові дослідження, особливо робота з книгами, для професора була рівноцінна сенсу життя. У клопотанні до керівництва закладу про дозвіл користуватися фондами Фундаментальної бібліотеки інституту перебуваючи у відставці, І. Г. Турцевич зазначав: "... для меня *vita sine litteris mors est* и дальнейшее пребывание в Нежине без доступа в Библиотеку Института почти не имеет *ration d'etre*" (Гордієнко Д.). Навіть будинок вчений собі придбав неподалік від будівлі інституту, щоб перебувати поряд із книгосховищем. Події Української революції принесли докорінні зміни в життя професора. Нівелювання інтелектуальної праці, відверте хамство і цинізм з боку більшовицької влади призвели до матеріального зубожіння вченого та морально-психологічного страждання. Будинок І. Г. Турцевича постійно обкрадався, як експлуататора-домовласника його позбавили права на пенсію,

а в будинок увесь час підселяли квартирантів. Чотири роки поспіль він через суд намагався звільнити собі для наукової роботи бодай одну додаткову кімнату у власному будинку від численних квартирантів. Професор, який більшість життя провів у Ніжині та Києві, до смерті вважав себе білорусом. У ході революційних подій він написав вірш з назвою "Заповідь Білоруса в Малоросії".

У 1922 р. вченого запросили на посаду дійсного члена Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови, а з 1924 р. Іван Григорович став керівником секції історії античної культури цієї кафедри. В 1926 р. професор остаточно вийшов на пенсію, хоча до самої смерті продовжував наукове студювання, але напрацювання йшли "в стіл". З 1919 р. І. Г. Турцевич не зміг опублікувати жодної зі своїх праць, хоча, як зазначено в листі до Всеукраїнського комітету сприяння вченим (ВУКСУ), в середині 1930-х рр., вчений вказав готовими до друку 12 рукописів і 6 незакінчених праць. Відмовою в публікації слугувала теза про неактуальність студій професора.

Помер Іван Григорович Турцевич у власному будинку наприкінці 1938 р. (судячи з листування – остання декада листопада – перші дві декади грудня). Похований вчений на Грецькому кладовищі на північній околиці Ніжина.

Будинок І. Г. Турцевича в м. Ніжині

Література: Гордієнко Д. С., Коростильов Т. В. Тарас Шевченко в житті і творчості вчених-античників Ніжинської науково-дослідної кафедри історії культури та мови (проф. І. Турцевич, О. Покровський). Шевченкознавчі студії. Зб. наук. пр. Вип. 11. Київ: КНУ ім. Т. Шевченка, 2009. С. 142–151; Гордієнко Д. С., Коростильов Т. В. До біографії проф. І. Турцевича: одна зі студентських праць. Сіверянський літопис. 2010. № 1. С. 110–115.

**ПЕРВОВ
ПАВЛО ДМИТРОВИЧ**

*(01.01.1860–31.12.1929) – педагог,
письменник, перекладач, випускник
Історико-філологічного інституту 1882 р.*

У 1878 р. Павло Первов після закінчення Тверської гімназії вступив до Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. Це час трирічного існування інституту після його відкриття. Його директор професор (пізніше академік) М. О. Лавровський провів велику роботу по забезпеченню навчального закладу викладацькими кадрами, а також необхідною фаховою літературою. У зв'язку з цим були закуплені бібліотеки академіка, професора Московського університету С. П. Шевидьова, професора Лейпцізького університету латиніста Ф. Ричля та інші. До речі, після смерті директора П. Первов надрукував у "Московських відомостях" (1899. № 273) некролог "Памяти Н. А. Лавровского". Професорами працювали визначний вчений у галузі класичної філології, майбутній академік М. Я. Грот (1875–1883), професор слов'янської філології та палеонтології, майбутній член-кореспондент АН Росії, літературознавець і письменник Р. Ф. Белорусов, професор історії М. Я. Арістов та Г. Е. Зенгер.

На формування майбутнього викладача класичних мов Павла Первова впливали, крім П. В. Нікітіна, також брати професор грецької мови та словесності А. В. Добіаш та викладач Й. В. Добіаш, а також професор латинської мови та римської словесності Р. А. Фохт. Це були вимогливі викладачі, які давали хороші знання з класичних мов. Професор Р. А. Фохт змушував студентів багато перекладати. Він розробив систему вправ з практикуму перекладу. Подальша робота Павла Первова засвідчила його хороші знання класичних мов, розвинене почуття вимогливості до їх вивчення.

Після закінчення історико-філологічного інституту у Ніжині у 1882 р. П. Первов отримав призначення викладачем російської та давніх мов у Елатомську прогімназію. Але у 1887 р. він був переведений у Єлецьку гімназію, маючи уже ранг VIII класу, що відповідало колезькому асесору. Паралельно працював також у жіночій гімназії. Для того часу Єлецька гімназія була популярним навчальним закладом. Місто Єлецьк з населенням у 60 тисяч чоловік вважалось після губернського центру Орла одним із найбільших. У гімназії працювали вчителі з різною підготовкою, досвідом роботи та своїми індивідуальними особливостями. Гімназія представляла собою типовий заклад зі всіма своїми позитивними якостями і недоліками.

Павло Первов, який викладав історію і давні мови, добивався знань від учнів, часто ставив "одиниці", за що прозвали його "Колотворцем". Серед його учнів були майбутні знаменитості – письменники Іван Бунін, Михайло Пришвін, лікар Микола Семашко, які високо оцінювали його як вчителя. Ось деякі із таких свідчень.

Із щоденника М. Пришвіна: "30 октября. Пятница... Вспомнился отличный учитель древних языков Первов, как он однажды осенью в классе, мельком взглянул на мокрое окно, сказал: "Мы, люди, должны быть независимы в своих делах от погоды". Тогда это было непонятно, но береглось в себе около семидесяти лет, а теперь я тем и живу, что навстречу непогоде за окном вызываю из себя солнце".

Академік, міністр охорони здоров'я у 20-х рр ХХ ст. Микола Олександрович Семашко стверджував: "Скромный, замкнутый, нервный, с подергиванием глаз и щеки, тихий и добрый в обращении с учениками, он был любимцем более сознательной части класса. Когда озорники начинали глумиться и раздражать его, он болезненно морщился и только твердил: "Ну, перестаньте же!" И тогда да мы, защищая любимого учителя, обрушивались на озорников и прекращали безобразия. Я помню, какое впечатление он произвел на нас, учащихся; я так полюбил тогда историю и древние языки, что мечтал пойти по этой части. Когда меня хотели исключить из гимназии за чтение нелегальной литературы, Павел Дмитриевич был одним из немногих, которые дали мне возможность закончить гимназию".

У своїх спогадах "Полвека жизни – тридцать лет революционной борьбы" (1924) М. О. Семашко, розповідаючи про свої роки навчання у Єлецькій гімназії, також згадав своїх улюблених вчителів: "Среди наиболее передовых идейных педагогов был известный черносотенец, новременский писатель В. В. Розанов, преподававший географию, и довольно известный классик и историк, ныне здравствующий П. Д. Первов".

Тут названо разом двох викладачів не випадково, бо кожний із них займався, крім уроків, також творчістю. В. Розанов, у майбутньому відомий російський філософ, мислитель, до появи у Єлецькій гімназії видав свою першу книгу "О понимании. Опыт исследования природы, границ и внутреннего строения науки как идеального знания" (Москва, 1886), яка залишилася в тіні інших досліджень. У Єльці, як і в Москві, її ніхто не купив, а вчителі Єлецької гімназії, нічого не розуміючи, почали ще й глузувати з наукового твору колеги.

Павло Первов і Василь Розанов зійшлися спочатку як предметниками, а потім і як майбутні соратники по пропаганді філософських ідей. У них виникла спільна думка про необхідність розповсюдження літератури по філософії. І вони взялися за Аристотеля, його книгу "Метафізика", яку переклав Павло Первов, а пояснення до тексту написав Василь Розанов, який, як стверджував перекладач, "був глибоким і проникливим тлумачем першоджерела, який я йому підносив у

дослівному перекладі. Праця вимагала глибокого проникнення в тонкощі найвищої абстрактної думки і найвищої винахідливості для передачі всіх відтінків думки в точній відповідності до оригіналу. Ми працювали день у день цілий рік, крім канікул. Це було якесь неперервне філософське захоплення. Робота на висотах мислення настільки захоплювала, що вся поточна проза життя була якимось непотрібним сном. І це був кращий час життя" – П. Д. Первов (Філософ в провінції (из литературно-педагогических воспоминаний))".

5 книг "Метафізики" Аристотеля надруковані в "Журнале Министерства народного просвещения" протягом чотирьох років (1890–1895 рр.) у відділі класичної філології у кількості 25 примірників.

Крім цього, Павло Первов переклав самостійно книгу Блеза Паскаля "Мысли"(1888), яка була надрукована в Петербурзі у 1889 р. у журналі "Пантеон литературы", а також видав ще значну кількість перекладів і навчальних посібників з вивчення латинської та грецької мов для кожного класу, надрукувавши їх у 1888–1893 рр. в журналі "Гимназия", виступив рецензентом багатьох навчальних посібників з класичних мов.

П. Первов написав також працю "О роли древних языков в деле умственного развития учащихся и о постановке элементарного курса изучения латинского языка в средней школе".

У 1895 р. Павло Первов перевівся у Москву і з 1897 р. викладав у Лазаревському інституті східних мов, де він проявив себе як досвідчений викладач класичних мов та вчений, педагог, історик, літератор, філософ, про що свідчать його численні публікації.

Із педагогічних праць слід відзначити його дослідження: "Педагогическая хрестоматия: Коменский, Локк, Руссо, Песталоцци, Ушинский, Пирогов. Пособие при изучении педагогики в 8 кл. женских гимназий и в институтах"(Москва, 1907), "О школьной балловой системе" (Харьков, 1903), "Оценка успешности учеников с помощью ученических характеристик" (Москва, 1916), "Очерки по методике преподавания латинского языка, сравнительно с русским" (Москва, 1913). До цього циклу відносяться і його переклади Жан Жака Руссо "Эмиль, или о воспитании" зі вступною статтею "О жизни его и произведениях" (Москва, 1896), Габриель Компейре "Жан Масс и обязательное образование" (Москва, 1908), Франсуа Ге "История образования и воспитания" (Москва, 1912) та інші.

Деякі дослідження торкалися російської словесності. Так, у 1902 р. П. Первов надрукував до 50-річчя від дня смерті Миколи Гоголя брошури "Н. В. Гоголь, его жизнь и произведения" та "Эпитеты в русских былинах".

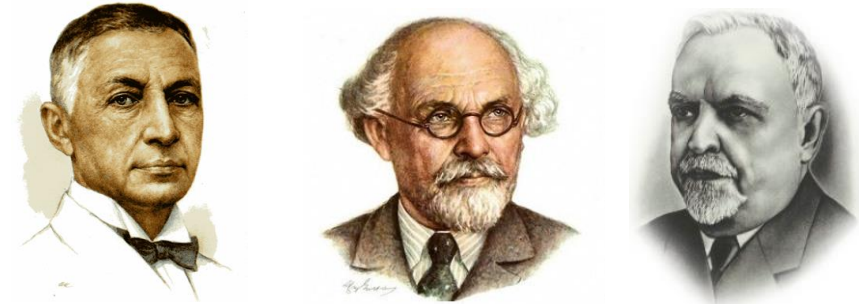
Декілька своїх публікації Павло Первов адресував для читання і самоосвіти молоді: "Из истории Геродота: Персы. Египтяне. Скифия"(Москва, 1905), "Проложение первого телеграфа через океан"

(Москва, 1911), "Как в первый раз измерили метр" (Москва, 1924), "Как я в первый раз переплыл Волгу" (Москва, 1928) та інші.

Вся життєва і творча діяльність Павла Первого свідчить про насиченість і відповідальність його за навчання та виховання молоді, активну позицію педагога і вченого, який використовуючи свій досвід та напрацьовані іншими дослідниками педагогічні ідеї, постійно пропагував їх широкій аудиторії вчителів і викладачів, які постійно мали справу з навчанням і вихованням молоді.

*І. Бунін, М. Пришвін, М. Семашко –
учні П. Д. Первого*

Єлецька гімназія

Література: Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1900; Преподаватели Елецкой мужской гимназии. Елец, 2009.

**БРАЙЛОВСЬКИЙ
СЕРГІЙ МИКОЛАЙОВИЧ**

*(01(13).10.1861–?) – педагог-методист,
філолог, випускник Історико-філологічного
інституту 1884 р.*

Серед випускників Історико-філологічного інституту кн. Безбородька багато тих, хто все своє життя присвятив педагогічній роботі. Серед них були яскраві особистості, інші ж працювали, щоб забезпечити своє особисте життя, не приділяючи особливої уваги пошукам методів та прийомів викладання свого предмету.

Сергій Брайловський – це педагог-подвижник методичної думки, пошуків, як краще донести матеріал мови та словесності до учнів, як зробити урок цікавим. І про свої знахідки він ділився на сторінках багатьох періодичних видань.

Народився у селі Самоїловка Павлоградського повіту Катеринославської губернії у сім'ї священника. Батько турбувався про те, щоб син отримав духовну освіту і продовжив його справу. А тому віддав Сергія навчатися у Маріупольське духовне училище, а потім Катеринославську семінарію.

Проте, коли треба було визначити подальшу свою долю, він відмовився від продовження духовної служби і вирішив присвятити себе педагогічній діяльності. А тому 19-річним юнаком приїхав у Ніжин і у 1880 р. вступив у Історико-філологічний інститут князя Безбородька на словесне відділення. Серед професорів мови та словесності у той час працювали Р. Ф. Брандт, І. М. Белорусов, М. І. Соколов, історики М. М. Бережков, Г. Е. Зінгер, філософ і психолог М. Я. Грот, класик А. В. Добіаш та інші. Переважна більшість із них – це досить знані в історії науки вчені.

Сам навчальний процес був побудований так, що студенти під час написання щорічних курсових робіт могли проявити свою наукову підготовку.

Інститут готував вчителів російської мови та словесності, історії, латинської та грецької мов. Але при цьому слід зауважити: якщо теоретична підготовка йшла на належному рівні, то на педагогіку та методику звертали менше уваги.

Згадуючи своє навчання в інституті, С. Брайловський зазначав, що педагоги-наставники, серед яких "були педагоги з іменем у педагогічній літературі, як автори посібників і методичних статей, педагоги, які любили, певно, свою справу, прекрасні викладачі-практики",

абсолютно не підготували майбутніх викладачів до шкільного життя". І тут він мав на увазі і проф. І. М. Белорусова. Завершуючи свої спогади, С. Брайловський робив висновок: "Недостатні знання з базових предметів, погана постановка педагогічної практики, відсутність дидактики і методик окремих предметів викладання – все це вело до того, що в школу приходив слабкий учитель". І вчитель діяв на свій страх і ризик, керуючись інтуїцією.

Ситуація в інституті змінилася лише пізніше, коли прийшов В. О. Заболотський. Після цього в гімназіях відзначали високу підготовку випускників Історико-філологічного інституту до роботи у навчальних закладах.

Незважаючи на це, С. Брайловський цікавився критичною літературою, багато читав, ознайомлювався зі статтями, які друкувалися в "Журнале Министерства народного просвещения", "Вестнике Европы", "Отечественных записках", "Киевской старине", "Русской старине", "Филологических записках", а також збірниках наукових записок університетів Харківського, Київського, Московського, Казанського та інших наукових товариств.

Директор інституту проф. М. О. Лавровський з часу відкриття навчального закладу у 1875 р. купив декілька бібліотек відомих вчених, а також навчальних закладів і збагатив цим уже на той час значні книжкові фонди бібліотеки. Тож студенти могли користуватися великим книжковим багатством у своїй навчально-науковій роботі. У бібліотеці були і примірники "Этнографического сборника" та "Этнографических обозрений", які знадобилися молодому дослідникові у його перших наукових поступках.

У 1884 р. С. Брайловський завершив навчання в інституті, отримав призначення в Оренбурзьку чоловічу гімназію, але поступився його своєму товаришу М. І. Бутовському з тим, щоб залишитися у Ніжині ближче до свого наукового керівника проф. М. І. Соколова та бібліотеки інституту, і отримав призначення у Ніжинську жіночу гімназію П. Кушакевич, яка у цей рік відкрилася. У ній Сергій Миколайович працював до 1891 р. Викладачі жіночих гімназій порівняно з чоловічими отримували значно меншу заробітну плату і не користувалися різними заохоченнями. Але, незважаючи на це, він продовжував навчати дівчат і займатися методичною та науковою роботою.

Про свої перші педагогічні кроки він пізніше розповість у своїх спогадах "Мои педагогические и учительские искания" (Родной язык в школе. 1916–1917. № 6–10), у яких зазначить, що проводив на значному рівні викладання російської мови, вів літературні бесіди, давав хороші знання своїм ученицям і отримував похвалу від батьків. На жаль, в колективі до діяльності вчителя ставилися насторожено, бо його активність і старанність не віталася у тих, хто формально викладав свій предмет.

У 1891 р. Сергій Брайловський перевівся у Новгород-Сіверську жіночу гімназію, але і тут він опинився у такій же педагогічній ситуації.

Крім уроків, молодий вчитель багато приділяв уваги науковій роботі. За час його праці у Ніжинській і Новгород-Сіверській гімназіях він опублікував понад 40 статей, значна частина яких була присвячена методиці викладання російської мови та літератури у гімназії: "Заметка о преподавании истории русской литературы в женских гимназиях Министерства народного просвещения" (Филологические записки. 1890. Вып. II) (Русская школа. 1892. Февраль), "Краткий курс теории слога, прозы и поэзии. Составленного согласно учебного плана 20 июля 1890 г." (1894), а також вивчення окремих тем з літератури у 7 класі гімназії, зокрема творів письменників О. В. Кольцова, М. Ю. Лермонтова, М. В. Гоголя, які публікувалися у журналі "Филологические записки" (1893. Вып. II-IV). У цей же час С. Брайловський виступив і як рецензент на підручники з педагогіки, історії літератури і граматики.

Крім педагогічних проблем, його цікавили і літературні. Він продовжив аналізувати твори усної народної творчості, зокрема малоруські похоронні голосіння, народні пісні про жіночу долю та інші. Його цікавили проблеми методу вивчення давньої російської літератури та окремих пам'яток цього часу, їх представники (Ф. Прокопович), а також XVIII та поч. XIV ст. (Л. Є. Ізмайлов, Д. П. Горчаков, граф Ф. В. Ростопчин, В. І. Туманський, М. Ю. Лермонтов).

С. Брайловський був хорошим вчителем і заслуговував на відповідну оцінку його праці, але цього не було, і він шукав такого педагогічного колективу, який би його розумів і цінував його творчу роботу так, як це зробила Академія наук Росії, яка високо оцінила його рукописну історико-літературну працю "Один из пестрых XVII века" (Каріон Істомін) і за відгуком С. О. Долгова, присудила йому 1895 р. Уваровську академічну премію. У нього з'явилася думка залишити педагогічну та наукову діяльність, але надія штовхнула його поїхати на Далекий Схід 1895 р. він поїхав у Владивосток. Працював у Хабаровську, Манжурії. Він продовжив досліджувати фольклор та давню літературу. Імператорське географічне товариство за етнографічні та фольклорні праці присудило йому малу золоту медаль, а Товариство шанувальників пам'ятників давньоруської писемності обрало його своїм членом-кореспондентом.

У 1900 р. С. Брайловський переїхав у Царство Польське, де влаштувався на роботу у Комерційне училище Варшавського купецького товариства учителем російської мови та словесності. Тут його побачили як досвідченого і знаючого педагога, призначили директором Комерційного училища у місті Бендине Петроковської губернії Царства Польського, а потім директором Варшавського комерційного училища

Е. А. Ронталера. Тут Сергій Миколайович знайшов те, що шукав довго до цього і чого йому не вистачало.

У Варшаві С. Браїловський отримав достаток, розуміння начальства і хороший педагогічний колектив, який його розумів. Тому він успішно працював над методикою викладання предмета, написав і видав посібники "Русский язык и словесность в коммерческих училищах Министерства финансов" (1904), "Учебный курс грамматики литературного русского языка для трех низших классов коммерческих училищ Министерства финансов" (С.-Петербург, 1904). Револуційні події 1905 р. змінили ставлення поляків до росіян, почалося вигнання російських учителів із Польщі. С. Браїловського змусили піти у відставку. І він поїхав у місто Умань (нині Черкаська область) в Україні, де він відкрив чоловіче, а потім і жіночі комерційні училища.

Методичні дослідження С. Браїловського початку ХХ ст. мають більш широкий характер дослідження, про що свідчать його публікації: рецензія на посібник "Методика преподавания литературы: учебная хрестоматия-практикум для студентов высших педагогических заведений Б. А. Ланина", статті "Из итогов выпускных письменных испытаний по русскому языку в средних учебных заведениях и учителя словесности" (1914), "Новое направление в школьной теории словесности" (1909). Стаття "Старое и новое в методике сочинений по русскому языку в средних учебных заведениях" (1915), викликала дискусію у періодиці. На цю публікацію відгукнулися в "Русском филологическом вестнике" (1912) своїми статтями Є. Витшинський "Письменные работы по русскому языку в средней школе", В. Данилов "Школьные сочинения и преподавание русской литературы" (1910), а також І. Солосіна, В. Соколова, В. Штепенка та інші вчителі.

С. Браїловський вимагав нового творчого підходу до робіт учнів і самого процесу їх написання. Хоча деякі вимоги його мали утопічний характер, бо в тих умовах вони не могли втілитися в життя, але це була вимога часу, і він як прогресивно налаштований педагог, не міг не висловити своїх думок, бо вболів за учнів і школу.

С. Браїловський і сам вступав у дискусії. Пам'ятною вона була з відомим методистом Ц. П. Балталомом щодо його статті "Песня про царя Ивана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова" М. Ю. Лермонтова. Критико-педагогическая заметка", яка була опублікована в журнале "Русская школа" (1892. № 5–6). С. Браїловський виступив у цьому ж журналі з критикою статті і методів вивчення твору М. Лермонтова, надрукувавши статтю "Оборона Лермонтовской "Песни про царя..." (1893. № 7–8). В свою чергу Ц. Балталон виступив з "Ответом г. Браїловскому на его "Оборону" (1893. № 7–8).

Заради істини С. Брайловський вступав у дискусію навіть з досвідченими методистами та літературознавцями. У своїй статті "Новое направление в школьной "Теории словесности" (Педагогический сборник. 1903. № 1) покритикував і свого професора І. М. Белорусова, і його "Учебник теории словесности" (Москва, 1898) і вважав, що необхідно врахувати літературні напрацювання інших видатних вчених, зокрема О. О. Потебні "Из записок по теории словесности" та О. М. Веселовського "Историческая поэтика".

Проф. І. М. Белорусов спочатку образився на свого учня, але готуючи 16-те видання свого підручника, врахував все ж його побажання. С. Брайловський оцінив це у своїй рецензії на видання. І все ж вважав кращим підручником з теорії словесності Д. М. Овсянико-Куликовського, який відповідав вимогам часу.

Сам С. Брайловський теж друкував свій варіант навчального посібника з теорії словесності на основі методології О. Потебні та О. Веселовського "Пробные листы теории словесности. Учебник" (Русский филологический вестник. 1909. № 1).

Дуже цікаві і його висловлювання щодо вчителя. Він всім нутром протестував проти тих порядків, які були у школі (гімназії) і принижували педагогів, робили їх формалістами, кар'єристами. "Багато у житті своєму за 25 років педагогічної діяльності, – писав С. Брайловський, – надивився я на вчителів-словесників і повинен сказати, що пора шукати причину невдач у самих собі, а не звалювати все на обставини. Російський вчитель-словесник має бути і подвижником, і героєм, щоб підняти душі учнів до вершин: "Не для житейского волнения, Не для корыстия, не для битв. Мы рождены для вдохновения, Для звуков сладких и молитв!" (Брайловский С. Н. Мои педагогические и учительские искания).

Ще навчаючись в інституті, він дав клятву завжди бути таким педагогом, який має авторитет. Про це він неодноразово говорив: "Морально впливовий учитель повинен володіти прекрасним знанням свого предмету, широким загальним розвитком і ідеально-гуманним настроєм. Все життя вчителя повинно носити ідеалістичний наліт, який так по серцю молоді".

Статті С. Брайловського друкувалися в багатьох відомих журналах: "Русский архив", "Русская старина", "Исторический вестник", "Известия Академии наук", "Литературный вестник", "Киевская старина", "Памятники древнерусской письменности", а також у педагогічних та філологічних виданнях: "Журнал Министерства народного просвещения", "Русская школа", "Русский филологический вестник", "Филологические записки", "Педагогический сборник" та ін.

У 1909 р. було відзначено 25-річний ювілей педагогічної діяльності С. Брайловського. У статті, присвяченій цій даті названо понад 100 різних публікацій педагога-вченого. Професор Ніжинського

історико-філологічного інституту князя Безбородька Василь Григорович Ляскоронський писав у ювілейній статті: "У 80-х та 90-х роках у російському суспільстві була розповсюджена думка говорити про бездарність педагогічного складу в Росії... Проте людей посередніх та безідейних є багато у всіх сферах діяльності. Але серед сірої маси видніються люди талановиті, обдаровані, з високими і благородними устремліннями. Ці окремі кращі люди і складають сутність землі; ними і тримається Росія, очманіла від п'янства, барської лінії і неосвіченості, безпідставного і безмежного незадоволення. До таких людей Російської землі і належить Сергій Брайловський!" (Ляскоронський В. Новгород-северская эпоха в жизни С. Н. Брайловского). "Филологические записки" (1909. № 3) присвятили статтю "Двадцатилетний юбилей педагога-писателя", а публікація "Старый педагог. Сергей Николаевич Брайловский (1884–1909)" з'явилася в "Русском филологическом вестнике" (1909. № 1).

У деяких дослідженнях називаються міста, у яких працював С. Брайловський – Умань, Одеса. На жаль, після революції 1917 р. його життя і творчість невідомі і тому продовжити пошук. Проте і дореволюційна діяльність педагога-вченого засвідчує, що це був активний освітянський діяч.

Література: Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1900. С. 80–82; Лазарев Ю. В. Скромный рыцарь русской науки. С. Н. Брайловский и его научно-педагогическая деятельность.

**КАРСЬКИЙ
ЮХИМ (ЄФИМІЙ) ФЕДОРОВИЧ**

*(20.12.1860(01.01.1861)–29.04.1931) –
видатний білоруський і російський
мовознавець, філолог-славіст, академік,
випускник Історико-філологічного
інституту 1885 р.*

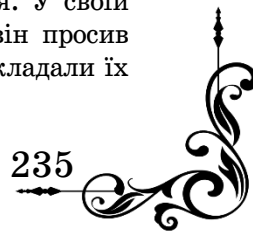

Одним із видатних випускників Ніжинської вищої школи, чие ім'я закарбоване на меморіальній дошці на стіні його alma mater є Юхим Карський, який був родом із Поліського краю села Лаша Гродненського повіту Гродненської губернії.

Батько Федор Новицький, був сиротою, виховувався у монастирі і 16-річним юнаком уже працював у Лашанській церкві на посаді дячка. Тут він познайомився зі своєю майбутньою дружиною із родини Карських. Як згадував онук Ю. Карського Олександр, "возникла любовь – стихийная, безрассудная, искренняя, и становится понятно, почему первенец Евфимий родился до брака. Видимо, брак не смогли заключить по той простой причине, что до рождения сына Федор не достиг еще 18 лет – принятого для большинства губерний Российской империи брачного возраста. Поэтому-то в метрическую книгу в Лашанской церкви новорожденного 20 декабря 1860 года Евфимия записали под фамилией матери. Оформили свой брак родители, видимо, уже в 1861 году" (Література та культура Полісся. Вип. 38. Ніжин, 2007. С. 260).

Батько Юхима Федоровича був талановитою людиною, а тому пройшов шлях від дяка до диякона і священника, всі роки працював учителем у парафіяльних школах. Тому і майбутній академік отримав ґрунтовні початкові знання від батька та в Ятранському народному училищі. Після його закінчення Федор Новицький відвіз сина у серпні 1871 р. у Мінське духовне училище, записавши на своє прізвище. Батько мріяв дати синові хорошу освіту, хоча вона була і платною. І коли Юхим Федорович перейшов у 3-й клас, то почав сам давати платні уроки, щоб зменшити фінансове навантаження батьків.

Після закінчення семінарії Юхим Федорович відмовився від духовної посади і вирішив вступити до Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька на словесне відділення. У своїй заяві на ім'я директора інституту від 13 серпня 1881 р. він просив допустити його до екзаменів (бо всі випускники семінарій складали їх при вступі) з вказівкою прізвища Євфимій Новицький.

Проте у заяві від 22 серпня 1881 р. Євфимій Федорович додає: "Прилагаю при сем недоставленные мною документы: метрическое свидетельство и свидетельство о прописке к призывному участку, покорнейше прошу Ваше Превосходительство принять оные документы. При сем осмелюсь заявить, что в метрическом, а ровно и призывном свидетельстве я записан под фамилией "Карский" – фамилией моей матери, так как я родился до брака моего отца с моей матерью. А что действительно моя мать вышла замуж за моего отца Федора Новицкого, в уверение сего прилагаю брачное свидетельство.

Проситель Ефимий Новицкий".

5 вересня 1881 р. в протоколі про зарахування студентів інституту він значиться Є. Карський так, як і метричному свідоцтві.

За шість років свого існування під керівництвом професора (в майбутньому академіка) М. О. Лавровського інститут зміцнів, була укріплена матеріальна база, збагачені фонди бібліотеки, підібрані відповідні кадри. У цей час тут працювали професори-словесники Р. Ф. Брандт, М. І. Соколов, класики А. В. Добіаш, Г. Е. Зенгер, філософ, психолог М. Я. Грот та інші.

Творча атмосфера в інституті давала можливість Ю. Карському поглиблювати свої наукові інтереси, які були пов'язані зі слов'янською філологією. Уже на першому курсі він написав курсову роботу на тему "Объяснение 3-й главы Евангелия от Иоанна по Остромировскому списку". Знання, отримані у семінарії, дали можливість упоратися зі складною роботою. І зауваження керівника роботи пішли на користь. Коли через рік з'явилася стаття Н. Н. Бодрова "Слово "человѣкъ" в производствах" у "Филологических записках" (1883. Вип. 1), то студент Ю. Карський у своїй рецензії, опублікованій у журналі "Русский филологический вестник" (1883. Т. X. № 3), дав аргументовану оцінку цій праці. Редактор журналу А. Смірнов подякував за рецензію і запрошував надсилати нові розвідки. Пізніше Є. Карський використав фрагмент своєї роботи у статті "Славянская кирилловская палеография".

На другому курсі Є. Карський написав курсову роботу на тему "Особенности правописания и языка Супрасльской рукописи". На III та IV курсах студенти писали роботи лише зі своєї спеціальності. Тож Ю. Карський продовжив працювати над тематикою зі слов'янської філології, якими керував професор Р. Ф. Брандт – талановитий вчений, який захистив у С.-Петербурзькому університеті магістерську дисертацію "Начертание славянской акцентологии", започаткувавши цим самим цілий напрямок у мовознавстві. Він блискуче знав 20 слов'янських та інших мов і вільно використовував їх у своїй практичній діяльності.

Від своїх студентів професор вимагав знання мов, зокрема слов'янських, та першоджерел, уважного підходу до порівняння різних мовних явищ.

У 1882 р. проф. Р. Брандт підтримав ініціативу студента II курсу Миколи Шлякова перекласти з німецької мови 4 томну працю відомого славіста Франца Міклошича "Сравнительная морфология славянских языков". Ю. Карський знав про цей переклад, бо дружив з М. Шляковим навіть після того, як він після екзаменів за другий курс у 1883 р. перевівся на історико-філологічний факультет С.-Петербурзького університету.

Професор Р. Ф. Брандт взявся за редагування рукопису, написав передмову і численні примітки, сприяв публікації перекладу в "Известиях Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине". Редагуючи розділ праці "Малорусский язык", у якому йшла мова про злиті в одну мову українську і білоруську, Р. Ф. Брандт не погоджувався ("... я никак не могу согласиться отнести к Малороссам и Белоруссов, как делает М. ... следует прямо делить русскую речь на 3 отдела" (Известия Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине". 1886. Т. X. С. 341).

У зв'язку з тим що у роботі Ф. Міклошича українські і білоруські слова були змішані і передавалися на письмі викривленими і неточними, то проф. Р. Ф. Брандт звернувся до Ю. Карського, який був на канікулах у батьків, з листом подивитися і поправити білоруські слова відповідно аналогів та форм, бо у професора щодо них виникли сумніви. До листа додавався додаток зі словами. Ю. Карський детально описав усі слова, перевірів шляхом бесід з селянами. Після цього листа надійшов наступний з багатьма запитаннями. Розпочалося професійне листування.

Цей факт засвідчив, що вчений цінував думку свого студента як хорошого знавця білоруської мови. До речі, у цей час Ю. Карський уже ознайомився з науковими джерелами про білоруську мову. Слід вказати, що проф. Р. Ф. Брандт спілкувався зі своїм колишнім студентом і пізніше. В архіві Юхима Федоровича збереглося 34 листи вченого.

Перебуваючи на канікулах у батьків у селі Березовець, Ю. Карський збирав білоруські народні пісні та етнографічні матеріали, які надрукував в "Русском филологическом сборнике": "Белорусские песни села Березовца Новогрудского уезда Минской губернии" (т. XII–XIII), "Белорусские песни деревни Новоселок-Затрокстик Виленской губернии Трокского уезда" (т. XXI). Дослідник намагався точно записати тексти зі збереженням звуків білоруської мови, зробив аналіз лексики записаних текстів. Ці спостереження знайшли своє місце у студентській роботі "Обзор звуков и форм белорусской речи", опублікованій в "Известиях Историко-филологического института князя Безбородко в Нежине" (1885. Т. X), яка розрослася в майбутньому у велику працю "Белорусы". У ніжинський період Ю. Карський опублікував 5 статей.

Від батька Юхим Федорович записав у селі Березовець також казки: "Климко", "Дочка мельника и двананць разбойникоу", "Белый

волк", які були розміщені у II томі "Материалов для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края" (С.-Петербург, 1893) П. В. Шейна з вказівкою прізвища батька – Феодор Новицький і сина – Евфемій Карський.

1885 рік для Юхима Карського був завершальним в інституті. Почалися екзамени. 4 травня 1885 р. 3 студенти славістичного відділення склали екзамен з давніх мов. Кожному із них давали завдання з життя і творчості Вергілія. Крім цього студент Ю. Карський підготував зміст IX Книги "Енеїди" і коментар та вільний переклад. Подібні завдання були і по Цицерону та Гомеру.

30 травня склали екзамен з російської словесності. Ю. Карський представив кандидатський твір зі свого фаху "Максим Грек как русский писатель".

8 червня був екзамен зі слов'янських мов, на якому Ю. Карський захищав роботу "Особенности белорусского наречия". Професор Р. Ф. Брандт запропонував надрукувати її в інститутському збірнику.

У 1885 р. Ю. Карський закінчив інститут з золотою медаллю, отримав диплом учителя російської мови і літератури і був направлений у 2-гу Віленську гімназію, у якій він працював зі всією відповідальністю. Проте інтереси його були значно ширші, ніж учительські. І він почав готуватися до складання магістерських екзаменів. Написав наукову роботу "Грамматика древнего церковнославянского языка сравнительно с русским" (1888), "О преподавании церковно-славянского языка в мужских гимназиях" (1889). У 1887 р. Юхим Федорович одружився з Софією Миколаївною Сцепуржинською, дочкою священника з містечка Цирін.

17 вересня 1891 р. Ю. Карський склав магістерський екзамен на історико-філологічному факультеті Варшавського університету, з яким у подальшому буде пов'язана значна частина життя вченого.

24 жовтня 1893 р. він виносить на раду Університету Св. Володимира у Києві свої дві роботи "Обзор звуков и форм белорусской речи" (1886) та "К истории звуков и форм белорусской речи" (1891, 1892) як магістерські. Вчені університету схвально відгукнулися про ці праці і присвоїли Ю. Карському звання магістра російської мови і словесності.

Звільнившись ще 31 грудня 1892 р. з посади викладача 2-ї Віленської гімназії, він був зарахований до Департаменту Міністерства народної освіти і 1 лютого 1893 р. після рецензії праць професорами О. І. Смірновим і П. А. Кулаковським, які прийшли до висновку, що "г. Карский более знаком с западным краем и что здесь он может найти материал для дальнейших ученых работ по изучению старого зап.-рус. языка и современных зап.-рус. говоров", його призначено лектором російської мови Варшавського університету. Для вступної лекції він обрав тему "Главнейшие течения в русском языке".

Ю. Карський наполегливо працював у цей час як науковець. Були опубліковані його праці: "К вопросу о разработке старого западно-русского наречия. Библиографический очерк" (1893), "Православные святыни города Вильнюса" (1893) та декілька рецензій, зокрема "Материалы для изучения быта и языка русского населения Северо-Западного края" П. В. Шейна" (1894), "Грамматика древнего церковно-славянского языка сравнительно с русским. Курс средних учебных заведений. Составитель А. Флеров. Одесса. 1894" та інші.

У 1893 р. Ю. Карський брав участь у роботі Дев'ятого археологічного з'їзду у Вільно, на якому виступив з доповіддю "Что такое древнее западнорусское наречие?"

У січні 1894 р. рада Імператорського російського географічного товариства присудила молодому вченому Велику золоту медаль за праці з білоруської етнографії, а Академія наук – золоту медаль ім. П. М. Батюшкова за рецензію на вищевказану працю П. В. Шейна.

У червні 1894 р. Юхим Федорович був затверджений екстраординарним професором Варшавського університету по кафедрі російської та церковно-слов'янської мови та історії літератури.

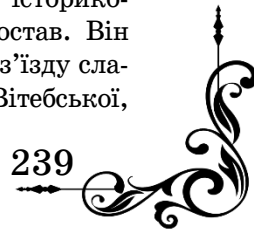
Через два роки Ю. Карський захистив у Московському університеті докторську дисертацію "Западнорусские переводы псалтыри в XV–XVII веках" і отримав 9 листопада 1896 р. ступінь доктора російської словесності. А 14 лютого 1897 р. його призначили ординарним професором Варшавського університету кафедри, на якій він працював до цього.

В цей період професор редагував "Материалы для изучения белорусских говоров" (вип. 1–3), входив до складу редакційної комісії "Варшавских университетских известий", опублікував праці: "Из лекций по славянской кирилловской палеографии в Варшавском университете", "О языке так называемых летописей" (1894); "Особенности письма и языка Мстиславова Евангелия" (1895); "Образцы славянского кирилловского письма с X по XVIII век" (1901), "Очерк славянской кирилловской палеографии" (1901) та інші. Остання робота була відзначена Академією наук малою Ломоносівською премією.

Високо оцінюючи праці вченого, його обрали своїми членами Археологічна комісія Московського археологічного товариства (1896) та Товариство шанувальників давньої писемності (1898), Імператорська академія наук Росії – членом-кореспондентом по Відділенню російської мови та словесності.

У кінці XIX – на початку XX ст. Юхим Карський організував декілька експедицій у Віленську, Гродненську та Мінську губернії, пов'язаних зі збиранням народних говірок, звичаїв, побуту білорусів. У цей час відбувалися зустрічі з рідними.

У грудні 1902 р. Ю. Карського затвердили деканом історико-філологічного факультету. Науковий авторитет вченого зростав. Він взяв участь у засіданнях комітету в Петербурзі з підготовки з'їзду славістів, організував влітку нові експедиції до Віленської, Вітебської,

Гродненської, Ковенської, Мінської і Могильовської губерній, збирав матеріали, які увійшли до його книги "Белорусы", надрукував свої нові наукові дослідження.

Перебування на посаді декана одного із найбільших факультетів в університеті С.-Петербургу, його активна організаторська робота дала право викладачам навчального закладу обрати Ю. Карського 6 вересня 1905 року ректором університету з переобранням у 1908 р. на другий термін. У січні 1905 р. він також був затверджений редактором наукового збірника "Русский филологический вестник" після того, як проф. О. І. Смірнов, довготривалий його редактор, який здійснив першу публікацію Ю. Карського ще в студентські роки, через хворобу пішов у відставку.

Слова Ю. Карського виходить за межі Російської імперії. Його праця "Следы белорусского эпоса в белорусской народной поэзии" вийшла у 1908 р. у Німеччині і була із зацікавленістю сприйнята науковою громадськістю.

Фундаментальною працею вченого було дослідження "Белорусы" (у 3-х томах, 7 книгах, близько 3000 сторінок (1903–1922 рр.)), у якому широко розкрито питання білоруської мови, фольклору, літератури від давнини до ХХ ст. Два перші томи цієї роботи були 1910 р. відзначені Академією наук повною премією ім. П. М. Батюшкова (1000 руб.).

У зв'язку з Першою світовою війною (1914–1919 рр.), яка охопила Польщу, Україну і Білорусію, важко було працювати у Варшаві. У 1915 р. Ю. Карський поспішно покинув місто, залишаючи бібліотеку, особистий архів, речі і меблі, і поїхаву Петроград. 8 жовтня 1916 р. вченого обрали дійсним академіком Імператорської Академії наук Відділення російської мови і словесності, а 1 листопада 1917 р. представником Відділення в Правлінні академії. Академік продовжив працювати над новими частинами "Белорусов".

На жаль, ситуація, яка склалася у Петрограді у 1918 р., була дуже складною, але, не зважаючи на це, вчений продовжував працювати, збирався видавати збірник "Русский филологический вестник", підготував до друку статтю "Белоруския и Брестский мирный договор". І все ж безслідне зникнення старшого сина – 30-річного морського офіцера Євгенія, відчуття репресій, безлад і голод у місті змусили Ю. Карського виїхати з Петрограда разом з дружиною Софією Миколаївною та дочкою Наталією, оформивши в Академії наук цей від'їзд як наукове відрядження у Варшаву, Київ та Ніжин. Вдалося оформити всі необхідні документи. При цьому слід пам'ятати, що значна частина території була зайнята німцями.

Перша зупинка була у Ніжині. Ось, як описує Юхим Федорович ці події у своїй записній книжці: Нежин – место моего высшего образования, где я впервые обстоятельно познакомился с Украиной. Хотелось посмотреть, что случилось с этим богатым городом и его Историко-филологическим институтом через 33 года; кроме того,

нужно было навести кой-какие справки и в богатой институтской библиотеке. Итак, подражая Пушкину, я могу сказать:

Вновь я посетил тот уголок земли,

Где я отшельником провел четыре года незаметных.

Но не узнаваем стал Нежин и особенно институт" (Література та культура Полісся. Ніжин, 2007. Вип. 38. С. 10).

Спочатку сім'я Карських оселилась в одній із кімнат квартири директора інституту І. П. Козловського, яка знаходилась у приміщенні навчального закладу, а потім перебралася у будинок проф. І. Г. Турцевича, який був поруч з інститутом. Юхим Федорович був задоволений своїми побутовими умовами.

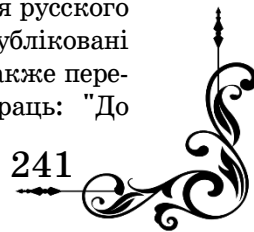
Декілька разів їздив у Київ, бо саме там була делегація із Мінська, від якої він довідався про відкриття там університету. І Ю. Карський продовжив в Академії наук відрядження і виїхав у Мінськ, щоб там отримати пропуск у Варшаву.

А у Ніжині у цей час вирішувалося питання про обрання директора Історико-філологічного інституту у зв'язку з хворобою І. П. Козловського. Під час обговорення кандидатур проф. І. Г. Турцевич запропонував обрати директором інституту Ю. Ф. Карського, за якого проголосувала переважна більшість викладачів. Після цього було прийнято рішення зв'язатися з академіком для остаточного вирішення питання.

Невідомо, чи знав про це академік. Проте, як свідчать документи, він все ж зумів добратися до Варшави, де знайшов свої речі у жахливому стані. Після того, як німці залишили Мінськ, Юхим Федорович навідався у Петроград. Це було у грудні 1918 р. та у січні, березні, травні 1919 р. Він отримав в Академії наук продовження на відрядження у Мінськ на три місяці.

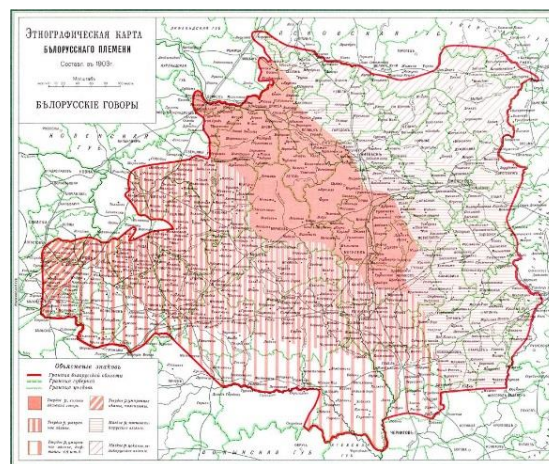
Повернувшись до столиці, Ю. Карський працював з 1917 до 1928 рр. у Петроградському університеті, з 1921 р. обіймав посаду директора Музею антропології та етнографії, очолював Словникову комісію та Комісію з російської мови Академії наук СРСР. З 1922 р. він був дійсним членом Інституту білоруської культури (нині Національна академія наук Білорусії). Але ситуація у наукових сферах Мінська склалася дуже напружено, і Ю. Карський виїхав із міста. Згодом значна частина вчених цього інституту була політично репресована. Повернувшись до Петрограда, вчений продовжив активну науково-дослідну роботу. Серед праць цього часу назвемо: "Русская диалектология" (1924), "Славянская кирилловская палеография" (1928), "Наблюдения в области синтаксиса Лаврентьевского списка летописи" (1929).

Юхим Федорович всі роки своєї наукової діяльності постійно повертався до української тематики. У "Сборниках Отделения русского языка и словесности" Академії наук за 1898 р. і 1903 роки опубліковані "Материалы для изучения северно-малорусских говоров, а также переходных от белорусских к малорусским". Серед інших праць: "До

питання про ствердіння (непом'якшеність) звуків "Е" та "И" в малоруському наріччі" (1904), "Малорусский "Луцидарий" по рукописи XVII века" (1905), "Три малорусских песни" (1905), "Наймичка" Шевченка. Матеріали для її наукового видання" (1907). Українській мові присвячений розділ "Малорусское наречие" у книзі "Русская диалектология". Ще у дореволюційні роки вчений доводив, що українська літературна мова, як і інші мови, має всі права на вільний, незаборонний розвиток.

Ю. Карський уважно слідкував за роботами українських вчених, опублікував чимало рецензій, заміток, статей про дослідження М. Возняка, М. Драгоманова, П. Житецького, А. Кримського, С. Маслова, К. Михальчука, В. Розова, Є. Тимченка, І. Франка та інших, про збірники і періодичні видання. Наукова спадщина академіка Ю. Карського використовувалася вченими, які досліджували слов'янські мови.

Етнографічна мапа Білорусі. Автор Ю. Карський

Література: Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1900. С. 93–95; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 122; Конюшкевич М. И. Нежинский период – точка отсчета научной деятельности академика Е. Ф. Карского. Литература та культура Полісся. Ніжин, 1996. С. 185–187; Самойленко Г. В. Роль Нежинской филологической школы в формировании научных интересов Е. Ф. Карского. Там само. Ніжин. 1998. Вип. 11. С. 51–57. Карский А. А. Академик. Е. Ф. Карский в Нежине в 1918 году. Там само. Вип. 38. С. 3–13; Карський А. А. Переписка профессора Р. Ф. Брандта со студентом Евфимием Карским. Там само. Вип. 39. С. 132–141; Самойленко О. Г. Особова справа Ю. Ф. Карського в Archiwum Państwowe m. St. Warszawy. Там само. Вип. 56. С. 343–361.

**КАДЛУБОВСЬКИЙ
АРСЕНІЙ ПЕТРОВИЧ**

*(02(14).03.1867–23.11.1921) – викладач,
професор, літературознавець, випускник
Історико-філологічного інституту 1888 р.*

Життєва доля поєднувала Арсенія Кадлубовського з Ніжинською вищою школою двічі: як студента і як викладача.

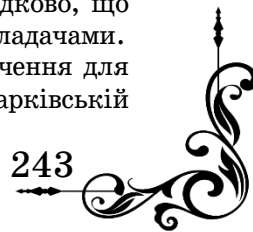
Народився він в Москві, середню освіту отримував у 5-й С.-Петербурзькій та Ніжинській гімназіях. Отримавши золоту медаль, 1884 р. вступив в Історико-філологічний інститут князя Безбородька на словесне відділення. Все для нього було знайомим, бо гімназія, яку він закінчував, функціонувала при інституті в одному і тому ж приміщенні, а деякі його викладачі проводили заняття з окремих предметів в обох закладах.

Друга половина 80-х р. XIX ст. була для Історико-філологічного інституту періодом утвердження. Перший його директор професор, а згодом академік М. О. Лавровський запросив для роботи в інститут відомих вчених із С.-Петербурзького історико-філологічного інституту: професора римської словесності Р. А. Фохта та російської словесності А. С. Будиловича, професора загальної історії Варшавського університету П. Ю. Люперольського, талановитих філологів Р. Ф. Брандта, П. В. Нікітіна, М. І. Соколова, психолога М. Я. Грота та інших.

Як згадував випускник 1882 р. Андріян Круковський, "втім, у Ніжині були професори нового типу. Із них треба відмітити М. Я. Грота, зятя Лавровського, який читав логіку, психологію та історію філософії, Т. В. Нікітіна, згодом президента Академії наук, і А. С. Будиловича. Це були кращі вчені сили у Ніжинському інституті... До цієї професорської тріади долучилась ще одна наукова сила – Г. Е. Зенгер... класик по підготовці і науковим працям... Він читав... історію римської імперії" (Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів. Ніжин, 2015. Т. 2. (1820–1919). С. 177. 181).

Для студентів була створена хороша навчальна база, закуплені бібліотеки професорів з добротною науковою літературою. Навчальний план інституту був наближений до університетських. Таким чином медалісту Арсенію Кадлубовському, як і його товаришам, були створені необхідні умови для отримання міцних знань. Тож не випадково, що три випускники із 18 знову повернулися в інститут уже викладачами.

Після закінчення інституту у 1888 р. отримав призначення для роботи викладачем російської мови та словесності у Харківській

жіночій гімназії Д. Д. Оболенської (27.08.1888–26.09.1890). Одночасно працював учителем латинської мови у місцевій прогімназії.

Коли було оголошено про вакантне місце наставника студентів у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька Арсеній Петрович подав заяву і 26.09.1890 р. був зарахований на цю посаду, на якій працював дев'ять років (до 04.09.1899 р.). Одночасно викладав теорію словесності (з серпня 1893 р.). У 1893 р. склав магістерський екзамен з російської мови та словесності при Історико-філологічному факультеті Харківського університету. У 1891–1899 рр. він виконував обов'язки завідувача читального залу в інституті, а також секретаря бібліотечної комісії (1893–1899) та секретаря Історико-філологічного товариства при інституті (1894–1899). Під час його роботи у бібліотеці проходила реорганізація розміщення літератури за новими правилами. І А. Кадлубовський розмістив за відділами 2910 томів і склав чорновий картковий каталог (1893–1895).

Під час перебування у Ніжині А. Кадлубовський надрукував декілька статей з російської літератури першої половини XIX ст.: "Несколько слов о значении А. С. Грибоедова в развитии русской словесности" (1896) та "Гуманні мотиви у творчості Пушкіна" (1899) у "Сборнике историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко", а також рецензію на "Правила пиитические" Аполлоса Байбакова" у "Журнале Министерства народного просвещения" (1899. № 7).

Працюючи у ніжинському інституті, А. Кадлубовський захоплювався під впливом професорів А. С. Будиловича та М. І. Соколова давньоруською літературою, зокрема життями святих. У журналі "Русский филологический вестник" надрукував нариси з історії давньоруської літератури, життя святих, зокрема "К вопросу о житии преподобного Авраамия Ростовского" (1897. № 1–2), "Святой великомученик Меркурий Кесарийский и мученик Меркурий Смоленский" (Там само. 1898. № 1–2), "Святой великомученик Никита и преподобный Никита столпник Переяславский" (1898. № 3–4), "Життя преподобного Пафнуція Боровського, написаного Вассіаном Саніним" (1899) та ін.

У 1902 р. А. Кадлубовський опублікував їх єдиною книгою під назвою "Нариси з історії давньоруської літератури житій святих", які раніше публікувалися окремими випусками. Ця книга була захищена у Варшавському університеті як магістерська дисертація і служила доказом, що житейська література служить важливим історичним джерелом, що заперечував відомий історик В. О. Ключевський. А. Кадлубовський вважав, що життя святих – це літературні пам'ятки, які увібрали в себе інформацію про моральні і релігійні настанови, якими керувалися жителі Давньої Русі. Ця праця вченого була відзначена у 1903 р. почесним відгуком Ломоносовської премії.

Арсеній Кадлубовський був обраний у Харківському університеті екстраординарним професором кафедри російської мови та словесності, а також секретарем (02. 12. 1906) історико-філологічного факультету.

У час роботи у Харківському університеті вчений підтримував тісні зв'язки з Харківською громадською бібліотекою (нині Харківська

державна наукова бібліотека імені В. Г. Короленка). У 1901 р. він був обраний кандидатом у члени правління, а 1902 – її членом. Як свідчать документи, Арсеній Петрович у різні роки завідував архівом, який був створений з ініціативи академіка Д. І. Багалія і у своєму складі мав цінні рукописи та автографи, продовжував його наповнювати новими матеріалами, здійснив опис мемуарів, автографів видатних людей Росії та інших країн.

А. Кадлубовський також виконував обов'язки товариша (заступника) голови правління (1907–1908) та завідував відділом бібліотекознавства.

У ці роки він видав праці: "Про витоки ломоносовського вчення про три стилі" (1905), "Художник і мораліст у Л. М. Толстому" (1911), а також статті "Гоголь в его отношениях к старинной малорусской литературе" (1911), "Про вплив Вольтера на російських авторів", "Галицко-руський варіант сказання о крестнике" (1914), "К истории русских духовных стихов о преподобных Варлааме и Иоасафе" (1915) та інші.

У 1916 р. А. Кадлубовський залишив Харківський університет і поїхав у Петербург, де в університеті прочитав спецкурс про життя святих, зустрінутий без захоплення, а тому використав можливість і переїхав у Перм, де у 1916–1919 рр. викладав давньоруську літературу на історико-філологічному факультеті, був першим деканом цього факультету (жовтень 1916 – травень 1917) Пермського відділку Петроградського університету, а згодом самостійного Пермського університету (червень 1917 – вересень 1918).

Вихор громадянської війни захопив і Арсенія Кадлубовського. Втеча від народної стихії занесла його у Крим, де він у 1919–1920 р. влаштувався на роботу в. о. професора кафедри історії та російської літератури Таврійського університету у Сімферополі та бібліотекарем Таврійської ученої архівної комісії. Тут він зблизився з Сергієм Булгаковим та Георгієм Вернадським. У південному Криму зосередилося багато білих військ, які притиснуті до моря, тікали за кордон. Як і більшість інтелігентів, що знаходилася на Півдні, емігрувала у Туреччину, де на них чекала важка доля героїв М. Булгакова із його п'єси "Бег". А. Кадлубовський добрався до Константинополя, переповненого біженцями, а потім перебрався у селище Куюк-Тюбе і там у 1921 р. помер.

Література: Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875–1900. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1900. С. 30–31; Гарбар Л. В. История української бібліотечної справи в іменах (кінець XIX ст. – 1941). Київ, 2017. С. 189.

**САВВА
ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ**

*(14.02.1865–26.02.1920) – відомий
український історик, викладач,
громадський діяч, випускник Історико-
філологічного інституту 1888 р.*

Володимир Іванович Савва народився в м. Кишиневі в родині чиновника. Середню освіту здобув у одному з найстаріших і найкращих закладів Бессарабії (відкрита в 1833 р.) в Першій Кишинівській чоловічій гімназії. В період навчання Володимира гімназія надавала якісну гуманітарну підготовку. Керував навчальним закладом протягом 1881–1904 рр. відомий педагог Василь Львович Соловйов, а викладачами мовно-літературної підготовки були знаний український письменник, публіцист і перекладач Іван Васильович Левицький (Нечуй-Левицький, 1873–1885 рр.) та відомий білоруський етнограф і фольклорист, знавець творчості О. С. Пушкіна Олександр Никифорович Шимановський (1874–1901). Тому не видається дивним, що після завершення навчання у гімназії в 1884 р. Володимир Іванович продовжив освіту на історичному відділенні Історико-філологічного інституту князя Безбородька в м. Ніжині, яке відкрилося в 1882 р. В останній чверті XIX ст. вищий навчальний заклад у Ніжині мав досить якісний професорсько-викладацький склад і матеріально-технічну базу. Інститут готував викладачів гімназій і прогімназій з історії, словесності і давніх мов практично для всіх регіонів Російської імперії. Директором був доктор філософії, знавець спадщини Аристотеля та талановитий організатор освіти Микола Єфремович Скворцов (1882–1893 рр.). Серед професорів виділялися історики М. М. Бережков, Г. Е. Зенгер, М. І. Лілеєв, П. І. Люперсольський, славісти Р. Ф. Брандт і М. І. Соколов, елініст А. В. Добіаш, латиніст Р. А. Фохт і ін., які мали незаперечний вплив на студентство.

По закінченні інституту в 1888 р. В. І. Савва викладав історію в жіночій гімназії Оболенської в Харкові, а з 1900 р. – також у Харківському інституті шляхетних панянок. У 1892 р. склав магістерський іспит з російської історії та почав підготовку дисертаційного дослідження. Це відкрило шлях молодому вченому до роботи у вищих навчальних закладах. Протягом 1895–1905 рр. та 1909–1911 рр. обіймав посаду приват-доцента на кафедрі російської історії Харківського університету. Володимир Іванович активно включився в роботу, ставши членом Харківського історико-філологічного товариства (1890),

учасником XII (1902), XIII (1905) і XV (1911) археологічних з'їздів. Як член університетського Історико-філологічного товариства В. І. Савва брав участь у роботі педагогічного відділу та лекційного комітету при ньому (1895), який проводив наукові читання для освітян регіону.

Як і більшість його колег Володимир Іванович одночасно з навчально-науковою діяльністю, виконував значну за обсягом громадську роботу, передусім у Харківській громадській бібліотеці. Вчений брав участь у розширенні функцій бібліотеки, обирався кандидатам у члени Правління (з 15 грудня 1902 р.) і членом Правління (з грудня 1903 р.) бібліотеки, проводив чимало часу у відділі рукописів та автографів від часу його заснування, беручи участь у збиранні, описі та збереженні колекцій.

Спільно з іншими талановитими вченими А. П. Кадлубовським і В. Ю. Данилевичем Володимир Іванович у 1903 р. завідував архівом бібліотеки. Окрім того, він увійшов до групи співробітників, на яку покладалися контакти з авторами, видавцями й установами щодо безкоштовного надсилання книжок. Переглядав книги, що надси- лалися книгарнями Дрейдера, Ситіна, "Новое время" й ін., складав списки книг для подальшого придбання. Також сприяв популяризації фонду бібліотеки в газеті "Харьковские губернские ведомости".

У грудні 1910 р. В. І. Савву (після його повернення з Ніжина) знову обрали співробітником бібліотеки і кандидатом у члени Правління. До його обов'язків входив нагляд за поповненням каталогу.

Але все ж головним своїм завданням вчений вважав науково-дослідну діяльність та викладацьку роботу.

У 1902 р. Володимир Іванович захистив у Харкові магістерську дисертацію під назвою "Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей". Оponentами виступили відомі вчені того часу М. С. Дринов і П. М. Бучинський.

За час роботи в Харківському університеті В. І. Саввою було написано близько 30 наукових праць – монографій, статей, рецензій, присвячених, головним чином, історії державних установ і політико-правової думки Росії кінця XV–XVI ст. Низку цінних матеріалів, зібраних істориком, не було опубліковано за його життя, і вони стали надбанням наукової громадськості лише наприкінці XX ст. ("Дьяки и подьячие Посольского Приказа в XVI веке" (1983)). Дослідження вченого відрізняються історіографічною ретельністю. Більшість із них базуються на значному архівному матеріалі, який переважно вперше вводився в науковий обіг. Іншою ознакою праць В. І. Савви є їх фактологічна насиченість.

Нетривалий час (протягом 1905–1909 рр.) обіймав професорську посаду в своїй Альма матер (Історико-філологічному інституту князя Безбородька). В цей період вчений стає членом Московського археологічного товариства (1906), Історичного товариства Нестора-літописця

в Києві (1907) та Історико-філологічного товариства при Історико-філологічному інституті князя Безбородька в Ніжині (1907), пише цілу низку цікавих праць: "Из слободско-украинской старины конца XVIII века" (Ніжин, 1906), "Вновь открытые полемические сочинения XVII века против еретиков" (СПб., 1907), "Арзамасские и барминские будные станы. Приходо-расходные и сметные книги 1679–1680 гг." (Москва, 1908), "К истории о вольнодумстве в Гимназии высших наук кн. Безбородко" (Харьков, 1908), "П. Ф. Кузнецов, корреспондент В. И. Даля" (Київ, 1908), "Из дневника масона. 1775–1776 гг." (Москва, 1909), але все ж більше схилився до продовження професійної кар'єри в Харкові, тому в 1909 році повернувся до Харківського університету як приват-доцент, а з 1912 до 1919 р. виконував обов'язки екстраординарного професора на кафедрі російської історії цього університету. Викладав історію Московської держави на історико-філологічному факультеті університету, а також на курсах, організованих за сприяння науковців університету для робітників і ремісників Харкова (1900–1917), та курс російської історії в Харківському комерційному інституті. Напередодні жовтневих подій 1917 р. В. І. Савва завершив написання докторської дисертації, присвяченої аналізу документації Посольського приказу XVI ст. (була опублікована в Харкові як монографія під назвою "О Посольском приказе в XVI в.").

Під час революційних потрясінь вчений уникав активної політичної діяльності, однак зміни, що відбувалися в країні, зокрема реформування освіти, спонукали багатьох аполітичних науковців до співпраці з противниками більшовиків. В. І. Савва також брав участь у заходах із підтримки Добровольчої армії.

Володимир Іванович Савва помер (за іншою інформацією – розстріляний більшовиками за контрреволюційну діяльність) близько 26 лютого 1920 р. в Харкові.

Література: Домановська М. Савва Володимир Іванович. Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. словник / уряд. Е. Г. Циганкова та ін. Київ, 2011; Домановська М. Є. Володимир Іванович Савва як візантиніст (до 150-річчя від дня народження) Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2015. Серія "Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки". Вип. 20. С. 112–117.

**МАЛИНКА
ОЛЕКСАНДР НИКИФОРОВИЧ**

*(19.08.1865–22.05.1941) – педагог,
український етнограф, фольклорист,
випускник Історико-філологічного
інституту 1890 р.*

Народився у попівській родині у козацькому селі Мрин Носівського повіту Чернігівської губернії. Батько, який мав чотирьох синів і трьох дочок, намагався дати своїм дітям освіту. Йому допомогли земляки, зокрема Людмила Платонівська Рудановська, сестра генерала Леоніда Рудановського, який заснував стипендію на честь свого батька педагога Платона Йосиповича у Ніжинській класичній гімназії. Вона посприяла, щоб цю стипендію отримав Олександр Малинка як кращий у 1875/1876 навчальному році. 100 рублів сріблом – це суттєва допомога юнакові з не дуже забезпеченої сім'ї.

9 червня 1885 р. О. Малинка закінчив Ніжинську класичну гімназію при Історико-філологічному інституті князя Безбородька і поїхав вступати до подібного інституту у С.-Петербурзі. Але скрутне матеріальне становище змусило юнака повернутися до Ніжина і поновитися в інституті у 1886 р. на другий курс словесного відділення. Одним із яскравих професорів цього періоду був Матвій Іванович Соколов, який читав курс слов'янської філології та російської словесності, цікавився усною народною творчістю і вплинув на наукові інтереси Олександра Малинки. До речі, два сини М. І. Соколова – Борис і Юрій – стали відомими етнографами і фольклористами.

Уже під час навчання Олександр Малинка зацікавився усною народною творчістю, етнографією, збирав окремі твори, вивчав місцеві говірки. Коли у 1889 р. професор М. І. Соколов перейшов працювати у Московський університет, то О. Малинка через нього налагодив зв'язки з Московським товариством шанувальників природознавства, антропології та етнографії.

О. Малинка розшукав в одному із рукописних збірників, який зберігався у Ніжині, комедію 1724 р. "Слава Российская", передав її проф. М. І. Соколову, і той твір надрукував у науковому збірнику "Чтения в Имп. Обществе истории и древностей российских" (1892).

У 1890 р. О. Малинка закінчив Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька і був направлений спочатку наглядцем у 2-гу Київську гімназію, а через деякий час його призначили викладачем в Черкаську, а згодом в Острозьку прогімназії.

Уже у цей час О. Малинка надрукував свої перші статті у журналі "Этнографическое обозрение": "Прокоп Дуб, переходный тип кобзаря" (кн. 12), "Предание о дреке" (кн. 15), "Несколько вариантов на тему о госте Терентие" (кн. 16).

У 1891 р. молодий фольклорист і етнограф став активним автором журналу "Киевская старина", у якому він надрукував у 1891–1898 рр. 12 статей про лірників та кобзарів: Петра Гераська, Максима Прищенка, Євдокима Мокровицю, Андрія Корнієнка, Ан. Голинюка та ін.

Друга тема, яка цікавила дослідника, була пов'язана з легендами про Спасителя та апостола Петра, про Кармелюка, про свята: вірші про Різдво Христове, пасхальні вірші, ходіння із зіркою на Різдво тощо.

Пізніше він згадував: "Народну пісню я полюбив ще змалку: моя мати родом з Роменщини, мала гарний голос, знала багато полтавських та чернігівських пісень, любила співати їх, а разом з нею співали хором і ми, діти, та сусіди – гості".

Значну кількість робіт етнографічного характеру надрукував в "Этнографическом обозрении" та "Живом вертепе": "Рассказы о ведьмах", "Немота и косноязычие", а також про ритуальні свята українців: весілля, Масляницю, родини і хрестини, Івана Купала у Чернігівській губернії, обряди, повір'я та заплачки, причитання на похоронах, уявлення про замогильне життя тощо.

Становить інтерес і його рання робота "Особенности говора г. Мрина Нежинского уезда", яка основана на зібраних О. Малинкою матеріалах у своєму рідному містечку на канікулах під час навчання.

1 лютого 1898 р. О. Малинку перевели на роботу у місто Глухів, де він у місцевих чоловічій та жіночій гімназіях викладав російську мову та словесність. Тут він познайомився з місцевою етнографинею Пелагеею Литвиновою-Бартош і почав з нею співпрацювати. Брав також участь в археологічних розкопках на території Глухова, про які він розповів у статтях "Находки в Глухове" (1901) та "К открытию в Глухове собрания предметов местной старины" (1903).

У 1902 р. він видав одну зі своїх основних праць – "Сборник материалов по малорусскому фольклору", яку опублікував як додаток до "Земского сборника Черниговской губернии". Наступного року О. Малинка видав її окремою книжкою і отримав високу оцінку фольклористів. Борис Грінченко назвав її "наиболее крупной его работой". Академік М. Гнатюк у своїй рецензії зазначив, що хоча збірник і не без хиб, "все ж приносить він багато цінного матеріалу й зістане ся не малим вкладом у нашу фольклорну літературу". Професор С. В. Савченко вважав збірник одним із кращих, а для "Черниговской губернии – он самый лучший сборник".

О. Малинка на широкому зібраному матеріалі Чернігівської, Волинської, Полтавської губерній представив найрізноманітніші жанри фольклору: колядки, щедрівки, загадки, прислів'я, замовлення, народні прикмети, апокрифи тощо. Ця праця була відзначена науковою

премією імені С. В. Гоголя Російської академії наук, а за педагогічну діяльність був нагороджений орденом Св. Станіслава 3-го ступеня.

Крім фольклорних та етнографічних статей, О. Малинка опублікував також декілька розвідок про літературу та театральне мистецтво: "К истории народного театра" (1898), "К вопросу об источнике "Москаля-чарівника" І. Котляревского" (1903).

У 1902 р. О. Малинку направили працювати у Кременчук інспектором місцевого реального училища. У цей час він продовжив займатися пошуковою роботою, зокрема зібрав матеріал для статті "Апокрифы, записанные в Волынской губернии" (1903).

Згодом він працював інспектором 1-ї Полтавської гімназії.

На початку ХХ ст. О. Малинка викладав словесність у 3-й Київській гімназії та був головою Київської жіночої гімназії Браткової.

Тут і застала його революція та революційні процеси, які відбувалися у 20-х рр. Він продовжив працювати у Київській трудовій школі № 20.

Знаючи О. Малинку як відомого фольклориста та етнографа Всеукраїнська академія наук залучила його 1926 р. до складу етнографічно-фольклорної комісії, яка займалася організацією різних експедицій з етнографії, розробкою програм для зібрання етнографічних та фольклорних матеріалів, які друкувалися у "Записках етнографічного товариства (1925. Кн. 1.) та інформаційному "Бюлетені" (1927–1928).

У 1928 р. О. Малинку обрали головою Ради Всеукраїнського етнографічного товариства (1928 – поч. 30-х рр.), а також співредактором журналу цього товариства "Побут" (1928–30), який виходив чотири рази на рік. У цей час він надрукував розвідку "Мої спогади про П. Я. Литвинову" (1928), над якою працював у Глухові, та "Кобзарі О. Власко та Д. Симоненко й лірник А. Іваницький, їхній репертуар" (1929).

Попрацювавши майже сорок років на освітянській та науковій ниві, Олександр Малинка пішов на пенсію і уважно слідкував за науковим процесом та складним життям 30-х рр. 22 травня 1941 р. ще у мирний час відомий вчений пішов із життя, залишивши свої праці, які стали основою з багатьох проблем фольклору та етнографії для наступних поколінь.

Література: Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1875–1900. Нежин, 1900. С. 101–102; 1901–1912. Нежин, 1913. С. 86–87.

**РЕЗАНОВ
ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ**

*(27.08(08.09).1867–31.12.1936) – відомий
вчений-літературознавець,
член-кореспондент, випускник Історико-
філологічного інституту 1890 р.*

До небагатьох випускників Ніжинської вищої школи, чий імена викарбувані на меморіальних дошках, що знаходяться на стінах навчального закладу належить і Володимир Резанов, член-кореспондент Академії наук СРСР.

Народився він у селі Любаче Обоянського повіту Курської губернії у дворянській сім'ї. Навчався у Курській гімназії старанно, зацікавлено, мав відмінні оцінки майже з усіх предметів, крім математики та латинської мови.

А тому вибір після закінчення гімназії у 1886 р. зупинив на Ніжинському історико-філологічному інституті, у якому знайшов те середовище, яке сприяло його творчому зростанню. Тут він пройшов хорошу школу гуманітарно-філологічної підготовки, яка була йому найбільш привабливою. У цей час тут працювали професори історик М. М. Бережков, грецької словесності А. В. Добіаш, слов'янської філології В. В. Качановський, філософії Г. В. Малеванський, російської словесності Є. В. Петухов, слов'янської словесності М. І. Соколов, римської словесності Р. А. Фохт та інші.

Володимир Резанов навчався переважно на "відмінно" і лише з філософії, грецької мови і словесності та педагогіки з методикою в атестаті про закінчення у 1890 р. Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька стояла "4". Він прекрасно захистив випускню роботу "Основы руського стиха народного и литературного. Обзор литературы этого вопроса", яку у цьому ж році опублікував у Ніжині. 279 сторінок тексту свідчать про кропітку і доброякісну роботу випускника. Володимир Резанов отримав звання учителя гімназії, яке відповідало кандидату університету, та призначення у Курськ. Коли він приїхав у місто своєї юності, де закінчував гімназію, то вакантного місця в ній не було, і він влаштувався на роботу секретарем Курського губернського предводителя дворянства, наступного року обійняв посаду викладача російської мови у приватній жіночій гімназії, а 1894 р. – у Курському реальному училищі.

Працюючи у навчальних закладах Курська, Володимир Іванович захоплювався збиральницькою діяльністю фольклорних та етнографічних матеріалів Курської губернії, три частини яких були опубліковані у збірнику Курського губернського статистичного комітету (1902–1903).

Крім цього, В. Резанов надрукував цілий цикл статей з російської літератури про О. Кольцова, Л. Майкова, О. Сумарокова, В. Жуковського. У цей час він захопився педагогічними ідеями відомого педагога-теоретика, методиста Дмитра Івановича Тихомирова, які використовував на практиці. У своєму "Щоденнику" 28 травня 1893 р. він записав: "Я отримав складену професором Тихомировим програму – це дає твердий ґрунт, на який необхідно поставити заняття, а їх таким чином і ставлю".

16 червня 1899 р. В. І. Резанов подав заяву дирекції Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька з проханням прийняти його на вільну посаду наставника студентів. Заява була підписана з позитивною резолюцією директора інституту Ф. Ф. Гельбке. В. І. Резанова прийняли не лише на посаду наставника, а й дозволили читати курс теорії словесності.

У березні 1902 р. молодий вчений склав магістерські іспити з російської словесності у Харківському університеті. Під час лікування за кордоном у 1905–1906 рр. Володимир Іванович працював у бібліотеках Парижа, Мюнхена, Фрейбурга (Швейцарія), займався в архівах пошуками документів, які були пов'язані з російською літературою.

Наполеглива робота в зарубіжних сховищах сприяла пошуку рукописних текстів творів О. П. Сумарокова і В. А. Жуковського. Знайденими документами В. Резанов зумів відновити літературне життя перших років XIX ст., зокрема "Університетського благородного пансіона", студентських журналів, історію "Дружеского літературного товарищества".

Повернувшись у Ніжин, він обійняв посаду екстраординарного професора російської словесності, що звільнилася після від'їзду у травні 1907 р. проф. М. Н. Сперанського, обраного професором Московського університету. На цей час Володимир Іванович мав 16 друкованих праць.

У 1907 р. В. Резанов захистив у Київському університеті магістерську дисертацію на тему "Из разысканий о сочинениях Жуковского". Ця робота була відзначена Академією наук премією Л. Толстого. Згодом був опублікований і другий випуск. Проф. М. Бродський писав про цю працю у "Русских ведомостях" (1917. № 220): "Неквалітивно, проте результативно продовжує свої "розшуки" проф. Резанов: другий том для вивчаючого творчість Жуковського такий же не замінимий скарб цікавих фактів, що і в першому випускові, який вийшов десять років тому. Нова книга обіймає найтемніший, найменше вивчений період в житті поета 1802–1807 років. Дослідник залучив

великий рукописний матеріал із паперів Жуковського, які зберігаються у Публічній бібліотеці. Праця проф. Резанова набула значення широкого огляду російських літературних настроїв XVIII–початку XIX ст.; самостійність розшуків дає при цьому свіжість матеріалу, а мікроскопічний аналіз пам'ятників приводив до точних обов'язкових висновків”.

В. І. Резанов серед студентів та викладачів

Через 3 роки 3 жовтня 1910 р. у Київському університеті В. І. Резанов захистив докторську дисертацію "Из истории русской драмы. Школьные действия XVII–XVIII веков и театр иезуитов". До праці були подані два додатки "Экскурс в область театра иезуитов" та "Памятники русской драматической литературы". Використовуючи порівняльно-історичний метод, дослідник зумів розкрити на широкому матеріалі своєрідне явище російської та української літератури.

Праця вченого була високо оцінена науковою спільнотою. І. Франко писав: "Видання проф. Резанова дуже старанне і гарне, є збагаченням дотеперішнього засобу публікацій про нашу стару драму, яка, не зважаючи на свою невисоку вартість, все-таки займає видне місце в історії української літератури XVII–XVIII в."

Детально проаналізував цю працю академік В. М. Перетц, відомий знавець давньої літератури, відзначивши широку ерудицію автора. А академік М. І. Петров, дослідник української драми, визнав працю ніжинського вченого капітальною.

Всі високі оцінки дали право раді Київського університету присудити ступінь доктора російської мови і словесності. 31 грудня 1910 р. В. І. Резанов був призначений ординарним професором російської словесності Ніжинського історико-філологічного інституту.

В інституті В. І. Резанов протягом чотирьох років читав різні філологічні предмети та спецкурси з російської та західноєвропейської

літератури. Інколи його запрошували читати спецкурси з історичної поетики у Київському університеті (1909–1912 рр.).

Різнобічною була і позааудиторна робота, зокрема керівництво науковим гуртком, на засіданнях якого були прослухані декілька доповідей, присвячених 100-річчю М. Гоголя. Сам керівник виголосив доповідь "Гоголь как драматический писатель". Це стосувалося і ювілеїв М. Ломоносова. Він був делегатом різних наукових конференцій, з'їздів, членом наукових товариств. Пам'ятною була дискусія з німецьким професором Абахтом відносно співставлення "Слова о полку Ігоревім" і поезією скальдів.

Після революції 1917 р. В. І. Резанов виступив ініціатором створення у квітні 1917 р. "Общества вивчення України", закликаючи вивчати місцеву мову, етнографію, історію, літературу, видання "Енциклопедії України". На перше місце вчений ставив вивчення української мови, утвердження і засвоєння наукової та навчальної термінології з усіх галузей знань, підготовки і написання підручників та посібників.

Професор Київського університету П. П. Плющ, який вчився в Ніжинському інституті, згадував: "Лекції цього поважного ученого були для нас зразком глибокого, клопіткого аналізу творчості класиків російської літератури після пушкінської епохи. Вони відкривали нам, неофітам науки, світло наукової філологічної думки, вводили в лабораторію творчої праці вченого літературознавця... Добре пам'ятаю його змістовні лекції, насичені строкатістю фактів і великою науковою ерудицією, його спокійною чистою мовою русака, його ласкаво-усміхненим обличчям, старосвітським пенсне на чорному шнурку, його батьківську турботу про кожного його вихованця".

У 1920–1922 рр. у Ніжинському науково-педагогічному інституті В. І. Резанов був деканом факультету просвіти, а з 22 квітня 1922 р. у Ніжинському інституті народної освіти керував секцією російської і української літератури. Через рік він був затверджений керівником науково-дослідної кафедри історії культури і мови. Секція російської та української мови і літератури під керівництвом В. І. Резанова підготувала книгу "Перелом", у якій відобразили революційні зміни, які проходили у творчості післяреволюційного часу. Було також видано декілька випусків книги "Этюды о пролетарском литературном творчестве". Особливу увагу вчений приділяв українській літературі та історії і культурі. Він продовжував видавати тексти українських драм феодального часу. Вийшло шість випусків "Драма українська. Старовинний театр український", що дало можливість поглибити уявлення про розвиток української драматургії у контексті зі світовою літературою, виявити нові показники у системі сюжетних і стилевих зв'язків.

У 1923 р. В. І. Резанов був обраний членом-кореспондентом АН СРСР. Неодноразово він нагороджувався грамотами, обирався до

місцевих рад. 18 серпня 1924 р. Ніжинське оргправління спілки РОБОС присвоїло вченому звання герой праці.

Наукова конференція та науковий семінар, якими керував В. І. Резанов, готували нові кадри для вищих шкіл. Першими слухачами цього семінару були Костенецький, Макарєвський, Плющ, Пирогов, Чикалевський, Дрилинська, Шумський, Бова, Роднякова.

На початку 1924–1925 навчального року цей семінар був перетворений на Науково-дослідну кафедру історію культури і мови з 4 секціями: 1) української і російської історії (керівник проф. В. Г. Ляско-ронський); 2) української мови і літератури (керівник проф. Є. А. Рихлик); 3) всесвітньої і російської літератури (керівник В. І. Резанов); 4) античної культури (керівник проф. О. І. Покровський, а згодом І. Г. Турцевич). Із 1926 р. була також секція психолого-педагогічна (керівник проф. Я. М. Колубовський). Ця кафедра відіграла значну роль у підготовці навчально-наукових кадрів для вищої школи.

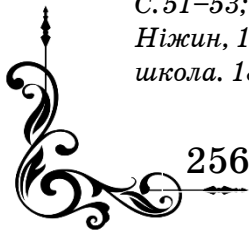
Звіт В. І. Резанова за 1928 р., який він послав в Академію наук СРСР, свідчить про велику наукову роботу, підготовлену і видану вченим. Серед цих праць виділяється українська тематика. У час українізації вчений вивчив українську мову і опублікував наступні томи "Драма українська", а також серію етюдів про новий театр, його український театраль-но-драматичний репертуар ("Літературні джерела п'єс І. Котляревського "Наталка Полтавка та "Москаль Чарівник" і п'єса В. А. Гоголя "Простак"), про творчість Лесі Українки ("Леся Українка, сучасність і античність: про драматичну поему "Кассандра"), про романтичні драми ("До питання про українську романтичну драму: "Сава Чалий" та "Переяславська ніч" Єремії Галки (М. І. Костомарова)" та інші).

Кафедра брала участь у численних заходах, присвячених ювілейним датам, на яких з доповідями виступав В. Резанов та члени кафедри й аспіранти.

З 1924 до 1934 р. кафедра видавала "Записки Ніжинського інституту народної освіти та науково-дослідної кафедри історії культури й мови при інституті" (10 томів), де були опубліковані праці В. І. Резанова останніх років. До останніх досліджень вченого відносимо книгу "До історії літературних стилів: поетика ренесансу на території України і Росії". За своє життя він написав понад 70 наукових праць, більша частина яких не втратила свого значення й у наш час.

Поховали вченого на Троїцькому цвинтарі у Ніжині і поставили пам'ятник, який зберігся до нинішніх днів, незважаючи на страшні лихоліття.

Література: Историко-филологический институт князя Безбородко. 1901–1912. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1913. С. 51–53; Самоїленко Г. В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи. Ніжин, 1993. С. 165–186; Самоїленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 130–133.

**ЧЕРНОУСОВ
ЄВГЕН ОЛЕКСАНДРОВИЧ**

*(13.12.1869 – після 1934), відомий
український вчений античник і візантист,
випускник Історико-філологічного
інституту 1895 р.*

Народився в селі Шкрябіне Стародубського повіту Чернігівської губернії в родині козаків Олександра Овер'яновича та Параски Іванівни Черноусових.

Батьки з раннього дитинства прагнули надати сину гарну освіту, тому віддали Євгена спочатку до Стародубської прогімназії, а потім – до Ніжинської гімназії, яку він успішно закінчив у 1891 р. Ще за часів навчання в Ніжині юнак вирішив продовжити подальшу освіту, вступивши до вже знайомого йому Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. У цей час на історичному відділенні Інституту викладали досвідчені професори, відомі українські та російські вчені: історик і краєзнавець М. М. Бережков, славісти В. В. Качановський та Є. В. Петухов, антикознавці П. І. Люперольський, О. І. Покровський, І. Г. Турцевич та ін.

У навчальному закладі, який займався підготовкою вчителів гімназій і прогімназій, значна увага приділялася вивченню загальної історії, давніх мов і палеографії. Особливо ґрунтовною була підготовка з античної та середньовічної європейської історії, грецької та латинської мов, що дозволяло готувати не лише кваліфікованих викладачів, але й високопрофесійних науковців.

У 1895 р. О. Є. Черноусов із відзнакою закінчив історичне відділення інституту зі званням вчителя гімназій та прогімназій, яке надавало всі права кандидата російських університетів, і був направлений до Юр'ївського (Тартуського) реального училища викладачем російської мови й історії. Проте інтерес до історії, цілеспрямованість, прагнення до самовдосконалення та професійних занять наукою сприяли тому, що Євген Олександрович у 1901 р. склав іспит на ступінь магістра загальної історії в Петербурзькому університеті, що надавало право викладати у вищих навчальних закладах. У 1904 р. Євгена Олександровича перевели з Юр'єва на посаду наставника-керівника з історії та географії до Ніжинської гімназії при НІФІ князя Безбородька і водночас запросили читати лекції із загальної історії на історичному відділенні Інституту. В Ніжині вчений встиг підготувати досить

розлогий посібник "Історія Греції. Курс лекцій", але, на жаль, він залишився в рукописі.

У 1906 р., за рішенням попечителя Київської навчальної округи, Є. О. Черноусова призначили директором однієї з найстаріших гімназій на Лівобережній Україні – Новгород-Сіверської (засновано в 1804 р.), де він одночасно обіймав посаду і голови педагогічної ради жіночої гімназії. У листопаді 1908 р. Євгена Олександровича перевели на ті ж посади до м. Кобеляки Полтавської губернії. Часта зміна місця роботи заважала зосередитись на регулярних наукових заняттях і завершити написання дисертації. Лише з виходом у відставку та переїздом до Харкова вчений повернувся до активного наукового студіювання.

У 1910 р. Є. О. Черноусов розпочав роботу як приват-доцент на кафедрі загальної історії Харківського університету, де проводив практичні заняття з середньовічної історії та читав спецкурс з історії Візантії. Водночас він працював викладачем Вищих жіночих курсів (на історико-філологічному факультеті) та 2-ї чоловічої гімназії. У літній канікулярний час 1911 р. вчений здобув відрядження до Константинополя для роботи в місцевих бібліотеках та архівах. Метою даної поїздки було визначення кола джерел для дослідження організації торгівлі та промисловості Візантії. Займався переважно в бібліотеці Російського археологічного інституту, де опрацював кодекси імператорів Феодосія й Юстиніана, зібрання актів і документів Ф. Міклошича, О. Міллера, К. Сати, Г. Е. Геймбаха й ін. Значну підтримку та допомогу Черноусову в Константинополі надали відомі вчені Ф. І. Успенський, Б. А. Панченко та Ф. І. Шміт, які стояли на чолі цього закладу в той час.

Наприкінці 1911 р. Євгена Олександровича направили у складі університетської делегації (до якої також входили професори В. П. Бузескул і Я. О. Денисов, приват-доцент М. О. Маслов) на I Всеросійський з'їзд викладачів давніх мов до Петербурга. Учасниками досить представницького з'їзду (269 представників із 129 міст) були як вчителі-класики, так і відомі вчені з усіх університетів і наукових установ Російської імперії, серед яких: В. П. Бузескул, Б. В. Варнеке, С. А. Жебелев, Ф. Ф. Зелінський, Г. Е. Зенгер, В. В. Латишев, М. І. Ростовцев, Б. В. Фармаковський та ін. Особливістю даного з'їзду стало те, що кожен день зібрань завершувався лекцією одного з університетських учених, які знайомили делегатів з науковими новинками. Без сумніву, участь у такому науково-методичному заході залишила яскравий слід і позитивно вплинула на подальшу педагогічну діяльність Є. О. Черноусова, який впродовж 1909–1917 рр. обіймав посаду приват-доцента кафедри всесвітньої історії Харківського університету.

У 1917–1918 рр. вчений отримав посаду штатного доцента, професора. Практично Євген Олександрович на той час залишився єдиним спеціалістом із політичної та економічної історії Візантії в Харківському університеті. Головною особливістю його викладацької діяльності було те, що тематика наукових досліджень була близькою

до спрямування навчальних курсів (загальний курс історії Візантії (1912–1917), практичні заняття за джерелами хрестових походів і вивчення пам'яток візантійського законодавства, лекції з історії Візантії за доби хрестових походів тощо). Слід зазначити, що Є. О. Черноусов до списку рекомендованої літератури вносив праці найбільш відомих на той час європейських і російських візантиністів, серед яких В. Г. Васильєвський, Х. Гелзер, Г. Ф. Герцберг, К. Крумбахер, Ю. А. Кулаковський, Захарія фон Лігенталь та ін.

"Харківський" період став одним із найбільш плідних і в науковому плані. На друге десятиліття ХХ ст. припадають найвагоміші праці вченого, серед яких "Очерки по истории Римской империи 180–235 гг. Подготовка смуты III века", "Основные черты государственного и общественного строя Византии", "Страница из культурной истории Византии XI в.", "Из византийского захалустья XIII в.", "Римские и византийские цехи", "К вопросу о влиянии византийского права на древнейшее русское", розпочинається його авторська співпраця з фаховими науковими виданнями, серед яких "Византийский временник" і "Византийское обозрение".

У часи Української революції Євген Олександрович активно залучився до національно-демократичного руху, увійшов до складу Ради Слобідської України (утворена 24–25 вересня 1917 р.), а також до ради Харківської "Просвіти", яку очолював Д. І. Багалій. Значною мірою завдяки цьому Є. О. Черноусова влітку 1918 р. було обрано деканом українського історико-філологічного факультету в Полтаві.

Офіційною датою урочистого відкриття історико-філологічного факультету стало 6 жовтня 1918 р. (23 вересня за старим стилем), а місцем відкриття – міський театр Полтави. На відкритті були присутні представники "Просвіти", міського та земського самоврядування, кооператції, професори Харківського університету, студенти. Головуючий на зібранні полтавський губернський комісар народної освіти В. Н. Андрієвський зачитав привітання від Гетьмана Української Держави П. Скоропадського, голови Ради Міністрів Ф. Лизогуба, міністра народної освіти М. Василенка й ін. Із доповіддю на урочистостях виступив О. А. Левицький, який був фактичним керівником історико-філологічного Факультету у перший рік його діяльності. Він розповів про історію заснування факультету та представив його першого декана – професора Є. О. Черноусова, який ознайомив присутніх із програмою діяльності факультету, а Д. І. Багалій виголосив промову-лекцію "В чім була історія України і як її треба науково викладати", в якій доводив присутнім, що українська мова в Українській державі має бути і мовою освіти, і мовою загальнодержавною, а закінчив урочистості виступ хору під керівництвом В. М. Верховинця, який виконав український гімн, "Заповіт", українські пісні. У перший рік слухачами факультету на двох відділеннях – історичному та словесному, стали

більше 300 студентів, а навесні 1919 р. ще більше 100. Значна популярність закладу пояснюється тим, що лекторами виступали відомі вчені того часу: Д. І. Багалій, який погодився читати лекції з історії України; дослідник козацької доби, архівіст В. О. Барвінський; професор з історії давніх культур, етнограф Є. Г. Кагаров; еллініст К. Е. Григорович; історик Росії, архівіст і музеєзнавець В. І. Веретенников фольклорист, етнограф і літературознавець М. Ф. Сумцов; професор з теорії мистецтва й історії Візантії Ф. І. Шміт і, власне, Є. О. Черноусов.

Після бурхливих подій 1919 – початку 1920 рр. Євген Олександрович був змушений виїхати з України до Ростова-на-Дону, де читав як професор курс загальної історії, історії мистецтв та історії економічного побуту на Історико-філологічному факультеті Донського університету, історії мистецтв та юридичні старожитності в Археологічному інституті, на факультеті суспільних наук, деканом якого був у 1921–1922 рр., на педагогічному факультеті та в Робочому університеті, з історії економічного побуту в Технікумі водного транспорту. З 1922 р. Євген Олександрович обіймав посаду директора Академічної бібліотеки університету. Одночасно перебував співробітником Російсько-візантійської історико-словарної комісії (1923–1930 рр.) при Академії наук.

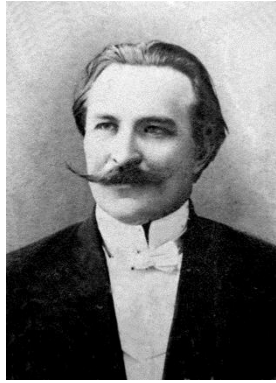
Паралельно з викладацькою діяльністю вчений активно займався й науковою роботою, розробляв джерелознавчу проблематику (провів аналіз хронік Ієші Стіліта, Іоанна Малали, "Хронографії" Феофана Сповідника, "Церковної історії" Євагрія Схоластика) та питання соціально-економічної історії Візантії, підготував низку рецензій на дослідження В. М. Бенешевича, Ф. І. Успенського, Г. О. Острогорського, У. Ешбернера, Ф. Дельгера, Л. Brentano й ін.

У лютому 1930 р. вченого заарештували за колективною справою Північно-Кавказького крайового товариства археології, історії та етнографії й звинуватили у контрреволюційній діяльності. У вересні 1931 р. Є. О. Черноусова засуджено до адміністративного вислання в м. Калач-

на-Дону Нижньо-Волзького краю та позбавлено пенсії. У 1934 р. Євген Олександрович повернувся до Ростова-на-Дону. На жаль, подальша доля вченого залишається малодослідженою, а його науковий доробок лише в останні два десятиліття повертається до наукового обігу завдяки розвідкам сучасних українських дослідників (Л. М. Булави, М. Домановської, А. Домановського, О. Самойленка й ін.).

Література: Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 2. Історики (1905–2012 рр.) / уклад. О. М. Богдашина, В. І. Бутенко, С. Р. Марченко та ін.; відп. ред. С. І. Посохов. 2-ге вид., випр. та допов. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. 300 с. С. 297–298; Домановська М., Домановський А. Євген Черноусов – вчений-візантиніст (до 150-річчя від дня народження). Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія "Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки". 2019. Вип. 29. С. 41–56; Домановський А. Н. Цикл статей Е. А. Черноусова (1865–?) о правлении Анастасия I Дикора (491–518). Древнее Причерноморье. Вып. IX / Глав. ред. И. В. Немченко. Одесса: ФЛП "Фридман А. С.", 2011. 520 с. С. 142–147; Домановський А. Черноусов Євген Олександрович. Сходознавство і візантологія в Україні в іменах: біобібліогр. слов. / уряд. Е. Г. Циганкова та ін. Київ, 2011. С. 237–239; Домановський А. Н., Сорочан С. Б. Харьковская византистика: история, истоки, перспективы. Российское византиноведение: традиции и перспективы: тезисы докл. XIX Всерос. науч. сессии византинистов / Нац. ком-т византинистов РФ, истор. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, Ин-т всеобщ. истории РАН. Москва, 2011. С. 91–94; Лиман С. І. Історія середньовічної Західної Європи та Візантії у творчості й навчальних курсах приват-доцента Імператорського Харківського університету Євгена Олександровича Черноусова (1869–?). Вісник Харківської державної академії культури. 2014. Вип. 42. С. 24–32; Самойленко О. Суспільний розвиток Візантії у працях Є. О. Черноусова. Сіверянський літопис. 2010. № 2–3 (92–93). С. 212–216; Черноусов Євген Олександрович (1869–?). Біобібліографічний словник учених Харківського університету. Т. 2: Історики (1905–1920, 1933–2000). Харків, 2001. С. 113–115.

**ЗАБОЛОТСЬКИЙ
ПЕТРО ОЛЕКСАНДРОВИЧ**

*(07(20).09.1877–1918) – педагог,
філолог, організатор чоловічої освіти у
Ніжині, засновник Музею Гоголя,
випускник Історико-філологічного
інституту 1900 р.*

Одним із активних випускників Ніжинської вищої школи, який чимало зробив під час роботи у ній для прославлення М. Гоголя та його творчості, був Петро Заболотський, який народився у Нижньому Новгороді у сім'ї учителя. Часті переїзди батька пояснювали факт навчання у різних школах: Коломенській гімназії, Серпуховській прогімназії і на завершальному етапі у 1895 р. у В'яземській гімназії Смоленської губернії.

Золота медаль, отримана після закінчення гімназії, давала можливість П. О. Заболотському вступити до С.-Петербурзького історико-філологічного інституту, де він став учнем акад. І. М. Жданова, слухачем професорів С. К. Булича, А. С. Лаппо-Данилевського, О. І. Введенського та інших.

Сімейні обставини змусили П. О. Заболотського переїхати у Ніжин і продовжити навчання в Історико-філологічному інституті кн. Безбородька. На студента звернув увагу проф. М. Н. Сперанський. Під його керівництвом виконані, а потім у 1899 р. і надруковані дослідження з давньоруської літератури та палеографії "Легендарный и апокрифический элемент в "Хождении игумена Даниила" и экскурс в область истории возникновения и развития легенды и апокрифа" (Русский филологический вестник". 1899). П. О. Заболотський допомагав проф. М. Н. Сперанському описувати рукописи, які зберігалися у бібліотеці інституту. Під керівництвом проф. В. В. Качановського молодий дослідник підготував до друку статті зі слов'янської етнографії та народної поезії.

Завершуючи навчання у 1900 р. на слов'янсько-російському відділенні Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька, П. О. Заболотський представив до захисту дослідження на тему "Анализ элементов и процесс творчества I тома "Мертвых душ" Гоголя". Воно було написано на основі архівних матеріалів, які зберігалися тоді в інституті.

Після закінчення навчального закладу у Ніжині тимчасово його призначено 1 вересня 1900 р. вчителем російської мови і словесності у

5 Варшавську гімназію, а 17 квітня 1901 р. – у 3-тю жіночу гімназію на посаду вчителя словесності, історії і педагогіки. Проте потяг до науково-дослідної роботи брав гору, і він добився, що його 5 квітня 1901 р. прикомандирували до Варшавського університету для підготовки до професорського звання. Тут прослухав курс лекцій з російської літератури, з російської та церковно-слов'янської мови, польської мови і слов'янської філології, західно-європейської літератури у професорів О. І. Смирнова, Є. Ф. Карського, Ф. Ф. Вержбовського, П. О. Кулаковського, А. Л. Погодіна, І. П. Сазоновича. Це дало можливість П. О. Заболотському успішно скласти у 1903 р. магістерські екзамени.

Під час навчання у магістратурі П. Заболотський з вересня 1901 р. був членом, а з 20 лютого 1905 р. секретарем Товариства історії, філології і права при Варшавському університеті, читав доповіді з нової російської літератури і педагогіки.

П. Заболотський не поривав зв'язків із Ніжином і у зв'язку з 50-річчям від дня смерті М. Гоголя допомагав проф. М. Н. Сперанському підготувати у Ніжині виставку, присвячену авторові "Мертвих душ", взяв участь у святкуванні ювілею у Ніжині, опублікував 5 статей про життя і творчість письменника. Ці публікації говорять лише про початковий його період освоєння великої теми, пов'язаної зі спадщиною М. Гоголя: "Н. В. Гоголь в русской литературе. Библиографический обзор" (1902), "О влияниях, под которыми слагались личность и творчество Н. В. Гоголя" (1902), "Опыт обзора материалов для биографии Н. В. Гоголя в юношескую пору" (1902) та інші.

З 1 травня 1904 р. П. О. Заболотський поїхав на два роки за кордон. У Празі, Відні, Загребі, Любліні, Белграді вивчав російсько-слов'янські літератури та історико-культурні зв'язки, а також удосконалював свої знання з мови, літератури, історії чехів, хорватів, словенців, сербів у відомих професорів-славістів місцевих університетів. Доля звела П. О. Заболотського з провідними професорами європейських вишів (див.: Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине 1901–1912. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1913. С. 12). У 1906 р. відбулося знайомство з академіком І. В. Ягичем, який відзначив значний науковий потенціал дослідника і рекомендував на продовження відрядження ще на один рік, яке і було здійснене 1 травня 1907 р.

Значний час молодий вчений знаходився у Львові, ознайомлювався з місцевими українськими виданнями, літературою.

У цей період П. Заболотського цікавили проблеми германістики та німецько-слов'янські відносини. З цією метою він поїхав у Берлін, Лейпциг, Мюнхен.

Перебуваючи за кордоном, П. О. Заболотський підготував матеріал для магістерської роботи, брав участь у багатьох національних заходах різних народів, опублікував 23 статті та рецензії у наукових журналах Петербурга і Варшави.

26 травня 1907 р. конференція Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька обрала П. Заболотського на посаду наставника студентів і викладача. Він читав курси російської літератури, зокрема спецкурс "Гоголь и его время", а також теорію словесності, курси з сербської і болгарської мов, літератур та історії, з російської народної творчості, німецької літератури.

У 1907 р. в інституті було поновлено роботу Історико-філологічного товариства, створеного у 1894 р. П. О. Заболотського обрали його секретарем та редактором "Сборника Историко-филологического общества при Институте кн. Безбородко в Нежине". Як член товариства виступав з публічними лекціями та доповідями. Так, 2 лютого 1908 р. він виголосив на засіданні Товариства доповідь "К 30-летию смерти Н. А. Некрасова: современное состояние материалов по вопросу о личности и творчестве поэта и автобиографическое значение его произведений". Крім цього, він подав пропозицію відзначити також 80-річчя від дня народження Л. Толстого. В атмосфері заборони відзначили у 1910 р. і смерть письменника.

Дуже широко в інституті святкували у 1909 р. 100-річчя від дня народження М. В. Гоголя. З ініціативи та за активною участю П. Заболотського в інституті створено музей великого письменника. Викладач залучив студентів до постановки вистав за творами М. Гоголя. Він керував студентським драматичним гуртком і пізніше. У жовтні 1912 р. з його ініціативи відбулася зустріч членів гуртка з великою артисткою Марією Заньковецькою, яка потім готувала зі студентами різні вистави та вечори.

У 1910 П. О. Заболотський захистив у С.-Петербурзькому університеті магістерську дисертацію на тему "Очерки русского влияния в славянских литературах нового времени. Русская струя в литературе сербского Возрождения".

У 1911 р. магістр слов'янської філології П. О. Заболотський був обраний вченим секретарем Конференції Ніжинського історико-філологічного інституту.

Вчений багато зробив у пропаганді слов'янських культур. У своїх наукових працях (до 1914 р. ним було надруковано близько 80 статей і стільки ж заміток і рецензій) П. О. Заболотський приділив увагу зв'язкам російської словесності з літературами інших слов'янських народів, а також впливові відомих представників російської літератури на слов'янських письменників.

Особливе місце у творчому доробку П. О. Заболотського займає гоголезнаство. Вчений продовжив розвивати тему ранньої творчості М. Гоголя ("Вновь найденное самое раннее из нежинских писем Гоголя" (1911), "К биографии Гоголя в полтавский период" (1912), а також творчих зв'язків зі слов'янським світом ("Гоголь и славянство" (1911), "Гоголь в славянских переводах" (1911) та ін.). У 1908 р. П. О. Заболотський надрукував цикл своїх лекцій "Гоголь и его творчество" (484 стор.), які були прочитані на третьому і четвертому курсах.

У центрі уваги вченого була також творчість М. Лермонтова, М. Некрасова, О. Плещеева, І. Тургенева, В. Гаршина, Л. Толстого,

А. Чехова. Більшість статей – це ювілейні відгуки до пам'ятних дат. Але кожного разу вчений зачіпав у них новий маловивчений аспект творчості письменників.

П. О. Заболотський був активною, дієвою людиною. Його цікавили також проблеми педагогіки вищої і середньої школи. У статті "Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине (1875–1910)" (1912) він з болем говорить про те, як неумілі керівники розтрачували те краще, що було створене попередниками, а бюрократизм чиновників не давав можливості поглибити процес навчання, збільшити години на спеціальні дисципліни, ввести нові курси. Педагог запропонував у своїй статті цілу програму, яка була напрацьована викладачами інституту під керівництвом директора проф. І. І. Іванова.

П. О. Заболотський став подвижником гімназійної освіти у Ніжині. Якщо у місті функціонували дві жіночі гімназії – П. Кушакевич та Г. Крестинської, то чоловічих була одна – це класична гімназія при Історико-філологічному інституті князя Безбородька. Тож виникла потреба у відкритті ще однієї чоловічої гімназії для жителів міста. Організацію цього закладу і доручили П. О. Заболотському, активному і знаючому педагогу. 16 вересня 1912 р. його призначили директором гімназії. Він підібрав хороший педагогічний колектив. Виступаючи перед ним, сказав: "Всім знайомим з творами М. Пирогова, безперечно, пам'ятним є їх епіграф: "Я люблю і поважаю молодість, тому що пам'ятаю свою". Ці слова знаменитого педагога нехай будуть девізом нашої юної школи". І далі розкрив своє бачення подальшого навчального і виховного процесів у гімназії. Її керівник багато зробив для утвердження і подальшого розвитку закладу.

У спадку П. О. Заболотського багато педагогічних праць: "К вопросу о реформе средней школы" (1904), "К вопросу о реформе женских гимназий" (1904), "Очерки среднего женского образования в западно-славянских землях: Чехия, Моравия" (1907), "Среднее женское образование в сербских землях: Сербия, Босния, Герцеговина" (1908).

Вся багатогранна діяльність П. О. Заболотського як вченого і педагога – це свідчення його таланту, ініціативи, працелюбності і відповідальності за доручену справу навчання та виховання молодого покоління, якому він вірно служив усе своє життя.

Життя П. О. Заболотського трагічно обірвалося у час кривавих сутичок 1918 р.

Література: Историко-филологический институт князя Безбородко в Нежине. 1901–1912. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1913. С. 10–17; Самойленко Г. В. Вчені-філологи Ніжинської вищої школи. Ніжин, 1993. С. 151–162; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993. С. 119–121.

**ДЕРЖАВІН
МИКОЛА СЕВАСТ'ЯНОВИЧ**

*(1877–1953) – відомий історик, філолог,
етнограф, славіст, академік АН СРСР,
почесний член Болгарської АН, дійсний член
АПН РРФСР, випускник Історико-
філологічного інституту 1900 р.*

Народився 3 (15) грудня 1877 р. в приазовському болгарському селі Преславі Бердянського повіту Таврійської губернії (нині – Запорізька обл.). Цей факт пояснює його гарне знання болгарської мови, що досить вдало використав вчений у своїй подальшій професійній діяльності. Після успішного закінчення Сімферопольської гімназії зі золотою медаллю М. С. Державін вступив у Петербурзький історико-філологічний інститут, але наступного року перевівся в Історико-філологічний інститут князя Безбородька в Ніжині, де навчався з 1897 до 1900 р. На межі століть в інституті працювала ціла низка талановитих професорів, серед яких слід відзначити М. М. Бережкова, В. К. Піскорського, О. І. Покровського, К. Ф. Радченка, В. І. Резанова, М. Н. Сперанського, І. О. Сребницького, І. Г. Турцевича й ін., які надавали слухачам глибокі знання з предметів гуманітарного циклу. В 1898 р., будучи студентом 3-го курсу, Микола опублікував у збірці "Етнографическое обозрение" свою першу наукову працю "Нариси побуту південноруських болгар".

На початку ХХ ст. Микола Севаст'янович викладав російську мову та літературу в Батумській чоловічій гімназії, яка відкрилася в 1897 р. Це був гарний досвід для молодого фахівця, оскільки поруч працювали блискучі педагоги, передусім директор гімназії, дослідник грузинської етнології, фольклористики та археології і водночас захисник грузинської мови Олександр Ілліч Стоянов.

З часом, у 1904–1907 рр., Державін працював викладачем Першої гімназії м. Тифліс (нині – Тбілісі), одночасно керував Товариством народних університетів Тифлісу, де за його ініціативи було відкрито 12 шкіл грамотності для місцевого населення, та був членом правління Союзу кавказьких педагогів. Академік М. Я. Марр згодом про цей період діяльності вченого, писав: "... М. С. Державін

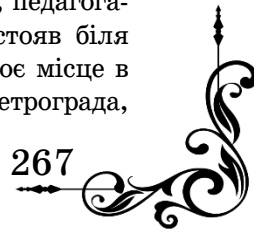

не вступив у фалангу русифікаторів, і, в межах русифікаторської наукової організації навчального округу, поза великодержавної тенденції, яка їм нав'язувалася, викладач російської мови зайнявся етнографією і помістив шість нарисів з неї, про гурійських грузинів, про артвінських вірмен, про малоазійських греків, про Абхазію, про козаків Кубані, частиною в "Материалах для описания местностей и племен Кавказа" і частиною в "Известиях Кавказского отделения Русского географического общества" (С. Темушев).

Поряд з педагогічною діяльністю, М. С. Державін активізував науково-дослідну роботу. На молодого вченого почали все більше звертати увагу. У 1903 р. від Академії наук він здійснив відрядження до Туреччини та Болгарії. У Стамбулі плідно працював у фундаментальній бібліотеці Російського археологічного інституту, був обраний його членом-кореспондентом. У Болгарії Микола Севаст'янович зібрав матеріал з болгарської етнографії та мови, вивчаючи фонди бібліотек Софії. У 1910 р за рахунок коштів Академії наук славіст знову відвідав Болгарію. До цього часу він успішно склав магістерські іспити з слов'янознавства в Петербурзькому університеті. Особливістю другої поїздки М. С. Державіна в Болгарію було застосування ним для запису живої мови фонографа, що був у той час великий новинкою для науки. За допомогою демонстрації фонозапису вчений довів існування в Російській імперії особливого болгарського діалекту з рідкісним для власне Болгарії звуком "сильно глухим" (ъ). Саме з болгарської тематики були пов'язані перші публікації М. С. Державіна на початку ХХ ст. ("У болгар Таврійської губернії" (1900), "Русские бури" (1901), "Звукові особливості говірки болгар-поселенців Бердянського повіту Таврійської губернії" (1902)). Ці розвідки, як і практичний досвід, набутий в ході поїздок, були узагальнені в двох ґрунтовних працях: "Болгарські колонії в Росії. Матеріали по слов'янській етнографії" (Софія, 1914) і "Болгарські колонії в Росії. Т. 2. Мова. Огляд говорів. Загальні підсумки, висновки і спостереження. Тексти" (Петроград, 1915). У 1916 р. за другий том М. С. Державін отримав у Петроградському університеті ступінь магістра слов'янської філології.

У дореволюційний період удосконалювалася майстерність М. С. Державіна як педагога. У 1912–1917 рр. був приват-доцентом Петербурзького (Петроградського) університету, одночасно викладав російську мову і словесність в 11-й, потім 6-й гімназіях. Підсумком цього етапу вчительської діяльності стала книга "Основи методики викладання російської мови та літератури в середній школі" (1917). У 1917 р. М. С. Державіна обрано професором кафедри слов'янознавства Петроградського університету.

Саме талант М. С. Державіна як педагога-організатора, педагога-методиста і практика мав запит за радянської доби. Він стояв біля витоків формування радянської школи, швидко знайшов своє місце в нових умовах: був завідувачем однієї з трудових шкіл Петрограда,

одночасно очолював низку відділів і комісій Політосвіти Петроградської області, виступав наполегливим пропагандистом нової орфографії. У 1918–1923 рр. вчений опублікував низку методичних праць, які сприяли оформленню радянської педагогіки. Діяльність науковця закріпила за ним репутацію людини абсолютно лояльної до нової влади. Більш того, М. С. Державін став найбільш активним організатором у Петроградському університеті "групи лівої професури", яка витісняла з вищої школи вчених із незалежними поглядами або не поділяли думку про законність нової влади, на яких вішався ярлик "реакційності".

Цілком закономірним стало призначення Наркомпросом (травень 1922 р.) М. С. Державіна першим радянським ректором Петроградського університету. Цю посаду він обіймав протягом трьох років – до травня 1925 р., протягом яких проведено реорганізацію університету в дусі нових ідеологічних установок радянської влади. У цей же час М. С. Державін очолював перетворений за його ж ініціативою Інститут порівняльного вивчення літератур і мов Заходу та Сходу (у 1930 р. перейменовано в Інститут мовної культури). Марксистська теорія, діалектико-матеріалістичний метод, теорія класової боротьби не тільки деформували наукове розуміння, а й призвели до вульгаризації гуманітарних наук, що знайшло відображення в пануванні в галузі мовознавства теорії автохтонного стадіального розвитку мов Н. Я. Марра, а в історичній науці – школи М. Н. Покровського.

Що стосується наукової діяльності М. С. Державіна у 1920-х рр., то він продовжив роботу над дореволюційними напрацюваннями і розробкою різних питань філології. Так, в збірнику "Язык и литература" були опубліковані його статті з питань албанознавства, яким він займався в період відряджень від Академії наук, та дослідження "Сліди давньогрузинських цехових організацій за даними сучасної етнографії". У той же час з'явилася низка праць М. С. Державіна з історії російської літератури. Вченого цікавили найрізноманітніші теми: твори Белінського, Ломоносова, Островського, Тургенева, мова й орфографія О. Пушкіна, стиль В. Короленка, "Фрегат Паллада" І. Гончарова, "Минуле і думи" О. Герцена і т. д. Слід відзначити, що у всіх роботах учений виступає як філолог, лінгвіст, етнограф, а не як історик. Основні праці науковця були пов'язані з вивченням літератури та фольклору: "Література незалежної Польщі", "Міцкевич і Герцен", "Перун у слов'янському фольклорі", "Творчість Т. Г. Шевченка в його історичному й ідеологічному оточенні" й ін.

Становище М. С. Державіна як помітної постаті в радянській науці та вищій школі, зобов'язувало його брати активну участь у громадській діяльності. З 1922 до 1928 р. вчений був депутатом Ленради, на одній із сесій якої був членом виконкому ради, став одним із організаторів Секції науковців Союзу працівників освіти, кілька років входив до складу її центрального ради в Москві. З 1923 до 1925 г. очолював

комісію з покращення побуту вчених при РНК СРСР; з 1924 до 1929 р. був членом губернського Правління профспілки працівників освіти; з 1925 до 1931 р. член Центральної Ради Союзу наукових працівників.

У 1928 р. за пропозицією М. Я. Марра кандидатура М. С. Державіна була представлена для висунення в члени Академії наук, але у тодішнього її складу знайшовся формальний привід відхилити це висунення. М. С. Державін був відсторонений внаслідок заяви Ю. Ф. Карського (до речі, іншого випускника НІФІ кн. Безбородька) про те, що вже є два академіки-слависти. Проте в 1931 р., за поданням того ж академіка М. Я. Марра, М. С. Державін був обраний дійсним членом Академії наук СРСР.

У складеній М. Я. Марром "Записці про вчені праці М. С. Державіна" особливо підкреслювалося значення його праць із "нового вчення про мову" – "яфетидології". Це "вчення" і лягло в основу монографії М. С. Державіна "Походження російського народу: великоросійського, українського, білоруського", яка мала запит владними ідеологами та видана в 1944 р.

У 1924 р., за поданням М. Я. Марра, М. С. Державін отримав посаду другого заступника директора РПБ (Російської публічної бібліотеки), в якій йому було доручено керівництво адміністративно-господарською і фінансовою діяльністю. Крім того, у функції вченого увійшли і власне бібліотечні питання: участь у комплектуванні іноземної періодики, виділення краєзнавчих фондів, спостереження за слов'янськими фондами, керівництво видавничою діяльністю бібліотеки й ін. Обіймаючи посаду заступника директора РПБ, М. С. Державін виступив з ініціативою створення відділення "Славіка", в якому пропонував зібрати видання на західнослов'янських і південнослов'янських мовах. На початку 1929 р. відділення було створено на чолі з самим його ініціатором, для чого була залишена посада заступника директора бібліотеки. Але вже в вересні 1930 р. на підставі постанови Комісії з очищення апарату бібліотеки відділення "Славіка" було ліквідовано. М. С. Державін працював консультантом РПБ до липня 1931 р., поки Президія Академії наук СРСР не доручила йому організувати й очолити Інститут слов'янознавства в Ленінграді. Інститут проіснував лише до 1934 р., хоча встиг опублікувати два томи праць, в яких особлива увага приділялася теорії М. Я. Марра.

Протягом 1930-х рр. розширилася тематика славістичних досліджень М. С. Державіна, опубліковано низку монографій, присвячених новій болгарській літературі (про Стояна Михайлова, про Алеко Константинова й ін.), завершено два томи "Історії Болгарії з найдавніших часів до початку ХІХ ст.". Радянську славистику вчений представляв на міжнародному рівні. Так, в 1929 р. вчений брав участь у Міжнародному конгресі слов'янських філологів у Празі, а в 1933 р. – в V Міжнародному конгресі істориків у Варшаві.

У цей час низка російських славістів була звинувачена в "реакційному панславізмі", а білоруські та українські опинилися в категорії "буржуазних націоналістів". У "справі славістів" заарештували та засудили вчених-славістів Дурнова, Ільїнського, Селищева, Туницького, М. С. Державіна врятувала відданість ідеям "нового вчення про мову" Марра.

З початком німецько-радянської війни діяльність вченого ще більш активізувалася. Він виступав з публічними лекціями, доповідями, статтями, брошурами, присвяченими боротьбі з агресором, брав дієву участь в організації в Москві всеслов'янських мітингів і мітингів вчених-антифашистів. У квітні 1942 р. його обрано головою Антифашистського комітету радянських вчених. У цей же час поглибилася його робота щодо вивчення етногенезу слов'янських народів. У 1942 р. Президія Академії наук СРСР доручив М. С. Державіну організувати й очолити Слов'янську комісію, яка увійшла в 1946 р. до складу відновленого Інституту слов'янознавства.

У 1944 р. опубліковано головну працю академіка "Походження російського народу: великоросійського, українського, білоруського", яка була науковим обґрунтуванням офіційно-партійного бачення історичного минулого східних слов'ян. За неї (а також за дослідження "Слов'яни в давнину" і "Христо Ботев, поет-революціонер") автор в 1948 р. отримав сталінську премію 1-го ступеня.

У роки війни вчений відновив викладацьку діяльність: з 1941 до 1949 р він був професором і завідувачем кафедри слов'янознавства на філологічному факультеті МДУ, читав лекції, в 1942 р. був обраний в члени президії АН СРСР.

Велику повагу мав М. С. Державін не лише в СРСР, а і в Болгарії, історія та культура якої знайшли відображення в більшості його досліджень. У 1945 р. він втретє відвідав Болгарію, був запрошений на Слов'янський собор в Софії, зібраний з нагоди урочистого святкування 67-ї річниці визволення болгарського народу від турецького ярма. У низці міст Болгарії він прочитав лекції, виступав на зборах, мітингах і т. п. Подорож вченого широко висвітлювалася в пресі. Ще в 1944 р. Софійський державний університет ім. К. Охридського присвоїв М. С. Державіну ступінь доктора "honoris causa", а в 1946 р. був обраний почесним членом Болгарської академії наук. Болгарські міста Свиштов і Пловдив обрали його своїм почесним громадянином, а в Софії на його честь назвали вулицю.

В останні роки життя (1947–1953 рр.) обіймав посаду директора Ленінградського відділення Інституту слов'янознавства АН СРСР.

Микола Севастьянович Державін пішов із життя 26 лютого 1953 р., практично разом зі сталінською епохою, і був похований на Літераторських містках в Ленінграді (Петербурзі).

Меморіальна дошка на будівлі Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Література: Аксенова Е. П. "Изгнанное из стен Академии": Н. С. Державин и академическое славяноведение в 30-е годы. Советское славяноведение. 1990. № 5. С. 69–81; Берков П. Н. Академик. Н. С. Державин. Вестник ЛГУ. 1947. № 12; Жакова Н. К. Памяти выдающегося ученого-слависта Н. С. Державина (к 100-летию со дня рождения). Вестник ЛГУ. Сер. История, язык, литература. 1978. № 14. Вып. 3; Самойленко О. Г. Державін Микола Севаст'янович. Енциклопедія Сучасної України; Темушев С. Н. Жизнь и творчество в двух измерениях и эпохах (Как сопровождение переиздания монографии советского слависта академика Н. С. Державина). Российские и славянские исследования: науч. сб. / редкол.: А. П. Сальков, О. А. Яновский (отв. редакторы) и др. Минск: БГУ, 2009. Вып. 4 С. 369–377.

**МУЗИЧЕНКО
ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ**

*(06.08.1879–12.10.1937) – відомий педагог,
методист, етнограф, випускник
Історико-філологічного інституту 1900 р.*

Ніжинська вища школа об'єднала навколо себе випускників, які були її учнями і стали її педагогами, професорами. Серед них – Олександр Музиченко, який народився в сім'ї вчителів, бо батько Федір Іванович був директором Велико-Токмацького народного училища, що на Херсонщині, а мати – народною вчителькою. Дитячі роки його минули в педагогічній, шкільній атмосфері. Але доля склалася так, що початкову освіту Олександр здобув у селі Михайлівце Таврійської губернії, а коли підріс, то його віддали у Бердянську гімназію.

Олександр Музиченко любив вчитися, любив відкривати для себе світ науки, демонструючи при цьому глибокі знання з усіх предметів. Його відзначали в гімназії різними нагородами, особливо радів, коли це були книжки.

Вісім років навчання (1887–1895) промайнули швидко. Випускні екзамени і золота медаль – такий був останній етап його перебування в гімназії.

Морально і розумово змужнілий, що представляв собою "як за характером своїм, так і способом мислення" особливий тип серед учнів, Олександр чітко визначив свою подальшу долю – стати вчителем, втілити в життя, що було йому близьким з дитячих років.

У 1895 р. він поїхав до столиці, вступив у С.-Петурбурзький історико-філологічний інститут як золотий медаліст на державне замовлення. Проте холодний, туманний, пронизливий петербурзький клімат не підходив для його здоров'я, заважав відвідувати навчання, і він попросив дозвіл перевестися у Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька. Такого типу навчальних закладів у Російській імперії було лише два. На той час це був досить пристойний навчальний заклад, у якому чітко й організовано проходило навчання студентів, які заповнювали в достатній кількості аудиторії. Не було ні війни, ні революцій, все проходило належним чином. Директор Ф.Ф. Гельбке, філолог, доктор філософії, який складав і видавав "Учительський калейдоскоп", все життя був чиновником освіти, чітко знав свої обов'язки і добивався порядку у довіреному йому міністром освіти Деляновим навчальному закладі. В інституті у той час пра-

цювали професори М. Н. Сперанський, А. В. Добіаш, О. І. Покровський, І. Г. Турцевич, В. В. Качановський, М. М. Бережков, Г. В. Малеванський, В. К. Піскорський та інші.

Кожний із них – своєрідна особистість, фахівець своєї галузі знань, який своїми методами залучав студентів писати курсові роботи, які відігравали важливу роль у подальшому визначенні їх професійного шляху.

Як і раніше, Олександр Музиченко добре вчився, намагався за-своїти знання з філології та історії, укріпити знання з іноземних мов. В інституті приділяли особливу увагу вивченню слов'янських мов та словесності. До вступу Олександра Музиченка тут працювали видатні славісти Р. Ф. Брандт, А. С. Будилович, М. І. Соколов, та застав він лише Володимира Васильовича Качановського, який видавав в інституті науковий збірник "Вестник славянства" і досліджував болгарську літературу. Саме це найбільше цікавило студента, бо на півдні України, де минуло дитинство і юність О. Музиченка, проживало багато болгар, рідні родичалися з ними. Він знав болгарську мову. А тому одне із своїх досліджень присвятив цьому народові. У науковому збірнику "Этнографическое обозрение" (1899. № 4) була опублікована його стаття "Быт болгар-переселенцев Феодосиевского уезда".

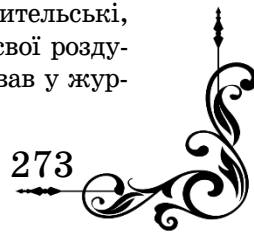
Під час навчання у Ніжині здійснював експедиції до Криму для вивчення історії й етнографії болгарських колоній (кер. проф. М. Сперанський). На XII Археологічному з'їзді (Харків, 1902) виступив з доповіддю "Спостереження над народною творчістю кримських болгар", опублікував статтю "История поселения и фонетические особенности говора крымских болгар" (1907).

У 1900 р. О. Музиченко закінчив з відзнакою Історико-філологічний інститут князя Безбородька, отримав право на чин XII класу та призначення в Одеську чоловічу гімназію № 4.

Цей рік був ознаменований і тим, що Олександр Федорович одружився 20 серпня з дочкою відомого педагога, директора народного училища в м. Орехів Таврійської губернії, дворянина Ю. О. Красовського Євгенією Юріївною Красовською, з якою прожив у любові і злагоді, виховавши разом трьох синів: Юрія, Олега та Валерія.

У колективі Одеської гімназії Олександра Федоровича прийняли добре, тому він проявив себе як талановитий педагог, про що свідчить грамота, яку він отримав за відмінне виконання своїх викладацьких обов'язків. В гімназії він намагався дати гімназістам не лише знання про програмні твори, а й розширити коло російських письменників, розповісти про життя і творчість О. Герцена та М. Чернишевського, що не сподобалося поліції, яка добилася звільнення вчителя з гімназії. Справу владнали, і його поновили на роботі.

З 1904 р. Олександра Музиченка посилали на різні учительські, освітянські з'їзди та конференції. Він жив життям школи, свої роздуми, спостереження він оформляв у наукові статті, які друкував у жур-

налах "Русская школа", "Журнал Министерства народного просвещения" та інших. За високу педагогічну майстерність його нагородили 1905 р. орденом Св. Станіслава III ступеня.

Олександр Музиченко мріяв про подальше поглиблення своїх знань, удосконалення своєї професії, а тому прикріпився до кафедри педагогіки та психології Одеського університету, щоб підготуватися до професорського звання. Його керівником був призначений проф. М. М. Ланге.

У 1906–1908 рр. він, стипендіат університету, перебував у закордонному відрядженні. У Лейпцизькому та Йенському університетах слухав лекції провідних вчених з педагогіки, зокрема професора В. Рейна, вивчав праці відомого вченого Йогана Фрідріха Гербарта, основоположника школи в німецькій педагогіці XIX ст., а також інших подібних шкіл та течій Німеччини, Швейцарії, Австрії, Бельгії та їх представників, зокрема Р. Уйкена, П. Наторна, Т. Цилера, Г. Кершенштайнера, Л. Гурліта, Г. Гаудінга та інших.

Опублікував статті "На пути демократизации школы" (1907), "По поводу новой книги профессора А. Рейна" (1908), "Философско-педагогическая мысль и школьная практика в современной Германии" (1909), "Реформа среднего женского образования в Германии".

Повернувшись із-за кордону, О. Музиченко представив керівництву Міністерства народної освіти детальний "Отчет о специальных занятиях педагогикой в заграничной командировке", який був опублікований в міністерському збірнику.

15 липня 1908 р. конференція Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька обрала свого вихованця викладачем психології та педагогіки, а 16 вересня цього ж року вченим секретарем конференції. Одночасно як педагог-практик був призначений з 1 липня 1909 до 11 жовтня 1910 р. головою педагогічної ради Ніжинської жіночої гімназії Г. Ф. Крестинської, яка була відкрита у 1907 р. Він працював тут із однією із досвідчених, ініціативних керівниць, яка сформувала колектив гімназії і внесла немало нового до навчального плану та в систему роботи гімназії.

Під час роботи у Ніжині він захистив магістерську роботу і отримав звання приват-доцента психології, надрукував свої праці "Этика как основа педагогики", "Монизм и школы", "Реформа среднего образования в Европе".

У 1910 р. О. Музиченко здійснив ще одну поїздку до Німеччини. У цей час він вивчає досвід праці професора Ернста Меймана.

У 1910 р. Олександра Федоровича міністерство перевело до Києва і призначило викладачем 4-ї Київської чоловічої гімназії, де він також виконував обов'язки інспектора цієї гімназії, а 1914 р. очолив її. У 1911 р. за вагомий внесок у розвиток освіти він був відзначений орденом Св. Анни 3-го ступеня.

1910–1914 рр. були досить напруженими у роботі. Олександр Музиченко був активною і цілеспрямованою людиною, хотів свої

знання про розвиток освіти та її перспективи донести до широкої учительської аудиторії. Тому читав лекції у Фребелівському інституті на однорічних вчительських курсах, а також проводив улітку у різних регіонах заняття на курсах народних вчителів. Це були лекції зі "Школознавства", "Вступу до експериментальної дидактики" тощо для народних вчителів Одещини, Криму, Молдавії, Полтавщини, Чернігівщини, Волині (1907–1926).

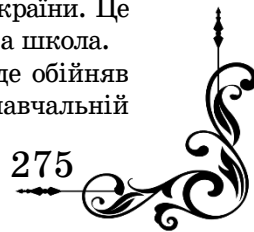
У 1912–1913 рр. першим очолив новозбудований архітектором П. Ф. Альошиним Педагогічний музей ім. Цесаревича Олексія Миколайовича (нині це будинок вчителя) і зробив його науково-методичним педагогічним центром всієї України. У 1914 р. Олександра Музиченка запросили очолити приватну гімназію "Товариства сприяння середній освіті у м. Києві", у якій він був директором до 1917 р.

У цей час О. Музиченко активно працював як науковець з педагогічних проблем та методист. Його цікавила проблема, а якою повинна бути школа в Україні. У своїх статтях він доводив, що основним капіталом повинні бути не матеріальні блага, а освічена молодь, яка може впливати на розвиток суспільства. Тому народу необхідна правильно організована народна освіта, що давала б можливість виховати нові покоління з розвинутою національною свідомістю. Критикував існуючу архаїчну сучасну йому систему шкільної освіти, пропонував "вільне виховання особистості", яке б дало можливість її виховувати активно, самостійно мислячою. Кожна дитина – це особистість, і тут необхідно враховувати вікові та індивідуальні особливості в процесі навчання і виховання.

У 1912 р. з'явилися у друці його праці "Що таке педагогіка і чому вона вчить?" та "Сучасні педагогічні течії в Західній Європі й Америці". Досвід інших країн світу підказував необхідність перебудови освіти в Російській імперії. Формалізм, догматизм стояли на шляху прогресивного, що було у світовому освітянському житті, і необхідно було критично підходити до його використання. З'явилися у ці роки і його науково-популярні статті для різних педагогічних видань.

Револьюційні потрясіння 1917 р. надихнули О. Музиченка на нові плани створення української національної системи освіти. Протягом 1917–1919 рр. у час переворотів, змін урядів, складного життя у Києві Олександр Федорович обіймав різні посади: генерального інструктора Генерального секретаріату освіти, де разом з С. Ф. Русовою, Я. А. Чепігус та іншими домагався створення єдиної школи України, директор департаменту нижчої освіти, голова комісії з питань проектів створення єдиної школи, завідувач школи, лектор Української вищої школи Науково-педагогічної комісії тощо. І у весь час він добивався створення єдиної національної школи з українською мовою навчання, де викладалася б історія, краєзнавство, народна творчість і культура України. Це повинна бути світська, безкоштовна, автономна, вільна, трудова школа.

У 1919 р. О. Музиченко поїхав у місто П'ятигорськ, де обійняв посаду помічника ректора Пролетарського університету по навчальній

частині, а потім інструктора та члена Колегії Окрнаросвіти. Через рік повернувся до Києва, очолив трудову школу № 43, де створив справжню педагогічну лабораторію, розробив разом з колегами нові методики викладання предметів, влаштував для вчителів відкриті уроки у Київському педагогічному музеї, на яких демонстрував комплексний підхід до навчання та виховання. У виступах під час "Суду над комплексом" у Будинку вчителя захищав комплексний підхід до навчального процесу.

У час експериментаторства, яким відзначено життя в школах, Олександр Федорович відстоював урок як основну форму організації навчання, критикував різні проекти, пропонував свою концепцію комплексного навчання, показував у своїх статтях, як це робиться в інших країнах і у нас, що треба творчо використовувати з існуючого ("Проблема комплексності в Німеччині і в нас", "Як по-новому вести педагогічну роботу у трудових школах із дітьми" (обидві 1924 р.)).

У 1922–1926 рр. професор О. Музиченко працює у Київському інституті народної освіти (колишній Університет Св. Володимира), деякий час у Сільськогосподарському інституті (1925–1926). А з 15 лютого 1926 р. його вводять до складу членів Держнауметодкому Колегії НКО УРСР. Повністю віддається так необхідній роботі в державі у час українізації, формування нових навчальних планів і програм.

У журналі "Радянська школа" ("Советская школа") опублікував статтю "Культура народа, мировоззрение ребенка и комплексность (практика работы учителя в рамках комплексности)". А у співавторстві з сином Юрієм Олександровичем та з Л. П. Дополович створив перший в УРСР "Буквар" та "Методичні поради щодо навчання грамоті за букварем", а також власних навчальних посібників "Культура мови" (1928), "Читання і культура мови в сучасній школі" (1930).

О. Ф. Музиченко скомпонував проєкт української національної школи, намагався створити проєкт системи освіти, який ґрунтувався на народних засадах і забезпечував природний виховний і освітній вплив на дитину. Педагог стверджував, що дитина під час навчання повинна не лише пізнавати навколишній світ, а й себе пізнавати у ньому.

Помер О. Музиченко на 62 році життя, похований у Києві на Лук'янівському цвинтарі. У наш час спадщина відомого педагога знайшла своє висвітлення у багатьох наукових працях.

Література: Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Чернігівська обл. Київ, 2012. С. 216–217; Коваленко Є. І., Сахненко Л. О. З історії розвитку народної освіти кінця ХІХ – поч. ХХ ст.: О. Ф. Музиченко. Актуальні проблеми педагогіки і психології. Ніжин, 1995; Музиченко Л. О. Ніжинський період у житті проф. О. Ф. Музиченка. Наукові записки НДПУ. Психолого-педагогічні науки. Ніжин, 2000. Ч. 1.

**КУКАРКІН
ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ**

*(12.01.1876–1938) – український педагог
і вчений у галузі історії, філософії,
суспільствознавства, громадський діяч,
випускник Історико-філологічного
інституту 1901 р.*

Народився в містечку Мамадиш Казанської губернії, нині Республіка Татарстан. Навчався у В'ятській духовній семінарії, по закінченні якої продовжив освіту у 1896–1901 рр. на історичному відділенні Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. Здобувши ступінь кандидата, був направлений на роботу учителем російської словесності, історії та географії до Нижегородської губернської чоловічої гімназії. Одночасно працював у Дворянському інституті імператора Олександра II у тому ж Нижньому Новгороді. За плідну працю був відзначений двома орденами і медаллю та отримав право на особисте дворянство. Василь Васильович був одружений з донькою статського радника О. О. Аллендорфа Оленою Олександрівною, з якою виховували чотирьох дітей: Василя, Ганну, Бориса (1909 р. н., майбутній видатний астроном, віцепрезидент Міжнародного астрономічного союзу) та Олену.

У Нижньому Новгороді розпочалася не лише педагогічна, але і науково-методична діяльність В. В. Кукаркіна, який підготував до друку низку праць різного спрямування, серед яких "Філософія в середній школі", "Начала формальної логіки", "А. С. Хомяков и славянофилы", "О законах Малтуса", "I-й съезд педагогической психологии", "Везувий. Историко-географический очерк" й ін.

У 1913 р. Василь Васильович разом із родиною повернувся до Ніжина, де протягом 1914–1920 рр. виконував обов'язки наставника гімназистів і студентів з історії та географії, викладав педагогіку, логіку та методику викладання історико-географічних дисциплін в Історико-філологічному інституті князя Безбородька та гімназії при НІФІ, став членом Історико-філологічного товариства, відкритого при інституті, в науковому збірнику якого опублікував власну доповідь "Владимир Святой в изображении писателей древнего периода русской истории 1015–1915: Юбилейная речь по поводу исполнившегося 900-летия со дня кончины кн. Владимира Святого". Крім того, займався вивченням питань педагогіки, підготував до друку у 1917 р. досить цікаву розвідку "О народных университетах за границей".

Після реорганізації Історико-філологічного інституту в Інститут соціального виховання, а потім в Інститут народної освіти залишався працювати там, викладав історичні курси, діалектичний матеріалізм, систему радянської освіти і т. п. 1 вересня 1925 р. розпорядженням Головпрофосвіти В. В. Кукаркіна призначили деканом робітничого факультету (до 1 жовтня 1928 р.). Василь Васильович залучався як позаштатний співробітник до роботи історичної секції Науково-дослідної кафедри історії культури та мови НІНО. Активно займався розробками з методики навчання історії та суспільствознавства. В 1927 р. став членом ВКП(б), але, як свідчать подальші події, це не гарантувало вченому особистої безпеки в страшні часи сталінського режиму. В. В. Кукаркіна кілька разів виключали з лав партії, що зумовлювало і звільнення з роботи.

Протягом 1927–1931 рр. Василь Васильович був доцентом циклової комісії суспільствознавства Полтавського інституту народної освіти, а з січня 1931 р. доцент кафедри марксизму-ленінізму у Полтавського інституту соціального виховання, яка організаційно підпорядковувалася історико-економічному відділові шкільного факультету. Викладав курси історії ВКП(б) та ленінізму. 12 грудня 1931 р. його звільнено у зв'язку з переведенням до Житомирського інституту соціального виховання. В 1933–1934 рр. В. В. Кукаркін працював науковим співробітником Житомирського державного історичного архіву, але наприкінці 1934 р. остаточно був виключений із лав партії і звільнений з роботи. У 1935 р. Василь Васильович повернувся на Ніжинщину, мешкав в селищі Лосинівка, де працював вчителем німецької мови та директором школи. Але віддаленість від наукових і освітніх центрів не убезпечило В. В. Кукаркіна від репресивної сталінської машини. У січні 1937 р. був звільнений з роботи (за доносом про симпатії до Л. Троцького, після чого перебивався тимчасовими заробітками. 29 червня 1937 р. Василя Васильовича заарештували за негласним наказом тодішнього секретаря Лосинівського райкому Олексія Федорова. За вироком спеціальної колегії Чернігівського обласного суду від 23 вересня 1937 року за ст. 54-10 ч. 1 КК УРСР ув'язнений до виправно-трудоваї колонії у віддалених районах СРСР на 5 років. За невідтвердженими даними, помер у місцях позбавлення волі в 1938 р. Реабілітований Судовою колегією в кримінальних справах ВС УРСР 20 вересня 1960 року.

Література: Лосинівка і Лосинівці: Трагічна доля вченого директора Лосинівської школи. URL: <http://facebook.com/losynivka/post>.

ЛЕЩЕНКО
АНТОН ФАДЕЙОВИЧ

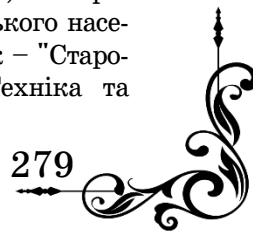
(01(13).08.1880– після літа 1954) –
відомий археолог та історик, випускник
Історико-філологічного інституту 1904 р.

Народився 1 (13) серпня 1880 р. в містечку Жлобин Могилевської губернії (нині місто Жлобин Гомельської області, Білорусь). Після закінчення Гомельської гімназії в 1900 році вступив на історичне відділення Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. На межі століть в Інституті працювала ціла низка талановитих професорів, серед яких слід відзначити М. М. Бережкова, І. Г. Турцевича, М. Н. Сперанського, І. О. Сребницького, К. Ф. Радченка, О. І. Покровського, В. І. Резанова, В. К. Піскорського й ін., які давали слухачам глибокі знання з предметів гуманітарного циклу.

Антон Фадейович закінчив інститут у 1904 р. зі ступенем кандидата та направлений на роботу викладачем історії до Самаркандської гімназії (нині Узбекистан). У 1913 р. А. Ф. Лещенко полишив Середню Азію та переїхав до м. Катеринодара (нині – м. Краснодар, Російська Федерація), де викладав історію, латину та географію в 1-й чоловічій гімназії імені В. С. Клімова. За радянської доби (протягом 1920–1932 рр.) працював викладачем і доцентом у Кубанському педагогічному інституті, одночасно завідував відділенням народної освіти Кубано-Чорноморського архівного управління, викладав на робітничому факультеті (1920–1922 рр.), а в 1924 р. очолив Кубано-Чорноморський обласний музей (з 1924 р. – Науковий музей). Основу музею складала колекція колишнього Військового музею з 13 658 предметів, і він, як зосередження колекцій історичної та наукової цінності, був включений до мережі державних музеїв. Штат музею на цей час складався лише з 4 чоловік: завідувача музею А. Ф. Лещенка, його помічника Г. А. Панюти, доглядача Г. К. Швеця та сторожа. До структури музею, як і більшості краєзнавчих музеїв радянської доби, входили відділи: природи, історії та культури, суспільно-економічний.

Широкі наукові інтереси співробітників знайшли відображення в музейних планах. У цей час у планування роботи музею були включені такі теми, як: "Історія української колонізації на Кубані", "Історія адигів", "Історія вивчення обрядовості російського й українського населення Кубанського округу" й ін. Підготовлено низку виставок – "Старовинно-торгове поселення на місці міста Краснодара", "Техніка та

господарство станиці в дореволюційний час", "Релігія на Кубані протягом останніх 2 тисяч років". Співробітники музею займалися також активною просвітницькою роботою. На сторінках наукових журналів (переважно українських), в збірниках краєзнавчих товариств Краснодар та Ростова-на-Дону опубліковані статті А. Ф. Лещенка за матеріалами музею та результатами досліджень археологічних пам'яток, зокрема, "О времени сооружения мегалитических памятников Северо-Западного Кавказа", "К вопросу о происхождении южно-украинского казачества", "Кубань и Черноморье. Краснодар и его окрестности. Экскурсионные маршруты по Кубанскому округу и Северо-Западному Кавказу", "Краснодар як культурно-економічний і революційний центр Кубані", "Из истории украинской колонизации Кубани", "Матеріали до орнаментики дольменів на Північно-Західному Кавказі", "Нариси з історії першого періоду російської колонізації краю" тощо.

Для вивчення музейних колекцій залучалися краєзнавці та дослідники, викладачі та студенти кубанських вишів, серед яких професор Г. Г. Григор, аспірант М. В. Покровський і ін.

У 1930-ті рр. характер музейного зібрання вплинув на зміну назви та структури Краснодарського музею. З'явилися відділи природи, історії краю, соціалістичного будівництва, але ці реорганізації проходили вже без участі А. Ф. Лещенка, якою у 1930 р. звільненим з посади завідувача музею, а згодом вислали за межі краю.

Крім викладацької та музейницької діяльності, Антон Фадейович був активним членом Товариства шанувальників вивчення Кубанської області (з 1923 р.) та співголовою однієї із секцій Літературно-історичного й етнологічного товариства (з 1924 р.), співробітником секції археології, антропології, етнографії та історії мистецтв Північно-Кавказького бюро краєзнавства.

Літературно-історичне й етнологічне товариство, що офіційно створене 23 листопада 1924 р., поділялось на три секції: літературну, етнологічну і секцію місцевої археології та історії. До складу його правління було обрано сім осіб: головою – професора Михайла Васильовича Клочкова, три товариші голови були одночасно й керівниками секцій – Р. К. Войцик, Г. Г. Григор та Антон Фадейович Лещенко, і три секретарі – Є. М. Єгоров, О. С. Соломаха, М. В. Покровський. Метою діяльності товариства було вивчення питань літератури, мови, історії й археології краю. До складу його входило близько 50 осіб, головним чином представники місцевої інтелігенції. Крім чергових засідань, проходили і відкриті засідання на різні теми, на які збиралося до двохсот слухачів. Крім того, члени товариства здійснювали наукові екскурсії й археологічні експедиції для вивчення історико-археологічних пам'яток Кубані, збирали матеріал, що характеризував мову, побут і традиції народів краю. Професор Клочков керував роботою не тільки товариства, а й Кубанського відділу Науково-дослідного інституту місцевої економіки та культури. Результатом їх спільної праці став вихід у 1927 р. "Збірника статей з економіки та культури", до якого

увійшли звіти голови товариства, керівників секцій і найбільш активних їх учасників, а також розвідки з питань мови, літератури, історії, економіки, археології та краєзнавства [Г. Шевченко].

Власне, Літературно-історичне й етнологічне наукове товариство здійснило помітний внесок у археологічне вивчення Кубані, особливо секція місцевої археології та історії, яку очолював А. Ф. Лещенко, а секретарем був учитель історії М. В. Покровський. У другій половині 1920-х рр. члени Наукового музею брали участь у археологічних експедиціях на Тамані, що проводилися під керівництвом професора А. С. Башкірова, і в палеонтологічних експедиціях спільно з Краснодарським педагогічним інститутом за участю професора Г. Г. Григора.

Одним із найбільш активних членів товариства був професор педагогічного інституту, археолог Н. А. Захаров, який займався переважно вивченням кубанських городищ і проводив в ці роки дослідження в Горгіпсії, а разом з С. Ф. Войцеховським і А. Г. Остроумовим брав участь у експедиціях з вивчення Таманського півострова професора А. С. Башкірова (А. Ткачев).

Після переселення А. Ф. Лещенко викладав історію у педагогічних інститутах Російської Федерації – у Чебоксарах (1932–34 рр.) та Вологді (1934–39 рр.), а також Московському інституті іноземних мов (1939–41 рр.).

У листопаді 1941 р. А. Ф. Лещенко був евакуйований до Пензи, де у 1942–54 рр. працював доцентом у місцевому педагогічному інституті, а в 1946–47 рр. ще й виконував обов'язки завідувача кафедри на історичному факультеті Челябінського педагогічного інституту. Під час Другої світової війни підготував дисертаційне дослідження "Происхождение славянства и термина Русь", але вирішив не захищати його як дисертаційну роботу.

Помер у другій половині 1954 р. в м. Челябінськ, Російська Федерація.

Література: Есипенко Л. М. А. Ф. Лещенко и Кубанский научный музей. Художественный музей в контексте истории. Краснодар, 2000; История и историки: нам 70 лет. Исторический факультет ЧГПУ: прошлое, настоящее, будущее. Челябинск, 2006; Ткачев А. Н. Изучение археологических памятников Таманского полуострова в 1920-е гг. Historia Caucasica: региональный исторический сборник научных статей. 2013. Вып. 8; Чумаченко В. К. Лещенко Антон Федосейович. Енциклопедія сучасної України; Шевченко Г. Н. Михаил Васильевич Клочков (1877–1952). Историко-биографический очерк. Кубанский исторический журнал "Голос минувшего". 1997. № 1 (3). С. 54–57.

**ААВІК
ЙОГАННЕС МІХКЕЛЯ**

*(08.12.1880–18.03.1973) – естонський
мовознавець, реформатор і
стандартизатор сучасної естонської мови,
перекладач, викладач, письменник,
випускник Історико-філологічного
інституту 1905 р.*

У кінці ХХ ст. в садибі садівника Йоганна Бреннера в Курессааре оселився з сім'єю Міхкель Аавік, для якого її купив брат Якоб, курессаареський купець. У цій садибі і минули дитячі та юнацькі роки Йоганнеса, який народився у приході Пейде в селі Рандвере, що було частиною губернаторства Лівонія Російської імперії.

Йоганнес Аавік навчався у різних школах, у яких вчили у попередній – німецькою, початковій – естонською, а потім російською мовами. У 1894–1902 рр. навчався у Російській гімназії. Протягом шкільних років вчив латинську, грецьку, німецьку, французьку та російську мови. Самостійно Й. Аавік вивчив фінську й англійську. З дитинства знав естонську мову, хоча ця мова була заборонена. Мовою спілкування вважалася російська або німецька. Але ще в шкільні роки Йоганнес перекладав твори фінського письменника Джухані Ахо та американського Едгарда Аллана По естонською мовою.

Під час навчання в гімназії юнак вів "Щоденник", у якому виразив своє негативне ставлення до русифікації і вважав, що лише автономія може врятувати естонську мову.

Після закінчення гімназії у 1902 р. Йоганнес вступив на мовний факультет Тартуського університету, де вивчав класичні мови (університет у ХІХ с. відомий як Дерптський (з 1802 р.), а в 1893 р. перейменований в Юр'ївський), у якому він провчився один рік (1902–1903). У цей час познайомилися з естонськими поетами Густавом Суйтсом та Фрідебергом Тугласом.

Навчаючись в університеті, видавав рукописний журнал "Noore-estlane", у якому були вміщені його переклади та власні статті естонською мовою. Студент Й. Аавік займався також перекладами Мопссана, По, Бодлера та інших письменників.

Фінансові труднощі змусили його шукати інший навчальний заклад.

У 1903 р. Йоганнес Аавік перевівся у Ніжинський історико-філологічний інститут на словесне відділення, де навчався безкоштовно

до 1905 р. У той час в інституті працювали відомі філологи професори: В. І. Резанов (рос. і зар. словесність), Б. Ф. Бурзі (класична філософія, грецька словесність), І. Г. Турцевич (римська історія і словесність), М. І. Мендес (грецька словесність, давньогрецька мова), М. М. Бережков (рос. історія), О. І. Покровський (всесвітня історія) та інші. Директором був досвідчений керівник проф. Ф. Ф. Гельбке.

Й. Аавік зумів влитися в навчальний процес і успішно завершити у 1905 р. навчання у Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородько. Блискуче знав латинську, грецьку мови та словесності. Він хотів написати книгу за мотивами Стародавнього Риму, про Овідія та середовище, в якому він жив. Його цікавили римські звичаї та побут. І в цьому студенту багато допоміг проф. І. Г. Турцевич, який блискуче знав цей період до дрібних деталей.

Під час перебування у Ніжині Йоганнес Аавік продовжував цікавитися мовознавчими проблемами, і зокрема, модернізацією естонської мови, яка відносилася до фінсько-угорської групи (прибалтійсько-фінської підгрупи). У 1904 р. листувався з данським літературознавцем Георгом Брандесом щодо своєї рідної мови, її збагачення й удосконалення.

У XIX ст., коли Естонія була захоплена Російською імперією, естонська мова опинилася під заборонаю. В офіційних колах використовувалися російська та німецька мови. Естонська інтелігенція і значна частина населення країни використовували їх і в побуті. І все ж після революційних подій в Росії 1905 р. нове покоління естонської літературної інтелігенції створило угруповання "Noor Eesti" (Молода Естонія) на чолі з Густавом Суйтсе, який закликав: "Чи залишимося естонцями, але станемо і європейцями". Це було близьким і Й. Аавіку.

У зв'язку з необхідністю поглибленого вивчення естонської мови Йоганнес поїхав у Гельсінкі і з осені 1906 р. відвідував лекції в університеті з естонської, лівонської і мордовської мов, фінської мови та літератури, фінно-угорської фонетики. За наявності коштів 7 лютого 1908 р. записався на денну форму і склав екзамени з предметів, які відвідував.

У цей час Й. Аавік уклав фінсько-естонський словник, написав підручник з фінської мови для естонців та естонської мови для фінів.

У 1908 р. він склав іспити з французької мови та здобув кваліфікацію старшого викладача цієї мови.

Щоб заробити грошей і продовжити навчання, Й. Аавік переклав естонською мовою роман Пола Бурже "Le Disciple". Але жодне видавництво його не взяло. Як відзначають дослідники творчості мовознавця, до тексту роману додавалася цікава передмова, у якій сповіщалося і про нові естонські мовні особливості, морфологічні та синтаксичні зміни. В кінці йшов словничок з 427 слів із значеннями.

Й. Аавік під час навчання багато перекладав творів із різних мов. Основною його метою була модернізація естонської мови.

У 1910 р. він закінчив Гельсінський університет, отримав кандидатський філологічний ступінь, брав участь у різних наукових конференціях.

У 1911–1924 роках Йоганнес Аавік працював над втіленням мовної реформи, писав статті про неї та орфографію, стверджуючи, що російська мова не вплинула на естонську мову. Звертав увагу на розширення лексики за рахунок фінських слів, які були схожі фонетично, а також нових слів, ввів 300 фінських запозичень, виступав за короткі форми для однин, вніс зміни в морфологічну структуру естонської мови.

Працюючи педагогом, Й. Аавік був також редактором газети "Postimees" ("Кур'єр"), а 20 листопада 1912 р. був обраний членом мовного комітету Естонського літературного товариства та редакції журналу товариства "Eesti Kirjandus" ("Естонська література"), друкував тут різні статті. Значна кількість публікацій припадає на 1913 р. Вона була присвячена проблемам реформи рідної мови. Це статті про красу звучання естонської мови, про правильне користування нею, про необхідність збирання і вивчення естонських діалектів, а також слов'янських народних діалектів, при цьому дослідник віддавав перевагу діалектній основі слова.

В процесі створення мови і її стандартизації Й. Аавік сформулював три принципи своєї діяльності: 1) корисність, яка виражається у багатстві, ясності та стислості мови; 2) естетика – не тільки краса звуку, приємний звук (ейфонія), а й концептуальна, психологічна, стилістична краса; 3) специфіка – бо кожна мова має унікальні особливості не лише у своїй фонетиці, але й граматиці, характерному порядку слів тощо.

Щоб популяризувати і пояснювати свої мовні новації, Й. Аавік використовував широкі аудиторії, виступав з лекціями, проводив бесіди, організовував мовні курси, заснував видавництво ("Реформа", 1914–1917 рр.), яке було з 1917 р. перейменоване в "Istandik"), журнал "Keeleline" (Лінгвістичний щомісячник, 1914–1916), у якому, крім редактора, друкували статті естонські письменники В. Рідала, Й. Семпер, Ф. Туглас, лінгвісти В. Ерніц, Ф. Л. Кеттунен та інші.

У своїх статтях Й. Аавік чітко сформулював основні вимоги до сучасної естонської мови. Його підтримали респонденти, які виражали впевненість разом з автором статей, що естонська мова повинна розвиватися, удосконалюватися, стати усталеною мовою культури, яка сприятиме розвитку естонців як нації, спроможної досягти високого культурного рівня. Були як прихильники, так і противники радикальних мовних перетворень. Але всім було зрозуміло, що ідеї Й. Аавіка мали прогресивний характер.

Протягом 1914–1933 рр. дослідник мови видав 70 книг, які містили лінгвістичні нововведення. В основному це були книги художньої культури різних жанрів, що цікавили читачів різного віку і уподобань.

Вивчаючи естонську мову у взаємозв'язку зі спорідненими мовами, дослідник Аавік робив висновок, що корені слів можуть формуватися штучно при довільному поєднанні фонем, і при цьому виникають нові корені. Проте це не одразу було прийнято тогочасною науковою аудиторією.

У 1920-х рр. Й. Аавік опублікував свої теоретичні дослідження з мови: народні діалекти та стандартна мова; принципи правильного використання мови й мовна реформа; класифікація мовних нововведень; екстремальні можливості мовної реформи, процес її удосконалення; мова як засіб (машина) розумової діяльності людини. Як зазначають нинішні дослідники спадщини Й. Аавіка, "його фантазія і винахідливість не знала меж, коли він почав реалізовувати уявну модель ідеальної мови. Аавік моделював мову, використовуючи принципи просторової композиції. Для нього мова була порівняна зі спорудою, яка потребувала постійних оновлень" (Гельзі Віхма).

Йоганнес Аавік був новатором у вирішенні мовних проблем, ініціатором унікального експерименту з реконструкції та радикального оновлення естонської мови.

Починаючи з 1926 р., він викладав естонську мову у Тартуському університеті (1926–1933), був деякий час вчителем французької та латинської мов, радником Міністерства освіти (1934–1940). У 1944 р. емігрував до Швеції і працював у Стокгольмському університеті, видав атлас діалектів естонської мови, концептуальний словник, етимологічний словник та інші праці.

У зв'язку з тим що вчений емігрував за кордон, то в час функціонування Естонії як окремої республіки в складі Радянського Союзу його ім'я не згадувалося у мовознавстві, і лише у наш час творчість Йоганна Аавіка повернулася у науковий обіг. Вчені Тартуського університету видали декілька спеціальних праць про видатного естонського мовознавця. Створено також Товариство Йоганнеса Аавіка, а в будинку, де жив вчений, відкритий 1992 р. музей.

Література: Гельмі Віхма. Про походження ідей естонського мовного реформатора Йоганнеса Аавіка. Балтійський журнал європейських досліджень. Талліннський технологічний університет. Vol. 1. № 1(9). С. 326–343.

**ДАНИЛОВ
ВОЛОДИМИР ВАЛЕРІАНОВИЧ**

*(20.07(01.08).1881–24.04.1970) –
літературознавець, фольклорист,
методист, випускник Історико-філологічного
інституту 1905 р.*

Велику роль у житті кожної людини відіграють ті основи, які закладаються під час навчання. І це підтверджує життєва та наукова доля Володимира Данилова, росіянина, який багато зробив і для освіти, і для літературознавства України.

Народився він у м. Духовщина Смоленської губернії, де працював батько у чотирикласному міському училищі. У зв'язку з переведенням батька у різні навчальні заклади подальшу освіту отримував у В'яземській гімназії та Рославльській прогімназії, у якій учитель В. І. Ласкін багато часу приділяв читанню різних творів. У другому класі, згадував В. Данилов, прочитав всю першу частину "Мертвих душ", поеми В. Жуковського, а у третьому класі – повість Л. Толстого "Хазяїн и работник", поеми О. Пушкіна тощо.

У 1895 р. сім'я переїхала до Ніжина, і Володимир та його брат Петро продовжили навчатися у V–VII класах Ніжинської гімназії при Історико-філологічному інституті князя Безбородька. У грудні 1898 р. помер батько і це ускладнило їх матеріальне становище.

Незважаючи на це, Данилови продовжували багато читати. Учитель В. І. Ласкін, відповідаючи на лист Володимира, у якому учитель дякував улюбленому вчителю за науку, порадив йому не лише читати, а й записувати народні пісні. І з цього часу В. Данилов почав займатися цією справою під час навчання у Ніжинській гімназії. Записував пісні у лірників, у пастухів колядки. Щодо цього були й інші впливи.

Під час навчання у гімназії В. Данилов входив у коло демократично налаштованих інтелігентів, брав участь у "Центральному гуртку самоосвіти", був знайомий зі студентом Харківського університету, художником Володимиром Резніченком, у майбутньому академіком, а також студентами інституту, брав участь у відзначенні річниці смерті Т. Шевченка та інших заходах. У своїх спогадах В. Данилов зазначає: "Ви знаєте, що я за походженням не українець. До 14 років жив у Смоленську і його повітових містечках. Після переїзду до Ніжина у 1895 р. українська стихія мало-помалу захопила мене і брата Петра, який згодом друкував оповідання українською мовою під псевдонімом Петро Перекидько. До часу закінчення гімназії ми жили українськими

літературними інтересами, і Куліш, Драгоманов, Грушевський, Франко міцно засіли у наших розумових явленнях. Шевченко був нам духовно значно ближчим Пушкіна, негативне відношення до якого уселив нам Д. І. Писарев". У цей час Данилови захопилися життям і творчістю відомого російського нігіліста та критика Д. І. Писарева, його працею "Реалісти" та іншими 6-ти книгами творів, які вийшли у 90-ті рр.

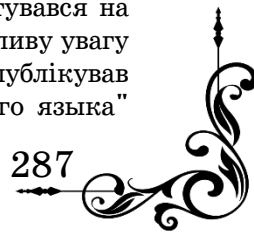
Тож вибір Володимиром Даниловим подальшої спеціальності не був випадковим. 1901 р. він вступив на славистичне відділення Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. У той час в інституті працювали відомі славісти: член-кореспондент АН Росії проф. В. І. Резанов, майбутній академік проф. М. Н. Сперанський, проф. К. Ф. Радченко, історики проф. М. М. Бережков, проф. О. І. Покровський, проф. В. К. Піскорський, класики професори В. І. Петр, М. І. Мендес, І. Г. Турцевич та ін. Директором був Ф. Ф. Гельбке. Під час навчання Володимир Данилов захоплювався усною народною творчістю і 1904 р. опублікував статтю "Песни села Андреевки нежинского уезда" у "Сборнике Историко-филологического общества при Институте князя Безбородко" (т. 5), а також давньою літературою, про що свідчать його статті, опубліковані у "Киевской старине", з видавцем видання В. Данилов познайомився у 1904 р. У журналі з'явилися статті: "Древнейшие малорусские причитания" (1904. № 12), "Взаимовлияние украинских погребальных причитаний и бытовых песен" (1905. № 3), "Символика птиц и растений в украинских похоронных причитаниях" (1906. № 11-12), "Відгомін билин про змієборство Добрині Никитича в українському фольклорі" (1905).

Наукові інтереси юнака розвиваються під впливом професорів М. І. Соколова, М. Н. Сперанського та В. І. Резанова.

У цей час В. Данилов у Києві познайомився і спілкувався з письменником Борисом Грінченком, його дружиною письменницею Марією Загірною, Іваном Нечуєм-Левицьким, редактором журналу "Киевская старина" Володимиром Науменком та науковцем Орестом Левицьким, результатом спілкування з якими з'явилася стаття про журнал "Литературные поминки".

Після закінчення інституту В. Данилов був направлений на роботу спочатку у Катеринослав, а потім в Одесу. Працюючи в навчальних закладах, продовжував займатися науковою роботою, зокрема фольклористикою, етнографією та літературознавством (До історії української етнографії. Київ, 1909; Среди кобзарей и лирников. 1911; Детская комедия в Екатеринославле сто лет назад. Катеринослав, 1908; Литературные очерки. Варшава, 1910).

У 1911 р. В. Данилов переїхав до Петербурга і влаштувався на роботу в Учительський інститут. У цей час він приділяв особливу увагу проблемам викладання російської мови та літератури, публікував статті у періодиці та видавав посібники "Методика русского языка"

(два видання) та згодом "Литература как предмет преподавания", які мали популярність. Він став відомим методистом. Його обрали професором методики викладання російської мови і літератури Жіночого педагогічного інституту.

Після Жовтневої революції 1917 р. за рекомендацією академіка Е. Ф. Карського В. Данилов обійняв посаду начальника навчального відділу Підготовчої школи для моряків військового флоту. Понад 20 років він працював в Училищі ім. М. В. Фрунзе та в Управлінні військово-морських навчальних закладів у Петрограді та Ленінграді. Його любили курсанти, цінували як талановитого і досвідченого викладача та вихователя.

За 40 років своєї педагогічної діяльності він викладав, крім російської мови і літератури, також педагогіку, психологію, методику, латинську мову, історію, логіку тощо. Приділяв увагу редакційній роботі різних видань, був ученим секретарем Історичного відділу Головного морського штабу, науковим співробітником Центрального державного історичного архіву.

У 20-ті рр. Володимир Валерійович працював у Товаристві дослідників української історії і мови в Ленінграді. Особливий інтерес виявляв до творчості Тараса Шевченка, який визначений ще його ранньою роботою "Лілея" Шевченка і "Lilie" Ербена" (1907) і продовжений статтями "До цензурної історії творів Т. Г. Шевченка" (1922), "Соціальні основи поезії Шевченка" (1934), "Т. Г. Шевченко на Аральському морі" (1939), "Т. Г. Шевченко і "Морской сборник" (1939), "Не вмере Кобзар" (1941), "Окропите свободу злону вражою кров'ю!" (1942).

Деякі цікавих праць присвятив дослідник М. О. Максимовичу. Він вивчав і видавав листування вченого, архівні матеріали про нього ("Из истории М. А. Максимовича" (1909), "До історії "Малоросійських песен" М. О. Максимовича" (1928), "М. Максимович і журнал "Основа" (1930), "М. О. Максимович в роботі над "Словом о полку Ігоревім" (1950). Видав листи О. М. Бодянського до М. Максимовича (1927).

Деякі праці вченого присвячені українському театру ("Українська переробка М. К. Садовського драми О. Ф. Писемського "Горькая судьбина" та її цензурні наслідки" (1928), зв'язкам з українською літературою "Українские реминисценции в "Мертвых душах" Гоголя (1940), яку опублікував у "Наукових записках Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя".

З 1948 до 1956 р. В. Данилов працював старшим науковим співробітником Інституту російської літератури (Пушкінський Дім) Академії наук СРСР. Саме тут розкрилася його багатогранна наукова діяльність, пов'язана з вивченням творчості М. Ломоносова, О. Пушкіна, М. Гоголя, О. Кольцова, М. Успенського, І. Тургенева, Ф. Достоевського, Л. Толстого, А. Чехова та інших. Серед них особливу

увагу вчений приділяв М. Гоголю, який близький йому був ще зі студентських років ("К библиографии драматических переделок из Гоголя" (1911), "П. О. Кулиш і М. О. Максимович" (1926), про полеміку з приводу творів Гоголя, "Другий збірник українських пісень М. О. Максимовича" (1929), про використання М. Максимовичем пісень, зібраних Гоголем, "Українські ремінісценції в "Мертвих душах" Гоголя" (1940) та ін.

В. Данилов продовжив вивчати також давньоруську літературу, дослідження якої розпочав, ще перебуваючи в Україні, зокрема "Слова о полку Игореве". Детально проаналізував текст пам'ятки у статті "Заметки к тексту "Слова о полку Игореве" (1950), у яких пояснив значення окремих слів, понять. А також дослідив "Новое польское издание "Слова о полку Игореве" (1955) П. Обрембской-Яблонской". У статті "Архимандрит Иоиль (К открытию "Слова о полку Игореве") (1920) розкрив факт відкриття пам'ятника О. І. Мусіним-Пушкіним і роль в долі пам'ятки ярославського архімандрита, а в статті "М. А. Максимович в работе над "Словом о полку Игореве" (1950) дослідив роль видатного вченого у популяризації та вивченні давньоруської пам'ятки.

31 травня 1969 р. Володимир Валеріанович останній раз виступив в Інституті російської літератури з науковою доповіддю "Комментарий к выражению "Слова о полку Игореве" "... уже пустыни силу прикрыла..." как "трупы погибших скрыты в высокой степной траве".

У центрі уваги вченого були також давньоруські пам'ятки "Слово про погибель руської землі", "Хождения Игумена Даниила" (1904), "Поучение Владимира Мономаха" та ін.

Володимир Валер'янович Данилов віддав своє життя славній педагогічній справі та науці. Це був талановитий і працьовитий викладач та науковець, і його праця була високо оцінена орденами Леніна та Трудового Червоного Прапора.

Література: Архів В. Данилова зберігається в ЦДАМЛМ України (Київ); Нежинська вища школа у спогадах студентів і викладачів (1920–1919). Нежин, 2015. Т. 1; Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. Нежин, 1993; Панченко Н. Т. Список печатных трудов В.В.Данилова (1904–1962). Ленинград, 1963; Лихачев Д.С. Памяти Владимира Валерьяновича Данилова (20.VII.1881–23.IV.1970). ТОДРЛ. 1970. Т. 25. С. 351–354.

**ДАДЕНКОВ
МИКОЛА ФЕДОРОВИЧ**

*(03(15).04.1885–19.01.1955) –
відомий педагог, професор,
випускник Історико-філологічного
інституту 1910 р.*

Про Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька Микола Даденков, який народився у місті Вятка далекого північного краю у сім'ї землеміра і вивчився у місцевій гімназії, мабуть, довідався від свого вчителя Ельберга Ріхарда Йосиповича, випускника цього ж інституту 1897 р., який викладав класичні мови.

Переїзд Миколи разом з батьками у Чернігівську губернію підтвердив його вибір навчального закладу. Так у 1905 р. Микола Даденков вступив на відоме слов'яно-російське відділення Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька. Директором інституту у той час був досить знаний у Росії вчений, філософ, історик, літературознавець і мистецтвознавець Іван Іванович Іванов, який зі своїм приходом у 1907 р. в інститут намагався зміцнити історичне та слов'яно-російське відділення, відкрити галло-романське відділення. Він добився деяких змін в інституті, хоча його проєкт перебудови навчального закладу був відхилений Міністерством освіти. Це вплинуло на його стосунки з педагогами та студентами, але не призупинило самого життя в інституті, у якому працювали знані професори-словесники Г. А. Ільїнський, В. І. Резанов, М. Н. Сперанський, К. Ф. Радченко, Є. В. Петухов, класики В. І. Петр, А. О. Брок, І. Г. Турцевич, І. В. Добіаш, І. І. Семенов, педагог і психолог О. Ф. Музиченко, філософ П. В. Тихомиров, історики В. В. Новодворський, В. І. Савва та інші.

Серед знакових подій цього часу було святкування 100-річчя від дня народження Миколи Гоголя, відкриття на приміщенні інституту меморіальної дошки "Здесь учился Гоголь с мая 1821 по июнь 1828 года".

Навчальний процес вимагав, крім складання екзаменів, також написання на I та II курсах курсових робіт з філософії, слов'янської філології, російської чи всесвітньої історії, а на III і IV курсах – зі спеціальності. З 1903 р. діяв історико-філологічний гурток. Усіх студентів готували до роботи вчителями у різних навчальних закладах.

Після закінчення інституту у 1910 р. Микола Даденков отримав направлення на роботу у 2-гу Кубанську (станція Полтавська) учительську семінарію, а згодом його перевели у Лубенську учительську семінарію, яка була відкрита у 1911 р. для підготовки вчителів

народних початкових шкіл. До семінарії приймали юнаків не молодших 16 років усіх станів і віросповідань після складання вступних іспитів за програмою двокласних початкових училищ. Навчалися у семінарії 4 роки. В обох навчальних закладах Микола Федорович викладав російську мову і словесність.

Протягом декількох років керував практичними заняттями слухачів учительських курсів середніх навчальних закладів при Київському навчальному окрузі. У літній канікулярний час брав участь у роботі курсів для народних учителів у Полтаві, Житомирі, Херсоні, Одесі.

Микола Даденков у цей час виступав з лекціями на педагогічну тематику. Великий вплив на його наукові інтереси мав професор Олександр Федорович Музиченко, який у Ніжинському інституті читав курси психології та педагогіки, добре знав зарубіжну педагогіку, надрукував цілу низку важливих праць. Під впливом професора М. Даденков підготував свою статтю "Личность в современной немецкой педагогике", яку опублікував у "Журнале Министерства народного просвещения" (1911. № 10) та статтю "И. П. Пнин, опыт биографии и обзор литературной деятельности" (Известия Историко-филологического института кн. Безбородко. Т. XXVII и отд. оттиск Нежин, 1912).

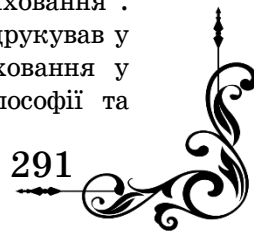
У подальшому з'явилася його робота "Новий педагогічний напрямок в Німеччині" та "Малювання як засіб наочності".

У 1916 р. М. Ф. Даденкова призначили директором гімназії у м. Радомишль Київської губернії (нині Житомирська обл.), де він працював чотири роки. У 1919 р. його перевели викладати педагогіку у Київський фребелівський жіночий інститут, заснований у 1908 р., з трирічним терміном навчання для підготовки виховательок дітей дошкільного віку. Серед навчальних предметів була і педагогіка з її історією. Тут Микола Федорович працював до 1927 р., а потім деякий час у Дніпропетровському інституті народної освіти. У 1927 р. йому присвоєно звання професора.

А з 1928 р. М. Ф. Даденков став працівником Ніжинського інституту народної освіти. У своїй alma mater він завідував кафедрою педагогіки до початку Великої Вітчизняної війни 1941 р. У цей же час він з 1938 р. співпрацював з Українським науково-дослідним інститутом педагогіки, яким керував відомий український педагог Савва Христофорович Чавдаров. Під його керівництвом розроблялися актуальні проблеми педагогіки.

У 1940 р. вийшов створений працівниками Дослідного інституту перший в Україні підручник з педагогіки для педагогічних навчальних закладів (1940), для якого Микола Федорович написав два розділи: "Зміст навчальної роботи в середній школі" та "Естетичне виховання".

Працюючи у Ніжинському інституті, М. Даденков надрукував у наукових записках інституту свої праці: "Філософія виховання у Крікка" (1928), "Переживання в сучасній німецькій філософії та

педагогіці" (1921), а також статтю "З історії Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. Гоголя" (1940). Про свою роботу та кафедри він розповів у публікації "Підсумки річної роботи Ніжинського педінституту" (1938).

Під час Великої Вітчизняної війни М. Ф. Даденков працював у Кутаїському педагогічному інституті. А після визволення Києва від німецьких загарбників у 1943 р. повернувся у місто і почав працювати завідувачем відділу історії педагогіки у Науково-дослідному інституті педагогіки та одночасно очолювати кафедру педагогіки у Київському педагогічному інституті ім. О. М. Горького.

Розпочалася наполеглива робота над написанням україномовного підручника "Історія педагогіки" для вищих навчальних закладів (1917). У співпраці виходить монографія "К. Д. Ушинський" (1945). Вчений зосереджував свою увагу на дослідженні освітянських процесів у світовому та вітчизняному науковому просторі. У відновленому після війни у 1945 р. журналі "Радянська школа" він надрукував статтю "Великі слов'янські педагоги XVII–XIX ст. та їх спадщина" та видав брошуру "Школа в Україні в XVI–XVII століттях у боротьбі за зміцнення культурних зв'язків українського і російського народів" (1954), у якій на основі аналізу братських шкіл стверджував думку про створення в країні своєї системи виховання на основі національних цінностей.

Микола Федорович одним із перших взявся за осмислення наукової педагогічної спадщини А. С. Макаренка, видав монографічне дослідження "Життя, діяльність і педагогічні ідеї А. С. Макаренка" (1949), чим започаткував цілий напрямок у педагогіці – макаренкознавство.

Вчений багато уваги приділяв проблемам дидактики та естетичного виховання. До кінця свого життя він працював над монографією "Естетичне виховання", яка вийшла уже після його смерті у 1956 р.

Працю М. Ф. Даденкова оцінено орденом Трудового Червоного прапора та медалями.

Література: Історико-філологічний інститут князя Безбородко в Нежині 1901–1912. Преподаватели и воспитанники. Нежин, 1913. С. 72; Самоїленко Г. В., Самоїленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005; Викладачі Ніжинської вищої школи: біобібліографічний покажчик. Ніжин, 2000. Ч. 2, 3. С. 15; Дічек Н. П. Даденков Микола Федорович (1885–1955). Українська педагогіка у персоналіях. Київ, 2005. Кн. 2: XX ст. С. 257–266; Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Чернігівська область. Київ, 2012. С. 191–192.

**ФЕДДЕРС
ГЕОРГІЙ ЮЛІЙОВИЧ**

(17.04.1887(1888)–20.07.1974) – педагог, літературознавець, культурний працівник, син художника-академіка Ю. І. Феддера, випускник Історико-філологічного інституту 1910 р.

Студентами Ніжинської вищої школи були представники різних національностей: українці, росіяни, білоруси, греки, осетини та інші. Георгій Феддерс належав до латишів. Він народився в сім'ї відомого художника Латвії, академіка Юлія Івановича Феддера в С.-Петербурзі. Йому надали ім'я Зет Георгій Феддерс. У сім'ї народилося 11 дітей, вижили лише шестеро – п'ять дочок і син.

Після отримання диплому вільного художника Юлій Іванович Феддерс працював учителем малювання у різних навчальних закладах: гімназії, реальному училищі, учительському інституті, комерційному училищі Митави, Белгорода, С.-Петербурга. На жаль, його плани, пов'язані зі столицею й Академією мистецтв, не реалізувалися, і він повернувся у 1898 р. з молодшими дітьми – дочкою і сином у Белгород. У цьому місті Георгій Феддерс продовжив навчатися у Белгородській гімназії, яку закінчив з золотою медаллю 7 червня 1905 р.

Для подальшого навчання Г. Феддерс обрав словесне відділення Ніжинського історико-філологічного інституту кн. Безбородька. Золота медаль дала йому право навчатися за державний рахунок. У 1905 р. сестра Георгія Ірма Стефановська-Феддерс допомогла переїхати у Ніжин батькам – Юлію Івановичу та Ользі Вільгельмівні, які, проживаючи у Белгороді та Ніжині, відвідували у різних містах, зокрема Феодосії, Катеринославі, своїх заміжніх дочок. Наслідком цих подорожей – написані там численні картини. Ю. І. Феддерс був автором понад 300 картин і етюдів.

10 вересня 1905 р. батьки приїхали до Ніжина й оселилися спочатку в будинку на Грецькій вулиці, а згодом на площі Гоголя, в нинішньому приміщенні

Ю. І. Феддерс

санстанції, що знаходиться навпроти інституту. Останній рік проживали в будинку Гармаша в Преображенському провулку. Ніхто, звичайно, не знав, що в місті оселився відомий художник-академік. Юлій Янович цікавився життям інституту, з хвилюванням пережив студентські та міські революційні мітинги, бо чорносотенці намагалися вчинити над студентами розправу.

Будинок у м. Ніжин, де проживала сім'я Феддерсів

Оселившись у Ніжині, Ю. Феддерс майже не писав картин, хоча в місті було багато чудових краєвидів. На жаль, хвороба прогресувала, та й скрутним було життя, бо на 37 руб 50 коп на місяць пенсії важко було існувати. Але прожити в місті 4 роки і не взяти в руки етюдник – це неймовірно. Тож жевріла надія. І у 1996 р. нам вдалося купити у жительки міста пейзажний етюд одного із куточків Графського парку, що прилягав до інституту, на якому було написано художником прізвище "Ю. Феддерс. 1906". Можливо, у когось із ніжинців зберігаються й інші картини художника.

Георгій Феддерс, прийшовши в інститут, опинився в бурхливому студентському житті, яке збуджувалося соціальними процесами, що відбувалися у державі та місті. Розстріл у Петербурзі 9 січня 1905 р. мирної демонстрації сколихнув все суспільство. Цар змушений був 17 жовтня 1905 р. проголосити маніфест, у якому обіцяв дарувати населенню свободу особи, слова, сумління, зібрань та спілок.

У цей час біля інституту зібрався мітинг, студенти припинили заняття, які відновилися лише у вересні 1906 р. Під тиском суспільних змін 5 грудня 1905 р. конференція затвердила проєкт "Про зміни Статуту Історико-філологічного інституту кн. Безбородька у Ніжині".

Події 1905–1907 рр. змусили професорів зваженіше підходити до методів викладання своїх предметів, відбору ілюстративного матеріалу. В той час в інституті працювали професори-словесники

Г. А. Ільїнський, П. О. Заболотський, А. П. Кадлубовський, Є. В. Петухов, К. Ф. Радченко, В. І. Резанов, директор І. І. Іванов.

Після революційних подій 1905–1906 рр., про які розповів у своїх спогадах Г. Феддерс, життя в інституті стабілізувалося. Навчальний процес був відновлений. На першому та другому курсі всі студенти слухали загальні предмети, які були у навчальному плані трьох відділень, а на третьому та четвертому курсах – спеціальні, відповідно до спеціалізації. На кожному курсі писали курсові роботи, а на четвертому, завершальному, – дипломну.

Серед важливих подій цього періоду в житті Георгія Феддерса була доля спадщини батька. У 1907 та 1908 рр. Юлій Янович разом зі своєю дружиною та сином їздили до Латвії у зв'язку з організацією виставки робіт художника. 85 картин були показані землякам у серпні-вересні 1908 р. у Ризькому міському художньому музеї.

Після поїздки у 1908 р. до Латвії Ю. Я. Феддерс тяжко захворів. Його не врятувала навіть операція у Києві, і він "помер в злиднях, забутий всіма, крім найближчих людей". "Смерть мого батька, – згадував Г. Феддерс, – залишилася непомітною обивателям заглушеного Ніжина. Багато хто із місцевих жителів знав, що у їх місті помер прекрасний майстер образотворчого мистецтва, один із основоположників латиського живопису, художник, чиє ім'я стане в один ряд з іменем великих латиських і російських художників другої половини XIX і початку XX ст. Але студентська молодь Ніжина виявилася чутливою. Особливо мої друзі-студенти. Третій курс словесного відділення з'явився на похорони Юлія Феддерса майже у повному складі. Студенти винесли домовину на засніжену тиху вулицю, несли її на руках цілий квартал і лише потім поставили на катафалк. Мої однокурсники Ася Висоцький, Толя Порохов, Женя Крутиков і Коля Турчановський йшли попереду з двома скромними вінками і орденами покійного на атласних подушечках". Ю. Я. Феддерса поховали на Богословському католицькому цвинтарі, а 6 липня 1984 р. перезахоронили на Центральному Троїцькому грецькому кладовищі і встановили старий пам'ятник у вигляді стовбура дерева з чорного граніту із зрізаними гілками, поставлений ще дружиною, сином та двома доньками Ірмою, яка жила у Белгороді, та Мері, що проживала у Катеринославі. На будинку, де проживав художник, нині встановлена меморіальна дошка, а одна із вулиць Ніжина носить ім'я художника.

У квітні 1909 р. інститут відзначав 100-річчя від дня народження М. Гоголя. Відбулося урочисте святкування. На будинку навчального закладу встановили меморіальну дошку "Здесь учился Гоголь с мая 1821 по июнь 1828 года".

В інституті, крім навчання, проходили літературні вечори. Активним учасником у них був і Г. Феддерс. У 1910 р. після різдвяних канікул і перебування у Москві, де він відвідав кілька виставок у Художньому театрі, Георгій Юлійович загорівся бажанням поставити

на сцені Народного дому в Ніжині в традиціях В. Станіславського і В. Немировича-Данченка декілька вистав. Зі своєю мрією він поділився з товаришами по інституту Д. Свистельниковим та любителем театральної справи зубним лікарем В. Й. Вайсбандом. Вони підтримали ідею Г. Феддерса і почали діяти. До цієї справи залучили близько 20 чоловік. У 1910 р. з'явилися перші вистави.

У 1910 р. Г. Феддерс завершив навчання в інституті і отримав призначення у Ніжинську гімназію вчителем німецької мови. Це дало йому можливість брати участь у громадському та театральному житті Ніжина, у якому функціонувало Музично-драматичне товариство. Його член поставили п'єси "Ревизор", "Мертвые души" М. Гоголя, "Дядя Ваня" А. Чехова, "Нахлебник" І. Тургенєва, "Школа злословия" Шерідана, "Плутни Скапена" Мольєра, "Одинокие" Гауптмана.

Сам Георгій Юлійович здійснив постановки багатьох вистав, зокрема у 1913 р. комедію Ф. Червінського "Орел", у якій зіграв головну роль Сергія Сергійовича Лихарева, а у 1914 р. поставив виставу за п'єсою Яблоновського "Журналисты", де зіграв роль репортера Юровського.

Г. Феддерса дуже поважали студенти Ніжинського театру. Він пробував свої сили і в драматургії, написав п'єсу "Однажды ночью", яка була поставлена в 1920-х р.

У 1914 р. Г. Феддерс написав у Ніжині свою літературну працю "Эволюция типа "странного человека" у Лермонтова по его драматическим произведениям, поэмам и роману "Герой нашего времени" в связи с перепиской и мотивами личной жизни писателя. Опыт психологического исследования", присвятивши її професору В'ячеславу Івановичу Петру з нагоди 40-річчя педагогічної і наукової діяльності (1873–1913) і надрукувавши в "Сборнике Историко-филологического общества при институте князя Безбородко в Нежине" (Т. 9. 1914).

Г. Феддерс активно працював і в літературі протягом 20-х рр. Перші публікації здійснив у Ніжині і в журналі "Солнце России". Відвідав Петербург, знайомився з письменниками О. І. Купріним, С. М. Сергєєвим-Ценським, П. В. Нілусом, Г. А. Яблочковим, О. С. Гріном, Ф. Ф. Фідлером, О. І. Свірським. Написав статті про "товсті" журнали початку століття і їх редакторів.

У 1916 р. Г. Феддерса направили працювати викладачем російської мови у Бердянське реальне училище. 1920 р. він очолив новостворену у Бердянську (нині Запорізька обл.) педагогічну школу і став головою її ради. З 1921 р. це Бердянський педагогічний технікум. У цьому закладі викладав міжнародну літературу, працюючи на словесно-історичному відділенні.

Це був складний час становлення нової школи і підготовки педагогічних кадрів. Всеукраїнською нарадою з питань народної освіти у серпні 1920 р. ставилося завдання: на педагогічній роботі як у початкових, так і семирічних школах повинні працювати вчителі з

вищою освітою. А тому у Бердянську на початку 1920 р. постало питання про відкриття Народного університету. Одним із ініціаторів його заснування був і Г. Феддерс, якому доручався цикл історичних та філологічних дисциплін.

В протоколах засідання рад Бердянської педагогічної школи порушувалися питання про оплату вчителям, які не отримували зарплати по декілька місяців, допомоги голодуючим учням, розширення контингенту учнів, навчальні плани тощо.

У роки Великої Вітчизняної війни Г. Феддерс працював у Кіровому (нині Вятка). У 1944 р. був старшим науковим співробітником Кіровського художнього музею, завідувачем літературної частини драматичного театру.

Після Великої Вітчизняної війни проживав у Москві, а з 1955 р. жив у Латвії.

У 60-х рр. поновив зв'язки з Ніжином та ніжинцями. Написав дві книги про батька: "Незабутнє. Оповідання та спогади" (Рига, 1963) та "Тече річка Перса. Книга про мого батька" (Рига, 1969). Примірник останньої подарував науковій бібліотеці інституту, залишивши на її обкладинці напис: "Приношу в дар библиотеке Нежинского педагогического института им. Н. В. Гоголя эту книгу, которой увековечиваю память моего дорогого отца, академика живописи Юлия Феддерса. 13-я глава книги – это скорбные, грустные страницы о последних годах его жизни, болезни и смерти в тогдашнем (т. е. начала нашего века) Нежине. Георг Феддерс. Рига. 29 декабря. 1969".

У краєзнавчий музей він 11 січня 1970 р. надіслав книгу відомих латиських мистецтвознавців А. Егліта і А. Лапіня "Юлій Феддерс", а в музей інституту – свій рукопис про театральне акторське життя Ніжина початку ХХ ст.

Література: Самойленко Г. В. Сім'я художника Ю. Феддерса в Ніжині Україна–Литва: історія, культура, економіка: збірник матеріалів. Київ, 2007. С. 15–21; Самойленко Г. В. Театральне та музичне життя в Ніжині XVII–XX ст. Нариси культури. Ніжин, 1995. Ч. 2. С. 38–39.

**АВТОНОМОВ
МИКОЛА ПАВЛОВИЧ**

*(13.12.1885–20.06.1976) – відомий
мовознавець, педагог,
історик освіти в еміграції, випускник
Історико-філологічного інституту 1912 р.*

Народився в слободі Гуляївка Усть-Медведицького округу Донської області в багатодітній родині священника і законовчителя народних училищ Павла Вікторовича Автономова та Марії Матвіївни Андрєєвої. Крім Миколи, в родині виховувалися ще 9 дітей (Олександр, Сергій, Ганна, Михайло, Єлизавета, Олена, Федір, Василь і Петро).

Початкову та середню освіту, за традицією родини, здобув в духовних закладах – в Усть-Медведицькому духовному училищі та Донській духовній семінарії в Новочеркаську (1907 р.). Після закінчення останнього вирішив продовжити навчання в світському навчальному закладі, обравши для цього словесне відділення Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. В інституті на трьох відділеннях (історичному, класичному, словесному) в цей час викладали відомі учені, серед них Іван Іванович Іванов, Павло Олександрович Заболотський, Григорій Андрійович Ільїнський, Євген Іванович Кашпровський, Іван Павлович Козловський, Василь Григорович Ляскоронський, Георгій Андрійович Максимович, Володимир Іванович Резанов, Володимир Іванович Савва й ін.

Студенти отримували ґрунтовні знання з усіх предметів, тому в подальшому могли викладати з деяких.

По завершенні навчання у 1912 р. Микола Павлович здобув ступінь кандидата, захистивши роботу "Что сделал И. И. Срезневский для изучения русского языка" (опублікована у "Филологических записках"), і був направлений на педагогічну роботу до Маньчжурії, де займався науковою та педагогічною діяльністю до початку Другої світової війни. Вже на початку своєї кар'єри заявив про себе як про вдумливого дослідника, надрукувавши низку праць, серед яких "Страничка из истории Нежинского Александровского греческого училища и института кн. Безбородко" ("Сборник историко-филологического общества при институте князя Безбородко в Нежине" (Т. 9. 1914) та "Всякая всячина: сатирико-нравоучительный журнал (1769–1770 г.) изд. Императорским обществом истории и древностей русских при Московском университете (1913)".

З 1 вересня 1912 до 27 лютого 1925 р. викладав російську мову, словесність, латину й історію в Харбінському комерційному училищі

Китайсько-Східної залізниці (КВЖД), видавав журнал "Харбінські комерційні училища КСЗ" (12 вип.). З часом також паралельно працював викладачем російської мови та літератури у вищому Китайському класі російської літератури і юридичних наук в Харбіні (1922–1924 рр.) та в Першому громадському комерційному училищі (1925 р.). М. П. Автономов опублікував статті "Первый съезд по изучению Уссурийского края в естественно-историческом отношении (из записной книжки участника съезда)" (1922), "Из жизни последних лет Маньчжурского педагогического общества" (1922)

З 1925 р. перейшов на викладацьку роботу на Юридичний факультет у Харбіні, який описав у декількох своїх наукових працях, опублікованих у різних виданнях. Крім цього, було опубліковано декілька посібників з права для студентів ("Русское юридическое образование за рубежом (1920–1930-х гг.)" та "Важнейшие вопросы истории русского просвещения по данным краевой школы" (1925)). В одній із статей розповів про Товариство російських орієнталістів (1926). До початку Другої світової війни викладав у Харбінському залізничному та педагогічному інститутах.

У 1939 р. Микола Автономов виїхав до США, де виступив засновником, видавцем і редактором журналу "На допомогу викладачеві російської мови в Америці" (Мемфіс, потім Сан-Франциско. 1947–1966 рр.), яке передав Мічиганському університету (виходило під назвою "Російська мова: вивчення і викладання"). Він також редагував журнал "На допомогу російській школі в Америці" (1948–1949 рр.). Читав лекції в літній школі Інституту критичних мов при коледжі. Автор близько 300 наукових робіт, переважно присвячених викладанню російської мови іноземцям і питанням освіти в Маньчжурії та на Далекому Сході. Член Російської академічної групи в США. Був одружений з Ольгою Павловною Автономовою (1900–1986). Помер 20 червня 1976 року в Сан-Франциско.

Література: Гребеничиков Вл. Николай Павлович Автономов. Russian Language Journal. Русский язык. 1977. Vol. 31, № 108. Pp. 211–213; Жернаков В. Н. Николай Павлович Автономов. Мельбурн: Unification printers and publ. 1974. 35 с.; Русские в Китае. Генеалогический индекс (1926–1946) / Кирилл Чащин. Нью-Йорк, Юго-Восток, 2014. 932 с.; Хисамутдинов А. А. Русские ученые, краеведы и востоковеды в Китае: материалы к иллюстрированным биографиям амутдинов. Владивосток: Изд-во Дальневосточного университета, 2018. 210 с.: илл. С. 14.

**ВОЛКОВ
РОМАН МИХАЙЛОВИЧ**

*(01(13).10.1885–06.05.1959) –
відомий літературознавець,
фольклорист, доктор філологічних наук,
професор, випускник Історико-філологічного
інституту 1912 р.*

Новгород-Сіверська гімназія, одна із перших в Україні (1804), виховала багатьох знаменитих діячів української культури: Михайла Максимовича, Дмитра Ушинського, Пантелеймона Куліша, братів Андрія, Михайла і Павла Заболоцьких-Десятковських, Дмитра Самоквасова та багатьох інших вчених-філологів, педагогів, істориків, статистів, медиків тощо. Серед її випускників був і Роман Волков, який народився у цьому ж славетному місті, оспіваному у "Слові о полку Ігореві" та козацьких думах і переказах, у сім'ї народних вчителів, де в пошані була книжка і народна пісня. А в цьому північному краї сходилися три братні народи: українці, білоруси та росіяни зі своєю оригінальною місцевою мовою та своєрідною народною творчістю.

Роман Михайлович для подальшого навчання обрав спочатку медичний факультет Київського університету, до якого вступив у 1904 р., 1905 р. перевівся на історико-філологічний факультет цього ж університету, а продовжив навчатися з 1909 р. на словесному відділенні Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, бо у Києві не було чим заплатити за навчання. Це був добре відомий на той час навчальний заклад зі своїми прославленими вченими та науковими філологічною та історичною школами. У цей час тут працювали професори В. І. Резанов, Г. А. Ільїнський, І. І. Іванов (директор), П. О. Заболотський, Ф. В. Режабек, І. І. Семенов, П. В. Тихомиров та інші.

Значний вплив на становлення і формування наукових інтересів Романа Волкова мав відомий вчений-літературознавець Володимир Іванович Резанов, який у цей час читав курс літератури і досліджував проблеми української давньої драми та театру.

А тому дипломна робота студента Р. Волкова "Народна драма "Цар Максиміліан": спроба дослідження про склад і джерела" 1912 р. відповідала інтересам як керівника, так і юного дослідника. В ній студент приділив увагу рецепції у драмі окремих компонентів українського народного вертепу. В кінці роботи йшов додаток власноручно записаної у Новгороді-Сіверському від учасника вистави Григорія

Римаренка текст "Комедія про царя Максиміліана і непокірного сина його Адольфа".

Після закінчення 1912 р. інституту Роман Волков отримав призначення в Одеську чоловічу гімназію М. С. Панченка, де викладав російську мову та словесність і готувався до магістерських іспитів, які склав у 1916 р. Це дало йому право працювати в Одеському університеті приват-доцентом. У 1919 р. він проходить підготовку до професорського звання у Петроградському університеті.

Повернувшись до Одеси, Романа Михайловича призначено на посаду ректора Інституту народної освіти (1920–1923 рр.) і обрано професором. Вся дореволюційна система Новоросійського університету була зруйнована. Все треба було починати наново: зайнятися підготовкою працівників для дошкільних, позашкільних та шкільних закладів, провести організаційну роботу з підбору кадрів, набору студентів, створення планів і програм тощо.

20-ті рр. – це один із плідних і яскравих періодів у діяльності молодого ректора. Він намагався укріпити традиції і створити нові стандарти.

У цей час у країні за постановою уряду в усіх сферах життя проводилася українізація, і він здійснює різнобічну роботу у цьому напрямку не лише у своєму навчальному закладі, а і в інших: організовує заняття з одеськими медиками з української мови, а в Одеському будинку народної освіти читає лекції з новітньої української літератури.

Складовою частиною українізації він вважав вивчення і пропаганду краєзнавства, народознавства, усної народної творчості, з якими були пов'язані його наукові інтереси. Він створив Музей степової України, у якому було зібрано велику кількість цінних експонатів. На жаль, у зв'язку з призупиненням українізації у 30-х рр. і боротьбою проти "націоналізму" музей знищено, а багатющі фонди зникли.

На початку 20-х рр. Роман Волков займався ще однією важливою справою. Під псевдонімом Р. Вовк він укладав і відредагував "Дитячу бібліотеку", що складалася переважно із українських казок. А для дітей дошкільного віку Роман Михайлович уклав збірочку "Гра", куди увійшли пісні та ігри для малят, аранжування яких здійснив одеський музикант Г. О. Суок. Деякі книжки серії виходили під назвою "Мальовані казки".

У 20-х рр. паралельно із зазначеною вище роботою він займався науковим дослідженням прозових творів усної народної творчості. У 1924 р. Р. Волков видав свою фундаментальну працю "Казка. Дослідження з сюжетоскладання народної казки. Т. 1. Казки великоруські, українські, білоруські".

У своєму дослідженні Р. Волков переглянув попередні роботи і запропонував чітко сформовану теорію про співвідношення між казковою темою, мотивами та сюжетом, при цьому "наголошуючи на

виявленні інваріанту тематично споріднених казок". Важливою методологічною основою своєї праці вчений вважав наявність інваріанту у варіаціях казкових мотивів. Р. Волков пішов у цьому напрямку далі російського дослідника казки В. Я. Проппа.

Працюючи в Одеському педагогічному інституті, а потім Одеському університеті, він стояв біля витоків створення філологічного факультету, який очолив у 1937 р., а також кафедру російської літератури. Як вчений, продовжував займатися дослідженням фольклору та окремих його жанрів.

Для підручника 8 класу середньої школи з української літератури написав великий розділ "Фольклор", у якому розкрив загальні питання фольклористики, а також зробив докладний огляд народних пісень від найдавніших часів до XIX ст. Крім цього, проаналізував думи, казки, приказки та прислів'я, загадки, звернув увагу на їх фольклорну поетику. Цей підручник протягом 1938–1945 рр. витримав п'ять видань.

Водночас з підручником вишла в світ "Хрестоматія". Розділ з фольклору теж написав Р. Волков. У роки Великої Вітчизняної війни вчений працював в Одеському університеті, який знаходився в евакуації в Байрам-Алі в Марійській області.

Паралельно з проблемами фольклору вчений досліджував також творчість російських та українських письменників першої половини XIX ст., зокрема Л. Боровиковського, В. Жуковського, П. О. Катеніна, О. Пушкіна. Особливо цікава також його робота "Народні витоки поеми-казки О. С. Пушкіна "Руслан і Людмила" (1955), у якій він доводить справді народні її витоки.

У 1940 р. надрукував велику статтю "Шевченко і російська література".

У 1945–1950 рр. Р. Волков обіймав посади проректора з наукової роботи та завідувача кафедри російської літератури Львівського державного університету, написав дослідження "Леся Українка". З 1950 р. на таких же посадах працював і у Чернівецькому державному університеті.

У цей час виходить його дослідження "До питання вивчення варіантів билин" (1955). Він збирав і записав фольклорні твори на Буковині і видав "Збірник старин і новин народної оповідачки А. М. Суховертової", а також декілька збірників "Буковина в піснях" (1957). Завершальними його роботами були "М. Горький, В. Маяковский. Статьи и сообщения" та "Проблема перевода и межславянских литературных взаимосвязей", які вийшли у Чернівцях у 1958 р. Вчений є автором 152 наукових публікацій. До чернівецького періоду відносяться його фундаментальні праці "Народні витоки поеми-казки О. С. Пушкіна "Руслан і Людмила" (1955), а також "Російська балада першої чверті XIX століття і її німецькі паралелі". Ця доповідь на

Пушкінській конференції в Одесі викликала зацікавленість та мала схвальні відгуки.

Праця вченого високо оцінена державою – орденом Леніна, медалями "За трудову доблесть" та "За доблесну працю у Великій Вітчизняній війні", а також численними рецензіями на його публікації та щирою любов'ю і повагою його учнів та послідовників.

Меморіальна дошка на будинку в Чернівцях, де проживав вчений

Література: Самойленко Г. В. Нежинская филологическая школа. 1820–1990. Нежин, 1993; Волков А. Р. Діяльність Р. М. Волкова на царині української фольклористики. Література та культура Полісся. Ніжин, 1990. Вип. 1; Михед П. В. Р. М. Волков и В. И. Резанов. Там само. Ніжин, 1991. Вип. 2. С. 106–109.

**ГЕЙНРИХСЕН
МИКОЛА-ФРИДРІХ ФЕРДИНАНДОВИЧ**

*(22.09.1882–1951) –
педагог, письменник, випускник
Історико-філологічного інституту
1912 р.*

Народився у Петербурзі в євангельсько-лютеранського віросповідування родині. Батько працював кістером лютеранської церкви Святої Катерини на Василівському острові. В училищі при церкві Микола-Фридрих і закінчив дев'ять класів, а потім один рік навчався у 2-й Тифлійській гімназії, яку закінчив у 1904 р. (тут, до речі, отримали освіту і брати Гумельови).

У 1904 р. М. Гейнрихсен вступив у Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, але, провчившись лише три місяці, написав заяву про відрахування. У 1905 р. він вступив до С.-Петербурзького університету на юридичний факультет, де пробув три роки і через несплату за навчання був відрахований і змушений шукати інший навчальний заклад. Ним став Історико-філологічний інститут князя Безбородька у Ніжині Чернігівської губернії в Україні, у який він знову вступив на перший курс у 1908 р. і провчився тут безкоштовно 4 роки, проживаючи у пансіоні.

Це був відомий навчальний заклад в Російській імперії (їх було всього два – один в Петербурзі, другий – у Ніжині), де були сформовані дві знані – історична та філологічна – наукові школи, був хороший підбір кваліфікованих викладачів.

Під час навчання Миколи Гейнрихсена у Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька у 1908–1912 рр. працювали професори І. І. Іванов (директор, відомий філолог і мистецтвознавець), Г. А. Ільїнський (словесник), член-кореспондент АН Росії В. І. Резанов (літературознавець), І. І. Семенов (римська словесність), Г. А. Максимович (історія Росії), В. І. Петр (грецька словесність, музикант), П. В. Тихомиров (філософ, психологія) та інші. Кожний із професорів мав свій вплив на молодого естонця, по-своєму розвинув нахил до літератури, мови та інших наук.

За кошти автора в інституті видано об'ємну (174 стор.) книгу віршів М. Гейнрихсена "Лучи Психеи" (1910). Подаємо два вірші збірника. Один має опис міста С.-Петербурга:

Мост над гладью играющих вод,
Весь из камня с железным перилом...
Все трамваи шныряют на нем,
Высь лазурная в тучах кругом.
Тротуаром брожу... город – слева...
Лето, утро и солнце в лучах...
Там – в тумане; сад, парки, дома,
Над рекою жаристая мгла.
Справа – гавань (свет неба – вдали),
Точно – осенью, утром зевает;
В ней застыли стоят корабли,
Лишь волна под кормою играет.

Це зразок опису міста, що зустрічався у футуристів, з якими, мабуть, мав зв'язки юний поет.

В іншому теж подано замальовку урбаністичного нічного міста:

Опять увидел их – людей безумной ночи!
Огни без жизни свет свой льют и стынют...
Девицы – те! – бредут и ждут! А видно: вянут мочи!
И веселятся, и шумят... Волною пестрою глядят...
Напрасно музыка рассыпалась, шныряют по душе:
Слух, очи, сердце... спят, в своей беде.
Среди отверженных узнал Венеру...
Полна очарований девственной души,
Давно известна мне, в своей отчаянной любви.
Такой цветок! В пыли – заброшен!
Права пошлец предъявит на нее...
И отдаст она все ломленное сердушко свое!..

Дослідник цього збірника вказує, що у багатьох віршах помітна близькість до деяких творів футуристів В. Хлебнікова, Бурлюка, В. Каменського. Але при цьому наголошує найважливіше, що до 1910 р. основна частина зразків для наслідування не лише не була надрукована, а навіть ще й не написана. Тож у творах М. Гейнрихсена це самостійні авторські знахідки. Говорити про вплив футуристів у Ніжині важко, поки що фактів, які б підтверджували це, не розшукано. Але столичне спілкування з тогочасними літературами могло вплинути на молодого поета.

Студенти, які проживали у пансіоні, могли вільно спілкуватися з жителями міста під час прогулянок, що найчастіше відбувалися на центральній вулиці міста, названій у 1881 р. Гоголівською, після встановлення пам'ятника М. Гоголю у сквері на цій вулиці. У вихідні дні тут бувало багато молоді, зокрема і учениць двох жіночих гімназій.

Миколі Гейнрихсену було 29 років, коли він познайомився з 17-річною Ольгою Федорівною Козинець і одружився з нею у 1912 р. Обвінчав їх у Введенській церкві священник Олександр Нежинцев з дияконом Миколаєм Каллчевським. Поручителями з боку нареченого були студенти – син священника Всеволод Федорович Лубенцев та чин вчителя Костянтин Васильович Храпко, а з боку нареченої – чин чиновника Роман Михайлович Волков і особистий почесний громадянин Еріх Якович Абель. Всі ці студенти вчилися разом з Миколою Гейнрихсеном і у 1912 р. були розподілені у різні чоловічі гімназії та ремісничі училища. Всього у цей рік дипломи вчителів отримали 18 випускників Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. Якщо говорити про спільні інтереси, то вони могли бути з Романом Волковим, який був родом із Новгорода-Сіверського, оспіваного у "Слові о полку Ігоревім". На цю пам'ятку особливу увагу звертав у своїх лекціях професор В. І. Резанов. Захоплювався давньою літературою і Р. Волков, пізніше присвятивши своє життя вивченню літератури та фольклору, працюючи в Одеському університеті. М. Гейнрихсен захистив кандидатську роботу на тему "Граф Кирилл Григорьевич Разумовский, его жизнь и отношение Академии наук", присвячену останньому гетьману України (1750–1764), президенту Петербурзької академії наук (1746–1798).

За розподілом М. Гейнрихсена направлено вчителювати у чоловічу гімназію міста Верний (колишня і майбутня Алма-Ата). Тут він працював шість років, викладаючи історію та географію.

Літературна творчість, якою почав займатися ще в Ніжині, а може і С.-Петербурзі, залишалася у його інтересах, про що свідчать книга віршів "Трепет зари" (1913) та поема "Андрей Смиранный" (1915).

Третя книга "Русь", у якій не зазначено ні рік, ні місце видання, але, як твердять її дослідники, вона була написана у Верному в 1913–1917 рр. Книга "Русь" – це поетичний переказ "Слова о полку Ігоревім". Як вказує відомий дослідник пам'ятки І. П. Єрьомін, цей твір Гейнрихсена за характером стилістики був близьким до футуристичної манери письма, про що свідчить ломана ритма метафори, побудованої по принципу "віддалених аналогій", не відповідність синтаксичним нормам словосполучення, неологізми, хоча автор всіма цими прийомами футуристичної поезики достатньо мірі зловживав (Єремин І. П. "Слово о полку Игореве" в русской, украинской и белорусской поэзии. *Ученые записки Ленинградского ун-та. Серия филолог. наук.* 1981. Вып. 13. С. 49). За І. Єрьоміним, твір М. Гейнрихсена свого роду є інсценівкою на сюжет "Слова..." в межах ліро-епічної поеми. Інший дослідник П. Михед називає жанр твору як драматична поема з яскраво вираженим ліро-епічним починком і обрамлена прологом та епілогом, які об'єднують драматичну розповідь і сучасність. Сюжет твору складається з 19 драматичних сцен, у яких передається зміст "Слова..."

С зари до вечера густого,
А там – до самого утра –
Летит каленая стрела, –
И сабли вьются над шлемами,
Гремя грозою над полками,
Да копыта кованые встать
Трещат да реют роем в рать, –
В краю далеком от Руси,
В полях незнаемой страны,
В земле постылой, Половецкой,
Богатой девою молодецкой,
Борьбой пылающей в брони...

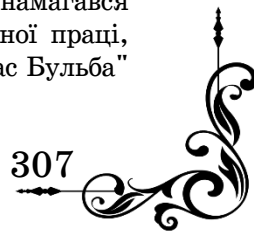
Дослідники твору вказують на недоліки переспіву і в той же час стверджують, що саме драматична природа розповіді заслуговує на увагу. Не зі всіма авторськими "поясненнями", коментарями, які подаються в кінці твору, можна погодитися, інколи вони є наївними.

Без Ніжина, без вивчення пам'ятки в інституті і її аналізу проф. В. І. Резановим, без спілкування з Р. Волковим, знайомства з українським фольклором важко говорити, чи звернувся б до переспіву "Слова..." М. Гейнрихсен і чи створив би ще один цікавий переспів видатної пам'ятки. До речі, у 1917 р. колишній студент звертався в інститут, щоб йому для роботи надіслали книгу "Пекарського "Слово о полку Игореве" по списку, знайденому между бумагами імператриці Катерини II", але отримав відмову, бо за ним тягнувся книжковий борг.

Революційні зміни на початку ХХ ст., громадянська війна у Середній Азії змусили М. Гейнрихсена виїхати із Верного і залишити гімназію, у якій пропрацював 6 років. Деякі документи свідчать, що Микола Фердинандович разом з дружиною Ольгою, дочкою Зінаїдою (7 років) та сином Леонідом (4 роки) у 1921 р. перебував в Ташкенті і просив у місцевих органів дозволу переїхати на батьківщину в Естонію.

Деякі газетні повідомлення, зокрема таллінська газета "Последние известия", повідомляють 20 липня 1921 р., що приїжджий із Росії туркестанський поет Микола Гейнрихсен влаштовує в Немме літературний вечір, а також прочитає цикл лекцій у різних містах Естонії.

Через деякий час у хроніці "Почорского вестника" знаходимо відомість, що ніжинський випускник Н. Г. Гейнрихсен призначений директором гімназії в Лаврах поблизу Почор, з якої згодом переїхав в село Скам'я, де знаходилася відома школа в Принаров'ї. Саме цією школою довгі роки завідував високоосвічений педагог М. Г. Гейнрихсен, який був не схожий на вчителів сусідніх шкіл. Він захоплювався філософією, літературою, театром, любив шахи, музику, намагався захопити дітей історією та географією, залучити їх до ручної праці, організовував постановки вистав за творами М. Гоголя "Тарас Бульба" та "Вій". В школі працювала і дружина Ольга Федорівна.

Один із учнів згадував: "Микола Георгійович, яка це була цікава людина! Він мав надзвичайно добру душу, а також деякі сценічні особливості. У вільний від занять час він завжди писав, що давало йому насолоду". Микола Гейнрихсен відомий в історії Естонії як місцевий культурний і громадський діяч 1920–1930-х рр.

Під час Другої світової війни сім'я Гейнрихсенів опинилася у складному становищі: село Скам'я було зруйноване фашистами. Як свідчить довідка, Микола Георгійович (Фердинандович) прожив до 1951 р., його дружина Ольга Федорівна – до 1979 р., син – до 1995 р., а дочка – до 1996 р.

Таким було життя ще одного забутого випускника Ніжинської вищої школи.

Література: Михед П. В. Кризь призму бароко. Київ, 2002. С. 91–95.

**КИРИЧЕНКО
ІЛЛЯ МИКИТОВИЧ**

*(31.07.1889–13.07.1955) – відомий
вчений-мовознавець,
член-кореспондент АН УРСР,
випускник Історико-філологічного
інституту 1914 р.*

На початку ХХ ст. у Ніжинський історико-філологічний інститут кн. Безбородька приймали навчатися не лише дітей з дворянських сімей, а і талановитих хлопців із селянських родин. Серед них і був Ілля Кириченко, який народився у селі Рябухи Дмитрієвської волості Конопотського повіту (нині Талалаївського району Чернігівської області). Це велике село, яке розкинулося на правому березі річки Ромен.

Після закінчення 3-класної парафіяльної школи продовжив навчання.

У 1910 р. Ілля Кириченко вступив до одного із відомих навчальних закладів Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. Тут працювали професори Г. А. Максимович, В. І. Резанов, В. І. Петр, І. І. Семенов, Г. А. Ільїнський П. В. Тихомиров, О. Ф. Музиченко, В. В. Новодворський, К. Ф. Радченко, І. І. Іванов (директор) та інші, які давали ґрунтовні знання з філологічних, історичних, філософських та інших наук.

Це був час, коли всі з хвилюванням переживали смерть Л. Толстого. І на третьому поверсі студенти самі влаштували жалобний мітинг. Деякі педагоги залучали студентів до позааудиторної роботи. Для покращення життя "своєкоштных" студентів у місті силами викладачів та представників інтелігенції влаштовувалися на їх користь вистави й музично-вокальні вечори. Особливо активну роль у цьому відіграв наставник студентів і викладач П. О. Заболотський та професор грецької словесності, відомий музикант В. І. Петр.

Навчальний процес був чітко організований. Викладачі читали лекції і проводили практичні заняття. Студенти готувалися як за конспектами викладачів, так і за підручниками. Хоча програми не задовольняли ані викладачів, ані студентів.

У час навчання І. Кириченка ставилося питання про збільшення годин із слов'янських мов і літератур, а також загального мовознавства, теорії та історії мистецтва. І у 1912–1913 навчальному році під тиском демократичного руху в навчальний план були внесені суттєві доповнення, зокрема збільшено кількість годин на вивчення етнографії слов'ян і слов'янських мов (ці курси читав професор

Г. А. Ільїнський), уведено новий курс слов'янської й античної палеографії, епіграфіки, вступу до порівняльного мовознавства тощо.

В інституті була хороша бібліотека зі спеціальною філологічною літературою, яка надійшла із фондів закуплених книжкових колекцій професорів та навчальних закладів. Тому Ілля Кириченко міг задовольнити свої наукові інтереси такою літературою, яка була відсутня в інших бібліотеках.

У 1914 р. І. Кириченко завершив навчання на словесному відділенні російської мови та словесності і отримав направлення на роботу в Іваново-Вознесенську гімназію (нині Іванов), у якій він викладав протягом 1914–1918 рр. латинську, грецьку, російську мови та історію як у чоловічій, так і у жіночій гімназіях. Серед документів вчителя збереглася програма проведення "Античного вечора", спільного для учнів обох гімназій, 22 січня 1917 р.

Революційні події 1917 р. та завершення у 1918 р. трирічного терміну направлення на роботу в Іваново-Вознесенську гімназію наштовхнуло І. М. Кириченка переїхати в Україну і отримати призначення на роботу у місто Лубни (Полтавської губернії), де він працював у будівельній професійно-технічній школі та на місцевих педагогічних курсах. У 1924 р. переїхав до Києва, де працював у різних навчальних закладах.

У період проведення в Україні українізації та ліквідації не писемності Ілля Микитович викладав українську мову на робітфаці в Українському інституті лінгвістичної освіти, який був заснований у 1930 р. і готував перекладачів зі слов'янських, германських та романських мов. У 1934 р. інститут перевели у Харків. Через деякий час І. М. Кириченко працював тут на посаді доцента і викладав українську та латинську мови.

З 1931 р. і до кінця життя він служив науковим співробітником Інституту мовознавства імені О. О. Потебні АН України та викладачем Київського університету. У цей час наукова робота вченого була зосереджена на словниковій праці. У 1936 р. виходить "Словник медичної термінології", який був результатом його попередніх захоплень, пов'язаних з перекладом і редагуванням різних праць з медицини, ботаніки, біології, хімії тощо. У довоєнний час було видано декілька перекладних словників, зокрема "Російсько-український словник" (1937).

6 березня 1941 р. І. М. Кириченко отримав пенсійне посвідчення у 52 роки, а тому не брав безпосередньої участі на фронті в роки Великої Вітчизняної війни.

У повоєнний час вчений працював над написанням кандидатської дисертації "Українсько-російські словники та принципи складання їх", у якій були розроблені основні теоретичні підходи та принципи складання такого типу словників". Роботу захистив 29 грудня 1945 р. (диплом від 07.03.1946 р.). Через рік отримав диплом доцента (05.04.1947 р.).

В Інституті мовознавства у цей час займався вивченням різних проблем мовознавства. І все ж переважила практична діяльність над складанням словників. У 1948 р. вийшов "Російсько-український словник" за редакцією М. Калиновича, Л. Булаховського і М. Рильського. І. М. Кириченко був одним із його співавторів.

За безпосереднього керівництва і його участю у складанні вийшов "Українсько-російський словник" у 6 томах (1953–1963 рр.), фундаментальна праця працівників цілого відділу.

Крім складання словників, І. М. Кириченко приділяв увагу і проблемам орфографії. Він надрукував важливі у цьому відношенні праці: "Принципи побудови нового українського правопису" (1946), "Український правопис" (1946), "Орфографічний словник", "Завдання українського мовознавства в ділянці української лексикографії" (1952). Саме ці та інші праці вченого послужили важливою справою – усуненню правописних розбіжностей в українській мові та утвердження норм орфографії у літературній мові.

Під керівництвом І. М. Кириченка підготовлено перекладний "Українсько-російський і російсько-український словник власних імен людей" (1964), який був першим у лексикографії, а тому служив зразком і для складання подібних в інших республіках Радянського Союзу.

У 40–50-х рр. вийшло чимало фундаментальних теоретичних, методологічних праць вченого, що торкалися лексикографії та практичної діяльності у зв'язку зі словникарством. Для утвердження багатьох проблем визначеної науки І. М. Кириченко заснував науковий збірник "Лексикографічний бюлетень", що видавався як орган Академії наук України (Вип. 1–5. 1951–1955), головним редактором якого він був.

Останніми його роботами були "Українська лексикографія радянського періоду" (1954) та "Орфографічний словник" (1955).

У 1951 р. загальним засіданням зборів АН УРСР І. М. Кириченка обрали членом-кореспондентом АН УРСР. І це заслужене наукове визнання є свідченням великої праці вченого у галузі мовознавства. Висока мовна ерудиція, знання класичних і різних сучасних мов, глибокі наукові розвідки та практична словникова роботи поставили Іллю Микитовича Кириченка в один ряд з визначними українськими та радянськими мовознавцями. Розроблені методологічні принципи складання перекладних словників, запропоновані видатним вченим, знайшли подальше втілення в діяльності його послідовників. Це "Російсько-українські словники наукової термінології: "Суспільні науки" (1994), "Біологія. Хімія. Медицина" (1996), "Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю та космос" (1998).

Література: Булахов М. Восточнославянские языковеды. Киев, 1977. Т. 2. С. 291–292; Зайцева Т. Ілля Микитович Кириченко. Мовознавство. Київ, 1957. Т. 14. С. 142–144.

**КАРПЕКО
ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ**

*(03(16).11.1891–1969) – відомий
освітянський діяч, перший радянський
ректор інституту, випускник Історико-
філологічного інституту 1914 р.*

Місто Кролевець, де народився Олександр Карпеко у сім'ї начальника пошти, належало у той час до Чернігівської губернії, а раніше – до Ніжинського полку і населення його відіграло значну роль у національно-визвольній боротьбі за свободу України. Прославилося воно і знаменитими рушниками, які розходилися по всій Україні. У час, коли народився Олександр Олександрович, тут, крім поштової станції, функціонували міське земське початкове училище, парафіяльна школа, бібліотека тощо.

Але доля сім'ї Карпеків так склалася, що батька як чиновника пошти переводили в інші містечка. Тому у 1892 р. його направили працювати у поштове відділення села Блинні Кучі Рославського повіту Смоленської губернії, де він пропрацював 7 років і де менший Олександр Карпеко почав ходити у школу.

У 1899 р. батька перевели у село Холм Більського повіту Смоленщини, а згодом у місто Біле, де Олександр навчався 4 роки у місцевій гімназії.

У зв'язку з хворобою батька у 1906 р. сім'я переїхала у м. Новгород-Сіверський Чернігівської губернії, де Олександр завершив отримувати в 1910 р. освіту у місцевій гімназії. Після цього О. Карпеко вирішив продовжити навчання у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька, де було три відділення: слов'яно-російське, історичне і давніх мов. Він обрав класичне відділення, на якому працювали досвідчені професори, закохані у свою справу: І. Г. Турцевич, І. І. Семенов, В. І. Петр та інші і передавали свої знання студентам.

Крім класичних мов та грецької і римської словесності, студенти класичного відділення слухали лекції з російської словесності (проф. В. І. Резанов), історії (проф. В. В. Новодворський, Ф. В. Режабек, Г. А. Максимович), філософії (проф. П. В. Тихомиров), педагогіки, французької і німецької мов тощо.

О. Карпеко брав активну участь у студентському житті, яке відмічено важливими подіями, що проходили у суспільстві.

Олександр Олександрович залишив свої спогади про час навчання в інституті та про свою роботу у ньому. Вони розкривають детально як навчальний процес, так і виховну та позааудиторну роботу. З їх сторінок перед нами постають постаті професорів чеха, старого холостяка, прекрасного дослідника історії Греції Франца В'ячеславовича Режабека, блискучого знавця грецького театру і музики В'ячеслава Івановича Петра, який так умів прочитати грецький текст "Антигони", що і першокурсники, які ще не мали досвіду з грецької мови, швидко схоплювали його зміст. Своєрідно викладали давньоримську словесність професори з однаковим прізвищем Анатолій Федорович Семенов та Іван Іванович Семенов, які не лише відрізнялися зовнішніми рисами, а і характером читання лекцій: "Іван Іванович... читав лекції соковитим грубим голосом, з душею і без будь-яких заїкань, захоплюючи студентів. Анатолій Федорович говорив металевим голосом, часто заїкався, викладав матеріал сухо. Іван Іванович давав у кожній лекції щось цільне, завершене, Анатолій Федорович міг займатися одним-двома рядками цілих дві години. Правда, він давав до цих двох рядків найдетальніші коментарі, і філологічні, і історичні... пояснював матеріал із сучасних позицій". Цей уривок спогадів дає уяву, наскільки точно міг О. Карпеко розкрити особливості викладання кожного предмета, який читався в аудиторії.

Студентське життя було дуже бурхливе через події, які відбувалися у суспільстві. Це і похорони Льва Толстого у 1910 р., таємне відзначення 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка у березні 1914 р. зі співами "Заповіту", читання творів поета, а пізніше шанування ювілею М. Лермонтова.

О. О. Карпеко і доцент Г. П. Васильківський в музеї інституту

Крім цього, в інституті проходили літературно-музичні вечори, ставилися вистави тощо. Студентів було небагато, тому кожен був помітним. І від них залежало, яким буде їх студентське життя. Це студенти Піонтковський, який виступив на мітингу пам'яті Л. Толстого, Микола Митрофанов, Дмитро Заліський, Анатолій Рябов, Іван Дума, брати Волинські, Іван Капустянський, М. Гардецький, активні учасники проведення Шевченківського ювілею, а згодом і Лермонтовського. Деякі студенти брали участь у театральному житті і під керівництвом видатної актриси М. К. Заньковецької ставили вистави. У різних заходах брав участь і Олександр Карпеко.

В інституті з 1910/1911 навчального року функціонував гурток шанувальників класичної філології, підтриманий директором інституту філологом-класиком проф. Й. Леціусом і написаним статутом відповідно до правил студентської організації. Керівником гуртка був призначено відомого знавця античної літератури і музики проф. В. І. Петра. Членами гуртка були студенти класичного відділення Г. Іваниця (секретар) та О. Карпеко, історичного – М. Левченко, славістичного – С. Красильников, І. Кириченко, П. Давидовський. На засіданнях гуртка були також викладачі А. Кирилов та проф. І. Турцевич. Всі вони виступали з доповідями. На секційному засіданні О. Карпеко виголосив доповідь: "Несколько слов о драматической поэзии и театре в Древней Греции" (4 березня 1912 р.); "Сатирическая драма в Древней Греции "Циклоп" Эврипида – единственный дошедший до нас памятник этого рода произведений" (14 жовтня 1912 р.) та "Театр и артисты в Древнем Риме" (2 грудня 1912 р.).

В інституті кожного року писали курсові роботи: на першому і другому курсах – з російської літератури, а на третьому і четвертому – з фаху. На останньому курсі О. Карпеко написав і захистив у 1914 р. роботу на тему "К вопросу о характере и происхождении греческой сатирической драмы". Державна комісія рекомендувала випускникові поїхати в Німеччину у старовинний Лейпцизький університет на 2 роки для написання магістерської роботи і подальшої праці в інституті. Але у цей час у 1914 р. розпочалася Перша світова війна, і О. Карпеко отримав призначення в Острозьку чоловічу гімназію Воронежської губернії викладати грецьку мову. Він продовжив і наукову роботу, про що свідчить його стаття "Античные мотивы (Опыт исследований античных мифов)".

Революційні події 1917 р. захопили у свій вир і О. Карпека. Він вступив 1917 р. до лав КП(б)У та до профспілки працівників освіти (РОБОС) і продовжив працювати у школі, обіймаючи різні посади в системі освіти у Воронежській губернії. Після звільнення Донбасу від військ Денікіна у 1919 р. О. Карпека командували на партійну та викладацьку роботу у Донбаський район (Юзівка, Костянтинівка, Бахмут).

У місті Костянтинівка він працював членом ревкому та завідувачем виконкому народної освіти, був членом міськради та викладачем у семирічній школі № 1. 5 вересня 1920 р. його переводять у місто Бахмут, де він до 1 травня 1921 р. працював вчителем у семирічній школі № 2 та на курсах підготовки працівників дитбудинків. З 1 травня до 13 жовтня 1921 р. він знову у м. Костянтинівськ, де очолив партійну районну організацію КП(б)У та викладав у семирічній школі № 1, одночасно виконував обов'язки голови правління Спілки працівників освіти.

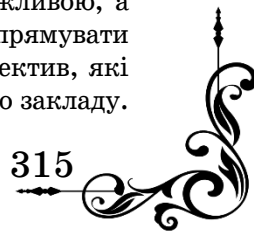
18 вересня 1921 р. О. Карпека направили працювати у його alma mater – Ніжинський історико-філологічний інститут, який був перейменований у Ніжинський інститут народної освіти.

Як стверджує О. Карпеко у своїх спогадах, інститут не можна було впізнати після громадянської війни й петлюрівщини. Скрізь помітна була розруха (див. Ніжинська вища школа у спогадах студентів та викладачів (1920–2010). Ніжин, 2015. Т. 2. С. 11–48). Все треба було відбудувати і налагоджувати навчальний процес.

Спочатку Олександра Олександровича призначили у 1921 р. деканом факультету соціального виховання, а 10 грудня цього ж року – політкомісаром. Директором був проф. П. В. Тихомиров, заступником – проф. І. І. Семенов. В інституті продовжували працювати проф. словесності В. І. Резанов, педагогіки В. О. Заболотський, російської історії Г. А. Максимович, всесвітньої історії О. І. Покровський, біолог П. О. Бельський та інші. З ними треба було будувати нову радянську вищу школу. У зв'язку з тим, що П. В. Тихомиров перевівся до Одеського університету, 1 вересня 1922 р. О. Карпека призначили ректором інституту, залишивши його і на посаді політкомісара. Він був також керівником кафедри суспільствознавства, читав курси історичного матеріалізму, політичної економії та теорії РКП. Водночас О. Карпеко був членом Ніжинського окрпарткому, головою правління Ніжинського окружного відділу РОБОСу (листопад 1921 – 1 липня 1924 рр.), а з осені 1923 до 1 липня 1924 рр. – членом Ніжинської міськради.

В інституті провели велику роботу з відбудови навчального закладу, забезпечення його матеріальної та навчальної бази, розширення кількості студентів, організації робітничо-селянського факультету, педагогічних курсів, науково-дослідної кафедри історії культури та мови, видання її збірників наукових праць та багато іншого. Його толерантне ставлення до старих кадрів професорів дало позитивні результати. Була продовжена наукова робота і таким чином збережені її попередні традиції.

Інститут почав стабільно працювати, готуючи нові педагогічні кадри. Олександр Карпеко був людиною енергійною, розважливою, а тому зумів об'єднати навколо себе колектив інституту і спрямувати його навчально-виховну роботу в русло тих нових ідей і директив, які йшли від Наркомосу, зокрема і щодо українізації навчального закладу.

23.06.1924 р. О. Карпека призначили ректором, а згодом і професором Київського інституту народної освіти (колишнього Університету Св. Володимира у Києві), де читав курс "Історії революційного руху на Україні й в Росії". Про цей час він розповів у своїй третій частині спогадів "Київський інститут народного образования".

Потім була партійна робота як члена, а у 1926–1927 рр. – завідувача відділу агітації і пропаганди Київського окружного КП(б)У. З анкетних даних відомо, що О. Карпеко був одружений, мав 30-річну дружину та восьмирічну дочку.

Обіймаючи різні адміністративні посади, О. Карпеко у цей час опублікував низку статей у різних часописах, зокрема "З матеріалів до обліку студентської праці" (1925), "З історії студентського руху 1905 р. на Київщині" та інших з історії революційного руху в Росії і в Україні, зробив 11 наукових доповідей, керував науковими семінарами.

15 лютого 1926 р. Наркомат освіти УРСР затвердив "Положення про порядок заміщення посад керівників та викладачів освітніх установ УРСР".

У зв'язку з цим 19.02.1927 р. О. Карпека призначають ректором Київського інституту народного господарства ім. Є. Бош, який був створений у 1920 р. на базі Київського комерційного інституту (1912). І на яку б посаду його не призначали, скрізь він демонстрував свою відповідальність, уміння організувати роботу у колективі. Була проведена велика робота з ремонту приміщення інституту, зміцнена виробнича база, поповнена новою літературою бібліотека, відновилась робота навчально-методичних кабінетів та лабораторій, музею товарознавства. Скоротилося кількість факультетів до 3-х і збільшилося – відділень, що сприяло поглибленню підготовки фахівців. З 1927 р. почали навчатися 4 роки. Зросла кількість студентів до 1681 чол., обладнаний гуртожиток. Як професор О. Карпеко читав новий курс "Економічно-соціальної історії Росії та України XIX та XX століття". У цей же час він продовжував працювати в Київському інституті народної освіти, бути членом Київського окрпарткому, окрвиконкому та міської ради. Він бачив, наскільки переобтяжений був інститут різними спеціальностями, а тому запропонував розукрупнити його на декілька вишів. Але це сталося уже без нього. У 1930 р. його перевели у Харків і призначили заступником завідувача відділу агітації та пропаганди ЦК КП(б)У.

Тут він працював недовго і за рекомендацією М. О. Скрипника, який знав О. Карпека як умілого і принципового освітянина, який показав себе добре на керівних посадах навчальних закладів, був призначений 1931 р. першим заступником наркома освіти УРСР. Це був дуже складний час у державі.

Українізація, яка проходила з 1923 р. і у якій активну участь брав О. Карпеко, на початку 30-х рр. завершувалася. На перший план виходила індустріалізація та колективізація. У січні 1933 р. набув

масовості голод у багатьох областях України. Кінець 20–30-х рр. відзначений і сталінським терором. Почалася боротьба з так званим "шкідництвом". О. Карпеко у 1933–1934 рр. працював головою Радіокомітету при РНК УРСР і відповідальним редактором журналу "Комуністична освіта", брав активну участь у науковій роботі, опублікувавши статті, що торкалися різних проблем розвитку освіти, культури. У науковому доробку вченого понад 100 праць з класичної філології, педагогіки, організації системи освіти тощо.

У 1934 р. масові репресії торкнулися й Олександра Олександровича. Столицю України перевели із Харкова у Київ. У цій ситуації за порадою старших він виїхав до Росії, зокрема на Урал, де організовував у 1935–1937 рр. культмасову роботу.

У 1937 р. він переїхав на Кубань, де працював на господарських посадах. А в роки Великої Вітчизняної війни очолив партизанський загін, про діяльність якого розповів у четвертій частині спогадів "Партизанские тропы".

Післявоєнний час (1945–1950 рр.) окреслений працею директора Краснодарського педагогічного інституту. Цей досить цікавий і насичений конкретними фактами час знайшов висвітлення у завершальній частині спогадів "Краснодарский педагогический институт" (1963).

Останнім періодом його педагогічної діяльності був Воронежський педагогічний інститут, де він очолював факультет іноземних мов.

У 1956 р. О. Карпеко пішов у відставку, переїхав жити на Чернігівщину.

У 60-х рр. О. Карпеко відвідав свою alma mater і передав на зберігання у музей інституту рукописи своїх книг у п'яти томах "Задолго до рассвета", "Там, где учился Гоголь", "Киевский институт народного образования", "Партизанские тропы", "Краснодарский педагогический институт".

Література: Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: Сторінки історії. Ніжин, 2005; Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари. Ніжин. 2015. Т. 1. 1820–1919. Т. 2. 1920–2010; Гордієнко Д. Гурток шанувальників класичної філології при НІФІ. Ніжинська старовина. Київ, 2015. С. 105–126; Чуткий А. І. Невідоме про відомих: з історії нашого ректорського корпусу. О. О. Карпеко. Економіст. Газета КНЕУ. 2008. № 13–15. Квітень.

**ІВАНИЦЯ
ГРИГОРІЙ МИКИТОВИЧ**

*(30.01(11.02).1892–24.08.1938) –
мовознавець, випускник Історико-
філологічного інституту 1914 р.*

Містечко Шостка Чернігівської губернії (нині Сумська обл.), де народився Григорій Михайлович, було знамените своїм порохомим заводом, який розташовувався у військовому поселенні, де проживали солдати та офіцери, що працювали на цьому підприємстві. Ось тут Єфросинія Олегівна Ляценко і народила свого позашлюбного сина Григорія, якого усиновило подружжя Іваниці. Це сприяло тому, що після початкової освіти Григорій Микитович зміг продовжити навчання у класичній гімназії при Історико-філологічному інституті князя Безбородька у Ніжині (1902–1910).

Після закінчення гімназії він залишився (з 1910 до 1914 рр.) навчатися в інституті на класичному відділенні, яке було невеликим за кількістю студентів, бо інтерес до класичних мов з кожним роком все зменшувався. Але це був період, коли під тиском демократичного руху у навчальний план були внесені суттєві доповнення. Зокрема, була збільшена кількість годин на вивчення етнографії слов'ян і слов'янських говірок (ці курси читав проф. Г. А. Ільїнський), уведено нові курси слов'янської та античної палеографії, епіграфіки, вступу до порівняльного мовознавства тощо. Такі професори, як В. І. Резанов, І. Г. Турцевич, П. О. Заблоцький та інші, впливали на загальний розвиток студентів, формування їх інтересів.

Після закінчення 1914 р. інституту Г. Іваницю направили викладачем латинської мови у Клинцівську гімназію Чернігівської губернії, а через короткий час його перевели в Університет Св. Володимира у Києві для підготовки до професорського звання.

У революційні роки Григорій Микитович залишався працювати у Київському університеті, який у 1920–30-х рр. перетворено на Інститут народної освіти і поновлений у 1933 р. професором педагогіки (1920–1929 рр.).

Коли у 1919 р. була створена Українська академія наук (з 1924 р. Всеукраїнська академія наук – ВУАН), Григорія Іваницю обирають секретарем Комісії історико-філологічного відділення, а згодом Науково-педагогічної комісії ВУАН (1924–1927 рр.) та членом педагогічно-

психологічної секції соціально-економічного відділу Інституту української мови; співредактором журналу "Радянська освіта".

Це був час загальної ліквідації неписьменності, відкриття шкіл лікнепу, робітничо-селянської молоді, робітничих факультетів у вищих закладах освіти. Повсюди здійснювалася українізація навчальних закладів та інших сфер культури. Тому необхідно було готувати підручники, посібники. І Григорій Іваниця включається у цей процес.

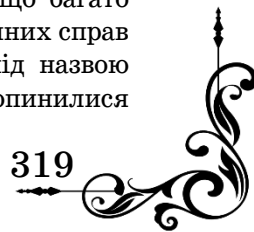
Він пише і видає підручники з української мови, читанки для 6-ї і 7-ї груп трудової школи, робітничих факультетів, шкіл для дорослих "Шляхом життя" (1923; 1925 разом з Я. Чепігою та Б. Якубським), а також 5–7-ї груп трудової школи, робітничих факультетів, шкіл для дорослих "Шляхом життя" (у 2-х частинах у співавторстві з Б. Якубським, 1926–1928 рр., четверте видання), а для 3-ї та 4-ї груп трудової школи "Життя та слово" (1926–1929 рр., у 2-х частинах, 6 видання). Всі ці видання сприяли навчанню понад 2 млн осіб.

Крім методичної роботи та підготовки підручників і посібників, статей з методики навчання української мови, Г. Іваниця також надрукував розвідки з термінології та перекладознавства. Як спеціаліст з класичної літератури він цікавився, а як український читач сприймав переклади античної літератури. Слідкуючи за процесом перекладів античної літератури протягом кінця XIX – поч. XX ст., він в рецензії на збірку перекладів М. Зерова "Антологія римської поезії" зумів чітко визначити його особливості і в рецензованій праці вказати на ті нові перекладацькі підходи, які використав М. Зеров.

Всі мовні процеси, які проходили у суспільстві, були враховані у творчій діяльності вченого-практика. У 20-х рр. XX ст. поруч з українськими школами існувало багато національних шкіл (з російською, польською, єврейською, чеською тощо мовами навчання), але процес українізації вимагав і знання української мови, а тому Григорій Іваниця написав і видав у 1925 р. посібник для російськомовних громадян України "Курс украинского языка в кратком практическом изложении с хрестоматией". Активно також працював він над важливими проблемами вивчення української мови в школі ("Методика навчання правопису" (1927), "Метода чи метод" (1928) та інші). Його цікавить і сама шкільна програма вивчення мови та літератури ("До принципів програми з української мови й літератури для старшого концентру трудшколи").

У своїх дослідженнях вчений розширив свої наукові інтереси і поставив проблему загальнопедагогічну щодо створення української педагогічної термінології.

На жаль, політичні процеси, які проходили в країні в кінці 20-х – на поч. 30-х рр., згорання українізації привели до того, що багато вчених потрапили в жорна репресивної машини. Однією з гучних справ був політичний процес, який сфабрикувала сталінщина, під назвою "Спілка визволення України" ("СВУ"). На лаві підсудних опинилися

45 осіб. Це були науковці, лікарі, студенти, учителі, письменники – представники української інтелігенції. Цей список розширювався до 5 тисяч осіб. Їх звинуватили у тому, що за "допомогою чужоземних держав, емігрантських сил, підбурювання селянства проти колективізації, убивства Сталіна та його соратників хотіли відокремити Україну від СРСР".

Заарештовали і Григорія Іваницю. У 1930 р. його засудили до шести років позбавлення волі з суворою ізоляцією. Його зіслали у село Улья Красноярського краю (РФ). Після того як термін заслання вийшов, його вдруге, як це велося у той час, заарештували 20 грудня 1937 р., обвинувативши в антирадянській агітації і пропаганді. І 21 лютого 1938 р. він був засуджений до 10-ти років виправно-трудових таборів.

Григорій Микитович не витримав такого важкого життя. Помер у Північно-східному таборі (тепер Магаданська обл.), реабілітували його 01.08.1988 р. Красноярським крайовим судом та 01.08.1989 р. Верховним судом УРСР. Це дало можливість ввести спадщину вченого у загальноукраїнський науковий контекст.

Виставка книг вченого до 125-річчя з дня його народження

**БУЗИННИЙ
ОЛЕКСАНДР ТИХОНОВИЧ**

*(09.10.1889 – після 1941) – літературознавець,
архівіст, педагог, випускник Історико-
філологічного інституту 1914 р.*

Доля Олександра Бузинного, як і багатьох представників української інтелігенції, була визначена 30-ми рр. сталінщини.

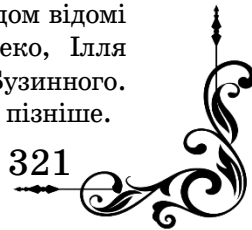
Народився він на Житомирщині у селі Топори (нині село Ружанського району).

У 1910 р. Олександр Бузинний приїхав у Ніжин, щоб вступити у відомий в Україні Історико-філологічний інститут на класичне відділення. Із захватом згадують студенти цього часу і саме навчання, не ов'яне ще війною та революційним вихором, хоча окремі масові виступи уже й спостерігалися, зокрема у зв'язку зі смертю Льва Толстого, і роботу в прекрасній, багатій на книжкові зібрання бібліотеці, написання курсових та випускних робіт, таємне святкування 100-річчя від дня народження Тараса Шевченка та прогулянки по Графському парку. З'являються у пам'яті і викладачі.

На першому та другому курсах були загальні предмети, які слухали всі студенти, а на третьому і четвертому відбувалася спеціалізація. На перших двох курсах російську літературу читав професор Володимир Іванович Резанов, лекції якого відрізнялися як своїм змістом, так і формою викладу матеріалу, починаючи зі "Слова о полку Ігоревім" і завершуючи новітньою літературною творчістю Льва Толстого. Своєрідними були лекції проф. Григорія Андрійовича Ільїнського, прекрасно володів багатьма слов'янськими мовами, істориків Михайла Миколайовича Бережкова, Василя Григоровича Ляскоронського, Франца В'ячеславовича Режабека та філософа, логіка і психолога Павла Васильовича Тихомирова.

Але найближчі Олександру Бузинному були професори-класики: блискучий знавець грецької літератури, музики В'ячеслав Іванович Петр, інспектор, що прекрасно читав курс римської словесності та своєрідний і глибокий дослідник римської історії Іван Іванович Семенов.

Випуск студентів відбувся у липні 1914 р. перед самим початком Першої світової війни. Одночасно з Олександром Бузинним закінчували Історико-філологічний інститут князя Безбородька, згодом відомі державні та освітянські діячі, науковці Олександр Карпеко, Ілля Кириченко, Григорій Іваниця, доля якого дуже схожа на Бузинного. Він буде репресований в одній і тій же "справі". Але це буде пізніше.

У червні 1914 р. Олександр Тихонович отримав призначення у Богодухівську чоловічу гімназію на Харківщині, де викладав латинську, давньогрецьку та російську мови. Працював там до початку громадянської війни.

Під впливом професора В. І. Резанова, який любив займатися збиранням фольклору, Олександр Бузинний теж захопився цією справою у Богодухові. І у 1917 р. видав "Програму для збирання етнографічних матеріалів по Богодухівському повіту".

Бурхливі 1918–1919 рр., коли територію України захоплювали різні війська і часто змінювалася влада, завершилися тим, що після вигнання денікінців і повернення радянської влади у Полтаву полтавський губернський відділ народної освіти видав наказ від 27.12.1919 р. про усунення призначених за часу денікінської влади педагогів Учительського інституту Україномовні лектори, які працювали до серпня 1919 р., розпочали заняття. Саме у цей час на посаду викладача класичних мов і був прийнятий О. Т. Бузинний. З серпня Олександр Тихонович очолював в інституті відділ історико-філологічного факультету.

Але це час політичної і державної нестабільності. У 1922 р. він уже працював членом колегії Полтавського губернського управління, а з 1923 – завідував розбірним відділом Полтавського губернського архіву, приділяючи велику увагу формуванню й упорядкуванню та вивченню архівних справ і документів. У 1924 р. у журналі "Червоний шлях" (№ 3) він опублікував "Новонайдені листи Сковороди". Олександр Бузинський провів велику роботу зі збереження і збирання архівних матеріалів. Вчені Полтави вдячні йому за цю виконану у той складний час роботу.

У 1923 р., коли в інституті відкрили факультет соціального виховання і коли зняли попереднього декана Р. В. Кутепова як "українського буржуазного націоналіста", на його місце призначили О. Т. Бузинного, який працював на цій посаді до серпня 1928 р. (інші джерела – до жовтня 1929 р.).

Керівник факультету турбувався про методичне забезпечення студентів літературою з української мови. Він підготував і видав "Практичний підручник діловодства української мови" (Харків, 1924), який був потрібний не лише для студентів, а й працівників установ, бо у цей час країна перейшла до всеохоплюючої українізації.

По всіх навчальних закладах змінювалися методи навчання, вводився так званий Долтон-план. І О. Т. Бузинський надрукував у журналі "Шлях освіти", що видавався у Харкові, тодішній столиці України (1918–1934), статтю "Спроба Долтон-плану в Полтавському ІНО" (1926. № 3 (47)). А в Полтаві у 1926 р. видав посібник "Найголовніші граматичні і стилістичні особливості української мови для студентів першого курсу".

У 1922–1923 рр. у вищих навчальних закладах почали створювати багатопрофільні науково-дослідні кафедри історії культури і мови.

В Україні їх було започатковано 55, з них у Харкові (столиці) – 39, у Катеринославі – 11, у Кам'янці-Подільському – 3, у Києві та Ніжині – по одній. Були передбачені секції. Залежно від кадрів їх було 4–5. Існували вони з 1923 до 1930 р.

Члени кафедр Полтавського інституту народної освіти підтримували зв'язки з такою кафедрою у Харківському університеті, яку очолював видатний історик, академік Д. І. Багалій (1857–1932). З однією із секцій цієї кафедри і були пов'язані наукові інтереси О. Г. Бузинного. У Полтаві він був членом Полтавського наукового товариства при ВУАН.

З 1926 р. Олександр Тихонович працює як декан і викладач, професор 2-ї категорії. Деякий час тимчасово виконував обов'язки ректора.

У 1927–1929 рр. в Полтаві, як і по всій Україні, розпочалися політичні репресії, які зачепили і Полтавський інститут народної освіти. Першим заарештували проф. В. О. Щепотьєва, який зізнався, що ПНО до 1928–1929 рр. було "кублом націоналістів". Тому почали робити "труси" на квартирах професорів. У жовтні 1929 р. заарештували і Олександра Тихоновича Бузинного, а в другій половині 30-х рр. зазнали репресій й інші викладачі. Почався період у ПНО, коли всі професорів старої школи витіснили.

Олександра Бузинного засудили 2 лютого 1930 р. у сфабрикованій сталінщиною справі про "Спілку визволення України", яку розглядали у лютому-квітні 1930 р. На лаві підсудних опинилися науковці, вчителі, письменники та інші представники української інтелігенції. У цій справі "СВУ" було притягнуто по Україні близько 5 тис. осіб. Вирок був стандартним: "Виявлена організація намагалася за допомогою чужоземних держав, емігрантських сил, підбурювання селянства проти колективізації, убивства Сталіна та його соратників відокремити Україну від СРСР".

О. Т. Бузинний отримав 5 років позбавлення волі "за контрреволюційну діяльність" і етапований у далекий північний монастир Соловки, де перебувала більшість представників творчої інтелігенції України. Подальша доля невідома.

Література: Верба І. В. Бузинний Олександр Тихонович. Українські архівісти: біобібліографічний довідник. Київ, 1999. Вип. 1.; Жук В. Архівне будівництво на Полтавщині (1918–1965 рр.). Архіви України. 1966. № 2; Богдашина О. М. Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри історії і української культури імені академіка Д. І. Багалія (1921–1934 рр.). Харків, 1994.

**КАЗЬМІН
ПЕТРО МИХАЙЛОВИЧ**

*(05(17).10.1892–30.06.1964) –
відомий фольклорист, художній керівник
хору ім. М. П'ятницького,
народний артист СРСР, випускник
Історико-філологічного інституту 1915 р.*

Ім'я Петра Казьміна вже довгі роки відоме як талановитого керівника Російського народного хору імені М. Є. П'ятницького. І це найпочесніше його звання, бо пісні цього хору можна було почути дуже часто по радіо.

Народився він у селі Третьяки (нині Борисоглібський міський округ Воронежської області) в сільській родині.

Закінчивши Воронежське духовне училище, продовжив навчання у духовній семінарії. Проте Петро Казьмін відмовився від духовного звання і в 1911 р. вирішив вступити у Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, який уже був добре відомий не лише в Україні, а і в інших губерніях Російської імперії.

Протягом чотирьох років П. Казьмін навчався на словесному відділенні. Це був час більш-менш стабільного розвитку колективу професорів та викладачів, які працювали на цьому відділенні. Серед них слід назвати професорів І. І. Іванова (директор, прекрасний знавець мистецтва і літератури), В. І. Резанова (читав російську словесність і збирав давні українські драматичні тексти), К. Ф. Радченка (викладав слов'янські мови), В. І. Петра (класик, блискучий знавець музики і організатор музичних вечорів), П. О. Заболотського (педагог, наставник студентів), П. В. Тихомирова (філософ, який вів гурток) та інші.

Спогади випускників інституту Олександра Образцова та Олександра Карпека дають можливість представити, яким було студентське життя в інституті у час навчання Петра Казьміна. За педагогічною підготовкою випускники інституту вважалися вищими від університетських. Значний вплив на студентів мали проф. В. І. Резанов, П. О. Заболотський, В. І. Петр. В інституті влаштовувалися літературні та музичні вечори. На них бували гості із міста. Інколи ставились невеликі п'єси або уривки із них.

Так, під керівництвом П. Казьміна поставлено п'єсу А. Чехова "Дядя Ваня". О. Образцов, який дружив і листувався з Петром Михайловичем, стверджував, що Петро Казьмін часто згадував про свого дядька П'ятницького.

До речі, в інституті також був хор студентів, яким керував студент Петро Фомін, драматичний гурток обидва колективи підтримував проф. В. І. Петр. Велику роль у хоровому та музичному житті інституту відігравав вчитель музики у гімназії Ф. Д. Проценко, який поставив на сцені вишу оперу С. Гулака-Артемівського "Запорожець за Дунаєм".

Своєрідним джерелом народної музичної творчості були Магерки, район міста, поруч з яким був інститут. Він славився ще з гоголівських часів своїми піснями, які виконувалися магерськими дівчатами незвично, з неймовірною тональністю. "Одного разу... прийшлося почути на Магерках "Заповіт": "Як умру, то поховайте... серед степу широкого... Як реве ревучий...". Чи вистачить слів описати ту чарівність, яку викликало цей чудовий спів у місячну українську ніч. В уяві слухача яскраво вимальовувалися і безкрайні українські степи, і бурхливий біля своїх порогів Дніпро. Над всім цим височіла гігантська фігура народного співця Тараса Григоровича Шевченка, який закликав народ до боротьби за волю і щастя всіх людей" (Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів. Ніжин, 2015. Т. 1. 1820–1919. С. 404).

Ці чудові слова студента О. Образцова були сказані після того, як у березні 1914 р. студенти інституту таємно після заборони уряду і чернігівського губернатора відзначали 100-річчя великого українського письменника.

Припускаємо, що слухати українські пісні, які були близькими серцю і воронезця Петра Казьміна, юнак ходив не одного разу на Магерки.

В інституті студенти захищали курсові і кандидатські роботи. Курсові роботи писали кожний рік: перші два роки з літератури, два останні – з обраної спеціальності. І неодноразово ніжинські студенти вказували на те, що професори інституту прищеплювали їм інтерес до дослідницької роботи.

П. Казьмін для своєї завершальної роботи обрав тему, пов'язану з народною творчістю – "Частушки и страдания". Перебуваючи на канікулах у Воронезькій губернії, студент збирав необхідний матеріал для випускної роботи і з успіхом її захистив у проф. В. І. Резанова.

Після завершення навчання у Ніжинському історико-філологічному інституті кн. Безбородька у 1915 р. П. Казьмін отримав направлення на роботу вчителем російської мови і словесності у Сімферопольську гімназію, де працював визначений державою термін і ще трохи більше, і у 1921 р. він поїхав до Москви. Тут він працював у школах столиці та Підмосков'я. Збереглися спогади про те, як незвично, з інтересом викладав свій предмет літератури Петро Михайлович, вчив писати літературні твори і розвивати творчу думку учнів.

У Москві Петро Казьмін опинився не випадково. У столиці керував знаменитим народним селянським хором його дядько Митрофан Єфимович П'ятницький, який відбирав по селах найбільш яскраві і виразні, сценічно ефектні пісні і їх виконавців. На початку 20-х рр., у час масового революційного збудження, припливу в літературу багатьох талановитих молодих письменників, звучав голос про необхідність створення нової масової пісні. А у зв'язку з цим звучали голоси, що народні пісні застаріли, а тому необхідно "ліквідувати так звані "селянські хори".

Митрофан Єфимович П'ятницький тяжко хворів у 20-х роках і йому було важливо передати керівництво хором у належні руки. Вибір упав на його племінника Петра Казьміна. І це сталося не лише тому, що Петро Михайлович був родичем, а саме тому, що в ньому керівник хору побачив знавця народної творчості, який зуміє зберегти набуті традиції. Показовою у цьому плані є дискусія між родичами щодо частівки і страждань, яких не визнавав М. П'ятницький. І П. Казьмін після того, як керівник хору у 1926 р. прослухав співачку М. І. Фоміну, яку привіз у Москву Петро Михайлович і яка під балалайку задушевно проспівала воронезькі "страдания", з хвилюванням сказав: "Ти переміг. Твоя правда. І вона перемогла, – він показав на Фоміну. – Душа у неї співає". І після цього він включив їх у репертуар і радив усім послухати ці воронезькі страждання.

Продовжуючи справу М. П'ятницького, П. Казьмін поїхав на батьківщину дядька в село Олександрівку Воронезької губернії, знайшов прекрасних співаків, зокрема А. Р. Лебедьову, записав їх пісні і запросив до хору.

У 1925 р. П. Казьмін став заступником керівника, а після смерті у 1927 р. Митрофана Єфимовича – директором і художнім керівником Російського народного хору імені М. Є. П'ятницького. Перед смертю М. Є. П'ятницький говорив П. Казьміну: "Не співайте в ресторанах; міцно тримайте знамено справжньої народної пісні. А якщо хор перейде працювати в ресторан, то не зв'яжуйте з цим хором моє ім'я". Але П. Казьмін розумів, що новий час вимагав змін у роботі хору. А тому він, намагаючись утвердити незвичну, оригінальну тональність виконання народних пісень Воронезької губернії, включив до репертуару не лише їх, а й Рязанського та Смоленського краю, розширив діапазон пісень, зробив їх загальноросійськими. При цьому зберіг їх народну основу, аромат і безпосередність, свіжість і красу, національний колорит у традиційному багатоголосовому розспіві. Розширив не лише репертуар, а і кількість членів хору (20–30 чоловік). Поповнення йшло за рахунок нових підготовлених у школі хору солістів, які знали музичну грамоту.

Поступово включалися у репертуар і авторські пісні. Особливо в цьому напрямку розширилася робота, коли у 1931 р. у колектив хору прийшов молодий талановитий музикант Володимир Григорович

Захаров і став поруч з П. Казьмінім художнім керівником. Він вимагав відшліфувати кожну пісню. Крім цього, керівники хору почали включати в програму сучасні авторські пісні. Однією з перших була пісня на слова М. Ісаковського, музика В. Захарова – "Вдоль деревни". Далі послідували "Прокати нас, Петруша, на тракторе", "Прово-жаньє", "Зелеными просторами", "И кто его знает" та інші. Петро Казьмін сам написав слова для пісень "Русская красавица", "Белым снегом". Ці пісні заспівала вся країна. Хор з 1927 р. почав гастролювати. Звучали народні пісні, які любив М. П'ятницький: "Сосенка", "Соловей-соловушка", "Что во поле, во поляне", "Как у наших у ворот", "У голубя, у голубя / Золотая голова" та інші.

П. М. Казьмін та учасники хору імені П'ятницького

3 квітня 1935 р. колектив перетворився на професійний Російський народний хор імені М. Є. П'ятницького, який став працювати при філармонії. При хорі був організований оркестр народних інструментів під керівництвом Василя Васильовича Хватова, а через деякий час утворилася і хореографічна група під керівництвом молодого хореографа Тетяни Олексіївни Устиної. Таким чином, під керівництвом М. Казьміна хор в кінці 30-х рр. змінив своє творче обличчя і став одним із знаних радянських музичних колективів.

29 грудня 1940 р. в Концертному залі імені Чайковського відбулася прем'єра ліричних сцен "За околицей", автором і постановником був П. Казьмін. Сюжет відповідав початку ХХ ст. (російське село напередодні революції, конфлікт бідняків і куркулів, революційний пролетаріат). Крім цього, вистава була насичена різними за жанрами цікавими, виконаними майстерно піснями. Глядачі зустріли цю музичну виставу дуже тепло і привітно. І це надихнуло на нові подібні

постановки ("Колхозная сюита", музика В. Захарова, пісні О. Твардовського) та інші. М. Казьмін написав літературно-музичні композиції: "Русская свадьба", "За околицей", "Посиделки", виступив також постановником побутових сцен та хороводів.

Починаючи з 1924 р., хор почали впізнавати через їх голоси, коли чули по радіо пісні у їх виконанні.

Особливо великої популярності хор здобув у роки Великої Вітчизняної війни. Всенародне визнання отримала пісня на слова М. Ісаковського, до речі, він багато написав пісень для хору, музику В. Захарова "Ой, туманы мои, растуманы". Хор виступав на вокзалах, проводжаючи на фронт бійців, на заводах і фабриках, скрізь, де потребувалася моральна підтримка людей.

У 1944 р. М. Казьміну присвоїли звання народного артиста РСФСР та нагородили орденом Трудового Червоного Прапора, а також медаллю "За доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг."

У післявоєнний час репертуар хору поповнився новими народно-пісенними творами, а також авторськими піснями. М. Казьмін за концертно-виконавську діяльність Державного академічного російського народного хору імені М. Є. П'ятницького був відзначений 1952 р. Сталінською (державною) премією першого ступеня, а у 1961 р. йому присвоєно звання народний артист СРСР.

У 1959 р. за великі творчі досягнення колектив хору нагороджено орденом Трудового Червоного Прапора. Всі ці нагороди – народне визнання славної діяльності хору, його великої майстерності.

Протягом 37 років Петро Казьмін стояв на чолі хору як директор і художній керівник, який дуже багато віддав сил і таланту для того, щоб цей творчий колектив став відомим не лише в країні, а і далеко за її межами. Крім цього, він не припиняв досліджувати пісенний фольклор, створювати цікаві літературно-мистецькі композиції та авторські пісні.

П. М. Казьмін помер у Москві і похований на Новодівичому цвинтарі.

І те, що і після смерті П. Казьміна та В. Захарова хор успішно продовжував працювати, означало, що міцне коріння, сформоване довготривалими керівниками, сприяло утвердженню і подальшому розвитку того, що було напрацьовано попередниками.

Література: Енциклопедія сучасної України. Київ, 2011. Т. 11.

**ЛЕВЧЕНКО
МИТРОФАН ВАСИЛЬОВИЧ**

(23.11.1890–22.11.1955) – відомий історик-візантиніст і педагог, випускник Історико-філологічного інституту 1915 р.

Митрофан Васильович Левченко народився в місті Суджа (за іншими даними – містечку Мирополле Суджанського повіту) Курської губернії в родині священника. Початково освіту здобував у Обоянському (Суджанському) духовному училищі та Курській духовній семінарії. Після закінчення останньої продовжив навчання на історичному відділенні Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька. У цей час тут працювала низка відомих вчених, професори М. М. Бережков, І. І. Іванов, Г. А. Максимович, В. І. Петр, Ф. В. Режабек, І. І. Семенов, І. Г. Турцевич і ін., які, окрім широких знань гуманітарного спрямування та зацікавленості у вивченні різних історичних епох, прищеплювали вихованцям любов до науково-дослідної роботи, адже значна кількість випускників присвятили своє життя науці. Вже в студентські роки Митрофан Васильович проявив зацікавленість до історії Римської та Візантійської імперії.

Після завершення інституту в 1915 р. М. В. Левченка направили учителем російської та латинської мови до Курської чоловічої гімназії. У 1916 р. обдарованого вчителя направили для підготовки до професорського звання по кафедрі всесвітньої історії до Петроградського університету, де його науковими керівниками були видатні вчені свого часу, професори Микола Іванович Карєєв і Михайло Іванович Ростовцев. Головну увагу в цей час М. В. Левченко приділяв вивченню пізньоримського періоду. Але революційні події 1917 р. не дозволили завершити наукові заняття, а стан здоров'я та голод примусили вченого переїхати до міста Суджа, де він працював викладачем історії та географії в учительській семінарії і Суджанського інституту народної освіти, завідувачем Народного університету. В 1922 р. Митрофан Васильович обирався членом Суджанського повітового виконавчого комітету та був призначений членом колегії відділу народної освіти, а згодом і його завідувачем. З 1924 до 1930 р. М. В. Левченко працював завідувачем і викладачем суспільствознавства в Суджанському педагогічному технікумі.

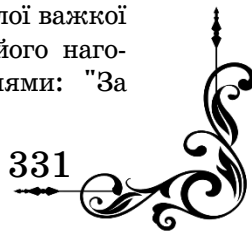

У 1930 р. Митрофан Васильович повернувся до Ленінграда, де вчений вступив до аспірантури Ленінградського інституту історії, філософії, літератури і лінгвістики, яку закінчив у 1932 р., а вже в 1934 р. він захищає дисертацію з новітньої історії на тему "Репарационный вопрос в Версальской системе". В цей час у М. В. Левченка відновлюється інтерес до ранньосередньовічної історії і вчений переходить на роботу як старший науковий співробітник до Державної академії історії матеріальної культури (далі – ДАІМК), де займався вивченням історії аграрних відносин у Візантійській імперії. Наслідком стала поява в 1935 р. в журналі "Проблемы истории докапиталистических обществ" статті "К проблеме аграрных отношений в Византии в VI–VII вв.", яка дала поштовх для наукової діяльності в цьому напрямі. У 1938 р. за поданням Інституту історії матеріальної культури Митрофана Васильовича було затверджено у вченому званні професора та науковому ступені кандидата історичних наук без захисту дисертації. Одночасно займався викладацькою діяльністю у Військово-політичному училищі ім. Енгельса. З 1 жовтня 1939 р. М. В. Левченко перейшов на роботу в Інститут історії Академії наук СРСР, де організував групу візантиністів, яка стала центром ленінградської візантиністики.

Праця вченого з історії Візантії, задумана як книга науково-популярної серії, переросла в серйозне наукове дослідження і отримала визнання не лише в СРСР, а й на Заході: книгу перекладено на французьку та болгарську мови. У 1940 р. по книзі "Історія Візантії" Митрофан Васильович успішно захистив докторську дисертацію. У вересні 1940 р. М. В. Левченка призначили в. о. завідувача, а з грудня 1940 р. до серпня 1944 р. – завідувачем Ленінградського відділення Інституту історії АН СРСР. Одночасно, з вересня 1938 до листопада 1941 р., вчений викладав і виконував обов'язки професора на історичному факультеті Ленінградського державного університету. Взимку 1941 М. В. Левченко був змушений евакуюватися в Казань, де з травня 1942 до травня 1943 р. працював в Казанському університеті на посаді професора і зав. кафедри загальної історії. У зв'язку з переїздом в Ташкент з листопада 1943 по вересень 1944 був деканом істфаку Середньоазіатського державного університету. З вересня 1944 р. після повернення з евакуації в Ленінград працював старшим науковим співробітником і керівником візантійської групи в ЛОІ. Одночасно з листопада 1944 р. – професор, зав. кафедри середньовіччя істфаку ЛДУ. Завдяки його ініціативі М. В. на історичному факультеті ЛДУ організували кафедру візантинознавства, яка згодом влилася в кафедру історії середніх віків. Керівництво кафедрою було покладено на М. В. Левченко, роботі якої він приділяв велику увагу, читаючи курси з історії Візантії, спецкурси з питань джерелознавства та історіографії, візантійсько-російських відносин і т. д.

У 1940 р. М. В. Левченка призначили завідувачем. На цій посаді він перебував до 1944 р. Поряд із науково-дослідною роботою М. В. Левченко приділяє значну увагу педагогічній діяльності. За ініціативою М. В. Левченка і Н. В. Пігулевської на кафедрі історії середніх віків історичного факультету Ленінградського державного університету (далі – ЛДУ) було запроваджено низку курсів із історії Візантії і розпочато підготовку аспірантів. Також у 1940 р. на кафедрі класичної філології філологічного факультету було відкрито візантійський відділ із метою вивчення та дослідження середньогрецької мови і візантійської літератури. Окрім професора М. В. Левченка, до викладання візантиністики були заохочені найкращі спеціалісти: чл.-кор. АН СРСР П. В. Ернштедт, Я. М. Боровський, О. Е. Ліпшиц та ін. Вже 1940 р. ця група підготувала "Византийский сборник", який мав стати першим кроком на шляху створення постійного візантинознавчого журналу. Однак через початок війни збірник побачив світ лише в 1945 р. Війна розпорошила ленінградські кадри візантиністів по різних містах країни.

Взимку 1941 р. М. В. Левченко евакуюювався до Казані, а потім – до Ташкента. В евакуації він продовжував читати лекції в Ленінградському, Ташкентському і Казанському університетах, до того ж, у Ташкентському він був деканом історичного факультету. У 1944 р. під керівництвом академіка Є. О. Космінського було організовано об'єднану московсько-ленінградську групу візантиністів. М. В. Левченко став її активним учасником. Незабаром під орудою М. В. Левченка відновила свою діяльність самостійна ленінградська група візантиністів. Із метою підготовки молодих кадрів, за ініціативи і під керівництвом М. В. Левченка, в 1945 р. вперше в СРСР була організована кафедра візантиністики при ЛДУ. До роботи на кафедрі М. В. Левченком були залучені такі відомі фахівці, як член-кор. АН СРСР Н. В. Пігулевська, член-кор. АН ГрузРСР Л. А. Мацулевич, відомі дослідники О. Е. Ліпшиц, А. В. Банк, О. Е. Гранстрем, С. В. Полякова та ін. При кафедрі було розпочато й підготовку аспірантів-візантиністів. М. В. Левченком було підготовлено цілу групу молодих візантиністів – майбутніх вчених зі світовим ім'ям: Р. А. Наследова, Г. Л. Курбатов, В. С. Шандровська, І. Ф. Фіхман, К. М. Юзбаш'ян та ін. По закінченні аспірантури деякі з учнів М. В. Левченка захистили дисертації на ступінь кандидата історичних наук. За активною участю кафедри в 1947 р. було відновлено видання часопису "Византийский временник", який став основним друкованим органом радянської візантиністики (нині – російської). М. В. Левченко став членом редколегії, а потім і відповідальним редактором часопису. Відтак в останні роки життя колишній ніжинський студент став і фактичним лідером всієї радянської візантиністики. 22 січня 1955 р. після тривалої важкої хвороби серця М. В. Левченка не стало. За свою працю його нагороджено двома орденами "Знак пошани" та двома медалями: "За

доблестный труд в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг." і "За оборону Ленинграда".

Наукова спадщина М. В. Левченка досить значна, особливо як для одного із засновників радянської візантиністики [2]. У російській візантиністиці, завдяки працям акад. Ф. І. Успенського і учнів В. Г. Васильєвського, склалась певна традиція – переважний інтерес до внутрішньої, соціально-економічної, особливо аграрної, історії Візантії, а також до проблем русько-візантійських відносин. У рамках цієї традиції працював і М. В. Левченко. Уже в своїх ранніх роботах із аграрної історії Візантії М. В. Левченко переглядає низку висновків, що склалися в російській візантиністиці, про соціально-економічні відносини у візантійському селі IV–VI ст. та суттєво доповнює висновки В. Г. Васильєвського і Ф. І. Успенського. Тоді ж М. В. Левченко розпочав створення загального нарису історії Візантії. Попередньо ця праця задумувалася для науково-популярної серії, однак, у результаті, вона стала першим марксистським підручником із історії Візантії [3]. Книжка швидко набула широкої популярності, її переклали на французьку і болгарську мови. Напередодні Другої світової війни М. В. Левченко захистив цю працю як докторську дисертацію. В даній книзі вперше чітко охарактеризовано основні етапи розвитку візантійського суспільства і запропоновано нову (марксистську) періодизацію історії Візантії. Була покладена основа концепції генезису феодалізму у Візантії, яка нині є загальноприйнятою в російській візантиністиці. У роки війни, в умовах відсутності наукової літератури, необхідної для дослідницької діяльності, М. В. Левченко працював як дослідник-філолог – він перекладав з грецької твори візантійських авторів. Результатом цієї праці стала книжка "Агафий. О царствовании Юстиниана" [4]. М. В. Левченко значну увагу приділяв критичному аналізу вітчизняної і зарубіжної історіографії. Цінним внеском у науку стала стаття "Шарль Диль и его значение в византиноведении", у якій дається критична оцінка наукової спадщини відомого французького візантиніста. Не оминув увагою М. В. Левченко і роль церкви та духовенства в економічному і політичному житті Візантії, результатом чого стала стаття "Церковные имущества в Восточной Римской империи V–VII вв."

В останні роки життя М. В. Левченко звернувся до дослідження історії візантійського міста. Він приходить до висновку про безпідставність уявлення щодо буцімто повне утиснення міського самоуправління центральною владою у Візантії IV–V ст. В іншій своїй статті "Венеты и прасины в Византии V–VII вв." М. В. Левченко вперше показав, що і в пост'юстиніанівський період партії церкви продовжували відігравати значну роль у політичному житті імперії.

Як провідний візантиніст свого часу М. В. Левченко створив перший систематизований нарис радянської візантиністики [5]. Результатом багаторічної праці в галузі русько-візантійських відносин і чи не

найголовнішою працею життя стала фундаментальна монографія М. В. Левченка "Очерки по истории русско-византийских отношений" (1956), що вийшла друком уже після смерті автора. Ще в 1947 р. на засіданні ювілейної наукової сесії університету М. В. Левченко виступив із доповіддю про основні проблеми русько-візантійських відносин. Відтак наступні роки життя були присвячені ним висвітленню даного питання, результатом чого був ряд статей, які лягли в основу "Очерков..." Зазначена праця вченого стала першою в радянській візантиністиці, де подано синтетичну картину русько-візантійських зв'язків. У монографії вперше в науці розглядався розвиток зовнішніх відносин в тісному зв'язку з внутрішньою історією обох держав. Важливо, що в "Очерках..." вперше було введено до наукового обігу низку цінних візантійських джерел із історії Русі. До безперечних позитивів праці варто віднести також колосальний фактаж, уміщений у струнку, логічно побудовану систему про розвиток відносин Русі і Візантії. І незважаючи на вихід нових монографій у подальші роки, присвячених русько-візантійським відносинам (В. Т. Пашуто, Г. Г. Літаврїна, О. В. Назаренка та ін.), дана праця М. В. Левченка і на сьогодні не втратила своєї наукової цінності, надто для становлення української візантиністики. Фактично, вона стала тим фундаментом, на якому побудовано всю сучасну науку з історії русько-візантійських відносин. Отже, саме завдяки М. В. Левченку Ленінградський державний університет став одним з найбільших центрів радянської візантиністики, яким він залишається і донині. Говорячи про внесок М. В. Левченка в розвиток візантиністики, варто відзначити, що це передусім відновлення університетської візантиністики в кращих традиціях російської науки – зосередження переважної уваги на проблемах внутрішньої соціально-економічної історії Візантії та русько-візантійських відносин; розробка вченим навчальних курсів і навчальної літератури, підготовка висококваліфікованих кадрів-візантиністів; організація перших усесоюзних конференцій із проблем візантиністики, а також відродження та організаторська робота з випуску часопису "Византийский временник". Усі ці наукові й організаційні набутки вченого є гарною школою для відродження візантиністичної науки в Україні.

Помер вчений у віці 64 роки у місті Ленінград.

Література: Курбатов Г. Л. М. В. Левченко и византиноведение в Ленинградском университете. Очерки по истории Ленинградского университета. Л., 1962. Т. 1; Памяти М. В. Левченко (Византинист. 1890–1955). Византийский временник. 1956. Т. 8; Список трудов М. В. Левченко / сост. Н. С. Лебедев. Византийский временник. 1956. Т. 8; Митрофан Васильевич Левченко (Византинист. 1890–1955. Некролог). Вестник древней истории. 1955. № 3; Митрофан Васильевич Левченко (Византинист. Некролог). Вопросы истории. 1955. № 2.

**РЯБОВ
АНАТОЛІЙ ПАВЛОВИЧ**

*(03(15).04.1894–23.05.1938) –
відомий ерзянський філолог, педагог,
громадський діяч Мордовії,
випускник Історико-філологічного
інституту 1916 р.*

Ніжинська вища школа за час свого існування навчала студентів з різних куточків Російської імперії, а потім і Радянського Союзу. В ній вчилися представники різних народів: українці, росіяни, білоруси, греки, естонці, узбеки, казахи, осетини та інші. У 1912 р. до Історико-філологічного інституту князя Безбородька вступив мордовець Анатолій Рябов.

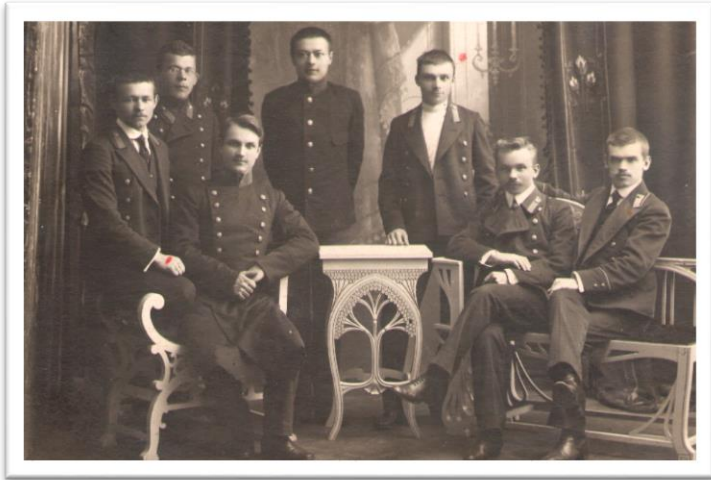
Народився він у селі Лобаскі (тепер Ічалковський район Мордовії). Так вказують майже всі джерела про Анатолія Рябова. Насправді він народився у селі Нова Слобода Лукояновського повіту Нижньогородської губернії (нині Болдинський район Нижньогородської області), що входить до складу Пушкінського меморіалу в Болдино. Саме у цьому селі працював батько Павло Тимофійович Рябов волосним писарем. Ім'я Анатолій дали майбутньому професорові на честь Анатолія Львовича Пушкіна, племінника Олександра Сергійовича Пушкіна, який проживав у Болдино і з яким у Павла Тимофійовича були добрі взаємини.

Після того як старша дочка вийшла заміж, Павло Тимофійович повернувся у своє рідне село Лобасків, у якому продовжив працювати писарем і де минули дитячі роки Анатолія. Саме цим пояснюється те, що у багатьох біографічних документах місце народження Анатолія Рябова вказують село Лобасків.

Визначальну роль у долі батька і сина Рябових відіграв священник Михайло Петрович Модератов, який відкрив у селі школу і вчив їх обох. Тож після закінчення Лобасківської парафіяльної школи батько віддав сина навчатися у Починківське духовне училище, а після його закінчення – у Нижньогородську духовну семінарію, куди його прийняли як добре підготовленого учня на 3 % рахунок, що відводився "инородцам". Проте Анатолія Рябо-

ва не приваблювала перспектива бути священником, і він після смерті батька у 1912 р. залишив семінарію і разом зі своїм товаришем Миколою Митрофановим поїхав у Ніжин, щоб вступити в інститут.

А. Рябов, М. Митрофанов та інші однокурсники

У своїх спогадах М. Митрофанов згадував: "Обоє ми вступили в Інститут із Нижньогородської духовної семінарії, де ми дружили перш за все як "инословные", тобто не з попівського середовища. Ми разом готувалися до екзаменів в інститут, разом виступали як статисти на підмостках ярмаркового оперного театру, разом працювали коректорами в одній із Нижньогородських друкарень. Інакше кажучи, у нас було багато разом пережитого, але головним із всього цього було спільне керівництво страйком, який спалахнув у листопаді 1911 р. у Нижньогородській семінарії. Страйк цей був виявом нашої боротьби за справедливість, за відновлення у правах учня одного із наших товаришів, відрахованого за неуспішність після першої чвертини навчального року. Страйк цей закінчився компромісом: відрахованому надавалося право нарівні з нами складати навесні перевідні екзамени. Це була свого роду наша перемога, але значення страйку було значно ширшим, ніж досягнутий нею результат. Вона загартувала у її учасників волю до боротьби за правду проти свавілля і особливо здружила між собою її керівників. Саме з цього моменту у мене з Рябовим і зміцніла особливо сердечна дружба" (Ніжинська вища школа у спогадах студентів та викладачів (1820–1919). Ніжин, 2015. С. 467).

Вступні іспити, які мали складати всі абітурієнти, що закінчували семінарію, успішно були пройдені, і Анатолія зараховано на державний кошт. Друзі стали студентами прославленого навчального закладу, який користувався всіма правами, що надавалися університетам. Навчалися тут чотири роки: на першому і другому курсах (перший ступінь) здійснювалася загальна підготовка, а на третій і

четвертих курсах (вищий ступінь) – спеціальна відповідно до кваліфікації – класики (викладачі мови давньогрецької і латинської), історики (викладачі історії) та словесники (викладачі слов'янських мов і літератур, переважно російської мови і словесності). У цей період в інституті працювали професори історики Г. А. Максимович, Ф. В. Режабек, В. Г. Ляскоронський, В. В. Новодворський, слов'янської та російської мови та словесності К. Ф. Радченко, В. І. Резанов, Г. А. Ільїнський, Є. П. Петухов, класики І. І. Семенов, В. І. Петр (латинська мова та словесність), С. М. Купич, філософії, психології, логіки П. В. Тихомиров та інші. Саме вони забезпечували підготовку студентів із відповідних спеціальностей. Курсові роботи, які виконувалися у кожному семестрі, розвивали навички до наукової роботи, бо вони переважно мали не реферативний, а дослідницький характер.

Час навчання – це період Першої світової війни (1914–1919), яка не дала можливості закінчити інститут другу А. Рябова М. Митрофанову. Його забрали на фронт, де він перебував з 1914 до 1918 рр. Залишилися спогади про таємне святкування ювілею Тараса Шевченка, у якому активну участь брав Анатолій Рябов зі своїм другом, а також студентами-українцями. Саме Анатолій взяв на себе перемовини з Іваном Думою, щоб той виступив з доповіддю про життя і творчість поета. Його доповідь була підкріплена багатьма віршами, які читалися напам'ять українською мовою. Всіх учасників цього невеликого зібрання не українців за національністю схвилювала поезія Шевченка, і особливо повний текст "Заповіту". Завершуючи свої спогади, М. Митрофанов зазначив: "Особливо для мене Шевченківський вечір залишився дуже помітною віхою у моєму подальшому знайомстві з літературою, історією і культурою українського народу. Із доповіді Думи я вперше довідався, якого утиску з боку царського уряду зазнавала українська мова. У школах було заборонено викладання українською мовою, включаючи і читання Святого Письма. Але ж останнє тоді вважалося фундаментом всього виховання і моралі. І я все більше проникся симпатіями до українського народу" (Там само. С. 439–470).

Такі ж почуття цей таємно проведений вечір справив і на Анатолія Рябова, бо і його рідний маленький народ, його мова теж страждала від утисків, які і український. В інституті доцент П. О. Заболотський, наставник студентів і викладач, влаштовував музично-літературні вечори, у яких брав участь і Анатолій Рябов, бо володів прекрасним голосом-басом. Знав пісні і оперні партії. Значний вплив на формування Анатолія Рябова як науковця мали професори В. І. Резанов, який читав курс російської літератури, та Г. А. Ільїнський, що проводив заняття зі слов'янських мов. Це були прекрасні знавці своїх предметів, які сприяли вихованню почуттів не лише до російської літератури, а й до мови та словесності інших народів. На Анатолія Рябова справила враження глибина знань вченого, уміння розкривати

мовні явища, його методологія. Досліджуючи праслов'янську мову, вчений підходив до пояснення слів, керуючись етимологічними і фонетико-морфологічними принципами. Цей підхід сприймався органічно і давав можливість охопити явище у цілісно. Лекції і практичні заняття професора Г. А. Льїнського дали багато для підготовки А. Рябова як майбутнього лінгвіста. Можливо, саме в Ніжині визначилася і основна глибинна тема, яка була пов'язана з рідною мовою. Довідавшись, що мордовські мови належать до групи фінно-угорських мов, як і фінська, естонська, литовська, які існували на основі латинського алфавіту, Анатолій Рябов почав цікавитися вивченням мови прибалтійських народів.

Після закінчення у 1916 р. Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька Анатолій Рябов отримав направлення в Омську учительську семінарію, де працював чотири роки (1917–1922). Анатолій Павлович настільки добре проявив себе як педагог, що це вплинуло на його переведення співробітником Нижньгородського губернського відділу народної освіти (1922–1924) і дало можливість бувати у мордовських школах. Він докладав багато зусиль, щоб ввести у школи рідну ерзя і мокша мови. Здійснив підготовку і проведення I–II з'їздів мордовських учителів у 1924 та 1925 рр.

Анатолій Рябов як педагог і філолог розумів, що успіх ерзянських і мокшанських дітей буде набагато вищим, якщо вони будуть навчатися рідною мовою.

У кінці 1924 р. А. Рябова переводять у Москву методистом мордовського бюро Відділу національних меншин при Наркомосвіті РРФСР, де він працював до 1930 р. Проживаючи в Москві, Анатолій Павлович приділяв увагу організації "Сиргозема" ("Пробудження"), до якої входили мордовці, які проживали у столиці. Особливе місце у мордовській секції займали драматичне та хорове відділення. Хором керував А. Рябов, який досяг значних успіхів. Хор виступив по Всесоюзному радіо. Це була своєрідна пропаганда культури малих народів.

Крім громадської та організаційної діяльності, Анатолій Павлович приділяв увагу роботі шкіл, підготовці навчально-методичних посібників з ерзянської мови. Він став одним із активних учасників становлення мордовського мовознавства, що робило свої перші кроки.

У 1925 р. за рекомендацією відомого вченого професора М. С. Євсев'єва А. П. Рябова направили на навчання в аспірантурі у Науково-дослідному інституті народів Радянського Сходу.

Протягом навчання він брав участь у роботі мордовської лінгвістичної експедиції у селах Кечуші та Луньга, які очолював у 1926 та 1927 рр. член-кореспондент АН СРСР Д. В. Бубрих, збирав діалектні матеріали, що служили основою ерзянської літературної мови.

Проведення цих експедицій збіглося з часом деякої лібералізації і демократизації мовної політики. Це було характерним не лише для

Мордови, а й України, коли проходив процес українізації. І роль у цьому процесі А. Рябова значна.

У цей час він видав посібники "Эрзяньсокицянь букварь" (Букварь для эрзянских пахарей) (1925), "Лисьмапря: Букварьде мейле ловнома книга" (Родник: книга для чтения после букваря) (1926), які служили гарними помічниками як дітям, так і дорослим, що лише опановували грамоту. Виходять також посібники, написані у співпраці з Т. І. Даниловим та Ф. М. Чесноковим.

Деякі свої праці, зокрема "Мордовские окончания в безобъективном спряжении" та "О мордовских образованиях *nominativus pluralis* типа *кіТек' березы*", були надруковані в академічному виданні "Доклады АН СССР" (1928. Вып. 10). Остання стаття, як стверджують дослідники, послужила початком нового напрямку мордовського мовознавства – морфології.

У 1929 р. Анатолій Павлович закінчив аспірантуру і працював у Комуністичному університеті трудящих Сходу у Куйбишеві (нині Самара). У цей час його турбувала проблема термінології. Він вважав, що термінологію треба розробляти з усіх галузей і вона повинна бути єдиною для ерзі і мокші, оскільки немає ніяких причин для посилення розходжень між ерзянською і мокшанською мовами. Але він був противником створення єдиної мордовської мови, як пропонували це зробити деякі мовознавці.

У 1933 р. А. Рябов розробив новий алфавіт на основі латинської графіки, проте в кінці року до цього проєкту змінилося ставлення, виступили деякі вчені, які не бачили доцільності цього. Анатолій Павлович брав активну участь у проведенні мовних наукових конференцій у Саранську 1-ї (1933), 2-ї (1934), 3-ї (1935), на яких виступив з доповідями і повідомленнями з проблем орфографії, морфології та термінології ерзянської мови.

Мордовські мови давньописемні. Писемність ерзі і мокші (на основі російської графіки) відноситься до початку XVIII століття. Але лише у другій половині XIX століття, згідно з думкою А. П. Феоктістова, мова мокшанської і ерзянської літератури досягає відповідного удосконалення й утвердження графічної та орфографічної основи. Вивченням цих процесів займався відомий мовознавець М. Є. Євсєв'єв. На новому етапі чимало започаткованих напрацювань цим дослідником були продовжені у 30-х рр. А. Рябовим. У своїй доповіді "Очередные задачи языкового строительства в Мордовской автономной области", виголошеній у 1933 р. на 1-й мовній конференції у Саранську, організованої НДУМК, він накреслив основні актуальні проблеми, які необхідно було вирішувати: 1) визначити діалектну основу літературних мов; 2) встановити єдину обов'язкову для всіх орфографію як критерій грамотного письма; 3) розробити проблему термінології; 4) створити нормативні граматики, які відтворюють специфіку мокшанської і ерзянської мов.

Але не все було так просто. У той час були як прихильники розвитку мов, так і ті, що виступали за їх поступове злиття шляхом взаємного їх вивчення і створення єдиної мордовської мови. А. Рябов був проти такого підходу, бо вважав, що мокшанська і ерзянська мови пройшли уже довгий шлях свого самостійного розвитку, закріпили свої мовні особливості і створення штучної мови буде не зрозумілим народним масам.

Анатолій Рябов запропонував також новий проект орфографії для ерзянської мови, в основу якого покладено морфологічний принцип написання слів і словоформ, хоча була й інша пропозиція, ґрунтувалася на принципах фонетичного письма. Під час дискусії А. Рябов був настільки переконливим, що більшість була на його боці. Але треба було враховувати і думку інших. Тому в останньому варіанті рябовський проект був доповнений елементами фонетичного і в цілому затверджений фонетико-морфологічний принцип написання слів. Анатолій Рябов та інші лінгвісти виробленої ними теорії керувалися порівняльно-історичним методом, але це суперечило теорії академіка М. Я. Марра, який відкидав думку про спорідненість мов. Тому ідеї мордовських лінгвістів були різко розкритиковані, їх автори названі "ворогами народу".

Анатолій Рябов на початок 30-х рр. ХХ ст. сформувався як видатний лінгвіст, до думок якого прислухалися, враховували у практичній діяльності. Він був не лише теоретиком, але й практиком. Багато працював над створенням підручників, посібників для вчителів, видав у цей час книги: "Уроки эрзя – мордовского языка" (1931), "Эрзянь келень грамматика. Морфология. Средней школы со тонавтенема книга" (1934), "Эрзянь келень грамматика. Синтаксис" (1934). У доповненому вигляді посібник "Уроки эрзя – мордовского языка" перевидавався.

Щоб швидше донести матеріал до широкої учительської аудиторії, газета "Якстере теште" у 1931 р. друкувала розроблені Анатолієм Павловичем уроки з ерзя-мордовської мови.

У 1930 р. А. Рябов створив вперше двомовний мордовський словник "Эрзянь-рузонь валкске" (3000 слів), а через рік видав "Рузонь-эрзянь валнэ" (8000 слів).

Постановою ВАК Наркомпросу від 11 квітня 1934 р. А. П. Рябову було присвоєно звання професора. Це був перший професор-лінгвіст у Мордовії. І в цьому ж році його обрали завідувачем кафедри мордовських мов Мордовського педагогічного інституту.

Разом з професором Є. Д. Полівановим написав монографію "Систематическая описательная грамматика эрзя-мордовского языка", яка залишилася неопублікованою і два розділи якої зберігаються в АН Чехії (Прага).

На жаль, хвиля репресій не оминула і родину Рябових. 5 червня 1937 р. був виданий ордер на арешт і обшук А. П. Рябова, підписаний

наркомом внутрішніх справ МАРСР. Важко нині перечитувати протоколи допитів і спогадів свідків про ті тортури, яких зазнали Анатолій Павлович і його брат Володимир, чудовий перекладач і журналіст. "У Анатолія Рябова було розбите обличчя, вибите око. Не витримавши тортур і не підписавши жодного зізнання, він втратив глузд. На розстріл його вивів, обіймаючи, молодший брат Володимир. У обвинувальному висновку (Справа № 2073 і 2673) сказано, що терористичними групами керував і готував для теракту проти тов. Сталіна, інших керівників ВКП(б) і рад. уряду М. Д. Прусаков – 1-й секретар Мордовського обкому ВКП(б) і Н. Г. Сурдин – голова ЦВК МАРСР, які пов'язані з німецьким шпигуном Вандом (нач. Мордовського НКВД), а також з польською і фінською розвідкою через учених Рябових та інших".

У сфабрикованих НКВД справах "антирадянської" організації "Идель Урал" ("Волга-Урал") було засуджено 178 чол.: 135 до розстрілу, 43 – у виправні трудові табори, а із "терористичної" організації "Мордовський блок правих троцькістів і націоналістів" заарештували 179 чол., у тому числі 5 секретарів обкому партії, 27 керівників Мордовії, 34 секретарі райкомів партії і 10 голів райвиконкомів, голову Верховного Суду МАРСР, ректора педагогічного інституту, науковців, громадських діячів (Мартышкин В. Н. Реабілітован по смертю. *Юридические науки*. 2013. № 3. С. 144).

У цей час загинув цвіт наукової і творчої інтелігенції Мордовії. Їх реабілітували, але біль від цього неминує, бо майже вся сім'я і близькі до родини Рябових були репресовані-розстріляні або відбували терміни у таборах Колими.

Мордовський народ зберіг пам'ять про одного зі своїх вірних синів Анатолія Павловича Рябова. Реабілітували його 28 листопада 1956 р. Верховною колегією Верховного суду СРСР по смертю.

У 1993 р. запроваджено Міжнародний день ерзянської мови, сформовано Фонд порятунку ерзянської мови, з 1995 р. його правлінням засновано щорічну премію імені А. П. Рябова. Так воскресло із забуття ім'я одного із прекрасних вихованців Ніжинської вищої школи.

Література: Артамошкина Л. Т. Анатолій Павлович Рябов. (1892–1938). Саранск, 1957; Видные деятели культурного строительства. Саранск, 1986. Ч. 1; Ивашкин В. С. Знать и помнить: сборник. Саранск, 1990.

**КАПУСТЯНСЬКИЙ
ІВАН НАЗАРОВИЧ**

*(05(17).09.1894–21.06.1937) – журналіст,
літературознавець, музейний працівник,
випускник Історико-філологічного
інституту 1916 р.*

Серед випускників Історико-філологічного інституту князя Безбородька останніх років його функціонування було немало тих, хто пов'язав свою подальшу долю з літературою. Іван Капустянський народився в селі Рокити Кременчуцького повіту Полтавської губернії, нині село Жовтнєве Семенівського району Полтавської області. У зв'язку з тим що батько служив у Дмитрівській церкві дяком, то Іван навчався у Лубенському духовному училищі, а після його закінчення продовжив здобувати освіту у Полтавській духовній семінарії.

Батько Івана Капустянського мріяв, що син обере духовну службу, але він відмовився і пішов 1912 р. навчатися у Ніжинський історико-філологічний інститут князя Безбородька, де професори В. І. Резанов, В. І. Петр, І. І. Семенов, Г. А. Ільїнський, П. В. Тихомиров, К. Ф. Радченко, П. О. Заболотський, І. І. Іванов (директор) та інші давали хороші знання з відповідних предметів.

Студенти доповнювали їх, працюючи над джерелами в інститутській бібліотеці, яка мала гарну фахову літературу. А це сприяло успішному написанню курсових та дипломної робіт.

Чотирирічне студентське життя було наповнене не лише навчанням, а і різнобічною позааудиторною роботою. В інституті діяв театральний та літературний гуртки, проходили заходи, пов'язані з 80-річним ювілеєм Л. Толстого, а також його смертю 1913 р., річницею Т. Шевченка – 100 років від дня народження Кобзаря, заборонаю урядом її відзначення тощо. Це також час початку у 1914 р. Першої світової війни і революційних завдань.

Іван Капустянський брав участь в усіх цих заходах. Його однокурсник Микола Митрофанов згадував, як студенти таємно святкували річницю Т. Шевченка спочатку у Графському парку, де співали "Заповіт", а на другий день – у студентській кімнаті. Серед присутніх були брати Волинські, Капустянський, Гардецький, Данчевський, Левченко, Коляда та інші студенти-українці. І слідом за автором спогадів кожен учасник міг би сказати, що Шевченківський вечір був дуже помітною віхою в їх житті (Ніжинська вища школа у спогадах

студентів і викладачів (1820–1919). Ніжин, 2015. С. 469). Однією з перших наукових робіт була "Творчість І. П. Котляревського" (1914).

У червні 1916 р. відбулися випускні экзамени та вручення дипломів і призначень на майбутню роботу. У зв'язку зі складною ситуацією на фронті Івана Капустянського призвали на службу в армії протягом 1916–1918 рр., після чого працював у школах Чернігівщини і Полтавщини.

Іван Капустянський використав своє право на прикріплення до Університету Св. Володимира у Києві і бути стипендіатом для підготовки на професорське звання.

Складна ситуація у Києві, коли часто змінювалася влада, змусила І. Капустянського виїхати у квітні 1919 р. у Прилуки, де його призначили головою повітового Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини.

На території Прилуччини знаходилося немало поміщицьких садиб, у яких зберігалася багато різного роду цінних документів, творів мистецтва, бібліотечних зібрань та предметів декоративно-ужиткового мистецтва, які залишилися майже без догляду, а для історії вони мали виняткове значення. Тому Іван Капустянський у заснованому ним прилуцькому часописі "Гасло" (вийшло два номери) надрукував статтю-відозву "Вивчайте архіви Прилуччини", наголосивши, що збережені архівні документи мають велику наукову та історичну цінність.

Невеличкою групою членів Комітету охорони пам'яток розпочалося збирання різних документів, а також взяті під охорону до революційні архівні сховища, зокрема Прилуцької міської думи, повітового земства, повітового голови дворянства тощо.

І. Капустянський дав розпорядження про збереження волосних і монастирських архівів, зокрема Густинського монастиря. Розпочалася робота не лише зі збирання архівів, інших цінних пам'яток, а і їх демонстрації. У грудні 1919 р. Іван Назарович заснував повітовий історико-краєзнавчий "Музей Прилуччини" і очолив його.

Крім цього, у лютому 1920 р. був створений музей у садибі Галаганів у селі Сокиринці, де зберігалася велика колекція документів, творів образотворчого мистецтва, бо там працювали художники Федір та Степан Землюкови, Конон Юшкович-Стаховський, Василь Серебряков, Олексій Волосков та інші. У колекції були і картини, закуплені за кордоном Григорієм Галаганом. Крім цього, у садибі зберігалися матеріали Сокиринського вертепу та ткацької фабрики.

Іван Капустянський був одним із фундаторів громадського "Товариства з дослідження міста Прилук та його повіту", яке діяло у 1919–1920 рр. у складі археологічної та археографічної логічної секції, а також викладачем української літератури у Прилуцькому народному університеті.

Велику роботу, проведену І. Капустянським у Прилуках та окрузі, помітили полтавські керівники області, а тому влітку 1921 р.

Івана Назаровича призначили головою Полтавського губернського Комітету охорони пам'яток мистецтва і старовини, замість попереднього керівника М. Я. Руданського та його команди, яких заарештували і звинуватили у контрреволюційній діяльності. Лише заступництво письменника В. Г. Короленка врятувало їх від суду. Як і в Прилуках, І. Капустянський розгорнув тут також велику організаційну роботу зі збирання пам'яток мистецтва, речей побуту, книг, посуду тощо. Зверталася увага на створення подібних органів культури у повітових центрах. Але важко було поновити ту велику роботу, яка здійснювалася попередниками, бо репресії продовжилися. У 1922 р. було ліквідовано Губкоміс. І Іван Назарович пішов працювати доцентом Полтавського інституту народної освіти, де викладав українську мову та літературу. Одночасно виступив організатором Полтавської філії Спілки селянських письменників "Плуг". Він ще у Прилуках почав публікувати у газеті "Гасло" свої нариси, оповідання, рецензії.

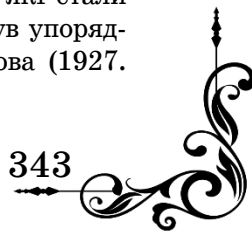
У зв'язку зі вступом до аспірантури І. Капустянський у липні 1923 р. переїхав до Харкова, влаштувався працювати науковим співробітником в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка і взяв активну участь у літературно-мистецькому житті столиці України. У той час тут зосередилася велика кількість мистецьких та письменницьких об'єднань. Він і у Харкові був пов'язаний із спілкою "Плуг", який очолював С. Пилипенко.

У 20-х рр. Іван Капустянський проводив активну літературну діяльність, виступав автором численних статей про творчість як дореволюційних письменників Григорія Сковороди, Леоніда Глібова, Івана Франка, так і про своїх сучасників ваплітянина Павла Тичину, плужаничана Петра Панча, Івана Сенченка та інших, які були надруковані у журналах "Плужанин", "Червоний шлях", "Красное слово", "Шквал" та інших.

Узагальнюючими працями дослідника були статті "Нова українська революційна проза" (1924), "Соціальна пісня на українському ґрунті" (1924), "Літературні організації "Гарт" і "Плуг", "Поет життєвої динаміки В. Поліщук" (про главу організації "Авангард") (1925), "Плужанська творчість" (1926) та інші.

Дослідник української літератури з глибокою повагою ставився до учительської професії, а тому однією із його статей була "Учительство в українській літературі" (1926) та деякі інші, опубліковані в журналі "Шлях освіти".

Крім критичних відгуків та рецензій, які друкувалися у газеті "Вісті" та вказаних вище журналах, Іван Назарович приділив увагу написанню літературознавчих робіт, які мала навчальний характер. У 1929 р. він видав "Лекції з історії української літератури", які стали одним із перших підручників для студентів вишів. Також був упорядником і співредактором повної збірки творів Леоніда Глібова (1927. Т. 1–2).

20-ті рр. – найбільш плідний у творчому відношенні період, який висунув І. Капустянського в ряди перших теоретиків української літератури.

У 1932 р. вийшла постанова ЦК ВКП(б) "Про перебудову літературно-художніх організацій", згідно з якою ліквідовувалися всі літературні і художні об'єднання. Письменники об'єднувалися в одну організацію – Спільку радянських письменників. Для її створення був репрезентований Перший з'їзд радянських письменників (серпень-вересень 1934 р.).

Проте І. Капустянський, як і значна частина його товаришів по літературному цеху, залишилася за межею цієї важливої події. У 1930 р. розпочався перший політичний процес у зв'язку зі сфабрикованою сталінщиною справою про "Спільку визволення України", коли на лаві підсудних опинилось 45 науковців, студентів, учителів, лікарів, письменників, яких звинуватили у зраді Батьківщині. Поступово до цієї справи притягнули близько 5 тис. осіб з усієї України. Багатьох розстріляли, інших відправили на заслання чи у трудові табори.

За цим процесом потяглися й інші. Усього в Україні з 1930 до 1941 р. "виявили" понад 100 "ворожих до радянської влади" організацій, "центрів", "блоків". Із 193 членів і кандидатів у члени Спільки письменників України репресовано 97 осіб. Серед них був і Іван Капустянський, якого у липні 1933 р. звільнили з роботи, а в грудні 1934 р. заарештували органами НКВС, звинувативши його у належності до міфічної "контрреволюційної організації, що проводила роботу, спрямовану на організацію терористичних актів проти керівництва партії і радянської влади".

Хоча і не було виявлено ніяких доказів, але Івана Назаровича засудили у червні 1935 р. до п'яти років ув'язнення у виправно-трудових таборах. Умови були тяжкими, і І. Капустянський помер у таборі. Його поховали поблизу м. Чиб'ю, що на території Комі АРСР. Так, у розквіті творчих сил загинув талановитий літератор і педагог.

Реабілітований 21 червня 1989 р.

Література: Українська літературна енциклопедія. Київ, 1990. Т. 2. С. 406; Самоїленко Г. В. Літературне життя Чернігівщини в ХІІ–ХХ ст. Ніжин, 2003. С. 159.

**ВОЛИНСЬКИЙ
ПЕТРО КОСТЬОВИЧ**

*(01(13).02.1893–12.04.1982) – педагог,
літературознавець, методист,
випускник Історико-філологічного
інституту 1916 р.*

Прізвище й місцевість, у якій народився майбутній вчений – Волинський і Волинська губернія – збігаються. І це не випадково, бо його імення передає природній дух історії та культури рідного краю. Народився він у селі Олика Луцького повіту Волинської губернії, закінчив відому в освітянських колах Острозьку чоловічу гімназію, яка своїм корінням була поєднана з Острозькою академією та її традиціями. Золота медаль, яку він отримав у 1912 р. при закінченні гімназії, давала йому право вступити до вищого навчального закладу на державне утримання.

У 1912 р. П. Волинський став студентом Історико-філологічного інституту кн. Безбородька у Ніжині, відомого у Російській імперії навчального закладу з його професорами та науковими школами. Це був досить складний час, коли проходили дискусії про подальшу долю інституту та його професійну орієнтацію. Але це не вплинуло на остаточні зміни, і Історико-філологічний інститут проіснував включно до 1919 р. У цьому ж інституті навчався брат Петра – Микола Волинський.

Навчання братів Волинських співпадало зі значними політичними і громадськими подіями: початком Першої світової війни 1914 р., 100-річчям від дня народження Тараса Шевченка та Михайла Лермонтова. Обидва поети не були приємні владі, а тому студенти боялися, що відзначення їх пам'яті не буде дозволено, особливо Т. Шевченка. І ці передчуття справдилися. Ювілей Шевченка уряд і чернігівський губернатор заборонили відзначати. І студенти таємно організували це святкування.

Учасник цих подій Микола Митрофанов згадував, як в одній із кімнат відбувся вечір Шевченка, організований студентами-українцями. Там зібралося більше десяти студентів, серед яких були два брати Волинські, Капустянський, Гардецький, Данчевський, Левченко, Коляда та інші. Прозвучали промови, вірші та пісні на слова поета. Все це робилося таємно від керівництва інституту.

До відзначення ювілею Т. Шевченка приєдналася відома українська актриса Марія Заньковецька, яка у цей час проживала у Ніжині.

Вона запропонувала студентам поставити п'єсу "Назар Стодоля". Заборона святкування ювілею не дала можливості показати цю виставу.

Збереглося фото, на якому М. К. Заньковецька знаходиться у колі членів українського драматичного гуртка Ніжинського історико-філологічного інституту – братів Петра та Миколи Волинських, М. Карпекіна, М. Гарецького та М. Вишневського. Це були ті, з якими актриса часто спілкувалася. Микола Волинський згадував: "Попередні читки п'єс, розподіл ролей, обговорення майбутніх постановок відбувалося найчастіше на квартирі Марії Костянтинівни, де ми часто бували і де, звичайно, відбувалися самодіяльні концерти. Найбільше співали хором з "Десятків" Лисенка. Розучували їх тут же під керівництвом М. Заньковецької. Розучували й співали також соло, дуети, тріо. Найбільше це бували твори Глінки, Чайковського, Лисенка, Стеценка".

Брати Волинські та інші студенти разом з М. Заньковецькою

Спілкування з М. Заньковецькою збагачувало молодь. Про це свідчать їх листи, адреси, які вони вручали актрисі. На одній із них читаємо: "Счастлив тот, чья юность богата подобными впечатлениями!" А на іншій: "Горячо любимая Мария Константиновна! Чутким сердцем Вы всегда понимали молодежь, отзываясь на радости ее и горести, и сильнее бьются при Вашем дорогом имени юные сердца.

Нам же, нежинской молодежи, Вы особенно дороги и близки, и мы гордимся, что с особенным правом можем называть Вас "своею"...

... Для истинных талантов не страшна грозная сила времени; они вечно юны, они неизменно чаруют! Ваше же золотое сердце, Вашу доброту и доступность, Вашу простоту в обращении и доброжелательность, – кому больше ценить, как не нежинской молодежи, для

которой Вы много делали и делаете добра!" (Самойленко Г. В. Марія Заньковецька: Поліський край. Ніжин, 2004. С. 95).

Навчання в інституті було насичене різними предметами словесного відділення: мови російська, слов'янські, французька, німецька, латинська, а відповідно і літератури, які читали досвідчені викладачі. У житті Петра Волинського визначальну роль відіграв професор В. І. Резанов, який досліджував давню українську драматургію та театр, а також був прихильником вивчення української мови, етнографії, історії і літератури, про що відкрито заявив у квітні 1917 р., пропонуючи організувати "Общество изучения Украины".

Після закінчення інституту у 1916 р. П. Волинського забрали до армії, де він, як колишній студент, пробув один рік. І з 1917 р. розпочалася його педагогічна діяльність у початковій школі на станції Окниця Південно-Західної залізниці. Але це була тимчасова робота. Через рік він перевівся у м. Переяслав і працював у жіночій гімназії.

У 1921–1925 рр. Петро Костьович почав викладати українську літературу. Це був час українізації в Україні. Його призначили завідувачем семирічної школи у селі Гоголеве, що на Київщині. Згодом він працював інспектором народної освіти у повітовому місті Остер, що на Десні, а через деякий час – окружної у місті Києві.

У 1926 р. він заступник директора Педагогічного технікуму імені Б. Грінченка у Києві, де читав також курс української літератури, а в 1929 р. перейшов на кафедру літератури Київського інституту народної освіти (з 1930 р. Інститут соціального виховання).

Паралельно з цим П. Волинський з 1926 р. приділяв велику увагу методичній роботі, розробляв курси методичних дисциплін і співпрацював з Українським науково-дослідним інститутом педагогіки, захистив дисертацію з методики.

Разом з відомим педагогом С. Х. Чавдаровим був підготовлений і виданий 1934 р. "Підручник української мови. Граматика і правопис для 1–2 років початкової школи" та посібник для вчителів "Як викладати граматику і правопис української мови в початковій школі з українською мовою викладання" (по стабільному підручнику С. Чавдарова і П. Волинського). На той час це була для вчителів гарна методична основа для роботи з дітьми.

Після Великої Вітчизняної війни Петро Волинський деякий час працював старшим науковим співробітником Інституту літератури імені Т. Шевченка АН УРСР (1945–1947), з 1947 до 1976 р. – у Київському педагогічному інституті імені О. М. Горького, де завідував кафедрою української літератури.

Він був активним у літературному процесі та науковому житті. Протягом багатьох років був членом Українського республіканського комітету славистів, а також Науково-методичної комісії з літературознавства при Міністерстві освіти УРСР. Виступав з доповідями на Міжнародних з'їздах славистів (1958, 1963) тощо.

Наукові інтереси вченого були пов'язані як з методикою викладання української літератури, так і літературознавством. Методикою він займався ще з 20-х рр. А тому за сумісництвом Петро Костьович протягом трьох десятиліть працював завідувачем відділу методики літератури в Українському науково-дослідному інституті педагогіки.

Як методист він приділяв особливу увагу урокам літературного читання, сприйняття учнями тексту твору, уміння викладати грамотно літературною мовою свою думку, вказував на виховну роль вивчення біографії письменників. Петро Костьович турбувався про національно-патріотичне виховання майбутніх вчителів, їх ґрунтовну підготовку. А тому працював над написанням підручників як для шкіл, так і для вишів.

Разом з акад. О. І. Білецьким та іншими співробітниками підготував підручник з української літератури для 8 класу, який після 1939 р. витримав 36 видань. Зі своїми колегами Т. Ф. Бугайко та Ф. Ф. Бугайком П. К. Волинський видав посібник для вчителів "Методика викладання української літератури в V–VI кл." (1952). Він брав участь і у створенні хрестоматії з української літератури для 6, 8 і 9 класів, які теж багато разів перевидавалися, а також спеціальних посібників для вчителів: "Методика літературного читання в 5–7 класах" (1947), "Вивчення творчості І. П. Котляревського у середній школі" (1949), "Вивчення творчості П. Г. Тичини в середній школі" (1947). Підручник з історії української літератури першої половини XIX ст. для вишів написав з колегами своєї кафедри (1964), як і підручник з давньої літератури (1969) та інші. Декілька навчальних посібників для студентів П. К. Волинський видав самостійно, зокрема "Основи теорії літератури. Вступ до літературознавства" (1962, друге вид. 1967).

Петро Волинський відомий і як літературознавець, який досліджував історію української літератури XIX – початку XX ст., зокрема творчість Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, а також загальні процеси, які відбувалися у літературному житті. Про це свідчать його монографії "Своєрідність розвитку літературних напрямів в українській літературі XIX ст." (1958), "Теоретична боротьба в українській літературі (перша половина XIX ст.)" (1958), "Український романтизм у зв'язку з розвитком романтизму в слов'янських літературах" (1963), "З творчого доробку. Вибрані статті (про українську літературу)" (1973). Роботи були високо оцінені науковим ступенем доктора філологічних наук та званням професора. У його доробку понад 200 наукових праць. Під його керівництвом захищено 29 кандидатських і 4 докторські дисертації. Його груди прикрашав орден Трудового Червоного Прапора.

Все життя Петро Костьович присвятив підготовці висококваліфікованих учителів-філологів, а також аспірантів для їх подальшої роботи у вишах. Він підтримував талановиту молодь, був причетний до перших кроків Андрія Малишка, Павла Глазового, а також

Юрія Збанацького, який після війни прийшов працювати в інститут і почав писати свої художні твори.

Без молоді та творчої праці П. Волинський не уявляв свого життя, тож і після виходу на пенсію він продовжував працювати на кафедрі консультантом аспірантів та читав спецкурс для студентів.

П. Волинський постійно підтримував свої зв'язки з Ніжинським педагогічним інститутом ім. М. В. Гоголя, читав спецкурси, виступав на різних конференціях, консультував науковців.

Таким було насичене життя методиста і науковця, прекрасного вихователя і наставника майбутніх педагогів Петра Костьовича Волинського.

П. Волинський у своєму робочому кабінеті

*Література: Українська літературна енциклопедія. Київ, 1988.
Т. 1. С. 347.*

**ПЕТРОВСЬКИЙ
МИКОЛА НЕОНОВИЧ**

(1894–1951) – видатний український історик-медієвіст, археограф, дослідник історії України XVII–XVIII ст., професор, доктор історичних наук (1946), член-кореспондент АН УРСР (1945), випускник Історико-філологічного інституту 1919 р.

Народився 14 (26) листопада 1894 р. в селі Кудрівці Сосницького повіту Чернігівської губернії в багатодітній родині священника Різдво-Богородицької церкви Неона Миколайовича (з 1892 р.) та поповни Олександри Іванівни. У шестирічному віці, як друга дитина в сім'ї, Микола опинився в Чернігівському духовному училищі, а в серпні 1905 р. продовжив навчання у Чернігівській духовній семінарії (закінчив в 1915 р.). Матеріальне становище родини було скрутним, тому М. Петровському вже з 15 років довелося перейти на власні кошти, що складались зі стипендії семінариста та заробітку з приватних уроків. Безперервне навчання сформувало неабиякі природні здібності юнака, розвинуло виняткову пам'ять, яка навіть породжувала легенди. У 1900 р. в приміщенні семінарії за рішенням духовної консисторії було влаштовано Єпархіальне давньосховище, яке надало семінаристам змогу щодня розглядати безцінні пам'ятки старовини безпосередньо в коридорах закладу. Загальне захоплення викликала й багата на стародруки семінарська бібліотека

В атестаті, виданому правлінням семінарії 3 травня 1915 р., зазначалось, що педагогічні збори семінарії зарахували М. Петровського до вихованців першого розряду з наданням звання студента семінарії, що забезпечувало привілеї вихованців навчальних закладів 1-го розряду. Атестат з відзнакою відкривав перед колишнім семінарстом широкі перспективи подальшої духовної кар'єри, але юнак вважав за краще продовжити освіту в світському закладі. Маючи відстрочку від виконання військової повинності, отриману при достроковому призові 1915 р., Микола подав клопотання до дирекції Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька про дозвіл взяти участь у вступних іспитах на історичне відділення.

Традиційно, претенденти на вступ склали екзамени з російської словесності, латинської та грецької мов. Відбір був досить серйозним, зі 100–150 претендентів залишалось 30 найкращих канди-

датів. Але в рік вступу Миколи Неоновича звичний порядок зарахування був змінений за пропозицією попечителя Київського навчального округу, який вважав за можливе прийняття осіб за атестатами, без влаштування додаткових іспитів. На цій підставі М. Петровського було зараховано до складу "казеннокоштных" студентів.

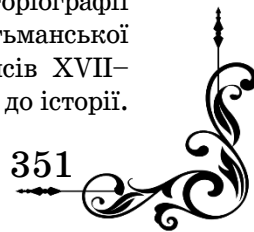
Микола Неонович, який пройшов тривалий шлях духовної освіти, був одним із найстаршим серед однокурсників. Вік та життєві обставини вплинули на деяку відособленість Петровського від загалу. Проте він не залишався досить компанійським і часто виконував на вечірках роль "першої скрипки". У період Української революції студенти, які жили на приватних квартирах, переселилися до гуртожитку, розміщеного в одному з флігелів корпусу інституту. У 1918–1919 рр. він завідував продовольчим розподільником, що, в ці голодні роки, було виявом довіри з боку адміністрації. Крім того, Микола підробляв репетиторством, переписом документів, займався сільським господарством.

Наука давалася Петровському відносно легко, що за короткий час перетворило його на одного з кращих студентів, який з відзнакою закінчив у 1919 р. інститут. З 33 предметів, які вивчали на історичному відділенні, у Миколи Неоновича було лише три добрі оцінки – з давньослов'янської, давньогрецької мов та латини.

*М. Петровський серед учасників
Всеслов'янського комітету. 1944 р.*

Заслуга відкриття дослідницького таланту М. Петровського належить відомому українському вченому-історик, професору Георгію Максимовичу, який викладав тоді дві дисципліни: космографію у першому семестрі і політичну економію в другому, а в 1917 р. став ініціатором введення до викладання спеціального курсу історіографії України – певного вступу до історії України козацько-гетьманської доби. Пріоритетним був огляд та аналіз козацьких літописів XVII–XVIII ст. Студент привернув увагу викладача зацікавленістю до історії.

Таланти М. Петровського дозволяли йому легко запам'ятовувати та декламувати цілі уривки з літописів Самовидця, Величка та Грабянки. Під керівництвом професора Максимовича майбутній вчений зробив перші кроки у науці. З часом Г. Максимович згадував: "... во время своего пребывания в институте обнаружил большой интерес и любовь к истории Украины. Написанный им реферат "О личности автора летописи Самовидца" и критический обзор мемуаров иностранцев об Украине (Литвина, Боплана Браневского и др.), а также кандидатское сочинение на тему "Польско-казацкие войны до Богдана Хмельницкого" обнаружили его основательное знакомство с источниками украинской истории, знание научных трудов по украинской истории, способность к критическому разбору источников и к самостоятельным выводам" (*Сергій Дмитрієнко*).

Навесні 1918 р. Георгій Андрійович запропонував Миколі написати кандидатський твір, але не зміг безпосередньо керувати цим процесом, тому цю функцію взяв на себе інший відомий вчений, професор кафедри російської історії Василь Ляскоронський.

Микола Неонович підготував та успішно захистив кандидатський твір "Польсько-козацькі війни до Богдана Хмельницького". У рецензії на нього професор В. Г. Ляскоронський відзначив ґрунтовність і добросовісність автора у використанні джерел, досить критичний аналіз історіографії, самостійні, виважені судження про події та особистостей. Конференція професорів підтримала думку В. Г. Ляскоронського та Г. А. Максимовича про необхідність порушити клопотання перед комісаром народної освіти України щодо прикріплення Миколи Неоновича до Київського університету для підготовки до професорського звання. Дирекція інституту звернулася із офіційним клопотанням про вирішення цього питання до відділу вищої школи Наркомату освіти. Але вирішення питання затягнулося, тому М. Петровський почав шукати іншу роботу. Директор інституту П. Тихомиров, який з великою повагою ставився до талановитого випускника, 7 жовтня 1919 р. направив телеграму попечителю Одеського навчального округу з проханням надати Миколі Петровському місце викладача історії, географії, латинської або російської мов у одній із середніх шкіл: "окончил Петровский по историческому отделению отлично, возбуждено ходатайство оставлений при одном из университетов. Место Петровский желает получить в Таврической, Херсонской губерниях кроме крупных центров Одессы, Николаева, Херсона" (*Сергій Дмитрієнко*). Через деякий час Микола Петровський розпочав трудову діяльність діловодом у Тираспільській гімназії, але перебування в Бессарабії виявилось нетривалим, і менше ніж через рік він повернувся до Ніжина. Під впливом сімейних і матеріальних обставин перебрався до Сосницького повіту, а потім до Сновського округу, де протягом чотирьох років вчителював у школах сіл Синявки та Городище, обіймав

посади шкільного працівника, інструктора позашкільної освіти та голови шкільної ради.

Лише в 1924 р. М. Н. Петровський повернувся до наукових занять у семінарі підвищеного типу при науково-дослідній кафедрі історії культури та мови Ніжинського інституту народної освіти. З цього часу почався науковий злет Миколи Неоновича, а монографія, видана у 1930 р. під назвою "Нариси історії України XVII – початку XVIII століть (Досліди над літописом Самовидця)", стала справжнім явищем в українській історіографії першої половини XX ст.

Повернувшись до ніжинської *Alma mater*, М. Петровський працював як викладач історії України (з 1928 р. – професор). Одночасно був науковим співробітником (1925–1926 рр.), а потім і керівником історичної секції (1926–1933 рр.) науково-дослідної кафедри.

Після обрання вченого головою секції українсько-російської історії науково-дослідної кафедри Микола Неонович подав наприкінці грудня 1926 р. розлогу доповідну записку на ім'я ректора інституту М. Г. Куїса, в якій виклав власне бачення проблем радянської історичної науки середини 1920-х рр. М. Петровський гостро розкритикував діючі у той час підходи до впровадження марксистської методології у дослідницьку практику та авторитетних колег по перу: "Треба одверто сказати, що стан наукової розробки історії да і взагалі гуманітарних наук, знаходиться у нас, на Радянській Україні, в катастрофічному положенні, що з кожним роком погіршується. Завдання сучасної історичної науки, як і інших наук гуманітарних, полягає у тому, аби проробити колосальну працю – простежити з точки зору походження всі явища історичного життя і цим доказати правдивість положень К. Маркса і інших матеріалістів, щодо основних движучих чинників історії ... Можливо було б чекати, що в Радянській Україні історики, особливо історики з молодих, що розпочинають зараз свою наукову діяльність, будуть мати змогу провадити працю так, щоб доказати навіть в дрібніших деталях історичного життя незгладимість доктрин марксизму в історії. На жаль, ми цього не бачимо. Розглянемо з початку ті матеріальні умови, в яких приходиться працювати молодим дослідникам. Стипендії аспірантам занадто малі, да і одержати їх може не всякий..." Більш того, вченого турбувало: "... скільки мені відомо з неофіційних даних, Укрупнаукою дано в останні часи розпорядження установам науковим, що мають право присуджати наукові ступені, дуже суворо відноситись до наукових праць, що представляються дослідниками на ступінь доктора. Частина наслідків такої політики зараз вже на лице: до 1927 р. по гуманітарним дисциплінам мені відомо тільки три даних наукових ступені (дві по античній культурі – в Харкові – Константинопольському, Кацевалову, і одна по історії – Оглобліну в Одесі). Частина ж друга наслідків такої політики буде видна далі, коли років через 5–10 зійдуть з арени дореволюційні доктори і нікому буде рецензувати праці кандидатів на

ступінь доктора. Що за причини такої політики – чи небажання давати ходу молодим історикам-марксистам, чи просте нерозуміння – сказати не можу, бо стою далеко від верхів наукової Управи, не бачу причин, а бачу тільки наслідки..." (*Андрій Острянк*). Така гостра оцінка історіографічної ситуації М. Петровським вплинула на його подальшу долю.

З 1928 р. він співпрацював з установами АН УРСР, був науковим співробітником науково-дослідної кафедри історії України ВУАН (1928–1930). У ці роки розпочинаються складні випробування для Миколи Неоновича. В 1928 р. його було заарештовано, але порівняно швидко вченого випустили з лабет НКВС.

Значно складнішою була ситуація на початку 1930-х рр., коли розгорнулася хвиля боротьби з українським націоналізмом. Серед працівників Ніжинського інституту в 1933 р. до класових ворогів, контрреволюційних націоналістів було віднесено цілу низку чудових вчених, професори Даденков, Резанов, Окіншевич, Кремінний, Рудкевич, Штепа й ін. До цієї когорти потрапив і М. Петровський, який був вимушений залишити Ніжин. Протягом 1934–1936 рр. працював науковим співробітником рукописного відділу та відділу стародруків Всенародної бібліотеки України (нині – Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), потім перейшов на роботу в Інститут історії України АН України старшим науковим співробітником (1937–1941), а в 1939 р. в Інституті історії СРСР Микола Неонович успішно захистив докторську дисертацію.

Під впливом низки обставин М. Петровський у 1930-х рр. змушений був перейти на позиції радянської історіографії, визнавши "марксистсько-ленінську методу діалектичного матеріалізму єдиною дійсно науковою методою історичного дослідження", і надалі спромігся стати одним з лідерів корпорації істориків-марксистів в Україні. З початком німецько-радянської війни частину співробітників інституту, серед яких і М. Петровський, евакуювали з Києва до Харкова, а потім до Уфи (Башкирська АРСР). 20 жовтня 1941 р. відбулося перше засідання групи історії та археології Інституту суспільних наук АН УРСР (нині Інститут українознавства імені І. П. Крип'якевича НАН України), створеної з працівників Інституту історії України АН УРСР та Інституту археології АН УРСР, а 12 червня 1942 р. постановою Президії АН УРСР було відновлено роботу Інституту історії та археології України, який очолив професор Петровський. Влітку 1943 р. інститут переїхав до Москви, а 25 березня 1944 р. науковці повернулися до Києва, де в липні виш розділився на дві наукові інституції. Директором Інституту історії України залишався М. Н. Петровський (до 1947 р.), згодом обіймав посаду завідувача відділу археографії (1947–1951). Після повернення з евакуації вчений також працював завідувачем кафедри давньої та нової історії України (1944–1951) Київського державного університету (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

У повоєнний період М. Н. Петровський був членом української делегації на Асамблеях ООН у Сан-Франциско (1945) і Лондоні (1946) та на Паризькій мирній конференції (1946). Деякий час був консультантом Міністерства закордонних справ УРСР.

Професор Петровський залишив по собі великий науковий спадок, що включав понад 200 наукових праць, в тому числі "Хронологія історії України" (2 випуски, 1938, 1940), "Історія України: короткий курс" (1940), "Нариси з історії України" (6 випусків), серія статей "Українські діячі XVII ст." (1929–1931) і т. п.

Помер Микола Неонович Петровський 20 липня 1951 р. і похований на Лук'янівському цвинтарі в м. Києві.

М. Н. Петровський серед учасників делегації УРСР зі створення ООН у місті Сан-Франциско

Література: Вчені Інституту історії України: біобібліогр. довід. Серія "Українські історики". Київ, 1998 Вип. 1; Дмитрієнко С. Студентські роки Миколи Петровського. Сіверянський літопис. 1995. № 4; Дубровський В. Спогад про проф. д-ра М. Н. Петровського. Український історик. 1964. № 2/3; Історичний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодення. Київ, 2004; Острянюк А. М. Микола Неонович Петровський: "Особисто, конфіденційно" / підгот. до друку А. М. Острянюк. Архіви України. 2010. Вип. 3–4. (липень–вересень). С. 110–116; Пінчук Ю. А. Петровський Микола Неонович. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2011. Т. 8: Па-Прик. С. 194. 520 с.; Удод О. А., Шевченко А. Ю. Микола Неонович Петровський (1894–1951): Життя і творчий шлях історика. Київ, 2005.

**ДУБРОВСЬКИЙ
ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ**

*(19.05.1897–23.04.1966) –
педагог, дослідник української історії,
випускник Історико-філологічного
інституту 1919 р.*

У ХІХ ст. у родинях сільської інтелігенції часто складалося так, що чоловік був священником, а жінка – вчителька. Так було і в родині Василя Дубровського. Батько Василь Михайлович, працював священником у селі Редьківка (нині Ріпкинський район Чернігівської області), що розташувалося на лівому березі Дніпра, а мати, Юліана Дубровська (Яковенко), – вчителькою у парафіяльній школі. На жаль, батько рано помер і мати переїхала до своїх батьків у Чернігів, де і народився на околицях міста у районі Лісковичі, неподалік від садиби Михайла Коцюбинського, Василь Васильович Дубровський. Тут минули його дитячі та юнацькі роки.

Як син священника Василь Дубровський навчався спочатку у Чернігівському духовному училищі (1906–1911), а потім у Чернігівській духовній семінарії (1911–1915). Під час перебування в семінарії приятелював з Василем Елланським, майбутнім відомим поетом Елланом-Блакитним, та В. Євфимовським, які у цей час теж навчалися у семінарії.

Василь Дубровський у цей час більше цікавився світським життям у Чернігові, ніж духовним. А тому після закінчення семінарії він відмовився від духовного звання і у 1915 р. вступив до Ніжинського історико-філологічного інституту, який закінчив в останній рік функціонування у такому статусі інституту. На останньому етапі існування Історико-філологічного інституту князя Безбородька у ньому працювали досвідчені педагоги, професори-історики Г. А. Максимович, який читав космографію, політичну економію, а також історію України; В. Г. Ляскоронський, викладач історії Росії, Є. О. Черноусов, викладач всевітньої історії. Крім них, були також професори інших предметів. Випускник історичного відділення 1920 р. Василь Будинчук стверджував: "Не можна не згадати теплим словом подяки, зокрема таких професорів, як В. І. Резанов (російська словесність – Г. С.) та П. В. Тихомиров (філософія, логіка – Г. С.), які при відсутності вільних кімнат у приміщенні інституту не спинались перед прийманням від студентів заліків чи іспитів навіть у своїх інститутських квартирах. Згадуо

добрим словом також і решту професорів: В. І. Петра, В. Г. Ляскоронського, Г. А. Ільїнського, О. С. Грузинського, Г. А. Максимовича, І. І. Семенова" (Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів (1920–2010). Ніжин, 2015. С. 7). Період навчання – це досить складний час Першої світової, революційних потрясінь.

На подальшу наукову діяльність Василя Дубровського найбільше вплинули Георгій Андрійович Максимович та Василь Григорович Ляскоронський, про яких він з теплою розповів у своїх спогадах. Керівництво інституту та викладачі намагалися створити необхідні умови для навчання. Але справи на фронтах погіршувалися, і внаслідок цього студентів перших двох курсів забирали в армію. Чимало студентів добровільно працювало в госпіталі, який розміщувався в інституті.

Ще складнішим був час громадянської війни, коли приміщення захоплювали різних кольорів війська: то німці, то петлюрівці, гетьманці, то більшовики тощо.

Але у всіх цих важких умовах читали лекції, проводили практичні заняття, студенти писали на кожному курсі курсові роботи.

Василь Дубровський під керівництвом професора Г. А. Максимовича написав і захистив у 1919 р. дипломну роботу "Данило Апостол і його гетьманство". У цей час в інституті уже деякі лекції читалися із історії України.

Василь Дубровський успішно закінчив інститут, продемонстрував хороші знання з історії, а тому проф. Г. А. Максимович рекомендував свого студента продовжити навчання далі в Університеті Св. Володимира в Києві як стипендіата для підготовки професорського звання. Але ця пропозиція залишилася не втіленою в життя.

В. Дубровський поїхав у Чернігів, де протягом наступних п'яти років працював у різного типу навчальних закладах міста та займався громадською роботою. Це був Інститут народної освіти (1919–1925), кооперативний технікум (1919–1924), семирічна школа ім. В. Короленка. Крім цього з 1 травня 1919 р. працював інспектором музейно-бібліотечної секції, потім з грудня 1919 р. – завідувачем позашкільного відділу політнаросвіти, з лютого 1921 до початку 1922 р. – завідувачем Чернігівської політосвіти, у 1922–1923 рр. очолював відділ наукової пропаганди Чернігівської губполітосвіти.

Анкетні дані Василя Дубровського свідчать про його величезну професійну та громадську роботу. Проте зацікавленість стосувалася більше заходів, які торкалися історії. А тому він погодився у 1920 р. стати членом заснованої у місті філії Всеукраїнської академії наук Чернігівського наукового товариства, члени якого займалися вивченням та охороною пам'яток Поліського краю. У 1923 р. В. Дубровський виконував обов'язки секретаря комісії з дослідження Спасо-Преображенського (XI ст.) та Успенського (XII ст.) соборів.

У 1923–1925 рр. Василь Васильович був відповідальним секретарем новоствореного Чернігівського інституту краєзнавства.

Паралельно з освітянською та громадською роботою Василя Дубровського зарахували аспірантом науково-дослідної кафедри Харківського інституту народної освіти (1923–1925), на якій він написав під керівництвом професора, академіка Д. Багалія і захистив 1925 р. дисертацію "Селянські рухи на Україні після 1861 р.". Вчений ще деякий час продовжує працювати у Чернігові, а після захисту дисертації він переходить до Харківського інституту народної освіти (1925–1928 рр.).

Одночасно значився в списках історичної секції Всеукраїнської академії наук та очолював подібну секцію Харківського наукового товариства (1925–1929).

Наукові праці В. Дубровського торкалися питання охорони пам'яток в Україні, перепідготовки та підготовки архівістів, історико-архівних гуртків, проблем історичного вивчення Чернігівщини, селянського життя Сіверщини, історії Чернігівської Троїцько-Іллінської друкарні у першій половині ХІХ ст., музеїв України, першої фабрики в Україні тощо. Василь Дубровський взяв участь у колективному збірнику, присвяченому М. С. Грушевському, статтею "Про Гилянський похід 1725 року" (Київ, 1928).

Переїзд до столиці України у Харків, робота в інституті та Академії наук, плани на нові дослідження, цікаві документи, розшукані у місцевих архівах, а також спокійне сімейне життя – все це утверджувало надії на подальшу перспективну творчу діяльність.

І раптом всю столицю приголомшила звістка про арешт деяких товаришів та знайомих. У березні-квітні 1930 р. розпочався політичний процес, сфабрикований сталінщиною, – справа "Спілки визволення України" На лаві підсудних спочатку опинилося 45 осіб представників української інтелігенції. Коло розширилося до декількох тисяч, яких розстріляли або ж відправили на заслання та у трудові колонії.

За цією справою були сфабриковані нові, зокрема "Українського національного центру" (1931). У листопаді 1933 р. на лаві підсудних опинився і Василь Дубровський як член "контрреволюційного блоку наукових та музейних співробітників". Отримав 4 роки ув'язнення.

Та йому пощастило. Його не звинуватили у якихось додаткових "провинах", як це робили з іншими, і навесні 1937 р. звільнили, заборонивши проживати у Харкові та інших 42 найбільших містах України. Влаштувався працювати на Полтавщині у сільській школі.

Улітку 1941 р. захотів об'єднатися з сім'єю, легалізувати свій стан, влаштуватися на роботу, тому написав заяву до міліції. Йому не дозволили з припискою "виїхати з міста за 24 години". Довелося переховуватися. Аж тут війна з фашистськими загарбниками. У жовтні 1941 р. німці окупували Харків.

У місті залишилося багато представників інтелігенції. Треба було рятуватися від смерті, голоду. Частина їх, незадоволена радянською владою, пішла служити у різні органи окупаційної влади. У жовтні 1941 р. виникла українська організація "Громадський комітет", який очолив В. Доленко. В. Дубровський зв'язався з ним через колишнього декана інституту О. Попова і був включений у комітет, у секцію мистецтва.

Громадський комітет діяв напівлегально, тому робота у ньому йшла мляво, боялися репресій з боку німців. Василь Дубровський вирішив поновити "Просвіту", заручившись підтримкою з боку колишніх "просвітян", а також деяких професорів. Василь Васильович розробив статут товариства як позапартійної культурно-освітньої інституції. 12 з грудня 1941 р. з дозволу окупаційної влади провели в Українському домі установчі збори, на яких було 44 особи, обрали раду товариства. В. Дубровський – голова, проф. О. Попов та З. Сапіцько – заступники, О. Соловей – секретар.

Статут "Просвіти" передбачав розвиток і поширення серед членів "громадської і національної свідомості серед української людності", а також "дати їм добру науку, корисну розвагу", допомогти "здобути свої громадські і національні права і кращу долю".

У "Просвіті" були створені секції: освіти, релігії, мистецтва, медицини, адміністративно-економічних та юридичних проблем, торгівлі.

Подібне товариство "Просвіти" у Києві було розгромлене, а її члени постраждали. Тому всі боялися. За порадою харківського адвоката О. Семененка, який очолював юридичний відділ міської управи, "Просвіту" у Харкові подав В. Дубровський як таку, що була закрита радянською владою. І це спрацювало на користь об'єднання. У січні 1942 р. примірник статуту був затверджений і скріплений печаткою обер бургомістра О. Крамаренка. "Просвіта" продовжила працювати на умовах невизначеності – не була ні заборонена, ні дозволена, але повинна була пристосовуватися до нової влади.

В. Дубровський домовився з митрополитом Феофілом Булдовським освятити Народний Дім, де розмістилася "Просвіта", служити у церквах українською мовою. Приміщення Народного Дому було прикрашено портретом Т. Шевченка, вишиваними рушниками, іконою Святої Покрови, українськими прапорами тощо.

У Народному Домі проводили свята: Нового 1942 р. та Різдва Христового, на якому В. Дубровський виступив з промовою, порівнявши "Просвіту" з ножем, який може бути корисним, але й може становити небезпеку. 24 січня 1942 р. святкували річницю соборності України. У залі велика кількість людей співала "Заповіт" та "Ще не вмерла Україна". Протягом року було організовано 34 концерти та інші заходи. Залучили молодь, організувавши Молодий український театр, Музичну студію. Організатором всього цього був Василь Дубровський,

який дипломатично інформував владу про проведені заходи. Проте експозиція виставки "Україна під більшовицьким ярмом" проіснувала недовго і була опечатана. А у січні 1943 р. будинок харківської "Просвіти" бомбардував радянський літак.

У лютому 1942 р. при "Просвіті" відкрито гімназію, якою завідував А. Червинський, а В. Дубровський викладав у ній історію України. Проте окупаційна влада насторожилася, що в школі збирається молодь, бо мала приклади підпільної діяльності, спрямованої проти окупаційного режиму фашистів.

Історична комісія "Просвіти", яку очолював В. Дубровський, розпочали перейменування міських вулиць. У 1942 р. було змінено назв 483 вулиць, майданів, провулків. Їм надавалися старі назви або українізовані. Деякі нові назви відповідали окупаційній владі.

Як науковець В. Дубровський виступав з лекціями і доповідями. Написав свої спогади про перебування у таборі НКВС на Забайкаллі. А як літератор писав короткі оповідання "Священник Ємельянов", "Масло", "Простирadlo", "Зуби", комедію "Повернення до Європи". Розпочав працювати над драмою "Два брати" та романом "Третя еміграція". Їх папери втрачені під час евакуації у січні 1943 р.

В. Дубровський налагодив взаємини з різними організаціями, такими як "Заготзерно", обласна кооперативна спілка, обласна управа державних маєтків, земельна управа, і домігся отримувати від них допомогу, хоча це було заборонено владою. А це давало можливість рятувати членів "Просвіти", науковців від голодної смерті. Значну допомогу надавав також кооператив, який існував при "Просвіті", володіючи земельною ділянкою та садом (114 га), крамницею, кав'ярнею. До "Просвіти" входило під кінець 1942 р. близько 1200 членів. Секретар товариства М. Соловей пізніше у своїх спогадах стверджувала: "Люди сходилися в Просвіту, мов до клубу. Тяглися до неї, бо це була українська установа, наскрізь українська, де вони відчували себе частиною своєї спільноти, де можна було інколи просто відвести душу", а може, для інших – зустрітися чи отримати допомогу тощо.

Як свідчать архівні документи, німецька влада уважно стежила за діяльністю "Просвіти", кваліфікувала "як підрозділ підпільно діючого Громадського комітету". Цілеспрямовану роботу "Просвіти", яка мала національний характер розглядали як підрив окупаційної влади. У зв'язку з тим, що не було у влади однієї точки зору щодо харківської "Просвіти" та її керівника, вона проіснувала цілий рік і провела значну роботу національного характеру в окупованому фашистами Харкові.

Проте надії на відродження України як самостійної незалежної держави в умовах фашистської окупації, війни поступово розвіювалися у "просвітян". Наближалися радянські війська. Всі розуміли, що з поверненням радянської влади їм згадають співпрацю з німцями.

Поїздка В. Дубровського у січні 1943 р. у Берлін мала на меті довести, що Східна Європа не зможе вирішити своїх проблем без

відродження суверенних держав України і Білорусії. Це найбільше турбувало керівника "Просвіти". А тому окупаційні документи, зокрема доповіді начальника охорони служби СС, свідчать, що В. Дубровський прагнув відновити незалежну Україну і заслугував на його ліквідацію. Радянська розвідка Василя Васильовича розглядала як запеклого ворога радянської влади.

Наближалось звільнення Харкова радянськими військовими. В. Дубровський розумів, що залишатися йому у місті не було ніякого сенсу. І він покинув Харків, перебрався у 1943 р. спочатку до Львова, з "просвітчанами", з якими він зберігав зв'язки, а потім переїхав у Мюнхен, згодом у Штутгарт, редагував "Бюлетень Благочинства Української автокефальної православної церкви" (УАПЦ), журнал "Церква і життя". Співпрацював з журналом "Проблеми" та "Меч і воля" у Мюнхені.

У 1956 р. емігрував до США, оселився у Річмонді (Вірджинія). Спочатку працював у бібліотеці. Продовжив наукову діяльність. У 1964 р. разом з іншими діячами відновив журнал "Український історик", увійшов до його редакційної колегії. Вів спілкування з багатьма зарубіжними емігрантськими вісниками та журналами: "Вільна думка" (Сідней), "Свобода" (США), "Євангельський Ранок" (Детройт), "Наш клич" (Аргентина, Буенос-Айрес) та іншими. Співпрацював з турецьким журналом "Дерсі", перекладав класиків турецької літератури.

В еміграції Василь Дубровський писав переважно статті мемуарного характеру, а також на історичну тематику. Проживаючи у Річмонді, він цікавився місцевими архівами і на основі цих матеріалів написав декілька досліджень з історії Громадянської війни у США 1861–1865 рр.

Помер Василь Васильович у Річмонді.

Література: Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів (1820–1919). Ніжин, 2015. С. 475–489; Казимір В. Діяльність В. Дубровського на чолі харківської "Просвіти" (1941–1943 рр.).

**ПЯТУХОВИЧ
МИХАЙЛО МИКОЛАЙОВИЧ**

*(23.02.1891–19.12.1937) –
літературознавець, дослідник
білоруської літератури,
випускник Історико-філологічного
інституту 1917 р.*

На початку 10-х рр. ХХ ст. Ніжинська вища школа переживала збуджене обговорення подальшої долі. Висловлювалися різні судження щодо перетворення Історико-філологічного інституту кн. Безбородька у "Педагогічну академію", "Ніжинську академію гуманітарних державознавчих наук". Але розпочалася Перша світова війна, і дискусії про долю інституту на деякий час припинилися, а відновилися у революційні часи 1917–1918 рр.

У 1913 р. М. Пятухович, закінчивши Могилевську семінарію, вступив до Історико-філологічного інституту. Юнак із Білорусії народився у селі Алексиничі (нині Сенненського району Вітебської обл.). У дореволюційний час значна частина юнаків із білоруських губерній навчалася у різні періоди в Ніжинському інституті (Ф. Богушевич, С. Юрковський, Є. Карський, К. Шимкович та ін.). Цей навчальний заклад давав хороші знання з історії, російської мови та словесності і класичних мов.

У час навчання М. Пятуховича тут працювали професори Й. Е. Леціус (класик, директор), П. В. Тихомиров (філософ), В. І. Лякоронський (історик), П. І. Петр (класик), І. Г. Турцевич (історик), В. І. Резанов (словесник), О. С. Грузинський (історик) та інші. В інституті була прекрасна навчально-наукова база з фундаментальною бібліотекою, яка складалася з фондів бібліотек багатьох вчених та навчальних закладів, які були закуплені у час існування Історико-філологічного інституту.

У 1912–1913 навчальному році під тиском демократичного руху в навчальний план були внесені суттєві доповнення. Зокрема, була збільшена кількість годин на вивчення етнографії слов'ян і слов'янських говірок (ці курси читав проф. Г. А. Ільїнський), уведено новий курс слов'янської й античної палеографії, епіграфіки, вступ до порівняльного мовознавства тощо. Ставилось питання і про вивчення української мови. Студенти брали участь в українському театральному гуртку, яким керувала відома актриса М. Заньковецька. Саме це цікавило не лише студентів-українців, а і білорусів. Навчання Михайла

П'ятуховича збігалося з важливою датою, яка таємно відзначалася в інституті та Ніжині – 100-річчям від дня народження Т. Г. Шевченка, святкування якого заборонив царський уряд і чернігівський губернатор. Але студенти нелегально провели ювілейний вечір 25 лютого (9 березня), прослухали доповідь, проспівали "Заповіт", прочитали вірші. Серед учасників були і студенти-білоруси М. Гардецький та М. П'ятухович. У більш відкритій формі відзначався і ювілей М. Лермонтова.

В інституті проводилися різні дискусії з наукових проблем. Викладачі ділилися своїми спогадами. Цікаво проходило обговорення уроків, які давали студенти під час педагогічної практики у гімназії.

Економічне становище Ніжина у час Першої світової війни погіршувалося з кожним роком. Ніжин перейшов на карткову систему постачання, йшли листи з фронтів і від колишніх студентів. На ґрунті цього наростав глухий протест проти війни. Ніжинські студенти Історико-філологічного інституту, яких на той час було 68 чол., теж жили цими подіями і чітко реагували на них напередодні у червні 1917 р.

Михайло П'ятухович завершив навчання у червні 1917 р., отримавши хороші знання. Його рекомендували до С.-Петербурзького університету для підготовки до отримання професорського звання.

Після завершення навчання на початку 20-х рр. ХХ ст. Михайло П'ятухович влаштувався на роботу науковим співробітником, дійсним членом Інституту білоруської культури та викладачем Білоруського державного університету, який відкрився 1922 р. Він виступив ініціатором відкриття у ньому кабінету білоруської мови і літератури. Для цього із бібліотеки університету відібрали дублетні книжки (понад 100 примірників). З кожним роком кабінет поповнювався новою літературою, в тому числі і рідкісною.

З 1926 р. М. П'ятухович працював деканом педагогічного факультету університету. Як викладач він читав курси "Західноєвропейська література" (особливо захоплювався французькими романтиками, зокрема поетом Альфредом де Віньї) та "Білоруська література". Із спогадів викладача 1927 р. довідуємося, у яких складних умовах розпочалася робота університету: "Живо представляется внешняя обстановка аудиторий в первые годы существования БГУ и, в частности, педагогического факультета, на котором пришлось с самого начала трудиться пишущему эти строки. Бедно и неприятно было в этих аудиториях. Низкие скамьи, на которых прежде сидели ученики подготовительного класса, а теперь с превеликими усилиями усаживались бородатые и почтенные дядьки-студенты; неопрятные, давно не видавшие ремонта стены, порой слабый свет свечи вместо электричества – в такой нищенской обстановке приходилось начинать работу. Но в груди студенчества и профессуры полыхал бодрый юношеский энтузиазм, верилось, что начинается дело огромной человеческой важности".

У час роботи в інституті та університеті М. П'ятухович приділяв велику увагу дослідженню білоруської літератури.

30 жовтня 1924 р. на третю річницю БДУ М. П'ятухович виступив у Будинку культури з доповіддю "Францішек Богушевич як ідеолог білоруського відродження і як художник". Саме ця доповідь засвідчувала значний інтерес вченого до творчості основоположника демократичної реалістичної літератури Білорусії, який свій творчий шлях, опираючись на Тараса Шевченка, розпочинав у Ніжині.

Існують також свідчення про те, що у М. П'ятуховича знаходилися зошити письменника першої половини ХІХ ст. Олександра Рипінського, у яких були записані дві поеми невідомого автора першої половини ХІХ ст. "Тарас на Парнасі" та "Два дияволи". На жаль, у той історичний час твори білоруських письменників не друкувалися і часто вони губилися, втрачали імена їх авторів. Сатиричній поемі "Тарас на Парнасі" пощастило, вона дійшла до ХХ ст., і одним із її дослідників був М. П'ятухович, який підготував статтю про зошити О. Риклінського і копії поем. Але стаття була опублікована у 1990 р. у збірнику "Шляхом гадоу".

Вченого цікавила вся історія білоруської літератури, і він у 1926 р. взяв участь у підготовці Інститутом білоруської культури збірника "Четырхсотлеце беларускага друку". "Францішак Скарына і яго літаратурная дзейнасьць". Крім цього, він надрукував статтю "Апавяданне "У полескай глушы", як новы этап беларускай мастацкай прозы" (1925).

Підсумковою роботою була праця "Нарысы гісторыі беларускай літаратуры. Ч. 1 (Агляд літаратура-ідеалагічных плыняў ХІХ і пачатку ХХ ст.)" (1928).

Серед фольклорно-етнографічних робіт значиться стаття "Звычай і песні беларускага селяніна у іх гаспадарчай аснове" (1928).

20-ті рр. – це час бурхливого літературного життя, появи нових молодих письменників, які організовувалися у різні об'єднання, зокрема "Маладняк", "Узвышша", "Полым'я" та інші.

Члени літературної спілки "Узвышша"

20 січня 1927 р. утворилося літературне об'єднання "Полям'я". В організаційну групу поруч з Я. Коласом, Я. Купалою, Ц. Гартним та ще 12 іншими увійшов і М. П'ятухович. Організація ставила завдання "розвитку білоруської художньої літератури шляхом укріплення творчої праці всіх учасників і зміцнення зв'язків з вимогами соціалістичного будівництва".

У кінці 20-х рр. М. П'ятухович досліджував творчість одного із яскравих письменників початку ХХ ст. Цішка Гартного, побратима по спілці "Полям'я". З'являється його стаття "Творчасць Цішки Гартнага: лірыка і мастацка проза" (1928). Дослідник виступив з передмовою до оповідання "Гаспадар" (1930), писав статті про творчість Янки Купали, М. Богдановича, К. Чорного, І. Линькова. Тобто він був весь у літературному процесі.

Крім цього, у 1935 р. М. П'ятухович виступив і як редактор та упорядник творів Павла Труса, підготовлених Інститутом літератури і мистецтва Білоруської академії наук.

Кінці 20-х – 30-ті рр. у громадському житті Білорусії, як і в інших республіках, розпочалася сталінські репресії діячів культури. Відчуваючи загрозу, М. П'ятухович залишив Мінськ і разом з сім'єю поїхав на Кавказ. Оселився у місті Орджонікідзе (Владикавказ), влаштувавшись на роботу викладачем літератури Північно-Кавказького і Північно-Осетинського педагогічного інституту. Проте це не врятувало вченого.

9 січня 1937 р. Михайла Миколайовича заарештували і привезли в Мінськ. Сім'я залишилася у Владикавказі. По всій Білорусії у цей час ішли арешти. Були заарештовані і співробітники Інституту літератури та мистецтва АН Білорусії, Спілки письменників республіки, серед них опинився і герой праць М. П'ятуховича письменник Цішка Гартний, якого обвинуватили у націоналізмі.

Більшість заарештованих засуджували за статтями Карного кодексу: "Шпигунство (ст. 68), "Підлив державної промисловості" (ст. 69), "Терористичні акти проти представників радянської влади" (ст. 70), "Організація діяльності проти радянської влади" (ст. 76).

Зберігся "Список осіб, які належали суду військової колегії Верховного суду Союзу РСР", Справа № 9-Л / 8-5 по Білоруській РСР за грудень 1937 р., на якому стоїть підпис Сталіна, Молотова і Жданова. Серед засуджених у справі "Право-троцькістського блоку", які розбиті в алфавітному порядку на 4 групи з додатком, у третій групі значиться прізвище: П'ятухович Михайло Миколайович, який був страчений 19 грудня 1937 р. згідно з усіма вищезазначеними статтями. Решту зазначених у списках теж розстріляли. І таких списків, на жаль, було багато.

Реабілітували вченого посмертно через 20 років після страти 27 грудня 1957 р.

Зміст

Ніжинська вища школа

Ніжинська вища школа і її випускники..... 4

Гімназія вищих наук князя Безбородька у м. Ніжині (1820–1832)

Редькін Петро Григорович	16
Тарновський Василь Васильович	20
Любич-Романович Василь Ігнатович	26
Базилі Костянтин Михайлович.....	30
Гоголь Микола Васильович	35
Данилевський Олександр Семенович.....	41
Кукольник Нестор Васильович	46
Прокопович Микола Якович	54
Халчинський Іван Дмитрович	57
Мокрицький Аполлон Миколайович	60
Білевич Микола Іванович	63
Гінтовт Олександр Людвигович	67
Домбровський Василь Федорович	70
Гребінка Євген Павлович.....	74
Камінський Віктор Кирилович.....	79
Бородін Андрій Миколайович	81
Бальмен (де Бальмен) Яків Петрович	83
Гудима Єгор (Георгій) Васильович	89
Рудановський Леонід Платонович.....	91
Рославський-Петровський Олександр Петрович.....	96

**Фізико-математичний ліцей князя Безбородька
у м. Ніжині (1832–1840)**

Афанасьєв-Чужбинський Олександр Степанович.....	100
Горонович Андрій Миколайович	105
Миклухо-Маклай Микола Ілліч	108
Каталей Василь Васильович	110
Галенковський Андрій Йосипович.....	112
Лазаревський Михайло Матвійович.....	114
Собко Петро Іванович	118
Журавський Дмитро Іванович	122
Сементовський Костянтин Максимович	127
Сементовський Олександр Максимович.....	130
Сементовський Микола Максимович	134

**Юридичний ліцей князя Безбородька
у м. Ніжині (1840–1875)**

Гербель Микола Васильович	138
Андріяшев Олексій Хомович	145
Лашнюков Іван Васильович.....	150
Троцина Костянтин Єлисейович	155
Макаров Микола Якович.....	158
Гессе Микола Павлович	162
Шрамченко Павло Платонович	165
Леонтович Федір Іванович.....	167
Глібов Леонід Іванович	170
Юрковський Сигізмунд Антонович	180
Кулжинський Григорій Іванович.....	185
Рубець Олександр Іванович	187
Богушевич Франтішек Казимирович	191
Стравинський Федір Гнатович	202
Коробка Павло Степанович.....	207
Ахрієв Чах Ельмурзіївич	213
Базоркін Асланбек Бунухойович.....	218

**Історико-філологічний інститут князя Безбородька
у м. Ніжині (1875–1920)**

Турцевич (Дулич-Турцевич) Іван Григорович	222
Первов Павло Дмитрович	225
Брайловський Сергій Миколайович	229
Карський Юхим (Єфимій) Федорович.....	235
Кадлубовський Арсеній Петрович.....	243
Савва Володимир Іванович.....	246
Малинка Олександр Никифорович.....	249
Резанов Володимир Іванович.....	252
Черноусов Євген Олександрович	257
Заболотський Петро Олександрович	262
Державін Микола Севастянович	266
Музиченко Олександр Федорович	272
Кукаркін Василь Васильович	277
Лещенко Антон Фадейович.....	279
Аавік Йоганнес Міхкеля.....	282
Данилов Володимир Валеріанович	286
Даденков Микола Федорович	290
Феддерс Георгій Юлійович.....	293
Автономов Микола Павлович	298
Волков Роман Михайлович	300
Гейнрихсен Микола-Фридріх Фердинандович	304
Кириченко Ілля Микитович	309
Карпеко Олександр Олександрович.....	312
Іваниця Григорій Микитович	318
Бузинний Олександр Тихонович	321
Казьмін Петро Михайлович	324
Левченко Митрофан Васильович.....	329
Рябов Анатолій Павлович	334
Капустянський Іван Назарович	341
Волинський Петро Костьович.....	345
Петровський Микола Неонович	350
Дубровський Василь Васильович	356
Піятухович Михайло Миколайович	362

Наукове видання

Самойленко Григорій Васильович
Самойленко Олександр Григорович

**НІЖИНСЬКА ВИЩА ШКОЛА
В ЖИТТЄВИХ ТА
ТВОРЧИХ ДОЛЯХ ЇЇ ВИПУСКНИКІВ**
Том 1
1820–1920

Технічний редактор – І. П. Борис
Комп'ютерна верстка та макетування – А. В. Новгородська
Літературне редагування – О. М. Лісовець
Дизайн обкладинки – А. В. Новгородська

Підписано до друку 16.09.20	Формат 70x100/16	Папір офсетний
Гарнітура UkrainianSchoolBook	Обл.-вид. арк. 20,94	Тираж 100 пр.
Замовлення № 80	Ум. друк. арк. 29,98	

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3-А
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.